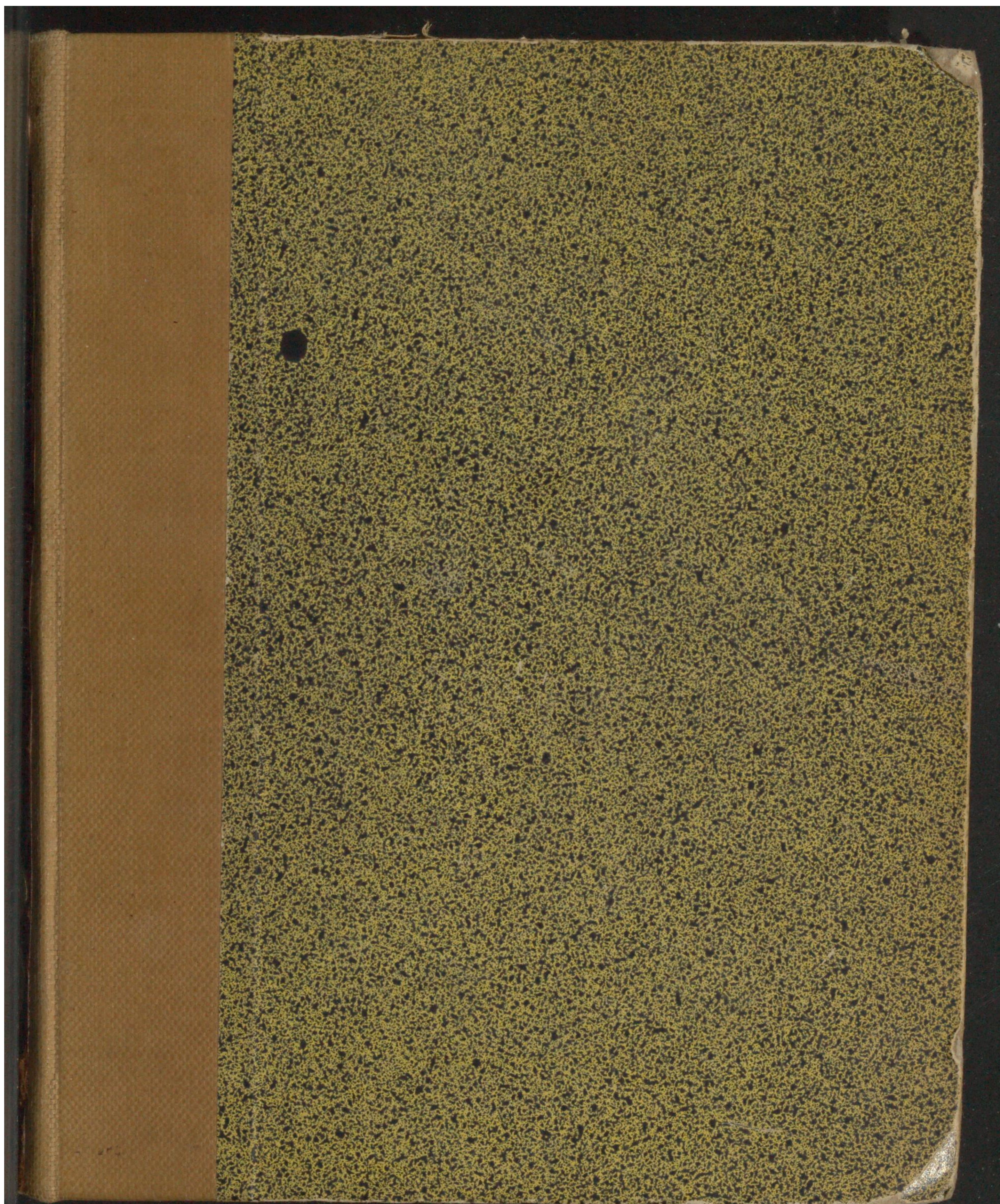
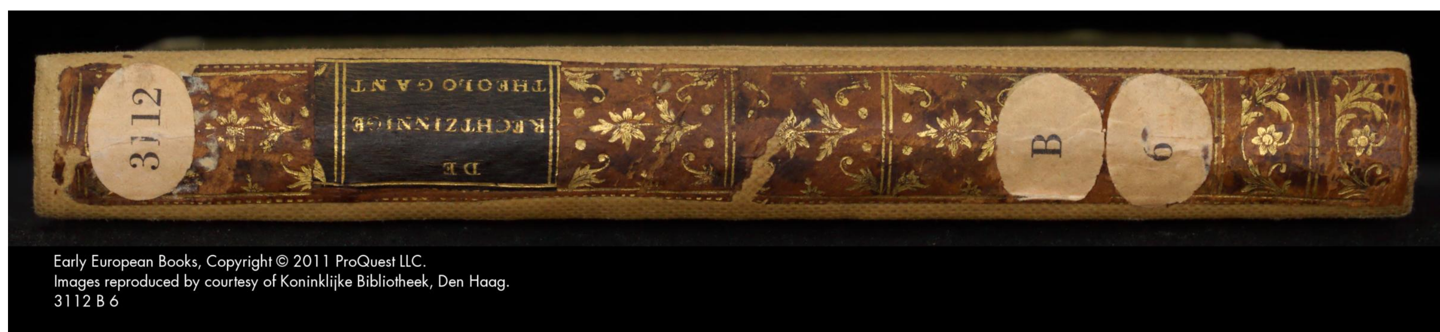
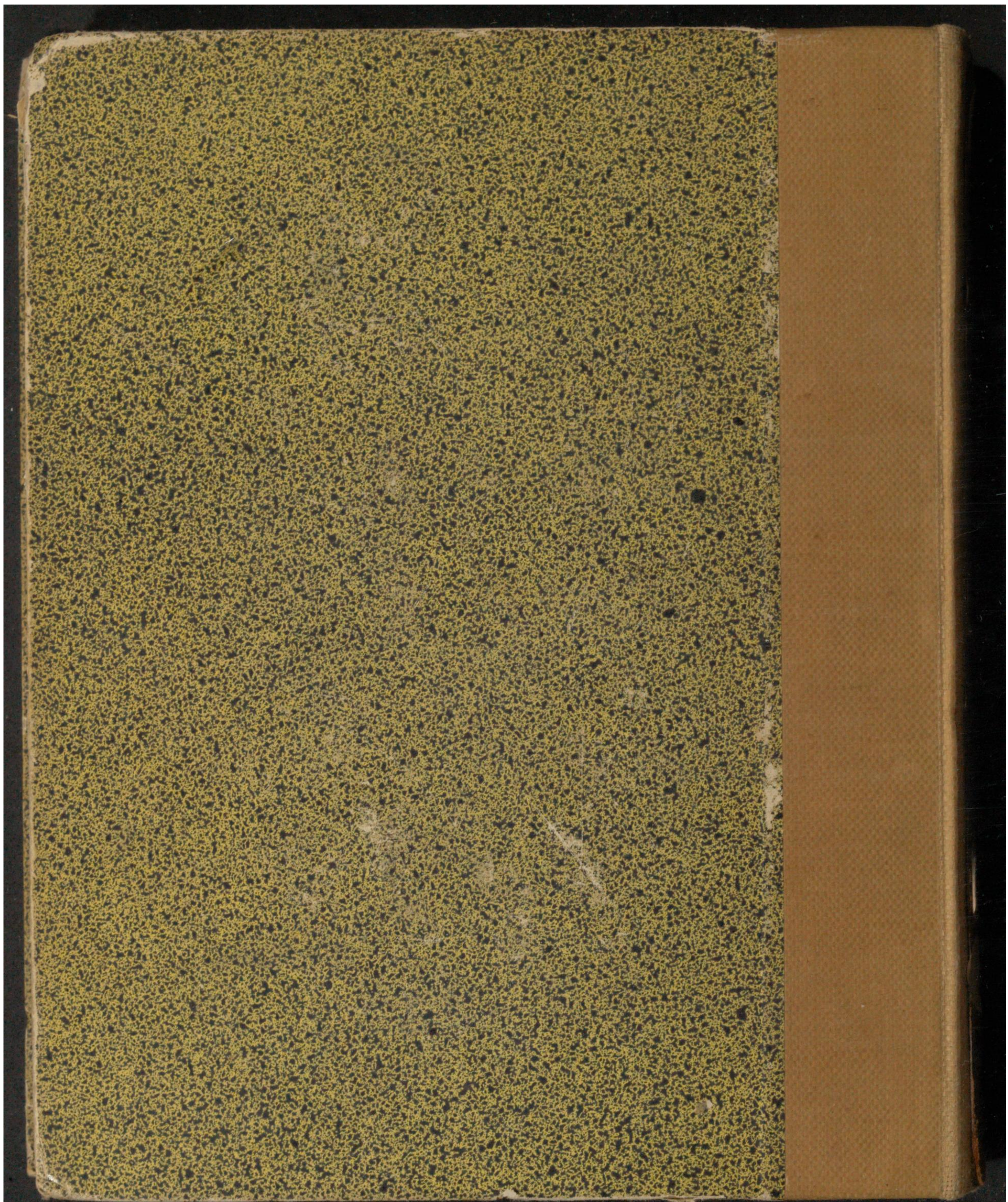

3112
DE
RECHTZINNIGE
THEOLOGANT
B
6

EEN RECHTSINNIGE THEOLOGANT, OF GODGELEERDE STAATKUNDE.

BEHELSENDE

Eenige

REDENEERINGEN,

Met welke getoont word, dat de vriheid om te redeneeren niet alleen behoudens de Godsaligheid, en de vrede des Gemeene-bests kan toegelaten, maar ook dat deselve niet, dan te gelijk met de Godsaligheid en vrede des Gemeene-bests kan weggenomen worden.

1 Joh. 4: vers 13. *Hier door weten wy, dat wy in God blijven, en God in ons, dat hy ons van sijn geest gegeven heeft.*

Uit het Latijn in 't Hollands vertaald.

En

Om sijn Voortreffelijkheid nu weer herdrukt.

Tot BREMEN,

By HANS JURGEN von der Weyl/ 1694.

DE
DRUKKER
Aan den
LEESER:
Wegens de Marginalen en Kantteykeningen.

Alsoo het drukken ons eygentlik werk is: En het weldrukken onse pligt: So hebben wy uw goede rekenschap van desen druk te geven: Oft ymand by avontuer den Hamburger druk, van het verleden jaar, mógte gesien hebben, by onsen vedder Henricus Koenraad, 1693. En aldaar een grote omslag en boehay, van marginalen, en kantteykeningen in 't Latijn: Daar uyt hy mogt menen; dat hy hier grotelijx te kort schoot.

So willen wy uw kortelijx seggen: wat die selve sijn: en van hoe min be-

lang niet alleen; maar ook hoe dwaaſe-
lik aldaar op de kant waren geſtelt hon-
derden van Latijnſche woorden: door 't
geheele boek heen: welke vry wat ge-
leertheyt ſchijnen in te hebben: en alſo
in den eerſten opſlag, van grote aange-
legentheyt voor de onkundige.

Welke wy, om generleije redenen, goed gevonden hebben na te volgen: want; behalven dat de geſchrevene Copie van den overſetter, daar wy het onſe na geſet hebben, de ſelve niet en heeft. So komenſe ook gantſch niet te pas: want het is over al een; oft ook wel twee woorden; die anders niet doen, als eenig nevenſtaande woord van den text, in het Latijn te ſeggen: het welke hoe ydel het is; ſal een Duytſe Leeſer maar denken, dat hy daar niet aan heeft: om dat hy die doch niet verſtaat: daarom ſy hem geen licht konnen geven: En die Latijn verſtaat, kan 't ook gantſch niet dienen, overmits die het boek eensdeels

in

in het Latijn ſal leſen ; en andersdeels, ſoo hy by manquement van dien, dit Duyts leſen wil; weten wy niet, oft hy ſich verfoeijen ſal, over ſulken ydelen vertoninge van een deel nietige woorden: dan oft hy ſijn tijdt ſal beklagen, die hy hier aan verſpilt: om ſulke dwaſe concepten der menſchen voor oogen te ſtellen: die hem in het Duyts de woorden doen leeſen; en dan deſelve weer op de kant in 't Latijn herleſen: Want wiens gedult lijt het (om eens van voren af te gaan) dat hy in de Duytſche text leſende, *Hooftdeel*, dat hy dan op de kant *Caput* moet ſien? by *grondveſten*, *Fundamenta*? by 't *gemeene volk*; *Plebs*? by *d' eerſte oorſaak*, *Cauſa prima*? by *beelden*, *Imagines*? by *Heerſchappy*, *Imperium*? by *Voorbeelden*, *exempla*? by *Gods wijsheyt*, *Sapientia Dei*? by *het gemeene volk*, *Vulgus*? by *Geeſt*, *Spiritus*? by *ſekerheyt*, *Certitudo*? by *valſche openbaringen*, *Revelationes falſæ*? by *bovenna-*

 tuur.

tuurlike kennis , dit kwaad Latijn noch , *Cognitio supra naturalis? p.* 4.) Op een reegel (p. 224.) by *doodslagers* , *dieven* , *afgodendienaars* , *Homicidæ* , *Fures* , *Idololatræ* ? en duysenden diergelike alle bladen vol.

Van welk alles wy nien meer behoeven te seggen , als die dwaasheyt dus aangeweesen te hebben. Daar van de vertaler sich beklagen mach , dat hy hier door wel duydelik ten toon gesteld wort , als oft hy het sich niet betroude , om het klaar genoeg te hebben vertaald: datter sulke gemeene Latijnsche woorden noch op de kant by moesten ; daar geen twijfel over valt.

So mach den bescheiden leser dan , desen onsen druk , niet alleen veylig gebruyken ; maar behoeft ook alle die sotternien , voor sijn oogen niet te hebben. *Vaart wel.*

Van uwen gants vrundlichen

HANS JURGEN

van der WEYL.

VOORREDEN.

Indien de menschen alle hare saken met een vast besluit konden bestieren, ofte indien 't geluk haar altijd voordeelig was, dan souden deselve met geen bygeloof bevangen worden: maar dewijl sy dikmaal tot die engte gebracht worden, dat sy geen raad weten by te brengen; en meestendeel om de onsekere goederen des geluks, welke sy sonder mate begeeren, tusschen vreese en hoope elendiglijk slingeren, so is 't, dat sy 't gemoed voor 't meerendeel om yts te gelooven seer geneygt vinden; 't welk, dewijl in twijffel is, den enen oogenblik lichtelijk hier, dan daar gedreven word, en noch veel lichter, wanneer 't gemoed in hope en vrese wankelt, andersins mistrouwende, roemsuchtig, of opgeblasen. Hier van, mene ik, dat niemand onkundig is, schoon ik geloove dat de meeste haar selfs onkundig zijn, want geen der menschen die geleeft hebben, is 'er, die niet gesien heeft, dat de meeste in voorspoedige saken, schoon sy de onervarentste zijn, sodanig nochtans van wijsheid over vloeijen, dat sy gelooven, haar ongelijk te geschieden, indien ymand haar raad geven wil, en in tegendeel in tegenspoedige saken, niet weten werwaarts sich te keeren, en van yder een raad te versoeken, en geen derselver hoe beuselachtig, ongerijmd of ydel die sy, te hooren, welke sy niet volgen: Ja ook om seer lichte oorsaken, nu eens betere dingen hoopen, dan eens erger vreesen; want indien sy, terwijl sy met vreese bevangen zijn, yts gebeuren sien, 't welk haar van een voorleden goed of kwaad indachtig maakt, 't selve achten zy, haar een gelukkige of ongelukkige uitkomste te voorseggen, 't welk sy dieshalven ook, alhoewel het hondertmaal bedriegt, een gunstig of nadeelig voorteken noemen. Indien sy

ook

ook yts ongewoonts met groote verwonderinge beschouwen, dat gelooven sy een Wonderdaad te zijn, 't welk de gramschap der Goden of des Opperſten Weſens te kennen geeft, 't welk dan ook met geen offerhanden of gebeden te verſoenen, voor ſchande en gruwel gerekent word by deſe bygeloovige en godsdienſt partijdige menſchen; op deſe wijſe verçieren ſy oneyndige dingen, en leggen deſelve, even als of de gantſe natuur met haar raaskalde, op wonderbare manieren uit. Dewijl derhalven deſe dingen ſodanig zijn, en wy voornamelijk ſien, dat ſy aan alle ſoorte van bygeloof ſeer gehegt zijn, als welke het onſekere ſonder mate begeeren, en dat alle, dan wel voornamelijk, wanneer ſy in gevaaren zijn, en ſich ſelf niet konnen helpen, met ſmekingen en vrouwelijke tranen, de Goddelijke hulpe afbidden, en de reden, (om dat deſelve tot het ydele, welke ſy begeeren, geen ſekere wech aanwijſen kan) blind noemen, en de menſchelijke wijsheid ydel; in tegendeel de mijmeringen, droomen, ende de kinderachtige beuſelingen der inbeelding, Goddelijke antwoorden gelooven te zijn, ja God van de wijſen afkeerig te zijn, en ſijn beſluiten niet in 't verſtand, maar in de herſenen der kleyne heeft in geſchreven, en dat deſelve door Goddelijke inblaſinge en ingeven van dwaſe, onſinnige en ſlechten verkondigt werden. So verre doet de vreſe de menſchen raaſen. De oorſaak dieshalven, van waar de bygeloof ontſtaat, gevoed en gekoeſtert word, is de de vreſe; waar van, indien ymand, boven 't geen geſegt is, beſondere voorbeelden erlangt te weten, die beſchouwe *Alexander* welke doen eerſt een Waarſegger wegens de bygeloof ſijns gemoeds begonde aan te nemen, wanneer hy eerſt 't geluk leerde vreſen (ſiet *Curtius*, vijfde Boek, Hooft-

deel

deel 4.) Maar na dat Darius overwonnen was, heeft hy opgehouden de Wichchelaars en Waarſeggers raad te vragen, tot dat hy wederom door de boosheid des tijds bevreeſt zijnde, om dat de *Bactrianen* afgevallen waaren, en de *Schiten* de ſtrijd aanvoerde, terwijl hy ſelf om ſijn wonde onweerbaar leyde: *Hy wederom* (gelijk *Curtius* ſegt 7. Boek Cap 7.) *tot de bygeloof als ſpeeltuygen van de menſchelijke verſtanden vervallen zijnde, heeft hy Ariſtandus, aan wien hy geloofweerdigheid had toegeſegt, belaſt de uitkomſt der ſaken door offerhanden te verbidden.* Op deſe wijſe ſoude ſeer veel voorbeelden konnen bygebracht worden, welke op het uitdrukkelijkſte dat ſelve aanwijſen, te weten, dat de menſchen niet als wanneer de vreſe duurt, met bygeloof worſtelen, en dat alle die dingen, welke ſy oyt met een ydele godsdienſt geëert hebben, niet anders als inbeeldingen en ſuffingen van een droevig en bevreeſt gemoed geweeſt zijn: en dat alſo de Waarſeggers in de grootſte benautheden des rijks meeſt onder 't volk geſien zijn geweeſt, en ontſachchelijk by de Koningen; Maar dewijl ik dit by een yder genoegſaam bekent achte te zijn, ſal ik dat ſelve overſlaan.

Uit deſe oorſaak des bygeloofs volgt dan ſeer klaar, dat alle menſchen van natuure met bygeloof onderworpen zijn, (ſchoon andere ſeggen, dit hier uit te ontſtaan, om dat alle men ſchenvan natuure ſeker verward denkbeeld eens Weſens hebben) hoe licht het zy dieshalven dat de menſchen met alle ſoorte van bygeloof bevangen worden, ſoo ſwaar is het integendeel uit te werken, dat ſy in een en 't ſelve volſtandig zijn; Ja om dat het gemeene volk altijd even elendig blijft, daarom beruſt het ſelve niet lange ergens, maar dat behaagt haar

** al-

alleen op 't hoogste, 't geen nieuw is, en noch niet gemist heeft, welke ongestadigheid de oorsaak geweest is veler beroertens en bloedige oorlogen, want (gelijk uit het terstond geseide blijkt, heeft *Curtius* in sijn vierde Boek Cap. 10. seer wel opgemerkt) *dat niets krachtiger een menichte regeert, als bygeloof.* Waar van daan het komt, dat seer licht onder de gedaante van godsdienst ingevoerd word, nu hare Koningen als Goden te aanbidden, en wederom daar na deselve te vervloeken, en als een gemeene plaage des mensch-doms te ontsweeren. Om dit kwaad daarom te schouwen, is 'er groote vlijt aangewend, om de ware of valsche godsdienst, in eerbewijsing en toebereidsel sodanig op te çieren, dat sy ten allenstonde gewichtiger geacht wierde, en met de hoogste vlijt van yder altijd geëert, 't geen de Turken gelukkelijk is toegevallen, welke tegen te spreeken voor misdaad houden, en daar beneven een yders oordeel met so veel vooroordeelen besetten, dat sy geen plaats voor de gesonde reden, self niet om te twijffelen overlaten.

Want in der daad, indien het, het opperste gewichte eens Koninklijke regeerings zy, en der selver veel verschilt, de menschen misleid te hebben, en de vrese, waar door sy in toom moeten gehouden worden, onder de schaduwachtige naam van godsdienst af te schaduwen, so dat sy voor de dienstbaarheid, als voor haar saligheid strijden, en op dat sy het geen schande, maar de hoogste eere achten, by de roem en naam eens menschen goed en bloed in de waagschale te stellen, so kan 'er ook in een vry Gemeene-best niets bedacht noch ongelukkiger ondernomen worden; door dien het tegen de gemeene vriheid gantsch strijdig is, een yders vry oordeel

met vooroordeelen te beſwaren, of op enige maniere te dwingen. En wat de oproeren aanbelangt, welke onder de gedaante van godsdienſt ontſtooken worden, deſelve ſpruiten voorwaar daar uit alleen, dat de Wetten van beſchouwelijke ſaken gemaakt worden, en dat de gevoelen, als ſchelmſtukken, voor misdaad geacht worden en als ſodanig veroordeelt, welker beſchermers en aanhangers niet ten gemeene heil, maar aan de haat en woede der tegenpartijen worden opgeoffert. Indien noch volgens 't recht der regeeringe of des rijkx, niet als *de daden beriſpt wierden, en de woorden vry waren*, dan ſoude diergelijke oproerigheden niet met de gedaante van recht opgetoyt worden, en de twedrachten ſouden in geen oproeren verkeeren.

Dewijl dan ons dit ſeldſaam geluk te beurt gevallen is, dat wy in een Gemeene-beſt leven, alwaar een yder de volle vriheid om te oordeelen, en God na ſijn verſtand te eeren toegelaten word, en daar niets aangenamer noch liever gehouden word als de vriheid, heb ik my voorgeſtelt, geen onaangename noch onnutte ſake te ſullen doen, indien ik toonde, dat deſe vriheid niet alleen behoudens de godſaligheid, en de vrede des Gemeene-beſts kan toegelaten, maar ook, dat deſelve niet als te gelijk met de godſaligheid en vrede des Gemeene-beſts kan wechgenomen worden. En dat is het voornaamſte, 't geen ik in dit Boek te verhandelen, voorgenomen hebbe; Waar toe beſonder nodig was, de voornaamſte vooroordelen omtrent de godsdienſt, dat is, de voedſtappen der oude dienſtbaarheid aan te wijſen, dan ook, de vooroordeelen omtrent het recht der Hoogſte Machten, 't welk vele door al te voorbarige vriheid aannemen, en onder gedaante van godsdienſt 't gemoed der

 me-

menichte, noch de Heidensche bygeloof onderworpen, van deselve soeken af te keeren, waar door dat alles weder tot dienstbaarheid vervalt. Hoe ik dese nu in ordre toonen sal, sal ik met weinige seggen; maar eerst de oorsaken leeren, welke my tot het schrijven bewogen hebben.

Ik ben menigmaal verwondert geweest, dat menschen, welke beroemen de Christelijke Godsdienst te belijden, dat is, *liefde*, *blijdschap*, *vrede*, *onthoudinge*, en *trouwe* omtrent een yder, met meer als onrechte gemoede treden, en dagelijkx de *bitterste haat* tegens malkanderen oeffende, so dat lichter uit het laatste als uit het voorige een yders geloof gekent word*; want het is over lang al hier toegeraakt, dat gy niemand byna, wie hy zy, of hy namentlijk een Christen, Turk, Joode of Heiden zy, kennen kond, als uit de uitterlijke gestalte des lichaams, en de Godsdienst, of dat hy dese of die Gemeente of Kerk bywoont, of eindelijk, om dat hy aan dees of gene gevoelen gehecht is, of by de woorden eens meesters gewoon is te sweeren. Voorts is het leven allen gelijk.

De oorsaak deser kwale soekende, heb ik niet getwijffelt of daar uit ontstaan zy geweest, dat by het volk Godsdienst gehouden zy, de bedieningen, weerdigheden en Ampten der Kerke als weldaden en giften te rekenen, en de Herders in de hoogste eere te houden. Want te gelijk als dit misbruik in de Kerk ingekropen is, is den slimste terstond met een seer groote begeerte aangedaan geworden, om de Kerkelijke bedieningen waar te nemen, ende de liefde om de heilige Godsdienst voort te planten is in vuyle gierigheid en eerdrift, en alsoo de Kerke self in een Schouw-tonneel verandert, al-

waar

waar geen Kerkelijke Leeraars, maar Redenaars gehoord wierden, welke niemand in begeerte was om het volk te onderwijsen, maar het selve in verwonderinge van sich te trekken, en de tegen gevoelende openbaarlijk te vangen, en alsо die dingen alleen te leeren, welke nieuw en ongewoon zijn, en over welk het gemeen sich meest verwondert houd; waar door sekerlijk groote twisten, haat en nijdigheden, welke door geen tijd hebben konnen gestilt worden, hebben moeten voortspruiten Daarom is het geen wonder, dat van de oude Godsdienst niets overgebleven is, als desselfs uitterlijke dienst (met welke het gemeene volk God meer te vleijen als te aanbidden schijnt) en dat het geloof nu niet anders is, als bygeloof en vooroordeelen: Maar wat vooroordeelen? welk de menschen van redelijk onredelijk, ja den beesten gelijk maken, als welke gantsch beletten, dat een yder geen vry oordeel gebruikt, noch het valsche van het ware onderkent, en welke als om het natuurlijke licht gantsch uit te blussen, met moeyte schijnen uitgevonden en bedacht te zijn. De Godsaligheid en de Godsdienst, *Ach onsterfelijke God! bestaat in ongerijmde verborgentheden, en de reden gantsch verachten, en 't verstand als van natuure verdorven zijnde, wech werpen:* die gene worden noch geloofd, ('t geen het alderergst is) het Godlijk licht te hebben. Sekerlijk by aldien sy maar een vonkxken des Godlijken lichts hadden, sy souden so opgeblasen niet raaskallen, maar God voorsichtiger leeren eeren, en in plaats van nu in haat, in liefde omtrent andere uitsteken; en met soo een vyandelijk gemoed niet die gene, die juist met haar niet eens gevoelden, vervolgen, maar haarder liever ërbarmen, (door dien sy niet haar heil en wel zijn als haar eygen geluk vreesen.)

Daar en boven, indien ſy enig Godlijk licht hadden dat, ſouden ten minſten uit haar leere geblijken; ik bekenne, dat ſy noit genoech ſich hebben konnen verwonderen, over de diepe verborgentheden der Schrift, nochtans ſie ik niet, ſy yts anders als beſchouwingen van *Ariſtoteles* of *Plato* geleert hebben, en na deſe hebben ſy, om niet te ſchijnen de Heidenen na te volgen, de Schrift gevoecht. 't Is deſe niet genoech geweeſt met de Grieken onkundig zijn, maar hebben Profeten willen zijn, en met haar ſuffen: 't welk ſekerlijk betoont dat ſy de Godlijkheid der Schrift noch niet eens door een droom ſien; hoe ſy ook meer haar over deſe verborgentheden verwonderen, hoe ſy meer betoonen, dat ſy de H. Schrift niet ſo ſeer glooven als toeſtemmen: 't welk hier uit blijkt, om dat de meeſte als een grond onderſtellen, dat de Schrift (om deſelve namelijk te verſtaan, en de ware ſin te kennen) overal waarachtig en Godlijk is, dat gene namelijk, 't welk door desſelfs verſtand en waar onderſoek eerſt moeſte geblijken, en 't geen wy uit dat gene, 't welk geen menſchelijke verçierſelen behoeft, veel beter ſouden leeren, ſtellen ſy in den eerſten begin voor de richtſnoer der uitlegginge.

Als ik deſe dingen dan in mijn gemoed overleide, te weten, dat het Natuurlijke licht niet alleen veracht, maar by veel als een fontein van godloosheid veroordeelt wierde; en dat menſchelijke verdichtſelen, voor Goddelijke Leerſtukken gehouden; bygeloof geloof gereekent wierde, dat de twedrachten der Wijs-geeren in Kerk en Land met de hoogſte beroeringen der gemoederen gedreven wierden, en daar van veel twiſten, bittere nijdigheden en oproeren, bemerkte te ontſtaan, heb ik ernſtig voorgenomen, de H. Schrift van nieuws op met een

een oprecht en vry gemoed te ondersoeken, en niets van deselve te bevestigen, of yts als derselver leere toe te staan, als 't geen ik niet op 't klaarste uit deselve soude leeren.

Met dese voorsorge heb ik een manier om de heilige Boeken uit te leggen samen gesteld, en hier van onderricht, heb ik voor alles beginnen op te soeken, wat *profetie* of *voorseggingen* was? en op hoedanige wijse God sich aan de *profeten heeft geopenbaard?* en *waarom dese God zijn aangenaam geweest?* of daarom, *om dat sy van God en de Natuur hooge gedachten hadden?* of alleen, *om haar Godsaligheid?* naar deser ondersoek, heb ik lichtelijk konnen bepalen, dat de geloofweerdigheid der *profeten* in die dingen alleen van gewichte was, *welke het gebruik des levens en de ware deugd raakten*: voorts haar gevoelen ons weinig te raken.

Na dese heb ik ondersocht, *wat dat gene geweest zy, om welke de Hebreën Gods uitverkoorene genaamt zijn geweest?* en wanneer bemerkt hadde, dat niet anders geweest te zijn, als *dat God haar een vaste plaatse des werelds uitgekoosen heeft*, *alwaar sy gerust en veilig konden leven?* So heb ik getoont, dat de Wetten van God aan Moses gegeven, niet anders zijn geweest als *rechten der besondere Hebreeuwsche Heerschappie*, *en derhalven niemand deselve als sy hebben moeten aannemen*, *ja dat sy ook aan deselve niet langer*, *als staande die regeeringe*, *gehouden waren.*

Vorders, om te weten of uit de H. Schrift te besluiten was, het menschelijk begrijp van natuure verdurven te zijn, heb ik willen ondersoeken, of de algemeene Godsdienst of de Godlijke Wet door de *Profeten* en *Apostelen* den gantschen menschelijken geslachte geopenbaart,

baart, een ander geweeſt zy, als die gene, welke ook het natuurlijke licht leert? en daarna of de Wonderdaden tegen de ordre der natuur gebeurt zijn, of deſelve Gods weſentlijkheid en voorſienigheid ſekerder en klaarder leeren, als de ſaken, welke wy klaar en onderſcheiden door haar eerſte oorſaken verſtaan? Maar wanneer ik in die dingen, welke de Schrift leert, niets gevonden hadde, 't welk met het verſtand niet over een kwam, of dat daar mede ſtrijdig was, en daar beneven ſach, de Profeten niets geleert te hebben, als ſeer eenvoudige ſaken, welke van een yder lichtelijk konde gevat worden, en daarom deſelve ook met die ſtijl opgeçiert en de ſodanige redenen beveſtigt, waar door 't gemoed der menichte tot de meeſte aandacht omtrent God konde gebracht worden; ſo heb ik gantſchelijk vaſt geſtelt, dat de Schrift de reden gantſch vry laat, en niets gemeens met de Wijsbegeerte heeft, maar ſoo die, als deſe op haar eigen ſelf te laten, maar om dit ſonder wederſpreken te betoonen en de geheele ſake te bepalen, ſoo wijſe ik aan, langs wat wech de Schrift uit te leggen ſy, en dat de kenniſſe desſelfs en der geeſtelijker ſaken van haar alleen moet genomen worden, en niet van die dingen, welke wy door 't natuurlijk licht kennen.

Hier van daan ga ik over om die vooroordeelen te toonen, welke daar uit ontſprooten zijn, dat het gemeen volk (als zijnde aan bygeloof gehecht, en de overblijfſels des tijds, boven de euwigheid ſelfs beminnende) liever de boeken der H. Schrift als Gods Woord ſelve eert.

Hier na toon ik, het geopenbaarde Woord Gods niet te zijn ſeker getal van boeken, maar een eenvoudige be-

vattinge des Goddelijke verstands aan de Profeten geopenbaart; te weten, God met een oprecht gemoed te gehoorsamen, door plegınge van liefde en gerechtigheid. En dat toone ik, in de Schrift geleert te worden na de bevattinge en gevoelen der gener, aan wien de Profeten en Apostelen dit Woord Gods gewoon waren te verkondigen; 't geen sy daarom gedaan hebben, op dat het de menschen sonder enige tegenstreven en met een oprecht gemoed souden omhelsen Daar na de grondstukken des geloofs getoont hebbende, besluit ik eindelijk, het voorwerp der geopenbaarde kennisse niets te zijn als gehoorsaamheid, en alsoo van de natuurlijke kennisse so ten opsicht van 't voorwerp, gronden en middelen gantsch onderscheiden te zijn, en niets met dese gemeens te hebben, en daarom een yder sijn heerschappie te behouden en gene malkander dienstbaar zijn.

Voorders om des menschen sin seer verscheiden is, en den ene op dese, een ander op andere gevoelen beter rust, en dat, 't geen dese tot Godsdienst, dat sulx een ander tot lachchen beweegt, daarom besluit ik met de vooren geseydene, dat een yder de vryheid sijns oordeels en de macht om de gronden des geloofs na sijn eygen verstand uit te leggen, vrygelaten moet worden, en 't geloove eens yders uit sijne werken geoordeelt, of die Godsalig dan Godloos zijn. So sullen derhalven alle met een oprecht en vry gemoed God konnen dienen, en alleen de gerechtigheid en liefd sal by yder in waarde zijn.

Na dat ik met dese de vryheid, welke de Goddelijke geopenbaarde wet een yder toestaat, getoont heb, vare ik tot het andere deel des vraagstuks voort; te weten, dese selve vriheid behoudens de vrede des Gemeenebests en het recht der Hooge Machten te konnen en te

moeten toegelaten worden, en niet te konnen benomen worden, ſonder groot gevaar des vredes, en ſchade des Gemeene-beſts; en om dit te bewijſen, beginne ik van een ygelijkx natuurlijk recht, 't welk, namelijk, ſich ſo verre uitſtrekt, hoe verre een yders begeerte en macht ſich uitſtrekt, en dat niemand volgens het recht der natuur na een anders verſtand is gehouden te leven, maar een yder de beſchermer ſijner eigener vriheid is. Daar en boven toone ik, dat niemand in der daad van dit recht afſtaat, als die de macht van ſich te beſchermen op een ander overdraacht, en den ſelven alſoo dit natuurlijk recht noodſakelijk te behouden en toe te komen, op wien een yder ſijn recht om na ſijn ſin te leven, te gelijk met de macht van ſich te beſchermen, overdraagt; en hier uit toone ik dat die gene, die de opper Heerſchappie hebben, recht tot alles wat ſy konnen hebben, en alleen wrekers des rechts en der vriheid zijn. En dat de overige alle na derſelver beſluit moeten werken. Maar om dat niemand ſich ſodanig van de macht van ſich te beſchermen berooven kan, dat hy een menſch ophoude te zijn, hier uit beſluit ik, dat niemand geheel van ſijn natuurlijk recht kan berooft worden, maar dat de onderdanen ſommige dingen als uit het recht der natuur voor haar behouden, welke haar niet konnen benomen worden als met ſeer groot gevaar der regeeringe, en welke haar daarom of ſtilſwijgende worden toegeſtaan, of ſy ſelf met die gene, die de Heerſchappie hebben, verdragen.

Naar deſer aanmerkinge ga ik tot het Gemeene-beſt der Hebreën over, welke ik, om te betoonen, op wat wijſe en door wiens beſluit de Godsdienſt heeft begonnen kracht te grijpen, te gelijk met noch andere wetens-

waardige ſaaken, breed genoeg beſchrijf. Hier na wijs ik aan, dat die gene, welke de Opperſte Macht hebben, niet alleen beſchermers des Borgerlijken, maar ook des heyligen rechts zijn. En ſy alleen recht te hebben te oordeelen wat recht, wat onrecht, wat Godſalig of Godloos zy; en eindelijk beſluit ik, dat ſy dit recht wel behouden en veiliglijk de regeeringe bewaren konnen, indien maar een yder en te gevoelen, wat hy wil, en te ſeggen wat hy gevoelt toegelaten word.

Dit zijn Wijs-geerige Leſer, welke ik U hier te onderſoeken geef, en welke ik vertrouwe niet onaangenaam noch onnut te ſullen zijn, om de voortreffelijkheid en nuttigheid des inhouds, ſo des geheelen Werkx, als een yders Hooftdeels, welke ik meer ſoude by doen, maar ik wil niet, deſe Voorreden een Boek te ſullen zijn, beſonderlijk, om dat ik geloove de voornaamſte dingen den Wijs-geerigen meer als bekent te zijn; den overigen is het nochtans niet, dat ik deſe verhandelinge trachte aan te prijſen, want ik heb geen reden om te hoopen, op enige wijſe haar daar mede te behagen; want ik ben ſeker, hoe vaſt die vooroordeelen in 't verſtand geworteld zijn, welke 't gemoed onder gedaante van Godsdienſt omhelſt heeft; ik wete daar na ook, het even onmogelijk te zijn, het gemeen de bygeloof te benemen, en de vreeſe: Ik weete daar beneven de ſtandvaſtigheid des gemeene volkx hardnekkigheid te zijn, en met geen reden getrokken, maar door geweld gerukt te worden, om yts prijſen of te verachten. Het gemeene volk en alle die gene, die met haar deſelve aantrekkelijkheden hebben, en nodige ik niet aan, om deſe dingen te leeſen, ja ik wilde liever, dat ſy dit Boek gantſch verſuijmen, als het ſelve verkeerdelijk, gelijk ſy

alles gewoon zijn, uitleggen. Voorders dewijl vele geen ledigheid noch ſin mogelijk ſullen hebben alles te doorleſen, ſo ben hier, gelijk ook in 't einde mijner verhandelinge, gedwongen te vermanen, my niets te ſchrijven, 't geen ik niet gaarne het onderſoek en oordeel mijns Vaderlands onderwerpe: want indien ſy yts van 't geen ik ſegge, ſullen oordeelen met de Vaderlijke Wetten te ſtrijden, of 't gemeene welvaren nadelig te zijn, dat wil ik ongeſegt houden, weet dat ik een menſche ben, en heb konnen dwalen, doch om niet te misſen, heb ik neerſtelijk opgemerkt, en beſonder, dat al wat ik ſchreef, met de Wetten des Vaderlands, de Godſaligheid en goede Seden gantſchelijk ſoude overeenſtemmen.

DEN

DEN
RECHTSINNIGE
THEOLOGANT.

I. HOOFTDEEL.

Van de Prophetie.

Prophetie of openbaringe, is een ſekere kennis van enige ſaak van God aan de menſchen geopenbaart. Die gene nu is een propheet die Gods openbaringe aan de menſchen uitlegt ende verklaart, dewelke geen ſekere kennis van de dingen, die God geopenbaart heeft, konnen hebben, en dieshalven de geopenbaarde dingen, alleenlijk met een enkel geloof konnen omhelſen. Want propheet word by de Hebreen genoemt *NABI*, dat is *tolk en verklaarder*; Maar in de ſchrift word deſe naam, altijd voor Gods verklaarder, en uitlegger gebruikt, gelijk uit Exodus Cap. 7. vers 1. afgenomen word, daar God tot Moſes ſecht, *Sie ik ſtel u* [tot] *Pharaos God. En Aharon uw broeder, ſal uw propheet zijn.* Als of hy ſeide, dewijl Aharon, met die dingen, die gy ſpreken ſult, aan Pharao te verklaren, de perſoon van propheet vertoont, ſo ſult gy als Pharaos God zijn, of die Gods plaats bekleet.

Van de propheten ſullen wy in 't volgende Hooſtdeel handelen, maar hier van de prophetie, uit welkers gegeve bepaling volgt, dat de natuurlijke kennis prophetie genoemt mach worden. Want die dingen die wy door 't natuurlijk licht kennen, hangen van Gods kennis alleen af, en van Gods eeuwige beſluiten.

Maar dewijl dese natuurlijke kennis aan alle menschen gemeen is, want sy hangt af van gronden, die aan alle menschen gemeen zijn, so word sy van 't gemeen volk, dat altijd naar 't gene hijgt, het welk selden gebeurt, en buiten zijn natuur is, en de natuurlijke gaven versmaad, niet so hoog geacht. En dieshalven als het van de prophetische kennis spreekt, wil het dese uit gesloten hebben; hoewel zy echter met gelijke recht, als de andere, hoedanig de selfde ook is, Goddelijk genoemt mach worden: vermits Gods natuur, (voor so veel wy daar aan deelachtich zijn, en Gods besluiten de selfde aan ons als voorstellen) niet van die kennis, die van alle Goddelijk genoemt word, verschild; dan dat die sich buiten de palen van dese uitstrekt: en dat de wetten van de menschelijke natuur, in sich selfs aangemerkt, de oorsaak daar af niet konnen zijn; maar ten opsicht van de sekerheid die de natuurlijke kennis insluit; en van de bron daar uit zy vloeit (namelijk God) wijkt zy geensins, voor de prophetische kennis: Ten zy iemand misschien wil verstaan, of liever droomen, dat de propheten wel een menschelijk lichaam, maar geen menschelijke ziel gehad hebben; en dat dieshalven hun gevoeling en medeweting, van een geheel andere natuur hebben geweest, dan d' onsen zijn.

Maar hoewel de natuurlijke wetenschap Goddelijk is, soo mogen nochtans haar voortplanters geen propheten genoemt worden. Want de dingen die zy leeren, konnen van andere menschen, met gelijke sekerheid, als zy, bevat en aangenoomen worden, en dit niet uit het geloof alleen.

Dewijl dan onsen geest, hier uit alleen, dat hy Gods natuur als een voorwerp in sich begrijpt, en aan de selve deelachtich is, macht heeft om enige kennisse, of kundigheden die de natuur der dingen verklaren, en den swier des levens leren, te vormen; so konnen wy met recht, de natuur van de geest, voor so veel zy sodanig bevat word, de eerste oorsaak van de openbaring stellen: Want Gods denkbeeld, (gelijk wy terstond aangewesen hebben) en de natuur voorspellen ons, alle de dingen, die wy klaarlijk, en onderscheidelijk verstaan; wel niet met woorden; maar op een voortreffelijker wijse, en die best met de natunr van de

geeft overeenkomt: gelijk ieder, die de ſekerheid van 't verſtand, by ſich ſelfs heeft geſmaakt, ſonder twijfel by ſich ſelfs heeft beproeft.

Maar dewijl mijn oogmerk voornamelijk is, alleenlijk van die dingen te ſpreeken, dewelke de ſchrift alleen aangaan; So ſal 't genoeg zijn, dat ik dit weinige van 't natuurlijk licht geſprooken heb. Dieshalven ik tot andere oorſaken en middelen, door de welke God, die dingen, die de palen van de natuurlijke kennis te boven gaan; en ook die hen niet te boven gaan; aan de menſchen openbaart (want daar is niets, het welk belet, dat God die dingen ſelve, die wy door 't licht der natuur kennen, aan de menſchen op andere wijſen ſouw mededelen) voort ga; op dat ik bredelijk daar af handel.

Maar al 't geen dat men daar af ſeggen kan, moet uit de ſchrift alleen gehaalt worden. Want wat konnen wy van de dingen ſeggen, die de palen van ons verſtand te buiten gaan, dan dit, het welk ons uit de propheten ſelve, met de mond of by geſchrift overgelevert word? En dewijl wy heden, by mijn weten, geen propheten hebben, ſo word aan ons niet overgelaten, dan de heilige boeken, die ons van de propheten nagelaten zijn, te onderſoeken. Doch op deſe voerwaarde, dat wy van diergelijke dingen niets ſeggen, of aan de propheten iets toe eigenen ſullen dat zy niet duidelijk opgeſteld hebben.

Maar hier ſtaat byſonderlijk aan te merken, dat de Joden noit gewach van de middel-oorſaken, of van de biſondere oorſaken, maken, noch ſich daar meê bemoeien; maar uit Godvruchtigheids en Godsdienſts (of gelijk men gemeenlijk ſecht) uit aandachts halven altijd op God gaan:

Want indien zy (tot een voorbeeld) geld met de koophandel hebben gewonnen, ſo ſeggen zy, dat God het ſelve gegeven heeft: indien zy iets begeren, gelijk gebeurt, ſo ſeggen zy, dat God hun hart heeft geſchikt: en indien zy ook iets denken, ſo ſeggen zy, dat dit God tot hen geſproken heeft. Dieshalven moet men niet al 't geen, het welk de ſchrift ſecht; dat God tot iemand geſproken heeft, voor prophetie en boven natuurlijke kennis houden: maar alleenlijk dit, het welk de ſchrift uitdrukke-

lijk secht; of het welk uit de omstandigheden van 't verhaal, volgt; dat het prophetie of openbaring heeft geweest.

Indien wy dan de heilige boeken doorloopen, so sullen wy sien, dat alle de dingen, die God aan de propheten geopenbaart heeft, aan hen geopenbaart zijn, of door woorden, of door beelden, of op dese beide wijsen, namelijk, door woorden, en beelden. Maar de woorden, en ook beelden hebben of waarachtig geweest, en buiten de verbeelding van de hoorende of siende propheet; of ingebeelde, namelijk om dat de verbeelding van de propheet, selfs in 't waken sodanig geschikt wierd, dat hem klaarlijk scheen, dat hy woorden hoorde, of iets sach.

Want God heeft de wetten die hy wilde dat de Hebreen voorgeschreven souden worden, met de ware stem aan Moses geopenbaart, gelijkt blijkt uit Exodus Cap. 25: -22. daar hy secht: *En daar sal ik voor u bereid zijn, ik sal met u spreken uit dat deel des dekséls het welk tusschen de twee cherubinen is.* Het welk immer toond, dat God enige ware stem heeft gebruikt, dewijl Moses, t'elkens als hy wilde, God daar bereid vond, om met hem te spreken. En dese alleen, door de welke de wet te voorschijn wiert gebracht, heeft een ware stem geweest, gelijk ik terstond tonen sal.

Ik sou vermoeden dat de stem, daar meê God Samuël riep, waarachtig heeft geweest, om dat, 1 Sam. 3. in 't leste vers gesegt word, *En God is weer aan Samuël in Shilo verschenen, om dat God aan Samuël in Shilo door Gods woord geopenbaard is geweest;* Als of hy seide, Gods verschijning aan Samuël heeft niet anders geweest, dan dat God sich door 't woord aan hem geopenbaard heeft; of heeft niet anders geweest, dan dat Samuël God sprekende gehoort heeft. Doch dewijl wy gedwongen worden onderscheid tusschen Moses prophetie, en die van andere propheten te maken, so moet men noodsakelijk seggen, dat dese stem, van Samuël gehoort, inbeelding heeft geweest: het welk hier uit besloten kan worden, dat zy de stem van Heli vertoonde, die Samuël gewent was te horen, en dieshalven, so veel te vaardiglijk ingebeeld kan worden. Want hy driemaal van God geroepen zijnde, heeft vermoed, dat hy van Heli geroepen wierd. De stem die van Abimelech gehoort wierd, was een ingebeelde: Want,

Genesis Cap. 20 vers 6. word gesegd, *Ende God seide tot hem in de droom. enz:* Om 't welk hy niet, terwijl hy wakker was, maar alleenlijk terwijl hy sliep, (gelijk men dan van natuur meest bequaamst is om de dingen die niet zijn, in te beelden) Gods wil, sich heeft konnen inbeelden.

De woorden der tien geboden zijn, volgens het gevoelen van enige Joden, niet van God gesproken, maar achten dat de Israëliten, alleenlijk een gedruis, genich woord voortbrengende, hebben gehoord, en dat zy geduurende dit gedruis, de wetten der tien geboden, met enkelen verstande, hebben begreepen. Het welke ik ook wel hebbe vermoed, om dat ik sach dat de woorden van de tien geboden, in Exodus beschreven, van de gene die in Deuternomium staan, verscheiden zijn, uit het welk schijnt te volgen (dewijl God niet meer dan eenmaal heeft gesproken) dat de tien geboden, niet Gods woorden selve, maar alleenlijk de sin, en meenning daar van hebben willen aanwijsen, te kennen geven. Doch, indien wy de schrift geen geweld willen aandoen, so moet men volkomentlijk toestaan, dat de Israëliten, een ware stem gehoort hebben. Want de schrift secht uitdrukkelijk, Deut. Cap. 5:4. *Van aangesicht tot aangesicht heeft God met u gesproken, enz.* dat is gelijk twee menschen hun bevattingen, door bemiddeling van hun beider lichamen, aan malkander bekent maken. Dieshalven schijnt meer met de schrift over een te komen, dat God waarlijk enige stem heeft geschapen, door de welke hy de wet der tien geboden geopenbaart heeft. Doch sie in ons achste Hooftdeel, de oorsaak, om de welke de woorden, en redenen van het ene, van de woorden en redenen van 't ander verschillen. Maar op dese wijse word dan ook alle swarigheid niet wech genomen. Want te stellen, dat een geschapen ding, op de selfde wijse, als de andere, van God afhangende, Gods wesentheid, of wesentlijkheid met 'er daad, of met woorden, kan uitdrukken, of door zijn persoon verklaren, schijnt niet weinig buiten reden te wesen. Namentlijk, met te seggen, in de eerste persoon; *Ik ben de Heere Uwe God, enz.* En hoewel als men met de mond secht; *Ik heb verstaan*, niemant acht, dat de mond; maar alleenlijk de geest van de mensch, die dit

ſpreekt, verſtaan heeft: dewijl echter de mond op de natuur van de menſch, dit ſeggende, toegepaſt word, en ook de geen tot de welke men dit ſegt, de natuur van 't verſtand had bevat, ſo verſtaat hy lichtelijk, door de vergelijking van ſich ſelfs, de ſin van de ſprekende menſch. Maar ik ſie niet hoe 't verſoek der gener, die te vooren niets van God kenden, behalven de naam, en die hem begeerden aan te ſpreken, op dat zy van zijn weſentlijkheid verſekert ſouden worden, voldaan mach zijn, door een ſchepſel (dat niet meer aan God paſt, dan de andere geſchapene dingen, en niet aan Gods natuur behoort) het welk ſeggen ſou *Ik ben God.* Ik bid u, wat dan? ſo God Moſes lippen (maar waar toe van Moſes) ja enig beeſt gewrongen en geparſt had, tot het ſelfde uit te ſpreken en te ſeggen, *Ik ben God*, ſouden zy daar uit Gods weſentlijkheid verſtaan? Wijders, de ſchrift ſchijnt volkomentlijk te kennen te geven dat God ſelfs, (die tot dien einde uit de Hemel boven de Berg Sinaï afgedaalt was) heeft geſproken, en dat de Joden hem niet alleenlijk hebben hooren ſpreken, maar dat de voornaamſte hem ook geſien hebben (beſie Exodus Cap. 24.) De wet ſelve aan Moſes geopenbaart, daar men niets mocht by voegen noch af nemen, en die als een recht van 't vaderland ingeſteld wierd, beveeld ook noit; dat wy ſullen geloven dat God onlichamelijk is; noch ook, dat hy geen beeld of geſtalte heeft; maar alleenlijk dat hy God is; zy beveelt datmen aan hem ſal geloven; hem alleen aanbidden; dat zy zijn dienſt niet ſouden verlaten; hem geen beeld toepaſſen; noch enig voor hem maken. Want dewijl zy Gods beeld niet hadden geſien, ſo konden zy geen maken het welk God ſou vertonen, maar noodſakelijk een ander geſchapen ding dat zy geſien hadden; en dieshalven als zy God door dat beeld ſouden aanbidden, ſo ſouden zy niet op God denken, maar op dat ding het welk door dit beeld vertoont word, en dus ſouden zy Gods eer, en zijn dienſt, aan dat ding toeeigenen. Ja de ſchrift, wijſt klaarlijk aan, dat God geſtalte heeft, en dat Moſes, toen hy God hoorde ſpreken, na deſe geſtalte geſien heeft, doch niet anders heeft mogen aanſchouwen, dan van achteren. Ik twijffel dieshalven geenſins hier aan, of in deſe ſake ſchuilt enige verborgentheid: van 't welk wy hier na, breder

breder ſullen ſpreken. Ik ſal hier voort varen met de plaatſen van de ſchrift te tonen, die de middelen aanwijſen, door de welke God ſijne beſluiten aan de menſchen geopenbaart heeft.

Datter openbaring, alleen door beelden, geſchied is, blijkt uit het eerſte boek der Chroniken Cap. 21. daar God door een engel, een ſwaard met de hand vattende, ſijn gramſchap aan David getoond heeft. En dus ook aan Bileam. En hoewel Maimonides, en andere willen, dat deſe hiſtorien, gelijk ook al de andere, die van de verſchijning van een engel ſpreken, gelijk die van Manoa, Abraham, als hy ſijn ſoon meende te offeren; en meer andere; dat dit in de droom geſchied is; en niet, dat iemand met open ogen een engel heeft konnen ſien: So beuſelen zy waarlijk, dewijl zy nergens anders meê beſig zijn, als met Ariſtoteliſche beuſelingen, en met hun eige verdichtſelen, de ſchrift af te parſſen; het welk, gelijk my dunkt, het belachelijkſte is, datter weſen kan.

God heeft aan Joſeph ſijn toekomende heerſchappy door beelden geopenbaart, niet die inderdaad waren, maar alleenlijk van de inbeelding des propheets af hangen.

Door beelden en woorden heeft God aan Joſua geopenbaart dat hy voor hun ſou ſtrijden; namelijk, door een engel met een ſwaard, als een veld-overſte van 't heir aan hem te tonen, het welk hy ook met woorden, aan hem geopenbaard, en Joſua uit den engel gehoort had.

Aan Eſaias wierd ook, gelijk in 't ſeſte Capittel verhaald word, door tekenen vertoond; dat Gods voorſorge, het volk verliet: namelijk, met de driemaal Heilige God in ſijn hoogſte troon, en de Iſraëliten met de vuilnis der ſonden beſmet, en als in drek gedompeld, en dieshalven ſeer verre van God vervreemd, in te beelden. Door welke dingen, hy den tegenwoordigen alderellendigſten ſtaat des volks heeft verſtaan: Maar de toekomende ellenden zijn hen door woorden, als van God voort gebracht, geopenbaart geworden. En tot ſulk een voorbeeld, ſou ik uit de heilige ſchrift, veel voorbeelden konnen by een brengen, indien ik niet meende, dat die dingen, aan alle genoegſaam bekend waren.

Maar

Maar dit alles, word klaarlijker, uit Moses vierde Boek Cap. 12: 6, 8. bevestigt, daar dus staat; *Indien iemand van u Gods propheet sal zijn, so sal ik in een gesichte aan hem openbaar worden* (dat is door beelden en sinvertoningen; want van Moses prophetie, secht hy dat het een gesicht is, sonder sinvertoningen.) *in dromen spreek ik tot hen*, (dat is, niet met dadelijke woorden en ware stem) *Maar dus* (word ik) aan *Moses niet* (openbaar) *Van mond tot mond, spreke ik tot hem, en door aansien, maar niet door gelijkenisse, en hy aanschout Gods beeld*, dat is, hy spreekt met my, terwijl hy my aanschout als sijn genoot, en niet verbaast en verschrikt, gelijk in Exodus Cap. 33: 17. staat. Dieshalven, is hier aan niet te twijffelen, dat de andere propheten, niet de ware stem gehoort hebben, het welk noch meer bevestigt word, uit Moses vijfde boek Cap. 34: 10. daar gesecht word: *En daar is noit* (eigentlijk opgestaan) *een propheet gelijk Moses, den welken God, van aangesicht gekend had*; Het welk immer te verstaan is, door de stem alleen; want Moses had noit Gods aangesichte gesien; Exodus Cap. 33.

Behalven dese middelen vind ik in de heilige schrift geen andere, door de welke God sich aan de menschen geopenbaart heeft, en dieshalven, heeft men, gelijk wy hier voor getoond hebben, geen andere te verdichten, noch aan te nemen. En hoewel wy klaarlijk verstaan, dat God sich onmiddelijk, aan de menschen kan gemeen maken; want hy maakt sijn wesentheid aan onse geest gemeen, sonder enige lichamelijke middelen te gebruiken; nochtans, op dat enich mensche met de geest alleen, enige dingen souw bevatten, die niet in de eerste gronden van onse kennis zijn begrepen, en niet daar van afgeleid konnen worden, so moet noodsakelijk sijn Geest voortreffelijk zijn, en de menschelijke geest verre te boven gaan. Ik geloof dieshalven, datter niemand anders tot so groot een volmaaktheid, boven anderen is geraakt, behalven Christus, aan de welke Gods besluiten, die de menschen ter saligheid geleiden, sonder woorden of gesichten, maar onmiddelijk geopenbaart zijn: In dier voegen, dat God, door Christus Geest, sich self aan de Apostelen heeft geopenbaart, gelijk eertijds aan Moses, door middel van een stem

ſtem des luchts. En daarom mach Chriſtus ſtem, gelijk die, dewelke van Moſes gehoord wierd, Gods ſtem genoemt worden. In deſen ſin mogen wy ook ſeggen, dat Gods wijsheid, dat is, de wijsheid die boven de menſchelijke is, de menſchelijke natuur in Chriſtus aangenomen heeft. En dat Chriſtus de wech der ſaligheid heeft geweeſt.

Maar is noodſakelijk te vermanen; dat ik van die dingen, dewelke enige kerken, van Chriſtus ſtellen, gantſchelijk niet ſpreek, noch die ontken; Want ik beken gaarne, dat ik de ſelfde niet begrijp. Ik raam de dingen die ik nu geſecht heb uit de ſchrift ſelve. Want ik heb nergens geleſen, dat God aan Chriſtus is verſchenen, of tot hem heeft geſproken, maar wel dat God, door Chriſtus aan de apoſtelen geopenbaart is geweeſt, en dat hy den wech der ſaligheid is, en eindelijk, dat de oude wet door een engel, niet onmiddelijk van God overgelevert geweeſt is enz: Dieshalven indien Moſes met God, van aangeſicht tot aangeſicht, gelijk een menſch gemeenlijk met zijn genoot (dat is, door bemiddeling van twe lichamen) ſprak, ſo heeft Chriſtus waarlijk, van geeſt tot geeſt met God gemeenſchap gehad.

Wy ſeggen dieshalven, dat, behalven Chriſtus, niemand Gods openbaring heeft ontfangen, dan door behulp van de inbeelding; te weten door behulp van woorden of beelden; en dat dieshalven, om te propheteeren, geen volmaakter geeſt nodig is, maar een levendiger en kragtiger inbeelding, gelijk ik in't volgende Hooftdeel klaarlijk toonen ſal.

Hier ſtaat nu te onderſoeken, wat de heilige ſchrift verſtaat by de Geeſt Gods, de propheten ingeſtort; of dat de propheten uit Gods Geeſt ſpraken. Om dit op te ſpeuren, ſtaat vooreerſt te onderſoeken, wat het Hebreeuſch woord *ruagh* betekent, het welk gemeenlijk Geeſt vertaalt word.

Het woord *ruagh*, betekent in zijn ware ſin, *wind*, gelijk bekend is, maar word ſeer dikwils gebruikt, om meer andere dingen te betekenen, die echter hier van afgeleid worden. Want voor eerſt word het genomen om *adem* te betekenen, gelijk Pſalm 135: 17. *Ook is'er geen geeſt in hun mond.* Ten tweden, *ziel*, of *ademing*, gelijk 1 Samuël Cap. 30: 12. *En ſijn geeſt is weer in hem*

gekeert, dat is, dat hy geademt heeft. Om dese oorsaak word het ten Derden, voor *moed*, en *krachten* genomen, gelijk in Josuas boek Cap. 2 : 11. *En daar na was geen geest meer in enig man*, gelijk ook Ezechiël Cap. 2 : 2. *En in my kwam de geest* (of kracht) *die my, op mijn voeten deê staan.* En dieshalven ook ten Vierden, voor *kracht*, en *bekwaamheid*, gelijk Job Cap. 32: 8. *Sekerlijk zy is de geest die in de mensch is*, dat is, de wetenschap, moet niet bestiptelijk by de oude lui gesecht worden; want ik bevid nu, dat zy van de bysondere kracht, en bevatrelijkheid der mensch af hangt. Gelijk ook in Moses vierde boek Cap. 27 : 18. *Een man in de welke de geest is.* Wijders word het ten Vijfden voor *meining des gemoeds* genomen, gelijk in Moses vierde boek Cap. 14 : 24. *Om dat hy een ander geest heeft gehad.* Dat is, een ander meining, of een ander sin; desgelijks in Salomons spreuken Cap. 1 : 23. *Ik sal aan u mijn geest*, (dat is, mijn mening) *uitspreken.* En in desen sin word het gebruikt om de *wil* of het *besluit*, de *lust*, en *drift des gemoeds*, te kennen te geven; Gelijk in Ezechiel Cap. 1 : 12. *Sy gingen werwaarts de geest* (of wil) *van te gaan was.* Desgelijks in Esaias Cap. 30 : 1. *En om een uitstortinge te storten, en niet uit mijn geest.* en Cap. 29 : 10. *Want God heeft over hen uitgestort een geest* (dat is, een lust en begeerte) *van te slapen.* Daar beneffens in 't boek der Rigteren Cap. 8 : 3. *Toen wierd hun geest* (of heftigheid) *versacht.* Gelijk ook in Salomons spreuken Cap. 16 : 33. *Die over sijn geest* (dat is lust en begeerlijkheid) *heerscht, is beter, dan die ene stad inneemt.* Wijders Cap. 25 : 27. *Een man die sijn geest niet bedwingt.* En Esaias Cap. 33 : 11. *Uw geest is vuur, het welk u verteert.* Voorts dit woord *ruagh*, voor so veel het *gemoed* betekent, is dienstig om alle togten des gemoeds, (en ook de gaven van 't gemoed,) uit te drukken: gelijk *hoge geest*, om verwaantheid; *neergeslagen geest*, om ootmoedigheid; *kwade geest*, om haat, en swaarmoedigheid; *goede geest*, om mildadigheid aan te wijsen: Wijders de *geest van ijversught*, *de geest* (of lust) *tot hoererye: de geest der wijsheid; des raads; der sterkte;* dat is (want de Hebreën gebruiken meer de selfstandige, dan de byvoeglijke namen) een wijs, voorsichtig, sterk gemoed; of de deugt van wijsheid, raad, en sterkheid. *Geest der goedgunstigheid enz.* Het betekend ten Sesden de *geest* of ziel selfs,

ge-

gelijk in 't boek de prediker genoemt Cap. 3 : 9. *Zy hebben alle een selfde geest*, of ziel, *en de geest keert weder tot God.* Eindelijk, ende ten Sevenden, betekend het de *vier gewesten des werelds*, (uit oorsaak van de winden, die daar blasen) en ook de sijden van ieder ding die na de selve gewesten gekeerd zijn. Besie Ezechiel Cap. 37: 9. en Cap. 42: 16, 17, 18, 19. enz.

Nu staat aan te merken, dat enig ding aan God toegepast, en Godes gesecht word. Voor eerst, om dat het tot Gods Natuur behoord, en als een deel van God is, gelijk dan als gesecht word, *Gods macht*, *Gods oog*. Ten tweeden, om dat het in Gods macht is, en naar Gods wenk, en believen werkt. In deser voegen worden in de heilige schrift, de Hemelen, *Gods Hemelen*, genoemd, om dat zy *Gods wagenen, en woning* zijn. Dus word Assyrien *Gods gesel*, en Nebucadnozer, *Gods knecht* genoemd enz. Ten derden, om dat het aan God gewijd en opgedragen is, gelijk *Gods Tempel*, *Gods Nazareen*, *Gods Brood enz.* Ten vierden, om dat het door de propheten overgeleverd, en niet door 't natuurlijk licht, geopenbaard is; daarom word Moses wet *Gods Wet* genoemd. Ten vijfden, om een saak in de hoogste trap uit te drukken, gelijk *Gods Bergen*, dat is, seer hoge bergen; *Gods Slaap*, dat is, een seer diepe slaap, en in desen sin, moet Amos Cap. 4: 11. uit gelecht worden, daar God selfs, dus spreekt, *Ik heb u omgekeerd, gelijk Gods omkeering* (omgekeerd heeft) *Sodoma en Gomorra*: dat is, gelijk die gedenkwaardige omkeringe: Want dewijl God self spreekt, so kan het eigentlijk, niet anders verklaard worden. Salomons natuurlijke wetenschap, word ook Gods wetenschap, dat is, Goddelijk, of boven gemeen, genoemd. In de Psalmen, worden de Cederen, mede *Gods Cederen*, geheten, om hun boven gewone grootheid uit te drukken. En in Samuëls eerste boek Cap. 11: 17. word gesegd, *En Gods vrees viel op 't volk*, om een seer grote vrees te kennen te geven. En in desen sin, waren de Joden gewend, alle de dingen die hun bevatting te boven gingen, en daar af, zy toen de natuurlijke oorsaak niet wisten, op God toe te passen; Dieshalven wierd het onweër *Gods Gedruis*, en de Donder en Blixem, *Gods Pylen*, genoemd, want zy hielden, dat God de winden, in de holen, die zy Gods Schaalkisten noem-

den, besloten hielden; in welk gevoelen, zy hier in van de Heidenen verschilden, dat zy niet geloofden, dat *Æolus*, maar God, de bestierder daar van was. Om dese oorsaak worden de wonderdaaden ook *Gods Werken*, dat is, werken, daar over men verbaasd staat, genoemd. Want seker alle natuurlijken, en zijn, en werken alleenlijk door Goddelijke macht. In desen sin dan, noemd den Psalmist, de wonderdaden van Ægypten, *Gods Machten*, om dat zy aan de Hebreen, die niet sodanig verwachten, de wech ter behoudenis in de uiterste gevaarlijkheden, openden; en zy dieshalven, meest daar over verwonderd waren.

Dewijl dan de ongewone werken der Natuur, *Gods Werken*, en de bomen van ongewone hoogte, *Gods Bomen*, worden genoemd, so is het geensins te verwonderen, dat in 't boek der scheppinge, seer sterke mannen, en van grote gestalte, hoewel Goddelose rovers, en hoere jagers, *Gods Sonen* genoemd worden. Dieshalven, waren de oude gewend, al 't geen, daar in iemand d'anderen overtrof, volkomentlijk aan God toe te passen; dit was niet alleenlijk een gewoonte by de Joden, maar ook by de Heidenen: Want Pharao, de uitlegginge van zijn droom gehoort hebbende, seide, dat de geest der Goden in Joseph was: en Nabucadnoser seide ook tot Daniël, dat hy de geest der heilige Goden had. Ja by de Latijnen is ook niets gemeender; want zy seggen, dat de dingen die konstelijk zijn gemaakt, door een Goddelijke hand gemaakt zijn, en indien iemand, dit in de Hebreusche taal wilde oversetten, so sou hy moeten seggen, *door Gods hand gemaakt*, gelijk de gene die kennis van de Hebreusche spraak hebben, bekent is.

Hier door dan konnen de plaatsen der schrift, in de welke van Gods Geest gewag word gemaakt, lichtelijk verstaan, en uit gelegt worden; Namelijk *Gods Geest*, en *Jehovaas Geest*; betekent in enige plaatsen niet anders, dan een seer geweldige, drooge, en schadelijke wind, gelijk in Esaias Cap. 40: 7. *De wind des Heeren blies daar in*, dat is, een seer droge, en schadelijke wind. Ende in 't boek der scheppinge Cap. 1: 2. *En Gods wind* (of een seer sterke wind) *wierd op 't water bewogen*. Daar na betekent het een groot gemoed; want Gideon, en Samsons gemoederen, worden

in de heilige ſchrift, *Gods Geeſt* genoemd, dat is, een ſeer ſtout, en onverſaagt gemoed, en dat tot alles bereid is. Dus word ook alle deucht of kracht, boven 't gemeen verheven, *Gods Geeſt* of *Kracht* genoemd. Gelijk in Moſes twede boek Cap. 31: 3. *En ik ſal hem* (te weten Beſaleël) *met Gods Geeſt vervullen*, dat is, gelijk de propheet, volgens een ſeer gewoon gebruik in de heilige ſchrift, dit ſelfde daar na, met byſonderlijk uit te leggen, verklaart, de deucht der wijsheid, des raads, der ſterkte enz. In deſer voegen, wierd Sauls ſwaarmoedigheid ook *Gods kwaade Geeſt*, dat is, een ſeer grote, en diepe ſwaarmoedigheid genoemd; Want Sauls knechten, die ſijn ſwaarmoedigheid, Gods ſwaarmoedigheid noemden, rieden hem dat hy enig ſang-kunſtenaar tot hen ſou roepen, die met zijn ſnaren-ſpel hen verheugen ſou; het welk toond, dat zy by *Gods ſwaarmoedigheid*, een natuurlijke ſwaarmoedigheid hebben gemeent. Wijders word by *Gods Geeſt*, de geeſt van de menſch verſtaan, gelijk in Job Cap. 27: 3. *En Gods geeſt in mijn neus*, daar in hy op 't geen ſiet het welk in 't boek der ſcheppinge ſtaat, namelijk dat God een ziel des levens in den neus van den menſch blies. In deſer voegen ſecht Ezechiel aan de doden propheteerende Cap. 37: 14. *En ik ſal mijn Geeſt aan u geven, en gy ſult leven*; dat is, ik ſal u weer levendig maken. En in deſen ſin word in Job Cap. 34: 14. geſecht: *Indien hy* (namelijk God) *wilde, hy ſou zijn Geeſt* (dat is, het verſtand, het welk hy aan ons gegeven heeft) *en zijn ziel weer tot ſich vergaderen.* Dus moet ook de plaats, die in 't boek der ſcheppinge (Cap. 6: 3.) ſtaat, verſtaan worden: *Mijn Geeſt ſal noit in de menſch redeneren* (of beſluiten) *om dat hy vleeſch is*: dat is, de menſch ſal voortaan na de beſluiten van 't vleeſch werken, en niet naar die van de geeſt, dewelke ik aan hem gegeven heb, op dat hy onderſcheid in 't goede maken ſou. Gelijk ook in Pſalm 51: 12, 13. *God ſchep my een rein hart, en vernieu in my een geſchikte* (of beſtadigde) *Geeſt*, dat is, luſt of begeerte, *verwerp my niet van u aangeſicht, en neem de Geeſt uwer heiligheid niet uit my.* Om dat men geloofde, dat de ſonden uit het vleeſch alleen te voorſchijn kwamen, en dat de geeſt niets aan ried, dan 't geen goed is, ſo roept hy tegen de luſt en begeerlijkheid van 't vleeſch God om byſtand aan, en bid alleen-

leenlijk dat de geest, die de heilige God aan hem gegeven heeft, van God bewaard en behoed mach worden. Nu, dewijl de schrift gewend is God gelijk een mensch af te schilderen, en aan God, *geest*, *ziel*, en *driften des gemoeds*, gelijk ook *lichaam*, en *adem* toe te eigenen, uit oorsaak van de swakheid van 't gemeene volk, so word ook *Gods Geest* dikwils in de heilige schrift voor *ziel* gebruikt, te weten, voor *gemoed*, *genegentheid*, *kracht*, en *de adem van Gods mond*. Dus secht Esaias Cap. 40: 13. *Wie heeft Gods Geest* (of ziel) *bestierd?* dat is, wie heeft Gods verstand bepaald tot iets te willen? en Cap. 63: 10. *En zy hebben de Geest sijner heiligheid, met bitterheid, en droefheid aangedaan.* En hier uit spruit het, dat hy gemeenlijk voor Moses Wet gebruikt word, om dat zy als Gods verstand, en mening verklaard. Gelijk Esaias in 't selfde Cap. vers 11. *Waar is* ('hy) *die de Geest sijner heiligheid, in 't midden van hen stelde?* namelijk, Moses Wet, gelijk klaarlijk uit het heel vervolg van de reden verstaan word; desgelijks Nehemias Cap. 2: 20. *En gy hebt u goede Geest aan hen gegeven, op dat gy hen verstandig soud maken*, want hy spreekt van de tijd des Wets, en heeft sijn opsicht op 't geen het welk in Moses vijfde boek Cap. 4: 6. staat, daar Moses secht: *Want zy* (namelijk de Wet) *is u wetenschap en wijsheid enz.* dus ook in Psalm 143: 10. *U goede Geest zal my, na een effen land geleiden;* dat is, u Geest aan ons geopenbaard, sal my op de rechte wech leiden. Gods Geest, gelijk wy gesecht hebben, betekent mede *Gods Adem*, die ook oneigentlijk, gelijk het verstand, gemoed, en lichaam, in de schrift aan God toe geeigent word, gelijk in de Psalm 33: 6. daar beneffens Gods kracht, macht, of vermogen, gelijk in Job 33: 4. *Gods Geest heeft my gemaakt*, dat is, Gods kracht, of vermogen, of indien gy 't liever dus wild, *Gods*, *Gods besluit enz.* want de Psalmist op een poëtische wijse sprekende, secht ook, *door Gods bevel zijn de Hemelen gemaakt, en door de Geest* (of geblaas) *van zijn mond*, (dat is, door zijn besluit, als door een geblaas uitgesproken) *hun geheel heir.* Desgelijks in Psal. 139: 7. *Waar sal ik gaan* (om te zijn) *buiten u Geest, of waar zal ik vlieden* (om te zijn) *buiten u aanschouwing*, dat is, (gelijk uit het geen blijkt, daar meê de Psalmist selfs voort gaat, dit uit te breiden) *waar kan ik gaan dat ik buiten*

u macht

's macht en tegenwoordigheid sou zijn? Eindelijk *Gods Geest*, word in de heilige schrift gebruikt, om de genegentheden van Gods gemoed uit te drukken, namentlijk *Gods Weldadigheid*, en *Barmhertigheid*, gelijk Micha Cap. 2: 1. *Of is Gods Geest verkort?* (dat is, Gods Barmhertigheid) *zijn dit niet zijn* (te weten, averechse) *werken?* Desgelijks Zachcharias Cap. 4: 6. *Niet door heirkracht, noch geweld, maar door mijn Geest alleen*, dat is, door mijn enige Barmhertigheid. En volgens desen sin, moet ook gelijk ik acht, het twalfde vers van 't sevende Capittel des selfden propheets, verstaan worden, namelijk: *En zy stelden hun hart vast, dat zy de Wet en geboden, die God, door de eerste propheten uit zijn Geest* (dat is, uit zijn barmhertigheid) *gesonden heeft, niet souden gehoorsamen.* In dese sin, secht ook Hagæus Cap. 2: 5. *Mijn Geest* (of mijn genade) *blijft onder u, wil niet vresen.* Maar 't geen het welk Esaias Cap. 48: 16. Secht. *Maar nu God de Heere heeft my gesonden en zijn Geest*, kan wel voor Gods gemoed, of voor sijn wil in de Wet geopenbaart, verstaan worden; want hy secht, *van 't begin* (dat is, toen ik eerst tot u kwam, op dat ik Gods gramschap en sijn vonnis tegens u uit gesproken, aan u verkondigen sou) *heb ik niet in 't verborgen gesproken, van de tijd af, daar in het* (uitgesproken) *wierd, heb ik'er by geweest.* (gelijk hy self in 't sevende Capittel getuigd heeft:) *Maar nu ben ik een blijde bode, en door Gods barmhertigheid gesonden, op dat ik u herstelling sou verkondigen:* het kan ook gelijk ik gesecht heb, voor *Gods Wil*, in de Wet geopenbaard, verstaan worden. Dat is, dat hy nu ook naar 't bevel des Wets, namentlijk, in 't priester boek Cap. 19: 17. Komt, om hen te vermanen. Daarom hy, hen op de selfde voorwaarden, en op de selfde wijse, als Moses gewent was vermaant; en eindelijk, dat hy gelijk Moses ook gedaan heeft, ophoud, met hun herstelling te verkondigen. Doch de eerste verklaring, schijnt my, gevoeglijker te zijn.

Uit dit alles (om eindelijk tot het geen daar ons oogmerk na strekt, weder te keeren:) blijken dese spreekwijsen van de schrift seer klaar, namelijk, *dat de geest van de propheten, Gods geest heeft geweest, dat God zijn Geest den menschen ingestort heeft, dat de menschen met Gods geest, en met de Heilige Geest vervuld zijn enz.* Want

zy

zy betekenen niet anders dan dat de propheten, een byſondere deucht en kracht, die boven 't gemeen verheven was, hadden; en dat zy de Godvruchtigheid, met een uitſtekende ſtandvaſtigheid des gemoeds eerden: voorts dat zy Gods verſtand of mening begrepen; want wy hebben getoond, dat Geeſt in de Hebreuſche taal, ſo wel 't verſtand, als de mening van 't verſtand betekend, en dat om deſe oorſaak de Wet ſelfs, om dat zy Gods wil en mening verklaarden, *Gods Geeſt* of *Verſtand* genoemd word: om welke reden, de inbeelding der propheten, voor ſo veel, daar door, Gods beſluiten geopenbaart worden, met gelijke recht, ook *Gods verſtand, wil*, en *meening*, genoemd mocht worden, en op gelijke wijſe, mach men ſeggen, dat de propheten, Gods Geeſt hebben gehad. En alhoewel, Gods wil, en ſijn euwige ſpreuken, in ons gemoed in geſchreven zijn, en wy by gevolg ook Gods wil (om met de ſchrift te ſpreken) begrijpen, ſo word zy echter, om dat de Natuurlijke kennis aan alle gemeen is, ſo hoog, gelijk wy, alreê geſegt hebben, van de menſchen niet geacht: en byſonderlijk van de Hebreen, de welke roemden, dat zy alle andere te boven gingen. Ja die gewend waren alle, en by gevolg, de wetenſchap die aan alle gemeen is, te verachten. Eindelijk van de propheten werd geſecht, *dat zy Gods Geeſt hadden*, om dat de menſchen onkundig in de oorſaken van de prophetiſche kennis waren, en ſich daar over verwondert betoonden, en dieshalven gewent waren, de ſelfde, gelijk d' andere vremdigheden aan God toe te paſſen, en Gods kennis te noemen.

Wy mogen dan ſonder enige ſchroom en bekommernis vaſt ſtellen, dat de propheten, niet dan door de behulp van de verbeelding, Gods openbaringen hebben begrepen, dat is, door middel van woorden of beelding waren. Want dewijl wy geen andere middelen, behalven deſe, in de ſchrift vinden, ſo is het ons ook niet geoorloft andere te verdichten, gelijk wy alrede getoond hebben. Doch ik beken, dat ik niet weet, naar welke wetten der natuur dit geſchied is. Ik ſou wel gelijk andere, konnen ſeggen, dat dit door Gods macht en vermogen is geſchied; doch het ſou ſchijnen, dat ik beuſelde. Want het ſou even ſo veel zijn of ik de vorm van enig byſonder ding, door enig overklimmende

merk-

merkteken wilde verklaren, want alle dingen zijn door Gods macht gemaakt: Ja dewijl 'er geen andere macht der Natuur is, dan Gods macht selve, so is het seker, dat wy voor so veel, Gods macht niet verstaan, als wy in de Natuurlijke oorsaken onkundig zijn; en dieshalven neemt men dwaselijk zijn toevlcht tot de selfde macht van God, als wy in de natuurlijke oorsaken van enig ding, dat is, Gods macht selve, onkundig zijn. Doch aan ons is niet nodig, de oorsaak van de prophetische kennis te weten: want wy (gelijk ik alteê vermaand hebbe) pogen hier alleenlijk de leerstukken en bewijsen der schrift na te speuren, om daar uit, gelijk uit het geen, dat van de Natuur bekent word gegeven, het onse te besluiten; Maar wy bemoejen ons niet met de oorsaken van de leerstukken, en bewijsen.

Dewijl dan de propheten, door behulp der verbeelding Gods openbaring hebben begrepen, so is hier aan niet te twijffelen, dat zy veel dingen buiten de palen van 't verstand hebben konnen bevatten; Want uit de woorden, en beelden, konnen veel meer denkbeelden te samen geset worden, dat uit die beginselen, en kundigheden alleen, op de welke onse gehele natuurlijke kennis gebouwt is.

Wijders blijkt, waarom de propheten, by na alles by vergelijking, en als raadsels hebben bevat en geleert, en alle geestelijke dingen, op een lichamelijke wijse uitgedrukt: Want dit alles komt beter met de natuur van de verbeelding over een. Wy sullen ons nu ook niet verwonderen, waarom de schrift, of de propheten so oneigentlijk en duisterlijk van Gods Geest spreken, gelijk in Moses vierde boek Cap. 11; 17. en in 't eerste boek der Koningen, Cap. 22: 2. enz. Gelijk ook niet dat Micheas God sittende, Daniël hem als een oud man met witte klederen aangedaan, Ezechiel als vuur, en de gene die by Christus waren, de heilige Geest als een duive afdalende, d' Apostelen als vurige tongen, en Paulus eindelijk, toen hy eerst bekeert wierd, een groot licht, gesien hebben. Want alle dese dingen, komen gantschelijk, met de gemene verbeeldingen van God, en van de Geesten over een. Eindelijk dewijl de verbeelding onseker, en onbestandig is, so bleef de prophetie den propheten niet lang by, zy viel ook niet

dikwijls voor, maar ſeer ſelden, namelijk in ſeer weinig menſchen, en in hen noch ſeer ſelden. Dewijl dit dusdanig is, ſo zijn wy nu genoodſaakt te onderſoeken, waar uit den propheten de ſekerheid van die dingen kon voort komen, de welke zy alleenlijk, door verbeelding, en niet uit ſekere beginſelen des gemoeds, begrepen. Maar al 't geen, dat men hier af ſeggen kan, moet uit de ſchrift gehaalt worden, dewijl wy (gelijk alrede geſegt is) geen ware wetenſchap, van deſe ſaak hebben, noch de ſelve door haar eerſte oorſaken konnen verklaren. Doch wat de ſchrift van de ſekerheid der propheten leert en aanwijſt, ſal ik uit volgende Hooftdeel tonen, daar ik voorgenomen heb van de prophecyen te handelen.

II. HOOFTDEEL.

Van de Propheten.

Uit het voorgaande Hooftdeel, (gelijk wy alreê aangeweſen hebben,) volgt, dat de propheten, niet met een volmaakter geeſt begaaft zijn geweeſt, maar wel met het vermogen van levendiger in te beelden, het welk de verhandelingen der ſchrift ook overvloediglijk te kennen geven. Want van Salomon blijkt, dat hy wel in wijsheid, maar niet in de prophetiſche gave de anderen overtroffen heeft. Deſe ſeer wijſe ende voorſichtige mannen, Haman, Darda, en Kalchon, hebben ook geen propheten geweeſt, en in tegendeel boerſche menſchen en buiten alle geleerdheid, ja enige wijfjes gelijk Hager, Abrahams dienſtmeid hebben met de prophetiſche gave, begaaft geweeſt, het welk ook met de ervarentheid en reden over een komt: want de gene die 't machtigſt van inbeelding zijn, hebben minder bekwaamheid, om de ſaken ſuiverlijk te verſtaan: en in tegendeel, de geen die 't machtigſt van verſtand zijn, en dat meeſt oeffenen, hebben een beſadigder macht van in te beelden, en konnen het ſelfde

meer

meer onder hun macht, en als in toom houden, op dat het niet met het verstand sou verward worden. De gene dan, die wijsheid en de kennis der natuurlijke en geestelijke dingen, uit de boeken der propheten pogen op te speuren, dwalen ganschelijk van de wech af: het welk ik, om dat de tijd, de Philosophia, of Wijsbegeerte, en eindelijk de saak selve het vereischt, voorgenomen heb, hier bredelijk te tonen, sonder my veel met het gene te bekreunen het welk het Waangeloof daar tegen spreekt, die niemand meer haat, als de gene dewelke de ware wetenschap, en 't ware leven oeffenen, en, ô Jammer! de saak is alreê so verre gekomen, dat de gene, die opentlijk belijden, dat zy Gods denkbeeld niet hebben, en God niet kennen, dan door de geschape dingen (van de welke zy de oorsaken niet weten) sich niet schamen, de Philosophen, of Wijsbegerigen, van Godverloching te beschuldigen.

Om dan de saak in ordening af te leiden, sal ik tonen dat de prophetien verscheiden zijn geweest, niet alleenlijk ten opsicht van de inbeelding, en temperings des lichaams van ieder propheet, maar ook ten opsigt der gevoelens, van de welke zy ingedronken waren, en dat derhalven de prophetie, de propheten, noit geleerder heeft gemaakt; gelijk ik terstond brederlijker sal verklaren, maar eerst staat my hier van de sekerheid der propheten te handelen, so om dat het den inhoud van dit Hooftdeel betreft, als ook, om dat het enigsins tot het gene het welk wy pogen te betogen, dienstig is.

Dewijl d' enkelde inbeelding uit haar natuur geen sekerheid insluit, gelijk alle klare en onderscheide denkbeelden, maar noodsakelijk iets, namelijk de redeneering by de inbeelding moet komen, om van de dingen, die wy inbeelden seker te konnen zijn, so volgt hier uit, dat de prophetie, door sich geen sekerheid kan insluiten, om dat zy (gelijk wy alreê getoont hebben) van de inbeelding alleen bestaat; en dieshalven waren de propheten niet seker van Gods openbaring door de openbaring selve, maar door enig teken, gelijk uit Abraham blijkt (besie het boek der schepping Cap. 15: 8.) die Gods beloftenis gehoort hebbende, een teken versocht; hy geloofde wel aan God, en versocht geen teken om aan God te geloven, maar op dat hy weten sou, dat dit

van God aan hem belooft wierd. Dit selfde blijkt noch klaarlijker uit Gideon, want dus spreekt hy tot God: *En doet aan my een teken*, (op dat ik weet) *dat gy met my spreekt.* Besie het boek der Richteren, Cap. 6: 17. God segt ook tot Moses, *En dit* (zy) *aan u een teken, dat ik u gesonden heb.* Ezechias die al lang wist, dat Esaias een propheet was, eischte een teken van de prophetie, die sijn gesondheid voorseide. Dit toond waarlijk, dat de propheten altijd enig teken hebben gehad, daar door zy van de dingen, die zy op een prophetische wijse inbeelden versekerd wierden; en dieshalven vermaand Moses (besie sijn vijfde boek, Cap. 18: 22) dat zy een teken van de propheet souden eischen, namelijk het gevolg van enige toekomende saak. De prophetie dan wijkt in dese saak voor de natuurlijke kennis, die geen teken behoeft, maar uit haar natuur sekerheid insluit. Want dese prophetische sekerheid was geen Wiskundige, maar alleenlijk, een sedige sekerheid: het welk uit de schrift selve blijkt, want Moses vermaand in sijn vijfde boek Cap. 13. Dat so enig propheet nieuwe Goden wilde invoeren, deselfde echter, hoewel hy sijn leering met tekenen, en wonderdaden bevestigde, ter dood verwesen sou worden; Want gelijk Moses selfs wijders segt, God doet ook tekenen, en wonderdaden om het volk te beproeven, en Christus leert dit selve ook aan sijn leerlingen, gelijk blijkt Matth. Cap. 24: 24. Ja Ezechiël Cap. 14: 8. Wijst klaarlijk aan, dat God somtijds, door valsche openbaringe de menschen bedriegt: Want hy segt, *En als een propheet* (te weten, een valsche) *overreed word, en 't woord gesproken sal hebben, ik God, heb de propheet overreed.* Het welk Micheas, ook van Achabs propheten getuigd, besie het eerste boek der Koningen Cap. 22: 21.

En hoe wel dit schijnt te tonen, dat de prophetien en de openbaring, een gantsch twijffelachtige saak is, so heeft zy echter, gelijk wy gesegt hebben, veel sekerheid. Want God bedriegt, noit de Godvrugtigen, en uitverkoren, maar gebruikt, volgens dit oud spreekwoord (besie eerste Samuel, Cap. 24: 14. En gelijk uit de historie van Abigaël, en uit haar redenen blijkt, de Godvruchtige als werktuigen van zijn Godvruchtigheid, en de goddeloosen, als uitvoerders, en middelen van zijn gramschap: het welk

ook féer klaarlijk, uit dit geval van Micheas blijkt, het welk wy terstond bygebracht hebben. Want hoewel God besloten had Achas door propheten te bedriegen, so heeft hy echter alleenlijk valsche propheten gebruikt, maar aan een Godvruchtig propheet de saak gelijk zy was, geopenbaart, maar hem niet belet, ware dingen te voorseggen. Doch gelijk ik gesegt hebbe, de sekerheid des propheets was alleenlijk zedig, om dat niemand sig voor God kan rechtveerdigen, noch roemen, dat hy het werktuig van Gods Godvruchtigheid is, gelijk de schrift leert, en de saak selve aanwijst; want Gods gramschap heeft David verleid, om 't volk te tellen, welker Godvruchtigheid echter door de schrift, overvloediglijk getuigd word: Alle prophetische sekerheid, steunt dieshalven op dese drie dingen; Voor eerst, dat zy de geopenbaarde dingen, seer *levendig inbeelden*, gelijk wy wakker zijnde, gewoonlijk van de voorwerpen getroffen, en aangedaan worden. Ten tweeden, op de *tekenen*: Ten derden eindelijk, dat zy (het welk het voornaamste was) met hun gemoed, tot het *billijke*, en *goede* alleen genegen waren. En hoewel de schrift niet altijd gewag van tekenen maakt, so is echter te geloven, dat de propheten altijd tekenen gehad hebben; Want de schrift, is niet altijd gewend, alle de voorwaarden en omstandigheden te verklaren, (gelijk alreê van veel aangemerkt is,) maar eerder de saken als bekent, te onderstellen. Voort wy konnen toestaan, dat de propheten, die niet nieuws propheteerden, dan dat in Moses Wet begrepen was, geen teken behoefden, om dat het uit de Wet bevestigt wierd. Tot een voorbeeld, Jeremias prophetie van Jerusalems verwoesting, wierd door de prophetien der andere propheten, en door de dreigingen des Wets bevestigt, en behoefden dieshalven geen teken, maar Chananias die tegen alle de propheten de spoedige herstellinge der stad propheteerde, behoefde noodsakelijk een teken te hebben, andersints moeste hy van zijne prophetie twijffelen, tot dat de uitgang van de saak, die hy voorseide, zijn prophetie bevestigde, besie Jeremias Cap. 28 : 8.

Dewijl dan de sekerheid, die uit de tekenen in de propheten ontstond, geen wiskundige (dat is, uit de noodsakelijkheid der bevatting van de bevatte of gesiene saak volgt) maar alleenlijk een

ſedige ſekerheid was, en de tekenen niet gegeven en wierden dan om de propheet te overreden, ſo volgt hier uit, dat de tekenen na de gevoelens, en bevatting van de propheet gegeven zijn geweeſt: Invoegen dat het teken dat, het welk de een propheet van ſijn prophetie ſeker maakte, een ander die van een andere gevoelens ingedronken was, geenſins overtuigen konnen, en dieshalven waren de tekenen in ider propheet, verſcheiden. Op deſe wijſe was ook, gelijk wy alreê geſegt hebben, de openbaringe ſelve in ider propheet verſcheide, naar de geſteldheid van de tempering des lichchaams, der inbeelding, en ten opſicht naar de mate van de gevoelens die hy omhelſt, en aangenomen had. Want ten opſicht van de tempering, was zy op deſe wijſe verſcheide, namelijk; Indien de propheet blygeeſtig was, ſo wierden aan hem verwinningen, vrede, en wijders ſodanige dingen geopenbaard, die de menſchen tot blijdſchap bewegen. Want de ſodanige zijn gewent, ſich meermaals ſodanige dingen in te beelden. In tegendeel, indien hy droefgeeſtig was, ſo wierden oorlogen, ſtraffingen, en alle kwade dingen, aan hem geopenbaard; en dieshalven, naar dat de propheet barmhertig, vriendelijk, gramachtig, ſtreng, enz. was, ſo veel te bekwamer was hy tot deſe, dan tot die openbaringe. Doch naar de geſteldheid der Inbeelding, veranderde zy ook dus, namelijk; Indien de propheet welſprekend was, ſo bevatte hy ook Gods zin en mening met een welſprekende ſtijl; Maar indien hy verward was, ſo bevatte hy ook haar verwardelijk; en dus ook ontrent de openbaringen, die door beelden vertoond wierden; namelijk, Indien een propheet boers was (een boer was) ſo wierden, oſſen, koeijen, en diergelijken; maar indien hy een krijgsman was, ſo wierden krijgs-overſten, en heiren: wijders indien hy een hoveling was, ſo wierden koninklijke paleiſen, en diergelijke dingen aan hem vertoond. Eindelijk de prophetie was verſcheiden naar verſcheidenheid van gevoelens der propheten: Namelijk aan de wijſen (beſie Matth. Cap. 2.) die de beuſelingen van de kennis der ſterren geloofden, wierd Chriſtus geboorte door de inbeelding van een ſter in 't ooſten gereſen, geopenbaard. Aan Nabucadnoſors wichelaars (beſie Ezechiël Cap. 21: 26.) wierd Jeruſalems verwoeſting in de ingewanden der die-

ren geopenbaard, dewelke de ſelfde koning, ook uit de Gods-ſpraken, en uit de ſtiering der pijlen, die hy om hoog in de lucht wie p, verſtaan heeft. Voorts aan de propheten, die geloofden, dat de menſchen uit vrije verkieſing, en nit hun eigen macht werkten, wierd God als onverſchillend, en als onkundig van de toekomende menſchelijke werken, geopenbaard. Alle het welk wy beſonderlijk uit de ſchrift ſelve nu ſullen betonen.

Het eerſte blijkt dan uit het geval van Eliſa (beſie het twede boek der koningen Cap. 3: 15.) die op dat hy voor Jehoram ſou propheteren, een ſpeeltuich eiſchte, en Gods ſin en mening niet verſtaan kon, voor dat hy door het ſpeeltuich verheugt was, en doe voorſeide hy eerſt aan Jehoram, en zijn geſellen, blijde dingen, het welk van te voren niet gebeuren kon, om dat hy op de koning vergramd was; En die gene die tegen imand gram zijn, konnen wel kwade, maar geen goede dingen, van hem inbeelden. Wat dit aangaat dat de andere willen ſeggen, namelijk, dat God ſich niet aan de vergramde, en droevigen openbaard, ſeker zy dromen; Want God heeft aan Moſes, op Pharao vergramd, deſe ellendige moord, en nederlaag der eerſtgeboren, geopenbaard, ſonder enig ſpeeltuich te gebruiken, beſie Exodus Cap. 11: 8. God wierd ook aan Kaïn, terwijl hy in ſijn woede was, geopenbaart.

De ellende en wederſpannigheid der Joden wierden aan Ezechiël, die van gramſchap onverduldig was, geopenbaart, beſie Ezechiël Cap. 3: 14. en Jeremias, ſeer bedroeft, en van groot verdriet des levens getroffen ſijnde, heeft de ellenden der Joden geprophetеern: Invoegen dat Joſias niet met hem te rade wilde gaan, maar een vrouw van Jaren hem gelijk, als die volgens de aard der vrouwen bekwamer was, aan hem ſond, op dat Gods barmhertigheid aan haar geopenbaard ſou worden, beſie 2 Paralip. Cap. 34. Michias heeft noit goeds aan Achab geprophеteert, het welk echter andere ware propheten gedaan hebben, (gelijk blijkt uit het eerſte boek der koningen Cap. 20.) maar heeft ſijn geheel leven lang kwade dingen aan hem voorſegt, (beſie het eerſte boek der koningen Cap. 22: 7. en noch klaarlijker in 2 Paralip. Cap. 18: 7.) de propheten dan waren naar de verſcheide temperinge

des

des lichaams meer tot *dese* , dan tot *die* openbaringen bekwaam. Wijders de ſtijl der prophetien was ook verſcheiden, naar de welſprekentheid van ider propheet; want de prophetien van Ezechiël en Amos , zijn niet gelijk als die van Eſaias en Nachum met een welſprekende, maar met een ruwe, en onbeſchaafde ſtijl beſchreven. En indien imand, de Hebreuſche taal verſtaat, dit naukeuriglijker wil onderſoeken , ſo vergelijke hy enige Capittelen van verſcheide propheten die van een ſelfde inhoud zijn , met malkander , en hy ſal een groot verſchil en onderſcheid , in de ſtijl vinden. Hy vergelijk dan het eerſte Capittel van de hooſſche Eſaias van vers 11. tot 20. met het vijfde Cap. van de boerſche Amos, van vers 21. tot aan 24. Wijders hy vergelijk, d' ordening en redenen van Jeremias prophetie, die hy Capittel 49. aan Edom geſchreven heeft, met de ordening en redenen van Hobadeas. Hy vergelijke ook Eſaias Cap. 40: 19, 20. en Cap. 44: 8. met Hoſeas Cap. 8: 6. en Cap. 13: 2. en dus met d' anderen. Indien alle deſe dingen wel overwogen worden, ſo ſullen ſy lichtelijk tonen , dat God geen beſondere ſtijl van ſpreken heeft, maar alleen naar de geleerdheid en bekwaamheid van de propheet welſprekand, bondig, ſtreng, ruw, wijdluftig, en duiſter, is.

De prophetiſche verſchijningen en uitbeeldingen waren ook verſcheiden, ſchoon zy de ſelfde betekenis hadden; Want aan Eſaias, wierd anders Gods heerlijkheid, de Tempel verlatende vertoond, dan aan Ezechiël: Maar de Rabbinen willen dat deſe beide verſchijningen, ganſchelijk de ſelfden, en even eens hebben geweeſt, doch dat Ezechiël als een boer , boven maten daar over verwondert was, en dieshalven deſelfde met alle omſtandigheden verhaald heeft. Het welk ik voor een ſaak achte, die ganſchelijk verdicht is, ſo ſy geen ſekere overlevering daar af hebben, dat ik geenſins geloof: Want Eſaias heeft Serafinen met ſes vlegelen, en Ezechiël beeſten met vier vleugelen geſien. Eſaias ſach God gekleed , en in een koninklijke ſtoel ſittende ; maar Ezechiël ſach hem gelijk vuur: ſy hebben ſonder twijffel , beide God geſien gelijk ſy gewend waren hem aan ſich te verbeelden.

De vertoningen waren ook verſcheiden , niet alleenlijk in de wijſe of geſtalte, maar ook in de klaarheid; want Zacharias verſchij-

ſchijningen waren ſo duiſter, dat hy ſelfs, hen niet kon verſtaan, ſonder uitlegging, gelijk uit het verhaal daar af blijkt; Maar die van Daniël ook uitgelegt, en verklaard zijnde, konden van den propheet ſelfs niet verſtaan worden. Het welk waarlijk niet gebeurde uit oorſaak van de ſwarigheid der ſaak, die geopenbaard wierd (want men handelde ſlechts van menſchelijke dingen, die de palen van de menſchelijke bevatting, niet overtroffen, dan om dat ſy toekomſtig zijn) maar alleenlijk om dat Daniëls inbeelding, niet even machtig was, om wakende te propheteren, als in dromen, het welk hier uit blijkt, dat hy terſtond in 't begin van de openbaring ſo verſchrikt wierd, dat hy by na van ſijn krachten wanhoopte. En dieshalven wierden uit oorſaak van de ſwakheid ſijner inbeeldinge en krachte, de ſaken ſeer duiſter aan hem vertoond, ja hy kon hen ook niet verſtaan, toen ſy uitgelegt en verklaard waren. Hier ſtaat ook aantemerken, dat de woorden die van Daniël gehoord wierden (gelijk wy hier voor getoond hebben) alleenlijk by inbeelding beſtaan, en daarom is het geen wonder, dat hy toen verbaasd zijnde, alle deſe woorden ſo verwardelijk en duiſterlijk ingebeeld heeft, dat hy ſederd niets daar af verſtaan kon. En de gene die ſeggen dat God de ſaak niet klaarlijk aan Daniël heeft willen openbaren, ſchijnen de woorden van den engel niet geleſen te hebben, die uitdrukkelijk ſeide, *dat hy gekomen was op dat hy aan Daniël ſou doen verſtaan, wat aan zijn volk in 't vervolg der dagen gebeuren ſou*, (beſie Daniël Cap. 10: 14.) Dieshalven de ſaken duiſter ſijn gebleven, om datter in die tijd niemand gevonden wierd, die de kracht van d' inbeelding ſo veel vermogt, dat ſy klaarlijker vertoond konde worden.

Wijders, de propheten aan de welke geopenbaard was, dat God Elias wegnemen ſoude, wilde Eliſa overreden dat hy elders was gevoerd, daar hy noch van hem gevonden ſou konnen worden; het welk klaarlijk toond, dat ſy Gods openbaringe niet recht verſtonden. Het is niet noodſakelijk, dat wy deſe dingen klaarlijker tonen; Want uit de ſchrift blijkt niet klaarlijker, dan dat God d'een propheet, met veel groter gaven van te propheteren, dan d' ander beſchonken heeft.

Voorts dat de prophetien, of verſchijningen, naar de gevoelens

der propheten, die sy omhelst hebben, ook verscheiden sijn, om dat de propheten verscheide so strijdige gevoelens, en verscheide vooroordelen hebben gehad, (Ik spreek van de dingen die in de bespiegeling alleen bestaan, want wat het geen aangaat, het welke oprechtigheid, en goede seden betreft, men moet geheel anders daar af gevoelen.) Ik sal dit naaukeuriglijker, en bredelijker tonen, dewijl ik dese saak van groter gewichte acht; Want daar uit sal ik eindelijk besluiten, dat de prophetie, de propheten noit geleerder gemaakt, maar hen in hun voorbevatte gevoelens, gelaten heeft, en dat wy dieshalven, hen, ontrent de dingen, die bespiegelig of beschouwig zijn, geensins moeten geloven.

Alle menschen hebben sich met een wonderlijke overeiling overreed, dat de propheten alles, het welk het menschelijk verstand bereiken kon, hebben geweten: En hoewel enige plaatsen der schrift seer klaarlijk tot ons seggen, dat de propheten enige dingen, niet geweten hebben, so willen sy echter liever seggen, dat sy de schrift in die plaatsen niet verstaan, dan toestaan, dat de propheten van enige saak onkundig zijn geweest, of sy pogen de woorden van de schrift, in diervoegen te verdraijen, dat sy het geen sal seggen, het welk sy ganschelijk niet wil. Seker, indien een van dese beide geoorloft is, so is het met de gehele schrift gedaan: Want wy pogen te vergeefs, iets uit de schrift te tonen, so men die dingen, dewelke seer klaar zijn, onder de duistere, en ondoordringelijke dingen mach stellen, of naar sijn believen verklaren. Tot een voorbeeld, in de schrift is niet klaarder dan dat Josva, en misschien ook de gene, die sijn historie geschreven heeft, geacht hebben, *dat de Son rondom het Aardrijk bewogen wierd, en dat de aarde stil was, en dat de Son enige tijd lang onbeweeglijk heeft gestaan.* Doch vele om dat sy niet willen toestaan dat 'er in de hemelen enige verandering kan wesen, verklaren dese plaats sodanig, dat sy niets het welk hier mede over-een-komt, schijnt te seggen; Maar andere die geleerd hebben beter te philosopheeren, dewijl sy verstaan, dat d' aarde bewogen word, en de Son daar en tegen stil staat, of niet rondom d' aarde word bewogen, pogen het selve uit al hun vermogen de schrift af te wringen, (hoewel sy opentlijk daar tegen spreekt) over dewelke ik waarlijk verwon-

dert ben. Zijn wy, ik bid u, gehouden te geloven dat Josua een krijgsman zijnde de starrekunde verstond? En dat aan hem geen wonderdaad geopenbaard kon worden, of dat het licht der Son, niet langer dan de gewoonte was, boven de kimmen kon blijven, sonder dat Josua, de oorsaak daar af verstond? seker beide, schijnt het belachelijk aan my; Ik wil dieshalven, liever opentlijk uit seggen, dat Josua de ware oorsaak van dit langduuriger licht niet geweten heeft, en dat hy, en de gehele menichte, die daar tegenwoordig was, gesamentlijk geacht hebben, dat de Son, volgens haar dagelijkse beweging rondom de aarde wierd gedreven, en in die dach enige tijd stil gestaan heeft, en dat sy gelooft hebben, dat dit de oorsaak van dit langer licht, heeft geweest, sonder hier op te merken, dat uit de veelheid van't ys, 't welk toen in 't gewest van de lucht was (besie Josuaas boek Cap. 10: 11.) een wanschaduwing, die boven gemeen groot was, kon voortkomen, of iets diergelijk, het welk wy nu niet ondersoeken. In deser voegen, wierd ook aan Esaias het teken van de achterwaarts gaande schaduwe, naar zijn bevatting geopenbaard, namelijk door de achterwaarts ganing van de Son; want hy achte dat de Son bewogen wierd, en de aarde stil was. En wat de by-sonnen aangaat, hy heeft 'er misschien noit opgedocht, selfs niet in sijn dromen. Wy mogen dit gantsch onbeschroomdelijk stellen; want het teken konde waarlijk gebeuren, en van Esaias aan de koning voorsegt worden, hoewel de propheet in de ware oorsaak daar af onkundig was. Wat Salomons bouwing aangaat, dewijl de selfde van God geopenbaart wierd, men moet desgelijks daar af seggen: namelijk, dat alle desselfs maten naar de opinien en wil van Salomon aan hem zijn geopenbaart: Want vermits wy niet gehouden zijn te geloven dat Salomon een wiskunstige heeft geweest; so staat het aan ons vry te seggen (of versekeren) dat hy de reden tusschen de omtrek, en de middelijn van de ommekring niet heeft geweten, en dat hy met de gemene werklieden geacht heeft dat de selfde is als drie tot een. Maar indien het ons vry staat te seggen dat wy dese text van 't eerste boek der koningen Cap. 7: 23. niet verstaan, seker, so weet ik niet wat wy uit de schrift konnen verstaan; dewijl hier enkelijk op een wijse die gants historelijk is,

de bouwing word verhaald; Ja indien 't geoorloft is te verdichten, dat de schrift anders (spreekt als sy) heeft gemeent, maar dat sy om enige reden die onbekent aan ons is, dus heeft willen schrijven, so worter niets anders uitgewerkt, dan een gehele omwerping van de gehele schrift: Want ider sal met gelijke recht het selfde van alle plaatsen der schrift konnen seggen; en in deser voegen sal geoorloft zijn, alle ongerijmde en kwade dingen, die van de menschelijke boosheid bedacht konnen worden, behoudens het gesach, en d' achtbaarheid der schrift te verdedigen, en te bedrijven. Doch het geen, dat wy gesteld hebben, besluit geen boosheid in sich; Want Salomon, Esaias, Josua, en anderen, hoewel propheten, hebben echter menschen geweest, en geacht, dat het alles, het welk menschelijk was, overkomen kon. Aan Noach wierd ook volgens sijn bevatting geopenbaart, dat God het menschelijke geslacht wilde verdelgen, om dat hy meende, dat de Wereld niet buiten Palestina bewoond wierd. De propheten hebben niet alleenlijk, in dusdanige dingen, maar ook in anderen van grooter belang, behoudens hun Godvruchtigheid onkundig konnen zijn, en waarlijk onkundig geweest; want sy hebben geen besondere dingen van de Goddelijke eigenschappen geleert, maar hebben alleenlijk gemeene gevoelen van God gehad, naar de welke hun openbaringen geschikt zijn, gelijk ik nu met veel getuigenissen der schrift sal tonen: Invoegen dat men lichtelijk sien sal, dat sy niet so seer om de hoogheid en voortreffelijkheid van 't vernuft, als om de Godvruchtigheid, en standvastigheid des gemoeds, gepresen, en so hoog aanbevolen worden.

Adam aan de welke God de eerste geopenbaard wierd, was onkundig hier in, dat God over al tegenwoordig, en alwetend is; want hy verbergde sich voor God, en poogde sijn sonde voor God, als of hy een mensch voor sich had, te verontschuldigen: God wierd dieshalven aan hem naar sijn bevatting geopenbaard, namelijk, als de gene die niet over al is, en die onkundig van Adams plaats en sonde was: Want hy *hoorde* of scheen *God te horen, door den hof wandelende, en hem roepende, en vragende, waar hy was?* en daar na uit oorsaak van sijn beschaamdheid, hem te vragen, *of hy niet van de verbode boom geëten hadde.* Adam kende dieshalven

geen

geen andere eigenschappen van God, dan dat God de werker van alle dingen had geweest. Aan Kaïn wierd ook, naar sijn bevatting God geopenbaard, namelijk, als onkundig van de menschelijke saken, en aan hem was ook om berouw van sijn sonde te hebben, geen hoger kennis van God nodig. God heeft sich aan Laban geopenbaard, gelijk Abrahams God, om dat hy geloofde dat ider volk sijn besondere God had. Besie Genesis Cap. 31: 29. Abraham heeft ook niet geweten dat God over al tegenwoordig is, en alle dingen te voren kend: Want toen hy het vonnis tegen de Sodomiten hoorde, bad hy dat God het selfde niet uitvoeren sou, eer hy wist ofse alle die straf waardig waren, dewijl hy segt (besie het boek der scheppinge Cap. 18: 24.) *Misschien worden der vijftig rechtveerdige in de stad gevonden.* En God wierd ook niet anders aan hem geopenbaard; Want dus spreekt hy in Abrahams verbeelding. *Nu sal ik afdalen en besien of sy naar de hoogste klachte, die tot my gekomen is, gedaan hebben, en so niet, ik sal* (die saak) *weten.* De Goddelijke getuigenis van Abraham, begrijpt ook niet anders, dan gehoorsaamheid alleen, en dat hy sijn huisgenoten tot het rechte, en 't goede vermaande, en niet, dat hy hooge gedachten van God hadde. Besie het boek der scheppinge Cap. 18. vers 19. Moses begreep ook niet klaarlijk genoeg, dat God alwetende is, en alle de menschelijke werken naar 't besluit alleen bestierd. Want hoewel God tot hem gesegt had (besie Exodus Cap. 3: 18.) dat de Israëliten hem souden gehoorsamen, so trok hy echter de saak in twijffel, en antwoorde weer; besie Exodus Cap. 4: 1. Wat (dan) *so sy my niet geloven noch my gehoorsamen.* En dieshalven wierd God ook als onverschillend, en als onkundig in de toekomende menschelijke dingen, aan hem geopenbaard. Want God gaf aan hem tekenen, en seide (Exodus Cap. 4: 8.) *Indien het gebeurde, dat sy het eerste teken, niet geloven, sy sullen echter het laatste geloven, en indien sy ook het laatste niet geloven, so neem* (dan) *een weinig waters uit de vloed enz.* En seker indien imand sonder vooroordeel Moses redenen wil overwegen, hy sal klaarlijk bevinden, dat sijn gevoelen van God, heeft geweest, *dat hy een Wesen is, dat hy altijd geweest heeft, dat hy Wesentlijk is, en altijd Wesentlijk sal zijn;* en om dese oorsaak noemd hy hem

met de naam *JEHOVA*, het welk in de Hebreusche taal, dese drie tijden van Wesentlijk te zijn uitdrukt: Maar wat sijn natuur aangaat hy leerd, en onderwijst daar af, niets anders dan dat hy barmhertig, goedertieren enz. en ten hoogsten iversuchtig is, gelijk uit seer veel plaatsen, van Moses vijf boeken blijkt. Wijders heeft hy gelooft, en onderwesen, dat dit Wesen in dier voegen van alle andere wesens verschilt, dat het met geen beeld, van enig gesien ding, kan uitgedrukt, noch ook gesien worden, niet so seer uit oorsaak van de strijdigheid der saak als wel om de menschelijke swakheid: En daar-en-boven dat dit Wesen, ten opficht van sijn macht, bysonder of enig is: Hy staat wel toe, datter wesens zijn, die (sonder twijffel na Gods bevel en gebod) Gods plaats vertoonden, dat is, wesens aan de welke God gesach, recht, en macht heeft gegeven, om de volken te bestieren, en voor hen toe te sien, en sorg te dragen; Maar hy heeft geleerd, en onderwesen, dat dit wesen, het welk sy gehouden waren te dienen, en te eeren, de hoogste en opperste God, of (om een Hebreusche spreekwijse te gebruiken) de God der goden is, en dieshalven heeft hy sijn Lofzang (Exodus Cap. 15: 11.) gesegt, *Wie onder de goden is u gelijk, JEHOVA?* en Jetro (Cap. 18: 11.) *Nu weet ik dat de HEERE grooter is, dan alle goden*, dat is, eindelijk word ik gedwongen aan Moses toe te staan dat Jehova groter is dan alle de goden, en van sonderlinge macht. Maar of Moses gelooft heeft, dat dese wesens, die Gods plaats bekleden, van God geschapen waren, hier aan kan getwijffelt worden, dewijl hy van hun schepping, en beginsel, niets, dat wy weten, gesegt heeft. Hy heeft wijders geleerd, en onderwesen, dat dit Wesen, dese sichtbare Wereld uit de Chaos, of verwarde klomp (besie het boek der Scheppinge Cap. 1: 2.) in ordening heeft gebracht, en de zaden de natuur ingestort, en dat hy dieshalven, het hoogste recht, en de hoogste macht over alles heeft, en (besie Deuter: Cap. 10: 14. 15.) volgens dit sijn hoogste recht en dese sijn hoogste macht, het Hebreusche volk, een seker gewest des werelds, voor hem alleen, heeft verkosen (besie Deut. Cap. 4: 19. en Cap. 32: 8, 9.) en dat hy de andere Volken, en Landschappen, aan de toesicht, en besorging, der andere Goden,

van hem in ſijn plaats geſteld, heeft gelaten; En dat hy dieshalven Iſraëls God, en Jeruſalems God, (beſie 2 Paralip. Cap. 32: 19.) en de andere Goden, de Goden, der andere volken genoemd wierden. En om deſe oorſaak geloofden de Joden ook, dat dit Land, het welk God voor ſich verkoſen had, een beſonder Godsdienſt, en die gantſchelijk van de Godsdienſt der andere Landſchappen verſcheiden was, vereiſchte; ja ook de dienſt der andere Goden, aan andere landen eigen, niet te konnen lijden: Want zy geloofden, dat deſe volken, die door de Koning van Aſſyrien, in de landen der Joden gevoerd waren, van de Leeuwen wierden verſcheerd, om dat ſy, in de dienſt der Goden van dat land onkundig waren. Beſie het tweede boek der Koningen Cap. 17: 25, 26. en de volgende. En Jakob heeft volgens het gevoelen van Aben-Eſra, daarom tot ſijn ſonen geſegt, toen hy na ſijn vaderland wilde trekken, dat ſy ſich tot den nieuwen dienſt ſouden bereiden, en de vreemde Goden, dat is, de dienſt der Goden van dat Land in 't welk ſy toen waren, weg doen. Beſie het boek der Scheppinge Cap. 35: 2, 3. David ook om Saul aan te ſeggen, dat hy om ſijn vervolging gedwongen was buiten het vaderland te leven, ſeide dat hy van Gods erfdeel uitgeſtoten, en verſonden wierd om andere Goden te dienen. Beſie eerſte Samuël Cap. 25: 19. Eindelijk geloofden hy, dat dit Weſen, of God ſijn woning in den hemel heeft (beſie Deutern. Cap. 33: 27.) welk gevoelen onder de heidenen ſeer gemeen heeft geweeſt. Indien wy nu op Moſes openbaringen merken, wy ſullen bevinden, dat ſy naar deſe gevoelens geſchikt waren. Want dewijl hy geloofde, dat Gods natuur die geſtelteniſſen van de welke wy geſproken hebben, lijd, namentlijk, *Barmhertigheid, Goedertierentheid*, enz. ſo wierd volgens dit zijn gevoelen, en om deſe toevoegingen, God aan hem geopenbaard: (beſie Exodus Cap. 34: 6, 7.) daar verhaald word, op welke wijſe God aan hem verſcheen; en in 't vierde en vijfde vers van de tien geboden. Wijders in 't. 33. Cap. vers 18. word verhaald, dat Moſes aan God verſogt heeft, dat het aan hem geoorloft mocht zijn, hem te ſien; Maar dewijl, (gelijk alreê geſegt is) dat Moſes geen beeld van God in ſijn harſenen had gevormd, en God (gelijk alreê getoond heb) niet aan

de

de propheten wierd geopenbaard, dan naar gesteldheid van hun inbeelding, so is God in geen beeld aan hem verschenen: En dit is, gelijk ik seg, gebeurd, om dat het tegen Moses inbeelding streed, want andere propheten getuigen, dat sy God gesien hebben; namelijk Esaias, Ezechiël, Daniël, en meer andere; En om dese oorsaak, antwoorde God aan Moses, *Gy kont mijn aangesicht niet sien.* En dewijl Moses geloofde, dat God sichtbaar is, dat is, dat dit van de sijde der Goddelijke natuur geen tegenseggelijkheid insluit (want anderssins sou hy niets diergelijks versocht hebben) so voegt hy 'er by, *Want niemand sal my sien en leven;* hy geeft dan sodanige redenen die met Moses gevoelen over een kwam. Want hy secht niet, dat dit van de sijde der Goddelijke natuur tegenseggelijkheid insluit, gelijk het waarlijk met de saak gelegen is, maar dat dit niet geschieden kan uit oorsaak van de menschelijke swakheid. Voorts op dat God aan Moses openbaren sou, dat de Israëliten, de Heidenen gelijk geworden waren, om dat sy het kalf aangebeden hadden, secht hy Exodus Cap. 33: 2, 3. Dat hy een engel (dat is, een wesen, het welk in plaats van 't opperste wesen, sorge voor de Israëliten, sou dragen) sou senden, maar dat hy niet onder hen wilde zijn. Want door dit middel wierd aan Moses niets gelaten, uit het welk aan hem bleek, dat de Israëliten niet liever, en aangenamer aan God waren, dan de andere volken, die God aan de sorg en 't beleid, der andere wesens, of der engelen, overgegeven had, gelijk in 't 16. vers van 't selfde Capittel blijkt. Eindelijk, dewijl men geloofde, dat God in de hemelen woond, so wierd God, als uit den hemel op den berg afdalende geopenbaard, en Moses klom ook op den berg om God aan te spreken, het welk geensins voor hem nodig geweest sou hebben, indien hy sich even lichtelijk had konnen inbeelden, dat God over al is. De Israëliten wisten by na niets van God, hoe wel hy aan hen geopenbaard is, het welk meer dan al te klaarlijk, hier uit blijkt, dat sy, na verloop van weinig dagen, sijn eer en dienst aan 't kalf bewesen, en geloofden, dat dit die Goden waren, de welke hen uit Egypten hadden geleid. En seker, men heeft niet te gelooven, dat menschen tot waangelovigheden der Egyptenaars gewend, die ruw, en door een

ſeer elendigen dienſtbaarheid afgemat waren, iets geſond van God hebben verſtaan, of dat Moſes iets aan hen heeft geleerd, als de wijſe van te leven, niet gelijk een philoſooph, of wijsbegeerige, op dat ſy met een vry gemoed, maar als een Wetgever, op dat ſy na de heerſchappy des wets gedwongen ſouden zijn, wel te leven. Dieshalven hebben de middelen van wel te leven, of het ware leven, en de Godsdienſt, en liefde tot God, meerder een dienſtbaarheid, dan ware vriheid, en een genade, en gave van God, aan hen geweeſt: Want hy beval aan hen, God lief te hebben, en ſijn Wet te onderhouden, op dat ſy God, voor de voorgaande (weldaden) goederen (te weten, van de verloſſinge uit de dienſtbaarheid van Egypten enz.) ſouden bedanken; Wijders, hy verſchrikt haar door dreigingen, ſo ſy overtreders van deſe geboden waren, en in tegendeel, belooft aan hen, veel goeds, ſo zy de ſelfde onderhielden. Hy onderwees hen dieshalven op een ſelfde wijſe als de ouders gewent zijn hun kinderen (alle reden dervende) te onderwijſen. En daarom is het ſeker, dat ſy in de voortreffelijkheid van de deugt, en in de ware zaligheid, onkundig zijn geweeſt. Jonas meende Gods aanſchouwing te ontvlchten, het welk ſchijnt te tonen, dat hy ook gelooft heeft, dat God, de ſorg over de andere landſchappen, buiten Judea gelegen, aan andere machten, die echter onder hem geſteld waren, overgegeven had. Ja in 't geheel oude Teſtament is niemand, die meer volgens de reden, van God heeft geſproken, als Salomon, die in 't natuurlijk licht, alle de genen van ſijn tijd heeft overtroffen; En daarom heeft hy ſich ook boven de Wet gehouden, (want de ſelfde is alleenlijk aan den genen gegeven, die de reden, en de leerſtukken van 't natuurlijk verſtand derven,) en alle de wetten die den Koning betreffen, (en dewelke voornamelijk in drie beſtonden beſie Deutern. Cap. 17: 16, 17.) weinig geacht: ja de ſelfde gantſchelijk overtreden; (daar in hy echter gedoolt, en niet dat een philoſooph of wijsbegeerige paſt, gedaan heeft: namelijk, dat hy de welluſten ingeruimt heeft) en geleerd, dat alle goederen van 't geval idel voor de menſchen zijn, (beſie het boek de Prediker genaamt) en dat de menſchen niets voortreffelijker dan het verſtand hebben, en met geen groter ſtraf dan met

dwaasheid gestraft konnen worden. (Besie Prov. Cap. 16 : 23.) Maar laat ons tot de propheten weder keeren, welker verschillende gevoelens, wy aangevangen hebben aan te tekenen. De Rabbinen, de welke ons die boeken der propheten, die nu alleenlijk overig zijn, nagelaten hebben, gelijk in de handeling van de Sabbath *Cap.* 1. *fol:* 13. *pag.* 2. verhaald word, hebben de gevoelens van Ezechiël so strijdig tegen die van Moses gevonden, dat sy by na besloten hadden, sijn boek niet onder de regel schriften toe te laten, en dat sy het selfde gantschelijk souden hebben verborgen, so seker Chananias niet op sich had genomen dat hy het selfde sou verklaren, het welk hy eindelijk, met groten arbeid, en naarstigheid (gelijk daar verhaald word) volgens het geen dat men daar af segt, gedaan heeft; maar echter blijkt niet klaar genoeg door welke middel, namelijk, of hy een uitlegging, die misschien vergaan is, heeft geschreven: dan of hy Ezechiëls woorden selven, en redenen (volgens de stoutheid van die Eeuw) verandert, en na sijn vernuft toegestelt en opgepronkt heeft. Doch dit zy so het is, immers schijnt het 18. Cap. niet met het 7. vers van Exodus 34. Capittel, noch met het 18. vers van Jeremias 32. Capittel over een te komen, enz. Samuël geloofde dat God, als hy iet had besloten, noit berouw van sijn besluiten had, (besie Samuëls eerste boek Cap. 15 : 29.) want hy seide tot Saül, die berouw van sijn sonden had en God wilde aanbidde, en vergiffenis van hem versoeken, dat God sijn besluit tegens hem niet veranderen sou: doch aan Jeremias wierd het tegendeel geopenbaard, (besie Cap. 18 : 8, 10.) namelijk, dat als God enig kwaad of enig goed, over enig volk besloten heeft, berouw van sijn besluit heeft, so slechts de menschen, na de tijd van 't vonnis, of in beter of in erger veranderen. Maar Joël heeft alleenlijk geleerd, dat God berouw van 't kwade heeft, (besie sijn twede Cap. vers 13.) Eindelijk uit het boek der Schepping (Cap. 4 : 7.) blijkt seer klaarlijk; dat de mensch de bekoring der sonden kan verwinnen, en weldoen; want dit word tot Kaïn gesegt, die echter, gelijk uit de Schrift selve, en uit Josephus blijkt, hem noit verwonnen heeft; het selfde word ook seer klaarlijk uit het Capittel van Jeremias het welk wy terstond by gebracht

bracht

bracht hebben, bemerkt; Want hy ſegt, dat God berouw heeft van ſijn beſluit, tot ſchade of voordeel der menſchen uitgeſproken, na dat de menſchen hun zeden, en wijſen van leven, willen veranderen: Doch Paulus in tegendeel, leerd en onderwijſt niets klaarlijker, dan dat de menſchen geen heerſchappy over de bekooringe des vleeſch hebben, dan uit Gods byſonder roeping en genade. Beſie ſijn brief aan de Romeinen Cap. 9: 10. en d'anderen, en dat hy Cap. 3: 5. en 6: 19. daar hy rechtvaardigheid aan God toeſchrijft, ſich beſtraft, dat hy naar menſchelijke wijſe dus ſpreekt, en om de ſwakheid des vleeſchs.

Uit deſe dingen dan blijkt 't geen het welk wy voorſtelden te tonen, genoeg, en meer dan genoeg, namelijk, dat God de openbaringen, naar de bevatting, en gevoelens der propheten heeft geſchikt, en dat de propheten, de dingen, die de beſchouwing alleen, en niet de liefde en oeffening des levens aangaan, hebben konnen met weten, en waarlijk niet geweten, en ſtrijdige gevoelens gehad hebben. Het is dieshalve ſeer verre van daar, dat de kennis der natuurlijke en geeſtelijke dingen van haar gehaald moeten worden. Wy beſluiten dieshalven, dat wy gehouden zijn, in de propheten niet anders te geloven; dan 't geen, het welk het einde, ende de ſelfſtandigheid van de openbaring is, en dat in de andere dingen vry ſtaat te geloven, gelijk ider luſt; Tot een voorbeeld, door de openbaring van Kaïn, word alleenlijk aan ons geleerd, dat God Kaïn tot het ware leven heeft vermaand; Want dit is alleenlijk het oogwit, en de ſelfſtandigheid van de openbaring, maar niet de vrije wil, of dingen die de Philoſophie of Wijsbegeerte aangaan, bekent te maken; Dieshalven hoewel de vrije wil in de woorden van de vermaning, en in de redenen ſeer klaar begrepen is, ſo is echter aan ons geoorloft het tegendeel te gevoelen, dewijl die woorden, en redenen alleenlijk naar Kaïns bevatting geſchikt zijn. In deſer voegen wil Micheas openbaring ook alleenlijk aanwijſen dat God aan Micheas de ware uitgang van Achabs ſtrijd tegens Aram geopenbaard heeft, en daarom zijn wy ook alleenlijk gehouden dit te geloven, dieshalven alle het gene, het welk behalven dit enige in deſe openbaring is begrepen, namelijk, van Gods ware en valſche

geest, en van 't heir des hemels aan weerzijde van God staande, en d'andere omstandigheden van die openbaring, raken ons geensins: En om dese oorsaak mach een ieder daar af geloven, naar dat best met sijn reden sal schijnen over een te komen. Wat de redenen aangaat door dewelke God sijn macht over alles toond, indien 't echter waar is, dat sy aan Job geopenbaard wierden, en dat de Schrijver gepoogt heeft een historie te beschrijven, en met (gelijk enige geloven) sijn bevattingen te verçieren; men moet hier van ook het selfde seggen, te weten, dat sy naar Jobs bevattingen alleenlijk om hem te overtuigen, by gebracht wierden, en niet, dat sy algemene redenen zijn, om alle menschen te overtuigen. Men moet ook niet anders van Christus redenen gevoelen, door welke hy de Pharizeen van wederspannigheid, en onwetenheid overtuigt, en sijn leerlingen tot het ware leven vermaand, namelijk, dat hy sijn redenen naar de gevoelens en beginselen van ider heeft gevoegt. Tot een voorbeeld, toen hy tot de Pharizeen seide,) besie Matth. Cap. 11: 26.) *Ende indien de satan de satan uitwerpt, so is hy tegen sich selfs gedeelt, hoe sal dan sijn rijk bestaan?* So wil hy niets dan de Pharizeen volgens hun gronden ende beginselen overtuigen, doch niet te kennen gevende, dat 'er duivels zijn, of dat 'er een rijk der duivelen is. Dus ook als hy Matth. 18: 10. tot sijn leerlingen seide; *Zie toe dat gy niet een van dese kleine veracht, want ik seg u dat hun engels in de hemelen, enz.* So wil hy niet anders te kennen geven, dan dat sy niet hoogmoedig sullen zijn, en dat sy niemand sullen verachten, en niet de andere dingen die in sijn redenen begrepen zijn, de welke hy alleenlijk by brengt, om de saak te beter aan sijn leerlingen te overreden. Eindelijk, men moet ook desgelijks niet anders van de redenen en tekenen der Apostelen seggen, van de welke ik niet bredelijker behoef te spreken: Want indien ik alle plaatsen der Schrift, die alleenlijk naar den mensch of naar sijn bevatting geschreven zijn, en die niet sonder groot nadeel van de Philosophie of Wijsbegeerte, als een goddelijke leering verdedigt worden, sou optellen, so sou ik seer wijd van de kortheid daar ik naar tracht afwyken: het zy dan genoeg, dat enige weinige, en algemene dingen aangeroerd hebbe, de naukeurige Leser, kan 't an-

der

der by ſich ſelve overwegen. Maar hoewel deſe dingen die wy van de Propheten, en Prophetie gehandelt hebben, voornamelijk tot het oogmerk, daar ik na doel, behoren; namelijk, om de Philoſophie van de Theologie, of de Wijsbegeerte van de Godgeleerdheid, af te ſcheiden, ſo luſt het my echter, dewijl ik dit ſtuk in 't algemeen aangeraakt heb, noch te onderſoeken, of de Prophetiſche gave alleen aan de Hebreën eigen, en byſonder, dan óf ſy aan alle volkeren gemeen heeft geweeſt, gelijk ook wat men van de roepinge der Hebreën heeft te gevoelen, daar af wy in 't volgende Hooftdeel ſullen handelen.

III. HOOFTDEEL.

Van de Roepinge der Hebreën, en of de Prophetiſche gave aan de Hebreën eigen en byſonder heeft geweeſt.

De ware gelukſaligheid van ieder, beſtaat in d' enige genietinge van 't goede, en niet in deſe roem, dat iemand alleen, met uitſluitinge van d' andere, het goed geniet; Want de geen, die ſich hierom gelukſaliger acht om dat hy alleen in een goeden ſtand ſtaat, en dat het met d' anderen niet dus geſteld is, of om dat hy voorſpoediger en gelukſaliger is dan d' anderen, is onkundig van 't ware geluk en de ware gelukſaligheid, en die blyſchap die hy daar af ontfangt, rijſt, ſo ſy niet kinderlijk is, nergens anders uit, als uit een kwaad gemoed. Tot een voorbeeld, de ware gelukſaligheid, en 't geluk van de menſch, beſtaat alleenlijk in de wijsheid, en in de kenniſſe van 't ware, en geenſins hier in, dat hy wijſer is dan d' anderen, of om dat d' anderen de ware kennis miſſen; want dit vermeerdert niet ſijn wijsheid, dat is ſijn ware gelukſaligheid. De genen dan, die ſich hier over verblijd, verblijd ſich over een anders kwaad, en is voor ſo verre nijdig en kwaad, en kent niet de ware wijsheid, noch de geruſtheid van 't ware Leven. Als dan de Schrift, om

de Hebreën tot de gehoorſaamheid der Wet te vermanen, ſegt, dat God hen voor de andere volken tot ſich heeft verkoſen (beſie Moſes vijſde boek Cap. 10 : 15.) hen na by is, en niet ſo aan anderen (Deut. Cap. 4 : 4, 7.) aan hen alleenlijk gerechtige wetten heeft voorgeſchreven, in 't ſelſde Cap. vers 8. ſich alleenlijk aan hen bekent gemaakt; en de andere minder geacht heeft, beſie het ſelfde Cap. vers 32. enz. So ſpreekt hy alleenlijk naar de bevatting van hen, die, gelijk wy in 't voorgaande Hooftdeel getoond hebben, en gelijk Moſes ook getuigt heeft, (beſie Moſes vijſde boek Cap. 9 : 6, 7.) de ware geluk ſaligheid niet kenden. Want ſeker, ſy ſouden niet minder geluk ſalig zijn geweeſt, ſo God alle menſchen gelijkelijk geroepen had, ter ſaligheid: En God ſou hen ook niet minder gunſtig zijn, hoe wel hy even na aan de anderen was, desgelijks de wetten niet minder gerechtig, noch ſy minder wijs, ſchoon deſe wetten aan alle menſchen voorgeſchreven, hadden geweeſt. De wonderdadan ſouden ook Gods macht, niet minder hebben getoond, ſo ſy ook om andere volken gedaan waren geworden; Eindelijk, de Hebreën ſouden meê niet minder gehouden geweeſt zijn God te dienen, ſo God alle deſe gaven, gelijkelijk aan alle menſchen meê gedeeld had. Voorts dat God tot Salomon ſegt (beſie het eerſte boek der Koningen Cap. 3 : 12.) dat niemand na hem ſo wijs ſoude zijn, als hy, dit ſchijnd alleenlijk een wijſe van ſpreken te weſen, om de uitſtekende wijsheid te kennen te geven. Het ſy dan ſo het is, men heeft geenſins te geloven, dat God aan Salomon tot ſijn grooter geluk ſaligheid belooft heeft, dat hy daar na aan niemand ſo groote wijsheid meê delen ſou; Want dit ſou Salomons verſtand niet vermeerderen, en een wijs Koning ſou voor ſo groot een weldaad, geen minder dank aan God bewijſen, ſchoon God geſegt had, dat hy alle menſchen met de ſelfde wijsheid begiftigen en beſchenken ſou. Maar hoewel wy ſeggen, dat Moſes, in de plaatſen van ſijn vijf boeken, die wy nu verhaald hebben, naar de bevatting der Hebreën heeft geſproken, ſo willen wy echter niet ontkennen, dat God aan hem alleen die wetten der vijf boeken voorgeſchreven heeft, noch dat hy alleenlijk tot hen heeft geſproken, noch eindelijk dat de Hebreën, ſo veel wonderlijke din-

gen hebben gesien, als aan geen ander volk voorgekomen is; Maar wy willen dit alleenlijk te kennen geven, dat Moses op sodanige wijse, en voornamelijk op die redenen de Hebreën, heeft willen vermanen, op dat hy hen naar hun kinderlijke bevatting te meer aan de Goddelijke dienst soude verbinden; Wijders hebben wy daar mede willen tonen, dat de Hebreën niet in wetenschap noch in Godvruchtigheid, maar gantschelijk in een andere saak de andere volkeren overtroffen hebben; of dat (om met de Schristuur naar hun bevatting te spreken) de Hebreën schoon dikwils vermaand zijnde, niet tot het ware Leven en hoge bespiegelinge, maar tot een geheel andere saak van God boven d'andere uitgekosen hebben geweest, en welke saak dit geweest is sal ik hier vervolgens tonen.

Doch eer ik begin, sal ik met weinig woorden verklaren wat ik by Gods bestiering, wat by Gods uitwendige en inwendige hulp, wat by Gods verkiesing, en eindelijk wat ik by geval, in't volgende verstaa. By Gods bestiering, versta ik die vaste, en onveranderlijke ordening der natuur, of samenschakelinge der natuurlijke dingen: Want wy hebben hier voor gesegt, en nu alreê in andere plaatsen getoond, dat d'algemene wet der natuur naar de welke alle dingen geschieden, en bepaald worden, niets anders zijn, dan Gods euwige besluiten, die altijd een euwige waarheid en noodsakelijkheid insluiten. Het sy wy dan seggen, dat alle dingen naar de wetten der natuur geschieden, of naar Gods besluit en bestiering geschikt worden, dit is even het selfde. Wijders dewijl 't vermogen van alle natuurlijke dingen, niets anders is, dan Gods vermogen self, door 't welk alleen alle dingen geschieden en bepaald worden; So volgt hier uit, dat alle het gene de mensch, die ook een deel van de natuur is, voor sich tot hulp bereid, om sijn wesen te bewaren, of dat de natuur sonder zijn werking hem aanbied, dat seg ik, dit alles hem van 't Goddelijk vermogen aangeboden word, voor so veel het selfde door de menschelijke natuur werkt, of door de dingen, die buiten de menschelijke natuur zijn. Al 't geen dan het welk de menschelijke natuur uit haar vermogen alleen kan doen om haar wesen te bewaren, mogen wy met recht Gods inwendige hulp,

en

en 't geen door 't vermogen der uitwendige oorſaken, tot haar nut gedijt, Gods uitwendige hulp noemen. En hier uit kan men ook lichtelijk begrijpen wat by Gods verkieſinge te verſtaan zy: Want dewijl niemand iets doet, dan uit een voorbepaalde ordening der natuur, dat is, volgens Gods euwige beſtiering, en beſluit, ſo volgt hier uit, dat niemand enige regel voor ſich verkieſt, of iets doet, dan volgens Gods ſonderlinge roeping, die hem tot dit werk, of tot deſen regel van leven boven andere verkoren heeft. Eindelijk, by geval verſta ik niet anders, dan Gods beſtiering, voor ſo veel hy door uitwendige, en onverwachte oorſaken, de menſchelijke dingen ſtierd. Laat ons deſe dingen voor af geſegt hebbende, tot ons oogmerk weer keeren, om te beſien wat dit geweeſt heeft, om het welk het Hebreuſche volk geſegt wierd boven andere volkeren, door God verkoſen te zijn, en om dat te tonen, ga ik dus voort.

Alles wat wy eerlijk begeeren word voornamelijk tot deſe drie dingen gebracht, namelijk, de ſaken door hun eerſte oorſaken te verſtaan. De hartstochten te bedwingen, of de hebbelijkheid des deugts te verkrijgen. En eindelijk in veiligheid, met een geſond lichaam te leven. De middelen die regel recht tot het eerſte en twede dienſtig zijn, en dan gelijk naaſte en uitwerkende oorſaken aangemerkt konnen worden, zijn in de menſchelijke natuur ſelve begrepen; Invoegen dat der ſelver verkrijging, voornamelijk in onſe macht alleen beſtaat, of alleen van de euwige wetten der menſchelijke natuur af hangt. En om deſe oorſaak moetmen gantſchelijk vaſtſtellen, dat deſe gaven aan geen volk eigen of byſonder, maar altijd aan 't geheel menſchelijk geſlacht gemeen hebben geweeſt; ten ſy wy dromen willen, dat de natuur eertijds verſcheide geſlachten van menſchen voort gebracht heeft.

Maar de middelen die dienſtig zijn om in veiligheid te leven, en het lichaam te bewaren, beſtaan voornamelijk in de uitterlijke dingen, en derhalven worden ſy gaven van 't geval genoemd, namelijk, om dat ſy meeſt van de beſtiering der uitterlijke oorſaken, van de welke wy onkundig zijn af hangen: Invoegen dat in deſe ſaak, de ſot by na even gelukkig en ongelukkig is, als de voorſichtige. Doch om in veiligheid te leven en den overlaſt der

der andere menſchen, en ook de wilde beeſten te ſchuwen, kan de menſchelijke beſtiering en wakkerheid, veel helpen. En de reden en ervarendheid heeft geleerd, en aangeweſen, dat hier toe geen ſekerder middel is, dan de geſelligheid naar ſeker wetten op te rechten, ſeker geweſt des werelds in te nemen, en de krachten van alle menſchen als tot een lichaam, namentlijk, der geſelligheid te brengen: Maar om de geſelligheid op te rechten, en te onderhouden, word vernuft, en meer dan middelmatige wakkerheid vereiſcht; En dieshalven, ſal die geſelligheid, de welke voornamentlijk van de voorſichtige en wakkere menſchen geſticht ende beſtierd word, veiliger en beſtandiger zijn, en minder het geval onderworpen weſen; Integendeel, die gene die uit menſchen beſtaat, de welke ruw van vernuft zijn, hangt ten meeſtendeel van 't geval af, en is min verſtandig. Indien echter de ſelfde langer tijd ſtand heeft gehouden, ſo is zy dit aan iets anders en niet aan haar eige beſtiering verplicht. Ja indien zy groote gevaarlijkheden verwonnen en voorſpoedig geweeſt heeft, ſo ſal de ſelve over Gods beſtiering (namelijk, voor ſo veel God door uitwendige verborge oorſaken, maar niet voor ſo veel hy door de menſchelijke natuur en geeſt werkt) moeten verwonderd zijn, en de ſelfde aanbidden; vermits aan hen niets dan ſeer onverwacht, en buiten mening overgekomen is; het welk waarlijk ook voor Wonderdaad gehouden kan worden.

Hier door worden dan alleenlijk de volken van malkander onderſcheiden, namelijk, ten opſicht der geſelligheid, en wetten onder de welke ſy leven, en daar naar ſy beſtierd worden; En dus verre was het Hebreeuſche volk boven andere door God verkoſen, niet ten opſicht van 't verſtand, noch van de geruſtheid des gemoeds, maar ten opſicht van de geſelligheid, en van 't geval, daar door het de heerſchappy verkregen en daar door het de ſelfde ſo veel jaren behouden heeft. Dit blijkt ook ſeer klaar uit de Heilige Schrift: Want indien iemand ſlechts de ſelfde een weinig doorloopt, ſo ſiet hy klaarlijk, dat de Hebreën hier in alleen d' andere volken hebben overtroffen, dat zy hun ſaken, die tot de veiligheid des levens behooren, gelukkiglijk hebben uitgericht, en groote gevaarlijkheden verwonnen, en dit voornamelijk door

Gods enige uiterlijke hulpe, en dat ſy in de andere dingen, de andere menſchen zijn gelijk geweeſt, en dat God ſich aan alle menſchen even jonſtig heeft getoond. Want ten opſicht van 't verſtand blijkt (gelijk wy in 't voorgaande Hooftdeel getoond hebben) dat ſy ſlechts gemene gedachten van God en van de Natuur gehad hebben; Sy waren dieshalven niet ten opſicht van 't verſtand, door God boven anderen verkoſen, gelijk ook niet ten opſicht van de deucht, en 't ware leven; Want in deſe ſaak waren ſy ook met de andere volkeren gelijk, en niet dan ſeer weinige van hen uitgekoſen; Hun verkieſing en roeping dan beſtond in de enige tijdelijke Gelukſaligheid der heerſchappy en middelen; Wy ſien ook niet dat God aan de Aards Vaders, of aan hun nakomelingen iets anders als die belofte gedaan heeſt; Ja in de Wet word aan hen, voor hun gehoorſaamheid, niet anders dan een geduurige gelukſaligheid van heerſchappy, en d' overige goederen van dit leven belooft; En in tegendeel, voor hun wederſpannigheid en verbondbreking, de ondergang van hun rijk, en de grootſte ongelegentheden toegeſegt, Dit is geen wonder, want het einde en oogmerk, van de algemene geſelligheid en heerſchappy, is (gelijk in 't geen blijkt, dat alreê geſegt is, en dat wy in 't vervolg bredelijk zullen tonen) in veiligheid, en gemakkelijkheid te leven; En de heerſchappy kan niet beſtaan, dan door wetten aan de welke ieder gebonden word: Indien dat alle de leden van enige geſelligheid, de wetten wilden laten varen, ſo ſouden ſy daar door de geſelligheid los maken, en de heerſchappy vernietigen. Aan de geſelligheid der Hebreën dan, kan voor de ſtandvaſtige onderhoudenge der wetten, niets anders belooft worden, dan de veiligheid des levens, en desſelfs nuttigheden: En in tegendeel, van hun hardnekkigheid geen ſekerder ſtraf, dan de verwoeſting der heerſchappy, en de kwaden, die gemeenlijk daar op volgen, en noch meer andere, dewelke uit de ondergang van hun beſonder rijk, beſonderlijk voor hen reſen. Maar het is niet nodig, heden bredelijker hier af te handelen. Ik ſal 'er alleenlijk dit by voegen, dat de wetten van 't oude Teſtament alleenlijk aan de Joden geopenbaard, en voorgedragen waren; Want dewijl God alleenlijk hen verkoſen had, om een beſondere geſelligheid, en heer-

ſchap-

ſchappy op te rechten, ſo moeſten ſy ook beſondere wetten hebben: Doch of God ook aan andere volken beſondere wetten voorgeſchreven, en aan hun Wetgevers op een Prophetiſche wijſe, namelijk, onder de toe-eigeningen, met de welke men gewent was God in te beelden, geopenbaard heeft, dit blijkt niet klaarlijk genoeg aan my; Immers men bemerkt dit uit de Schrift, dat ook andere volken, naar Gods uitwendige beſtieringe, heerſchappy, en beſondere wetten gehad hebben. Om dit te tonen ſal ik ſlechts twe plaatſen der Schrift by brengen, ſiet het boek der Schepping Cap. 14: 18, 19, 20. Word verhaald dat Melchiſedek Koning van Jeruſalem, en Prieſter van de hoogſte God heeft geweeſt, en dat hy volgens 't recht der Prieſters, (beſie het boek der Telling Cap. 6: 23.) Abraham heeft geſegent, en dat Abraham Gods uitverkoren, het tiendedeel van alle de roof, aan deſen Prieſter van God gegeven heeft. Alle welke dingen klaarlijk genoeg tonen, dat God, eer hy het Iſraëlitiſche volk opgerecht had, Koningen, en Prieſters in Jeruſalem heeft geſteld, en aan hen, gewoonten en wetten voorgeſchreven: Doch of dit op een Prophetiſche wijſe is geſchied, dit blijkt niet genoeg, gelijk wy geſegt hebben: Immers ik beeld my dit in, dat Abraham, terwijl hy daar leefde, Godsdienſtelijk naar die wetten geleeft heeft: Want Abraham had geen voorſchriften en gewoonten beſonderlijk van God ontfangen; En niet te min word geſegt, Geneſis Cap. 26: 5. Dat Abraham God gedient, en ſijn geboden, inſettingen, en wetten, onderhouden heeft; het welk ſonder twijffel, van den dienſt, geboden, inſtellingen, en wetten des Konings Melchiſedeks verſtaan moet worden. Maleachias in ſijn eerſte Cap. vers 10, 11. beſtraft de Joden, met deſe woorden: *Wie is onder u die de deuren* (te weten, van den Tempel) *ſluit, op dat het vuur niet te vergeefs op mijn Altaar gelegt werde, ik hebbe geen behagen in u enz. Want van de opgang der Sonne tot aan de ondergang, is mijn naam groot onder de volken, en over al word my reukwerk toe gebracht, en een rechte gave; want mijnen naam is groot onder de Heidenen, ſegt de Heere der Heirſcharen.* Seker door deſe woorden, dewijl ſy geen ander tijd konnen lijden, dan de tegenwoordige (ſo wy hen geen geweld willen aandoen) ſo word genoeg en meer dan genoeg be-

tuigt, dat de Joden, in die tijd, aan God, niet aangenamer waren, dan de andere volken; Ja dat God door wonderdaden, meer aan andere volken bekend was, dan in die tijd aan de Joden, die toen ſonder wonderdaden, de heerſchappy weer ten dele verkregen hadden: Wijders, dat de volken gewoontes en plechtelijkheden gehad hebben, daar door ſy aan God aangenaam waren. Maar ik ſcheide van deſe dingen af: want tot mijn oogmerk is genoeg, dat ik getoond heb, dat de verkieſing der Joden, nergens anders op geſien heeft, dan op de tijdelijke gelukſaligheid des lichaams, op de vryheid of heerſchappy, en op de wijſe en middelen, daar door ſy de ſelfde hebben verkregen, en by gevolg ook op de wetten, voor ſo veel de ſelfde noodſakelijk waren, om deſe beſondere heerſchappy op te rechten, en eindelijk op de wijſe volgens de welke ſy geopenbaard waren; Doch dat ſy in de andere dingen en in de welke de ware gelukſaligheid van de menſch beſtaat, met de andere gelijk hebben geweeſt. Als dan in de Schrift (beſie Moſes vijfde boek Cap. 4: 7.) geſegt word, dat geen volk ſijn Goden ſo na by heeft als de Joden hun God hebben; So moet dit alleenlijk van de heerſchappy, en van die tijd alleen, daar in hen ſo veel Wonderdaden zijn geſchied, verſtaan worden, enz. Want ten opſicht van 't verſtand, en van de deugt, dat is, ten opſicht van de Gelukſaligheid, is God even gunſtig, en na by aan alle menſchen, gelijk wy alreê geſegt, en door de reden getoont hebben, het welk ook uit de Schrift ſelve genoeg blijkt. Want den Pſalmiſt ſegt in den hondert vijf en veertigſte Pſalm vers 18. *God is na by allen die hem aanroepen; allen die hem aanroepen in der waarheid.* Desgelijks in de ſelfde Pſalm vers 9. *God is aan alle goeddadig, en ſijn barmhertigheid* (is) *over alle dingen die hy gemaakt heeft.* In Pſalm 33: 15. Word klaarlijk geſegt dat God aan alle het ſelfde verſtand gegeven heeft, te weten, met deſe woorden, *Die op de ſelfde wijſe hun hart vormt.* Want de Hebreën geloofden dat het hart, de zetel van de ziel, en van 't verſtand is, het welk ik achte aan alle genoeg bekent is. Wijders, uit Jobs acht en twintigſte Capittel vers 28. blijkt, dat God aan 't geheel menſchelijk geſlacht deſe wet voorgeſchreven heeft; aan God eer te bewijſen, en ſich van kwade werken af te houden, en

en wel te doen, en dieshalven heeft Job, hoewel een Heiden, seer aangenaam aan God geweest, om dat hy in Godvruchtigheid en Godsdienst, alle menschen overtrof. Eindelijk, in Jonas vierde Cap. vers 2. blijkt seer klaarlijk, dat God niet alleen aan de Joden, maar aan alle menschen, gunstig, barmhertig, langmoedig, en groot van goedertierentheid, en van 't kwade berouw hebbende, is; Want Jonas segt, *daarom heb ik te voren besloten naar Tharsis te vluchten, om dat ik wist* (namelijk uit Moses woorden, die in sijn twede boek Cap. 34 : 6. staan) *dat gy een genadig en barmhertig God zijt, enz.* en dieshalven de Niniviten 't sou vergeven. Wy besluiten dan, (dewijl God aan allen even gunstig is,) dat de Hebreën niet van God zijn verkosen dan ten opsicht van de geselligheid, en heerschappy; en dat ider Jode buiten de geselligheid en heerschappy, alleen aangemerkt, geen gaven van God, boven anderen heeft, en datter geen onderscheid, tusschen hem, en een Heiden, is. Dewijl 't dan waarachtig is, dat God aan allen even goedertieren, barmhertig, enz. is. En 't ampt van een propheet niet so seer geweest heeft, de besondere wetten van 't Vaderland, als de ware deugt te onderwijsen, en de menschen daar af te vermanen; so is 'er niet aan te twijffelen, of alle volken hebben Propheten gehad, en dat de Prophetische gaven, niet aan de Joden eigen, en besonder geweest heeft. Dat waarlijk so wel de ongewijde, als de gewijde Historien getuigen. Ende hoewel dat uit de gewijde Historien van 't Oude Testament niet blijkt, dat andere volken so veel Propheten, als de Hebreën gehad hebben, ja dat geen Heidensch Propheet, door God uitdrukkelijk, aan de volken is gesonden, so doet dit echter niets ter saak, dewijl de Hebreën sich alleen bemoeit hebben, met hun saken, maar niet, met die van andere, te beschrijven. Het is derhalven genoeg, dat wy in 't Oude Testament vinden, dat Heidensche en onbesneden menschen, gelijk Noach, Chanoch, Abimelech, Bilham, en meer andere gepropheteert hebben; ten andere, dat de Hebreeusche Propheten, niet alleenlijk aan hun volk, maar ook aan veel andere volken, door God gesonden zijn geweest. Want Ezechiël heeft aan alle volken, die toen bekend waren, gepropheteert; ja Hobadias heeft, dat wy weten, by geen andere, dan by

by de Idumeen, en Jonas voornamelijk by de Ninivіten een Propheet geweest. Esaias beweent en voorsegt, niet alleenlijk de elenden der Joden, en singt, hun weeroprechting, en herstelling, maar ook die, van de andere volken; Want hy segt Cap. 16: 9. *Daarom sal ik met wening Zabzer bewenen.* en in 't 19. Cap. Voorsegt hy eerst de elenden der Egyptenaren, en daar na weer hun oprechting (besie vers 19, 20, 21, 25. van 't selfde Cap.) Namentlijk dat God aan hen een Saligmaker sal senden, die hen verlossen sal, en dat God aan hen bekend sal zijn, en wijders, dat de Egyptenaren, God met offeringen en gaven sullen dienen: en eindelijk noemt hy dit volk, *Het gesegent volk van God in Egypten.* Alle het welke waarlijk wel waardig is, dat men daar op merkt. Eindelijk, Jeremias word niet alleenlijk de Propheten van 't Hebreeusche volk, maar onbepaaldelijk, de Propheet der volken genoemt. (Besie sijn eerste Cap. vers 5.) Hy beweent ook, al voorseggende de elenden der volken, en voorsegt hun weeroprechting; Want Cap. 48: 31. segt hy van de Moabiten, *daarom sal ik om Moab huilen, en om geheel Moab sal ik roepen, enz.* en vers 36. *Daarom sal mijn hert, om Moab, gelijk trommels ruisschen;* En eindelijk voorsegt hy hun wederoprechting, gelijk ook de wederoprechting der Egyptenaren, Hamoniten, en Helamiten. Men heeft dieshalven geensins hier aan te twijffelen, dat de andere volken ook hun Propheten, gelijk de Joden gehad hebben, die aan hen, en aan de Joden geprópheteert hebben. En hoewel de Schrift geen gewag maakt als van Bilham alleen, aan de welke de toekomende dingen der Joden, en der andere volken geopenbaard waren, so is echter niet te geloven, dat Bilham by die gelegentheid alleen geprópheteert heeft, want uit de Historie selve blijkt seer klaarlijk, dat hy al lang te voren, door Prophetien, en andere Goddelijke gaven vermaard heeft geweest, want Balak als hy beveelt datmen hem tot sich doen komen sou, segt Numer. Cap. 22: 6. *Want ik weet dat de geen die gy segent, gesegent is, en dat de geen, die gy vervloekt, vervloekt is.* Dese had dieshalven de selve deugd die God, aan Abraham meê gedeeld heeft, (besie 't boek der Schepping Cap. 12: 3. Wijders, Balam als in de Prophetien gewend, antwoorde aan de gesanten, dat sy souden blijven tot dat Gods

wil

wil aan hen geopenbaart wierd; Als hy propheteerde, dat is, Gods ware sin en mening verklaarde, was hy gewent dit van sich te seggen: *Het woord des genen, die Gods woorden hoort, en die de kennis* (of de sin en voorwetenschap) *van de hoge weet, Het gesichte van den Almachtigen siet, die verrukt word, maar met ontdekte ogen.* Eindelijk na dat hy van Gods bevel, de Hebreën heeft gesegent, (namentlijk gelijk hy gewent was) begint hy aan de andere volken te propheteren, en hun toekomende saken te voorseggen. Alle welke dingen geven genoeg te kennen, dat hy altijd een Propheet geweest heeft, of meermaals geprophetееrt te hebben, en (het welk hier noch aan te merken staat) dat hy dit, het welk voornamelijk de Propheten, van de waarheid der Prophetie, seker maakte, gehad heeft, namentlijk, een gemoed, dat tot het billijke, en goede alleen genegen is: Want hy segende niet de geen die hy selfs wilde, noch hy vervloekte niet de geen die hy wilde, gelijk Balak meende, maar alleenlijk den genen, die God wilde, dat gesegent, of vervloekt soude worden; En dieshalven antwoorde hy ook aan Balak, *Schoon Balak my so veel silver en gout gaf, als sijn huis kan volmaken, so sou ik niet vermogen Gods bevel te overtreden, en naar mijn believen goed of kwaad te doen; Dat God sal spreken sal ik spreken.* Voorts, dat God op hem terwijl hy onderweeg was vergramd wierd, dit selfde is aan Moses, toen hy volgens Gods bevel naar Egypten reisde, gebeurd, (besie Moses twede boek Cap. 4: 24.) en dat hy geld ontfing, om te Propheteren, Samuël deê desgelijks, (besie Samuëls I. boek Cap. 9: 8.) en indien hy ergens in gesondigt heeft, (besie hier af Petrus twede brief Cap. 2: 15, 16. en Judas brief vers 11.) *Niemand is so rechtveerdig, die altijd weldoet, en niet sondicht.* (besie de Prediker Cap. 7: 20.) En seker, sijn redenen hebben altijd veel by God moeten gelden, en sijn vermogen om te vervloeken heeft immers seer groot geweest, dewijl men om Gods groote barmhertigheid aan de Israëliten te betuigen, so dikwils in de Schrift vind, dat God niet naar Bilham wilde luisteren, en dat hy de vloek, in segen, omgekeerd en veranderd heeft. (besie Deut. Cap. 23: 6. Jos. 24: 10. Nehem. 13: 2.) Hy heeft dieshalven, sonder twijffel seer aangenaam aan God geweest; Want de redenen, en ver-

vloek-

vloekingen der goddelosen, bewogen God geensins. Dewijl dan dese een ware Propheet heeft geweest, en echter van Josua (Cap. 13: 22.) *Een Waarsegger* of *Wichchelaar*, word genoemt, so is het seker dat dese naam ook in een goeden sin word genomen, en dat den genen, die gemeenlijk van de Heidenen, en Wichchelaars, en Waarseggers wierden genoemd, ware Propheten zijn geweest, en dat den genen die van de Schrift dikwils beschuldigt, en veroordeeld zijn, valsche waarseggers geweest hebben, die de volken bedrogen, gelijk de valsche Propheten, de Joden; het welk ook uit andere plaatsen van de Schrift, klaarlijk blijkt; Wy besluiten dieshalven dat de Prophetische gave, niet eigen, en bysonder aan de Joden, maar aan alle volken gemeen heeft geweest. De Pharizeen beweeren echter daar en tegen, seer heftiglijk, dat dese Goddelijke gave, alleenlijk aan hun volk eigen, en bysonder heeft geweest, maar dat de andere volken, door ik weet niet welke duivelsche kracht, (*wat bedenkt het Waan-geloof niet?*) de toekomende dingen hebben voorsegt. Het voornaamste het welk sy uit het Oude Testament by brengen, om door der selfder achtbaarheid, dit gevoelen te bevestigen, is dit van Moses twede boek Cap. 33: 16. daar Moses tot God segt: *Want waar door sou bekent worden, dat ik en uw volk genade in uw ogen hebben gevonden? Seker als gy met ons sult gaan, so sullen wy afgescheiden worden, ik, en uw Volk van alle volk dat op de vlakte der aarde is;* Hier uit seg ik, willen sy beweren, dat Moses van God versocht heeft, dat hy by de Joden tegenwoordig soude zijn, dat hy sich aan hen, op een Prophetische wijse soude openbaren; Wijders, dat hy dese genade, aan geen ander volk toestaan sou. Voorwaar het is belachchelijk, dat Moses, Gods tegenwoordigheid, den volken soude benijden, of dat hy iets van God, sodanig sou hebben derven versoeken: Maar het is met dese sake dusdanig gelegen, toen Moses den aard en 't weerspannig gemoed van sijn volk kende, sag hy klaarlijk, dat hy niet sonder de grootste wonderdaden, en sonder Gods bysondere uitwendige hulpe, het aangevangen werk soude konnen volvoeren; Ja dat sy noodsakelijk, sonder sodanige hulpe souden vergaan; en dieshalven versoekt hy, dese bysondere uitterlijke hulpe Gods, op dat blijken sou, dat God

hen

hen wilde behoeden. Want dus ſegt hy Cap. 34 : 9. *Heer indien ik genade in uw ogen heb gevonden, ſo ga, bid ik, de Heer onder ons, om dat dit volk hardnekkig is. enz.* De reden dan, om de welke hy Gods byſondere uitwendige hulp verſoekt, is, om dat het volk hartnekkig was, en 't geen het welk noch klaarder toond, dat Moſes niets dan de byſondere uitwendige hulp Gods, verſocht heeft, is Gods antwoord ſelf; want hy antwoord terſtond (vers 10. in 't ſelfde Cap.) *Sie ik maak een verbond, dat ik, voor uw geheel volk, wonderlijke dingen ſal doen, die niet gedaan zijn op de gehele aarde, noch by alle de volken, enz.* Moſes handeld dieshalven hier alleenlijk van de verkieſinge der Hebreën, (gelijk ik alreê verklaard hebbe,) en verſoekt niet anders van God. Doch in Paulus brief aan de Romeinen, vinde ik een ander plaats die my meer beweegt, te weten, Cap. 3 : 12. Daar Paulus jets anders, dan wy, hier ſchijnt te leren, want hy ſegt, *Welk is dan het voordeel van de Joden? of welk de nuttigheid van de beſnijdenis? veel op alle wijſe; Want het eerſte is, dat Gods uitſprake aan hen vertrouwt zijn.* Doch indien wy op Paulus leering die hy voornamentlijk te kennen geven wil, merken, ſo ſullen wy niets vinden het welk tegen deſe onſe leering ſtrijd, maar in tegendeel het ſelve, dat wy hier aan wijſen, bekent maakt. Want hy ſegt in 't ſelfde Capittel vers 29. dat God, een God der Joden, en der Heidenen is, en Cap. 2 : 25, 26. ſegt hy, *Indien de beſnedene, van de Wet, weer afwijkt, ſo ſal de gedane beſnijdenis voorhuid worden, en in tegendeel, indien de voorhuid, het gebod des Wets onderhouwd, ſo ſal zijn voorhuid, beſnijdenis geacht worden.* Wijders ſegt hy Cap. 4 : 9. dat ſy alle te gelijk, te weten, Joden en Heidenen, onder de ſonde hebben geweeſt, maar datter geen ſonden, ſonder gebod, en wet, is. Hier uit blijkt dieshalven ſeer klaar, dat de Wet volſtrektelijk (gelijk wy ook uit Job Cap. 28 : 28. hier voor getoond hebben) aan allen geopenbaard heeft geweeſt, onder welke ſy alle geleeft hebben, namelijk, de wet die alleenlijk op de ware deucht ſiet, en niet die Wet de welke naar de reden, en geſteltenis van enige beſondere heerſchappy, opgerecht, en naar den aard en hoedanigheid van enig volk geſchikt word. Eindelijk, beſluit Paulus, dewijl God een God aller volken is, dat is, aan allen even gunſtig,

en ſy alle gelijkelijk onder de wet en ſonden hadden geweeſt, ſo heeft God, aan alle volken ſijn Chriſtus geſonden, die hen alle gelijkelijk, van de dienſtbaarheid des Wets ſoude verloſſen, op dat ſy voortaan niet naar 't gebod van de Wet, maar uit een beſtandig beſluit des gemoeds goet doen ſouden. Paulus leert en onderwijſt, dieshalven, even het ſelfde dat wy willen. Als hy dan ſegt, dat aan de Joden alleen Gods uitſpraken vertrouwt zijn, ſo moet men dit verſtaan, dat aan hen de Wetten in geſchrift, en aan andere volken alleenlijk door de enige openbaring, en bevatting vertrouwt zijn geweeſt, of, men moet ſeggen, dat Paulus (dewijl hy dit, dat de Joden alleen konden voorwerpen, poogt te wederleggen,) naar de bevattinge en meninge der Joden, die in die tijd aangenomen waren, antwoord; Want om die dingen die hy ten dele geſien, en ten dele gehoord had, te leeren en te onderwijſen, was hy een Griek met de Grieken, een Jood met de Joden. Nu is 'er alleenlijk overig, dat wy op de redenen van enige antwoorden, door de welke ſy aan ſich ſelven willen overreden, dat de verkieſinge der Hebreën, niet voor een tijd, en ten opſicht van de heerſchappy, maar euwig heeft geweeſt: Want, wy ſien, ſeggen ſy, dat de Joden na 't verlies van hun heerſchappy, ſo veel jaren over al verſtroit, en van alle volken afgeſcheiden, overig en in ſtaat blijven, het welk aan geen ander volk is gebeurd; Wijders, dat de Heilige Schrift in veel plaatſen, ſchijnt aan te wijſen, dat God de Joden voor euwig, voor ſich heeft verkoſen, en dieshalven, ſchoon ſy de heerſchappy verloren hebben, echter Gods uitverkorenen blijven. De plaatſen, die ſy achten, dat deſe euwige verkieſinge, op 't klaarblijkelijkſte aanwijſen, zijn voornamentlijk, Voor eerſt, uit het 31. Cap. van Jeremias vers 36. daar de Propheet getuigt, dat Iſraëls Zaad voor euwig Gods volk ſal blijven, namelijk, met hen by de vaſte ordening der Hemelen, en de Natuur te gelijken. *Ten tweden*, in Ezechiëls 20. Cap. vers 32. enz. daar hy ſchijnt te willen, dat, ſchoon de Joden met voordacht, de Goddelijken dienſt wilden verlaten, God echter, hen uit alle Landen, daar in ſy verſtroit waren, ſouw vergaderen, en naar de wildernis der volken leiden, gelijk hy hun Ouders, naar de woeſtijne van Egypten had ge-

geleid, en eindelijk van daar, na dat hy hen van de wederspannige, en afgevallenen afgescheiden had, naar de Berg sijner Heiligheid, daar Israëls geheel huis hem dienen soude. Daar worden noch andere behalven dese plaatsen by gebracht, insonderheid van de Pharizeen, maar ik achte, dat ik aan allen voldoen sal, als ik op dese twe geantwoorde sal hebben: het welk met weinig moeite sal doen, na dat ik uit de Schrift getoond sal hebben, dat God, de Hebreën, niet voor euwig heeft uitgekosen, maar alleenlijk op die voorwaarde, volgens de welke hy te voren de Kanahaniten verkoren had, die ook, gelijk wy hier voren getoond hebben, Priesters hebben gehad, de welke God Godsdienstelijk dienden, en echter om hun overdaad en onachtsaamheid, en kwade dienst, van God verworpen zijn. Want Moses, in sijn Priester boek Cap. 18: 27, 28. vermaand de Israëliten, dat sy sich met geen vuiligheid, of bloedschand, en sonden besmetten, gelijk de Kanahaniten gedaan hadden, op dat het Land hen niet sou uitspouwen, gelijk het de volken die dese plaatsen, bewoonden, uitgespogen heeft. En in sijn vijfde boek Cap. 8: 19. dreigt hy hen, door uitgedrukte woorden, selve met de gehele ondergang; Want dus spreekt hy: *Ik betuig heden aan u; dat gy gantschelijk sult vergaan, gelijk de volken die God uit u tegenwoordigheid doet vergaan, so sult gy vergaan.* En volgens desen inhoud worden veel plaatsen in de Wet gevonden, die uitdrukkelijk te kennen geven, dat God niet volstrektelijk, noch voor euwig, het Hebreeusche volk verkosen heeft. Indien dan de Propheten aan hen het nieuw en euwig verbond van Gods kennis, liefde, en genaden voorsegt hebben, so kan men lichtelijk tonen, dat dit alleenlijk aan de Godvruchtigen belooft word: Want in 't selfde Capittel van Ezechiël, het welk wy terstond bygebracht hebben, word uitdrukkelijk gesegt, dat God de wederspannige, en afvallige van hen afscheiden sal: En in het 3. Cap. van Tsephonias vers 12, 13. Dat God de hovaardige uit het midden wech nemen, en de armen overlaten sal. En dewijl dese verkiesing op de ware deucht siet, so heeft men niet te achten, dat sy alleenlijk aan de Godvruchtige onder de Joden met uitsluiting der andere belooft is geweest; maar gantselijk te geloven, dat de Heidenen, ware Propheten, die by alle volken

geweest zijn, gehad hebben; Wy hebben ook getoond, dat ſy dit aan de gelovige van hun volken belooft, en hen daar meê vertrooſt hebben. Dat euwig verbond van Gods kennis en liefde is dan algemeen, gelijk ook uit het darde Capittel Tſephonias vers 10, 11. ſeer klaarlijk blijkt, en dieshalven, moet in deſe ſaak tuſſchen Joden, en Heidenen geen onderſcheid toegeſtaan worden, gelijk ook aan hen geen andere beſondere verkieſinge, dan de gene die wy alrede getoond hebben. En wat dit aangaat, dat de Propheten, van deſe verkieſinge ſprekende die alleen op de ware deugt ſiet, veel dingen van de offeringe en andere Kerk-dienſten, en van de weêr-opbouwing des Tempels, en der Stad, daar onder mengen, hebben ſy, volgens de gewoonte, en natuur der Prophetie, de geeſtelijke dingen; onder ſodanige verbeeldingen, willen verklaren, op dat ſy aan de Joden, welker Propheten ſy waren, de weêr-oprechtinge van 't Rijk, en des Tempels, die in Cyrus tijd te verwachten was, gelijkelijk ſouden bekent maken. De Joden hebben dieshalve nu niets, het welk ſy aan ſich, boven alle volken mogen toepaſſen. Want wat belangt, dat ſy ſo veel jaren lang ſonder heerſchappy verſtroid in weſen zijn gebleven, dit is geen wonder, na dat ſy ſich van alle volken ſodanig hebben afgeſcheiden, dat ſy den haat van alle op hun hals hebben gehaald, en dit niet alleenlijk, door hun uitterlijke zeden, en gewoonten tegen die van de andere volken, ſtrijdende, maar ook door 't teken der beſnijdenis, het welk ſy Godsdienſtelijk onderhouden. Voorts dat den haat der volken, hen ſo ſeer behoed en bewaart, de ervarentheid heeft dit alreê geleerd en aangeweſen. Doen den Koning van Spangien, eertijds de Joden dwong den Godsdienſt van 't Koningrijk aan te nemen, of in ballingſchap te trekken, namen ſeer veel Joden den Godsdienſt der Pausgeſinde aan; Doch dewijl aan de gene die de Godsdienſt aan namen, alle de voorrechten, der natuurlijke Spanjaarden toegeſtaan, en ſy tot alle waardigheden, waardig geacht wierden, ſo hebben ſy ſich terſtond ſodanig met de Spanjaarden vermengt, datter na verloop van weinig tijds, geen overblijfſelen, noch enige geheugenis van hen gebleven zy. Maar geheel anders is het met de gene gegaan die door den Koning van Portugaal, gedwongen wierden, de

Gods-

Godsdienst van sijn heerschappy aan te nemen, dewelke altijd, schoon tot de Godsdienst bekeert, van alle andere, afgescheiden geleeft hebben, namentlijk, om dat dese Koning hen onwaardig tot alle Ampten, en waardigheden, verklaarde. Ik achte ook dat het teken der besnijdenisse, so veel in dese saak vermach, dat ik my vroed maak, dat dit enige, dit volk, in euwigheid sal behouden, en bewaren. Ja indien de grondvesten van hun Godsdienst, hun gemoederen, niet verswakten, so soude ik volkomentlijk geloven, dat sy t'eniger tijd, als 'er gelegentheid voorkwam (dewijl de menschelijke dingen veranderlijk zijn) hun heerschappy weer op souden rechten, en dat God, hen van nieuws soude verkiesen. Wy hebben ook van dese saak, een vermaard voorbeeld, in de Sinesen, die ook seer Godsdienstelijk seker hairtop behouden, daar meê sy sich van alle andere afscheiden, en sich so veel duisenden van jaren afgescheiden hebben gehouden, dat sy in oudheid alle andere volken verre overtreffen; die ook niet altijd de heerschappye hebben behouden, maar echter de selfde na dat sy verloren was, weer verkregen hebben, en sonder twijffel weer sullen bekomen, als de gemoederen der Tartaren, door de overdaad der rijkdommen, en door onachtsaamheid sullen beginnen te kwijnen. Eindelijk, indien ymand staande houden ende beweren wil, dat God de Joden, om dese, of om een ander oorsaak, voor euwig verkosen heeft, ik sal hem niet tegenspreken, so hy vast steld, dat dese verkiesinge, sy zy tijdelijk of euwig, voor so veel de deselfde alleenlijk de Joden eigen en bysonder is, nergens anders op siet, dan op de heerschappy en goederen des lichaams: (vermits dit alleen 't ene volk, van 't ander kan onderscheiden:) Maar dat ten opsichte van 't verstand, en van de ware deugt, het ene volk, niet van 't ander onderscheiden word, en dat dieshalven in dese dingen God het ene volk, boven 't ander niet verkiest.

VI. HOOFTDEEL.

Van de Goddelijke Wet.

De naam van Wet, volstrektelijk genomen, betekend he geen, naar 't welk yder ondelig, of alle ondelige, of enige van de selfde aard, naar een en deselfde bepaalde wijse werken; En dese Wet hangt af, of van de noodsakelijkheid der natuur, of van 't believen ende goedvinding der menschen: de Wet, die van de noodsakelijkheid der natuur af hangt, is die, dewelke uit de natuur selve van de saak, of uit de bepaling noodsakelijk volgt; Doch de Wet die van 't believen der menschen af hangt, en eigentlijk recht genoemd word, is de gene die de menschen aan sich selve, en andere voorschrijven, om veiliglijker, en gemakkelijker te leven, of om andere oorsaken. Tot een voorbeeld, dat alle lichchamen als sy tegen andere die kleinder zijn, stoten, so veel van hun beweging verliesen, als sy aan de andere meê delen, is een algemene Wet van alle lichchamen, die uit de noodsakelijkheid der natuur volgt. So ook, dat de mensch als hy aan een ding gedenkt, terstond aan een ander gedenkt dat daar meê gelijkt, of dat hy te gelijk met dat selve bevat hadd'; dit is een Wet die uit de menschelijke natuur, noodsakelijk volgt. Maar dat de menschen, van hun recht, het welk sy uit de natuur hebben, af staan, of gedwongen worden af te staan, en sich aan sekere regel van leven verbinden, dit hangt af van 't menschelijk believen. En hoewel ik gantschelijk toesta, dat alle dingen naar de algemene wetten der natuur bepaald worden, om te zijn, en naar sekere, en bepaalde wijse te werken, so seg ik echter, dat dese wetten, van 't believen der menschen af hangen. *Voor eerst*, om dat de mensch, voor so veel hy een deel van de natuur is, ook voor so veel, een deel van 't vermogen der natuur uitmaakt; de dingen dan, die uit de noodsakelijkheid der menschelijke natuur volgen, dat is, uit de natuur selve, voor so veel wy haar

door de menſchelijke natuur bepaald, bevatten: volgen echter (hoewel noodſakelijk) van 't menſchelijk vermogen; En dieshalven, mach men ſeer wel ſeggen, dat de inſtellinge deſer wetten, van 't believen der menſchen afhangt, om dat ſy voornamentlijk van 't vermogen des menſchelijke geeſt, ſodanig afhangt, dat echter de menſchelijke geeſt; voor ſo veel hy, de dingen, onder de reden van 't ware en valſche, bevat, ſonder deſe wetten de reden van de valsheid en de waarheid der dingen ſeer klaarlijk kan bevatten, maar niet ſonder de noodſakelijke wet, gelijk wy de ſelfde nu bepaald hebben. *Ten tweeden*, heb ik ook geſegt, dat de wetten van 't believen der menſchen afhangen, om dat wy de ſaken door hun naſte oorſaken moeten bepalen, en verklaren; en deſe algemene aanmerking van 't noodlot, en van de ſamenſchakelinge der oorſaken, kan ons geenſins dienen, om onſe gedachten, ontrent de byſondere dingen, te vormen, en te ſchikken. Voeg hier by, dat wy gantſchelijk onkundig zijn in de ſamenſchikking, en ſamenſchakeling, dat is, hoe de dingen waarlijk geſchikt, en te ſamen geſchakeld zijn: En dat dieshalven tot het gebruik van 't leven, beter, ja noodſakelijk is, de dingen als mogelijk, te aanmerken. Dit zy dan volſtrektelijk van de Wet aangemerkt.

Maar dewijl de naam van Wet by overdracht tot de natuurlijke dingen toegepaſt ſchijnt, en gemeenlijk by Wet niets anders verſtaan word, dan een gebod, het welk de menſchen konnen volvoeren, en nalaten, om dat ſy de menſchelijke macht binnen ſekere grenspalen, buiten de welke ſy ſich uitſtrekt, prangt, en niets boven vermogen, gebied; So ſchijnt het, dat de Wet beſonderlijker bepaald moet worden, namentlijk, dat ſy een regel van leven is, die de menſchen aan ſich ſelve, of aan andere, om enige einde en oogmerk, voorſchrijven. Doch om dat het ware einde der wetten, alleenlijk aan weinig menſchen gemeenlijk bekend is, en de menſchen doorgaans onbekwaam zijn, om het ſelve te bevatten, en niets minder dan naar de reden leven, ſo hebben de Wetgevers, om hen alle gelijkelijk te dwingen, voorſichtelijk een ander einde geſteld, verre verſcheiden van 't geen, dat noodſakelijk uit de natuur der wetten volgt; namelijk, met

aan de voorstanders der wetten, het geen te beloven dat van 't gemeen volk meest bemind word, en in tegendeel, de gene, die hen souden overtreden, met het geen te dreigen, daar het meest voor vreest; En dies hebben sy gepoogt, het gemeen, gelijk het paard met den toom, so veel 't mogelijk is, te dwingen: Hier uit is voort gekomen, dat die regel van leven, de welke de menschen naar 't gebied van andere voorgeschreven word, voornamelijk voor een Wet wierd gehouden; en by gevolg dat de gene, die de wetten gehoorsamen, gesegt worden onder de Wet te leven, en schijnen dienstbaar te zijn. En seker, de geen die aan yder het zijne geeft, om dat hy de straf of galg vreest, leeft naar eens anders gebied, en door 't kwaad bedwongen, en mach niet rechtveerdig genoemt worden; Maar de gene, die aan yder het zijne geeft, namelijk hierom, dat hy de ware reden der wetten, en hun noodsakelijkheid kend, werkt met een volstandig gemoed, en uit sijn eige, en niet uit eens anders besluit, en wierd dieshalven, met recht rechtvaardig genoemt. Ik achte, dat Paulus dit ook heeft willen te kennen geven, toen hy seide, dat de gene die onder de wet leefden, niet door de wet gerechtveerdigt konnen worden; Want de gerechtigheid, gelijk sy gemeenlijk bepaald word, is een volstandige en euwige wil, van aan yder sijn recht te geven. En dieshalven segt Salomon in sijn Spreuken Cap. 21: 12. *Dat de rechtveerdige sich verblijd als 'er oordeel gedaan word, maar dat de ongerechtige vresen.* Dewijl dan de wet niet anders is, dan de reden, en regel van te leven, die de menschen om enige einde aan sich selve, of aan andere voorschrijven, so schijnt het dat men de Wet, in menschelijke en Goddelijke onderscheiden moet; By menschelijke versta ik de reden en regel van te leven, die alleenlijk dienstig is, om 't leven, en de gemene Staat in veiligheid te houden: Maar by de Goddelijke, de geen, die alleenlijk zijn opsicht op 't Opperste goed heeft, dat is, op Gods ware kennis en liefde. De reden om de welke ik dese Wet Goddelijk noem, is uit oorsaak van de natuur van 't Opperste goed, die ik hier met weinig woorden, en so klaarlijk als my mogelijk is, ten toon sal stellen.

Dewijl het beste deel van ons het verstand is, so is het seker, dat

dat wy, ſo wy waarlijk het geen willen ſoeken, het welk voor ons nut is, boven alle dingen moeten pogen, dat wy ſo veel als het mogelijk is het ſelfde volmaakt maken, dewijl in desſelfs volmaaktheid, ons Opperſte goed beſtaan moet. Voorts, dewijl alle onſe kennis, die waarlijk alle twijffeling wech neemt, van de kenniſſe Gods alleen afhangt; Wijders, dewijl 'er niets ſonder God kan zijn, noch bevat kan worden: als ook, om dat wy van alle dingen konnen twijffelen, ſo lang wy van God, geen klaar, en onderſcheide denkbeeld hebben, ſo volgt hier uit, dat ons Opperſte goed, en onſe volmaaktheid, van de kenniſſe Gods alleen afhangt, enz. Wijders, dewijl 'er niets ſonder God kan zijn, noch bevat worden, ſo is'et ſeker, dat alle dingen die in de natuur zijn, Gods bevatting, naar de maat, ten opſicht van hun weſentheid en volmaaktheid, in-ſluiten en uitdrukken; en dat wy dieshalven, hoe wy de natuurlijke dingen meer kennen, ſo veel te groter en volmaakter kennis van God verkrijgen; Of dat wy, (om dat de kennis van 't uitgewerkte, door de oorſaak, niets anders is, dan enige eigenſchap van de oorſaak te kennen) hoe wy de natuurlijke dingen meer kennen, ook ſo veel volmaaktelijker Gods weſentheid (die de oorſaak aller dingen is) kennen. En in deſer voegen, hangt onſe gehele kennis, dat is, ons Opperſte goed, niet alleenlijk af, van de kennis die wy van God hebben, maar beſtaat gantſelijk daar in. Het welk ook hier uit volgt, dat de menſch, na de natuur en volmaaktheid van de ſaak die hy boven andere bemind, ook ſo veel volmaakter is, en weer recht integendeel: En dieshalven is hy noodſakelijk de volmaakſte en opperſte gelukſaligheid, meeſt deelachtig, die de verſtandelijke kennis van God, dat is, van 't volmaakſte Weſen, boven alle dingen bemind, en meeſt daar meê verheugt is. Ons opperſte goed dan, en onſe gelukſaligheid, komt hier op uit, beſtaande namelijk, in Gods kennis en liefde. Doch de middelen, (die dit einde, aller menſchelijk werkingen, namelijk, God ſelfs, voor ſo veel ſijn denkbeeld in ons is, vereiſcht:) mogen Gods bevelen genaamt worden, om dat ſy als van God ſelfs, (voor ſo veel hy in onſe geeſt weſentlijk is) ons voor geſchreven werden: En in deſer voegen, word de reden, of regel van te leven, die op

dit einde en oogmerk siet, seer wel de Goddelijke Wet genoemd. Maar hoedanig dese middelen zijn, en welke de reden, of regel van leven, die dit einde vereischt, en hoe de grondvesten van de beste gemene staten, dit einde sullen volgen, en ook de regel, van onder de menschen te leven, dit behoord tot de Zeden-kunst in 't algemeen. Ik sal hier niet voortgaan, dan en van de Goddelijke Wet in 't algemeen te handelen.

Dewijl dan Gods liefde het hoogst geluk van de menschen, en zijn saligheid, en 't uitterste einde, en oogmerk aller menschelijke werkingen is; So volgt, dat hy alleenlijk de Goddelijke Wet volgt, die sorge draagt om God lief te hebben, niet uit vrese van de straf, noch uit liefde tot enige dingen, gelijk begeerte tot wellust, grote naam, enz. Maar alleenlijk hier uit, dat hy God kend, of dat hy weet, dat Gods kennis en liefde, het opperste goed is. d' Inhoud van de Goddelijke Wet dan, en des selfs hoogste gebod, is, God als het opperste goed lief te hebben, namelijk, (gelijk wy alrede gesegt hebben,) niet uit vrees van enige straf, en breuke, noch om de liefde van enig ding, daar in wy begeeren vermaak te scheppen: Want Gods denkbeeld speld ons dit te voren, dat God ons opperst goed is, of dat Gods kennis, en liefde, het uiterste einde is, naar het welk alle onse werkingen gestierd moeten worden. Doch den vleschelijke mensch kan dit niet verstaan, en dese dingen schijnen ydel aan hem te zijn, om dat hy al te magere kennis van God heeft, en ook om dat hy in dit opperste goed, niets heeft gevonden, dat hem vleit, dat hy eet, of eindelijk, daar af zijn vleesch, in 't welk hy sijn meeste vermaak schept, geraakt word: dewijl dit opperste goed in de beschouwing, en in het gemoed alleen bestaat. Maar de gene die weten, dat sy niets voortreffelijker, als het verstand, hebben, en een gesonde geest, sullen dese dingen, sonder twijffel, voor seker vast, en bestendig oordelen.

Wy hebben dan verklaard waar in voornamentlijk de Goddelijke Wet bestaat, en welke menschelijke wetten zijn, namelijk, alle de gene die een ander doel-wit hebben; ten ware zy door openbaring bevestigt wierden: want volgens dese aanmerking worden de dingen ook op God toegepast, (gelijk wy hier voor getoond hebben)

hebben) en in dese sin mach Moses Wet, (hoewel sy niet algemeen, maar meest naar 't vernuft, en tot de besondere onderhouding van enig volk, geschikt was,) ook wel Gods, of de Goddelijke Wet genoemd worden; dewijl wy geloven, dat de selfde door't Prophetisch licht, bevestigt, is geweest. Indien wy nu op den aard van de Goddelijke Wet der natuur, gelijk wy haar nu verklaard hebben, merken; so sullen wy sien,

Voor eerst, dat de selfde algemeen, of aan alle menschen gemeen is; Want wy hebben haar uit de algemene menschelijke natuur afgeleid.

Ten tweden, dat sy niet het geloof der historien vereist, hoedanig de selfde ook geweest hebben; Want dewijl dese natuurlijke Goddelijke Wet, uit de enige menschelijke natuur verstaan word, so is het seker, dat wy de selfde so wel in Adam konnen bevatten, als in enig ander mensch; So wel in een mensch die onder de menschen leeft, als in een mensch, die zijn leven in eensaamheid overbrengt. Noch het geloof der historien, het zy so seker als 't wil, en kan Gods kennis, en by gevolg ook Gods liefde, aan ons niet geven; Want de liefde tot God, spruit uit de kennis die wy van hem hebben, en sijn kennis, moet uit gemene kundigheden, die door sich selve seker en bekend zijn, gehaald worden: Dieshalven is het verre daar van daan, dat het geloof der historien zy een noodsakelijk vereischte middel, om tot ons opperste goed te komen. Maar nochtans, hoewel de trouwe of 't gelove der historien, Gods kennis en liefde, aan ons niet geven kan, so ontkennen wy echter niet dat der selfder lesinge, ten opsichte van 't Burgerlijke leven, seer nut is. Want, hoe wy de zeden en gewoonten der menschen, die nergens uit beter bekend worden, als uit hun werkingen, nauwkeriglijker aanmerken, en beter kennen, hoe wy omsichtelijker onder hen konnen leven, en onse werkingen en leven, beter naar hun vernuft, so veel de reden toelaat konnen voegen.

Ten derden, Sien wy dat dese Goddelijke Wet der natuur, geen ceremonien vereist, (dat is, werkingen, die in sich selve noch goed noch kwaad zijn, en na de instelling allen goed genoemt worden: of die enig goed, dat ter saligheid noodsakelijk is, ver-

tonen.) Of indien gy liever dus wilt, werkingen, welker reden het menschelijk verstand, overtreft; Want het natuurlijk licht vereist niets, dat het licht selfs niet bereikt, maar alleenlijk dit, het welk ons seer klaarlijk kan aanwijsen, wat het goed, of een middel tot onse saligheid is: Maar de dingen, die uit het enige bevel, en uit de instelling goed zijn, of hier uit, dat zy vertoningen van enig goed zijn, konnen ons verstand, niet volmaakt maken, en zijn niet anders, dan loutere schaduwen, en konnen niet gesteld worden onder de werkingen, die als kinderen en vruchten van 't verstand en goede geest zijn; dat hier onnodig is bredelijker te tonen. Eindelijk, en

Ten vierden, wy sien, dat de hoogste vergeldinge van de Goddelijke Wet, is, de wet selfs, namelijk, God te kennen, ende hem uit ware vriheid, en uit een oprecht, en standvastig gemoed te beminnen; Maar de straf, der selver derving, en de dienstbaarheid van 't vleesch, of een onbestandig en wankelbaar gemoed.

Na dat wy nu dese dingen dus aangemerkt hebben, so staat nu te ondersoekken, of wy door 't natuurlijk licht begrijpen konnen,

Voor eerst, God te zijn als een Wetgever, of Vorst, de menschen wetten voorschrijvende.

Ten tweden, Wat de heilige Schrift van dit licht, en van dese natuurlijke Wet te kennen geeft.

Ten derden, Tot welken einde, de Ceremonien eertijds zijn ingesteld. Eindelijk, en

Ten vierden, Watter aangelegen is, de heilige Historien te weten en die te geloven.

Van de twee eerste saken sullen wy in dit Hooftdeel, en van de twe andere in 't volgende handelen.

Wat van 't *eerste*, moet gesteld worden, kan men lichtelijk uit de natuur van Gods wil af leiden, die niet van Gods verstand word onderscheiden, dan ten opsicht van onse reden, dat is, Gods wil, en Gods verstand, zijn waarlijk in sich, een en 't selfde; en worden niet onderscheiden, dan ten opsicht van onse gedachten, die wy van Gods verstand vormen. Tot een voorbeeld, als wy

alleenlijk hier op merken, dat de natuur van de Driehoek van euwigheid in de Goddelijke natuur word begrepen, (of vervat,) als een euwige waarheid, so seggen wy, dat God het denkbeeld van de Driehoek (of des Driehoeks) heeft; of de natuur des Driehoeks verstaat; Maar als wy daar na hier op merken, dat de natuur van de Driehoek dus in de Goddelijke natuur is begrepen, uit de noodsakelijkheid van de Goddelijke natuur alleen, ende niet uit de noodsakelijkheid van de wesendheid en natuur des Driehoeks, ja, dat de noodsakelijkheid der wesentheid, en eigenschappen van de Driehoek, voor so veel sy ook als euwige waarheden begrepen worden, van de enige noodsakelijkheid, der Goddelijke natuur en verstand af hangt, en niet uit de natuur van de Driehoek, dan noemen wy dat geen, het welk wy Gods verstand geheten hebben, Gods wil of besluit. Waarom wy, ten opsichte van God, een ende het selfde bevestigen, als wy seggen, dat God van euwigheid heeft besloten, en gewilt, dat de Driehoeken van een Driehoek, met twe rechte hoeken, gelijk souden zijn, of, dat God dit selfde verstaan heeft. Hier uit volgt, dat Gods versekeringen, en ontkenningen, altijd een euwige noodsakelijkheid, of waarheid insluiten. Indien tot een voorbeeld, God aan Adam gesegt heeft, dat hy niet wilde, dat Adam van de Boom der kennisse des goeds en kwaads soude eten, so souw het tegenseggelijkheid insluiten, dat Adam van die boom konde eten, en dieshalven sou het onmogelijk zijn dat Adam daar af eten soude: Want dit Goddelijk besluit, had een euwige noodsakelijkheid, en waarheid moeten insluiten: Maar dewijl echter de Schrift verhaald, dat God aan Adam bevolen, en Adam nochtans daar af gegeten heeft, so moet men noodsakelijk seggen, dat God aan Adam het kwade alleenlijk geopenbaard heeft, dat hem noodsakelijk soude volgen, so hy van die Boom at, maar niet de noodsakelijkheid des gevolgs van dit kwaad: Hier door is 't gebeurd, dat Adam die openbaring, niet als een euwige en noodsakelijke waarheid heeft verstaan, maar als een Wet, dat is, als een insetting, daar op winst, of schade volgt, niet uit noodsakelijkheid, en uit de natuur van de begane daad, maar uit de enige lust, en volkome heerschappy van enig Vorst, Dieshalven was

dese openbaring ten opsicht van Adam alleen, en om 't enig gebrek van desselfs kennis, een Wet, en God als de Wet-gever of Vorst. En om dese oorsaak, namentlijk, om 't gebrek der kennis, waren de tien geboden, ten opsicht der Hebreeën alleenlijk, de Wet; Want dewijl sy Gods wesentlijkheid, en euwige waarheid niet kenden, so moesten sy dit dat in de tien geboden aan hen geopenbaard wierd, namentlijk, dat God wesentlijk is, en dat God alleen aangebeden moet worden, als een Wet verstaan: Maar indien God, sonder enige lichamelijke middelen te gebruiken, maar onmiddelijk tot hen gesproken had, so souden sy dit niet als een Wet, maar als een euwige waarheid verstaan hebben. Voorts, het geen dat wy van de Israëliten en van Adam seggen, moet ook van alle Propheten die in Gods naam wetten geschreven hebben, gesecht worden; te weten, dat sy Gods besluiten niet evenmatiglijk, als euwige waarheden bevat en verstaan hebben. Tot een voorbeeld, van Moses selfs moet ook gesegt worden, dat hy, uit openbaring of uit de grondvesten aan hem geopenbaard, 't middel heeft begrepen waar door het volk van Israël, in seker gewest des Werelds, seer wel vereenigt, en te samen gevoegt sou konnen worden, en volgens 't welk hy een gantsche gemeente sou konnen vormen, of een heerschappy oprechten; desgelijks ook het middel, en wijse, daar door hy het volk, seer wel tot gehoorsaamheid sou konnen dwingen; Maar dat hy niet verstaan heeft, en dat aan hem niet geopenbaard is, dat dit middel het beste was, noch ook, dat uit de gemene gehoorsaamheid van 't volk, in sodanig gewest des werelds, noodsakelijk het oogwit daar zy naar doelden, sou volgen. Hy bevatte dieshalven dit alles, niet als euwige waarheden, maar als geboden, en insettingen, en schreef hen voor, als Gods wetten. En dit was de oorsaak, van dat hy God als een Bestierder, Wetgever, Koning, Barmhertig, Rechtveerdig, enz. inbeelde: Dewijl nochtans alle dese dingen eigenschappen van de menschelijke natuur alleen zijn, en van de Goddelijke natuur gantschelijk afgeweerd moeten worden. Dese dingen seg ik, moeten van de propheten alleen gesegt worden, die in Gods naam wetten geschreven hebben, maar niet van Christus. Want hoewel Christus ook schijnt in Gods

naam

naam wetten geschreven te hebben, so heeft men echter van hem te gevoelen, dat hy de saken waarlijk en evenmatiglijk heeft bevat: dewijl hy niet so seer een propheet als Gods mond heeft geweest. Want God heeft door Christus geest (gelijk wy in 't eerste Hooftdeel getoont hebben) en niet, gelijk te voren door engelen, namelijk, door een geschapen stem, en door gesichten, enz. enige dingen aan 't menschelijk geslacht geopenbaart. Dieshalven sou het niet min buiten reden zijn, te stellen, dat God zijn openbaringen naar Christus meeningen geschikt heeft, als dat, God te voren sijn openbaringen naar de meningen der engelen, dat is, van een geschapen stem, en gesichten heeft geschikt, om de saken die te openbaren waren, aan de propheten meê te delen, het welk het ongerijmste is dat men stellen kan; Voornamelijk, dewijl hy niet tot de Joden alleen, maar tot het geheel menschelijk geslacht, om het selfde te leren, en te onderwijsen, gesonden was; En dieshalven was het niet genoeg, dat hy een geest hadde, die alleenlijk naar de gevoelens der Joden was geschikt, maar naar gevoelens en leeringen, die aan 't menschelijk geslacht, algemeen waren, dat is, naar de gemene en ware kundigheden. En seker, dat God sich aan Christus, of aan sijn geest onmiddelijk geopenbaard heeft, en niet, gelijk als aan de propheten, door woorden, en beelden, hier uit konnen wy niet anders verstaan, dan dat Christus de geopenbaarde dingen, waarlijk begrepen of verstaan heeft; Want dan word de saak verstaan, als sy met de geest alleen, sonder woorden en beelden begrepen word. Christus dan heeft de geopenbaarde saken waarlijk en evenmatelijk begrepen: Indien hy echter de selfde gelijk wetten voorgeschreven heeft, so heeft hy dit uit oorsaak van de onkunde en hardnekkigheid, des volks gedaan, en daarom heeft hy in dese saak, dat hy sich naar 't vernuft des volks heeft geschikt, Gods plaats bekleed. Dieshalven, hoewel hy een weinig klaarder dan de andere propheten gesproken heeft, so heeft hy echter duisterlijk, en meermaals door gelijkenissen de geopenbaarde saken geleerd, en onderwesen, insonderheid als hy tot de genen sprak, aan de welke noch niet gegeven was het Koninkrijk der hemelen te verstaan, besie Matth. Cap. 13: 10. enz. En sonder twijffel heeft

hy

hy de gene, aan de welke het gegeven was de verborgentheden van 't Koninkrijk der hemelen te kennen, de saken als euwige waarheden geleerd, en niet als wetten voorgeschreven. En door dit middel heeft hy hen van de dienstbaarheid des Wets verlost, en echter daar door de Wet meer bevestigt, en versterkt, en in hun herten grondelijk ingeschreven. Paulus schijnt dit ook in enige plaatsen te kennen te geven, namelijk, in de Brief aan de Romeinen Cap. 7: 6. en Cap. 3: 28. En nochtans wil hy selfs ook niet opentlijk spreken; maar gelijk hy selfs in de selfd Brief Cap. 3: 5. en Cap. 6: 19. segt, hy spreekt naar menschelijke wijse, het welk hy uitdrukkelijk segt, als hy God rechtvaardig noemd, en sonder twijffel ook om de swakheid van 't vleesch, Barmhertigheid, Genade, Gramschap, enz. aan God toe schrijft, en sijn woorden naar de aard van 't volk, of (gelijk hy selfs ook segt in de eerste Brief aan de Corenthers Cap. 3: 1, 2.) de vleschelijke mensch schikt. Want in de Brief aan de Romeinen Cap. 9: 18. leert en onderwijst hy volstrektelijk, dat Gods gramschap, en sijn barmhertigheid, niet van de menschelijke werken, maar van Gods roeping alleen, dat is, van sijn wil, af hangt. Wijders, dat uit de werken des Wets niemand rechtveerdig word, maar uit het geloof alleen (besie sijn Brief aan de Romeinen Cap. 3: 28.) daar door hy waarlijk niets anders verstaat, dan een volkomen toestemminge des gemoeds: En eindelijk, dat niemand salig word, ten zy hy Christus geest in sig heeft, (besie de selfde Brief aan de Romeinen Cap. 8: 9.) te weten, de gene, daar door hy Gods wetten, als euwige waarheden bevat. Wy besluiten dan, dat God niet dan naar bevatting van 't gemeen, en alleenlijk by gebrek van denking, als een Wet-gever of Vorst beschreven, en rechtveerdig, barmhertig, enz. genoemd word; en dat God waarlijk uit de noodsakelijkheid van sijn natuur en volmaaktheid alleen werkt, en alles stierd: en eindelijk, dat sijn besluiten, en willingen, euwige waarheden zijn, en altijd noodsakelijkheid insluiten: En dit is het geen 't welk ik voorgenomen had voor eerst te verklaren, en te tonen.

Laat ons nu tot *het twede*, voort gaan, en de heilige bladen doorlopen, en besien, wat zy selve, van 't natuurlijk licht, en

van de Goddelijke Wet, te kennen geeft. Het eerste, het welk ons voor komt, is de historie van de eerste mensch selve, daar verhaald word, dat God aan Adam bevolen heeft, dat hy niet van de vrucht des Booms der kennisse van goed en kwaad, sou eten; het welk schijnt te kennen te geven, dat God aan Adam geboden heeft, goed te doen, en dat te soeken onder de reden van 't goede, en niet voor so veel als het tegen het kwade strijdig is, dat is, dat hy het goede ter liefde van 't goede, en niet uit vrees van 't kwaad, soude soeken: Want de gene (gelijk wy alreê getoond hebben) die goed doet uit ware kennis en liefde van 't goede, doet sulks vriwilliglijk, en met een standvastig gemoed: maar die geen, die sulks uit vrees van 't kwaad doet, word door 't kwade gedwongen, en werkt slavelijk, en leeft onder eens anders heerschappy. En voor dus verre begrijpt dit enige dat God aan Adam heeft bevolen, de gehele Goddelijke Wet der natuur, en komt gantschelijk met de voorspelling van 't natuurlijk licht over een. Men soude dese gehele historie van de eerste mensch, of gelijkenis, volgens dese grond lichtelijk konnen verklaren, maar ik wil liever daar afscheiden; So, om dat ik niet versekerd kan zijn, of mijn verklaring met de mening van de Schrijver sou over een komen, als om dat veel niet zullen toestaan, dat dese historie is een gelijkenis, maar gantschelijk vast stellen, dat de selve een bloot verhaal is. Het sal dieshalven beter zijn, andere plaatsen der Schrift ten voorschijn te brengen, en voornamelijk die gene, die gesegt zijn van hem, die volgens de kracht (van 't natuurlijk licht, daar in hy alle menschen van sijn euw, overtroffen heeft,) spreekt, en welkers redenen, en spreuken, by 't volk voor even heilig als de reden der propheten, aangenomen zijn, namelijk Salomon, van de welke niet so seer de prophetie en Godvruchtigheid, als de voorsichtigheid, en wijsheid in de heilige Schrift gepresen word. Dese noemt in sijn Spreuken, het menschelijk verstand, de Bron van 't ware leven, en steld het ongeluk in de dwaasheid, alleen. Want dus spreekt hy Cap. 16: 23. *Het verstand sijns Heeren* * (is) *de bron des levens, en de straf der*

* Dit is een Hebreuwse spreekwijse, de geen die enig ding heeft, of in sijn natuur begrijpt, word Heer daar af genoemd. Dus word de vogel op de Hebreuwse wijse, Heer der vleugelen genoemt, om dat hy vleugelen heeft. De Heer des verstands, verstaande, om dat hy verstand heeft.

dwasen, is dwaasheid. Alwaar staat aan te merken, dat volgens de Hebreuwse spreekwijse by *leven*, volstrektelijk het *ware leven* verstaan wert, gelijk uit Moses vijfde boek Cap. 30: 19. blijkt. Hy steld dan de vrucht van 't verstand in 't ware leven alleen, en de straf alleenlijk, in desselfs derving: het welk gantschelijk met het geen overeen komt, dat wy in de vierde plaats ontrent de natuurlijke Goddelijke Wet aangetekend hebben. Voorts, dat dese bron des levens, of dat het verstand alleen (gelijk wy ook getoond hebben) wetten aan de wijsen voorschrijft; dit selfde word opentlijk van die selfde wijse geleerd; want hy seit Cap. 13: 14. *De wet van de wijse* (is) *de bron des levens*, dat is, gelijk uit de terstond by gebrachte plaats blijkt, het verstand. Wijders Cap. 3: 13. leert en onderwijst hy, met seer klare, en uitgedrukte woorden, dat het verstand de mensch salig en geluksalig maakt, en de ware gerustheid des gemoeds geeft, want dus spreekt hy: *Salig* (is) *de mensch, die wetenschap vind, en des menschen soon, die verstand uitvorst.* de reden is (gelijk hy vers 16, 17. voort gaat) om dat, *het regel recht,* * *lengte der dagen, van ter sijden rijkdom en eer geeft; des selfs wegen,* (namentlijk, die van de wetenschap aangemerkt worden,) *zijn aangenaam, en alle hare voedpaden vrede.* De wijsen alleen dan selfs na Salomons gevoelen, leven met een besadigt en standvastig gemoed, niet gelijk de goddelosen, welkers gemoed van strijdige hartstochten, herwaarts en derwaarts geslingert word, en dieshalven geen vrede noch rust hebben, gelijk Esaias ook segt Cap. 57: 20. Eindelijk, in dese Spreuken van Salomon, staat ons voornamentlijk op die dingen te merken, dewelke in 't twede Capittel geschreven zijn, als de gene die ons gevoelen seer klaarlijk bevestigen: want dus begint hy vers 3. van 't selfde Cap. *Want indien gy de voorsichtigheid sult roepen, en aan 't verstand u stem geven, enz. so sult gy Gods vrese verstaan, en Gods wetenschap* (of liever *liefde*; want het woord *JADACH* betekend dese beide) *vinden; Want* (merkt wel) *God geeft wijsheid: uit sijn mond* (vloeit) *wetenschap en voorsichtigheid.* Met welke woorden hy waarlijk te kennen geeft, Voor eerst, dat de wijsheid alleen, of het verstand ons onderwijst en leert God wijselijk te vresen, dat is, hem met ware Gods-dienst,

* Een Hebreeusche spreekwijse, die niet anders dan 't LEVEN betekend.

dienst, te dienen. Daar na leert hy en geeft te kennen, dat wijsheid en wetenſchap, uit Gods mond vloeit, en dat God deſelfde geeft: het welk wy ook hier voor getoond hebben, namentlijk, dat ons verſtand, en onſe wetenſchap, van Gods denkbeeld alleen, of van ſijn kennis afhangt, voort komt en volkomen gemaakt word. Hy gaat daar na, met ſeer uitgedrukte woorden, voort, te leeren, en te onderwijſen, dat deſe wetenſchap de ware Zedekunde en Burgerlijke beſtiering in ſich begrijpt, en dat de ſelfde daar van afgeleid word. *Dan ſult gy rechtveerdigheid, en oordeel, en gerechtigheden (en) alle goede pad verſtaan.* Ja hy hier meê niet vernoegt, vaart dus voort, *als de wetenſchap in uw hart ingetreden ſal zijn, en de wijsheid ſoet aan uw ſal weſen, ſo ſal uw* * *voorſorge voor uw waken, en de voorſichtigheid uw bewaren.* Alle welke dingen gantſchelijk met de natuurlijke wetenſchap over een komen. Want deſe, leert de Zedekunde en ware deucht, na dat wy de kennis der dingen verkregen, en de voortreffelijkheid der wetenſchap geſmaakt hebben. Dieshalven de geluksaligheid, en de geruſtheid, des genen die het natuurlijk verſtand oeffend, ſelfs naar Salomons gevoelen, niet afhangt, van de heerſchappy des gevals (dat is, Gods uitwendige hulp) maar voornamelijk van ſijn inwendige deucht (dat is, Gods inwendige hulp) namentlijk, om dat hy met te waken, met te doen, en wel te overwegen, ſich voornamentlijk behoed en bewaard. Eindelijk, men moet hier geenſins Paulus plaats voorby gaan, die men vind in ſijn Brief aan de Romeinen Cap. 1: 20. daar hy (volgens Tremellius vertaling uit de Syriſche taal) dit ſegt; *Want Gods verborgene dingen, worden van de grondveſten des werelds, in zijn ſchepſelen door 't verſtand geſien, en zijn kracht en Goddelijkheid, die in euwigheid is, ſo dat zy ſonder uitvlucht zijn.* Daar door hy klaarlijk genoeg te kennen geeft, dat ider door 't natuurlijk licht, Gods kracht en euwige Goddelijkheid verſtaat, daar uit ſy konnen weten, en afleiden, wat zy te ſoeken en te vlieden hebben: En dieshalven beſluit hy, dat zy alle ſonder uitvlucht zijn, en van geen onkunde verontſchuldigt konnen worden, het welk waarlijk plaats ſouw konnen hebben, ſo hy van een bovennatuurlijk licht ſprak, en van Chriſtus vleſchelijke

* MEZIMA. Eigentlijk DENKING, BERADING, en WAKKERHEID, betekend.

lijke lijding, en verrijſenis enz. En daarom vaart hy daar na vers 24. dus voort: *Daarom heeft God hen overgegeven tot de onſuivere begeerlijkheden hunner herten, enz.* tot aan 't einde van 't Capittel, daar door hy de gebreken der onwetenheid beſchrijft, en de ſelfde als ſtraffen der onwetenheid verhaeld; Het welk gantſchelijk met de ſpreuk van Salomon Cap. 16: 22. (die wy alreê verhaald hebben) over een komt, namentlijk, *En de ſtraf der dwaſen, is dwaasheid.* Het is dieshalven geen wonder, dat Paulus ſegt, dat de boosgoenders geen verontſchuldiging hebben: Want na dat yder zaid, ſal hy ook mayen; Uit het kwade volgt noodſakelijk kwaad, ten zy het wijsſelijk verbeterd, en goed gemaakt word, en uit het goede, goed, ſo het de ſtandvaſtigheid des gemoeds tot geſelſchap heeft. De Schrift, prijſt dan gantſchelijk aan, het licht, en de natuurlijke Goddelijke Wet; Ende hier meê, heb ik het geen afgehandeld, het welk ik, in dit Hoofdeel voorgenomen had te doen.

V. HOOFTDEEL.

Van de Reden om de welke de Ceremonien ingeſteld zijn, en van 't geloof der Hiſtorien: namentlijk, om welke reden, en in welke dingen het ſelfde noodſakelijk is.

In 't voorgaande Hoofdeel hebben wy getoont, dat de Goddelijke Wet die de menſchen waarlijk ſalig maakt, en het ware leven aan hen leert en onderwijſt, aan alle menſchen algemeen is; Ja wy hebben de ſelfde uit de menſchelijk natuur ſodanig afgeleid, dat men t'achten heeft, dat ſy de menſchelijke Geeſt ingeboren, en als ingeſchreven is. Maar dewijl de Ceremonien, ten minſten de gene, die men in 't Oude Teſtament heeft, alleenlijk voor de Joden ingeſteld, en naar hun heerſchappy in dier voegen geſchikt waren, dat ſy ten meeſtendeel van de gehele menichte, en niet van yder in 't byſonder geoeffend konden worden, ſo is het

het seker, dat de selve tot de Goddelijke Wet niet behorden, en dieshalven ook niets tot de saligheid en de deugt deden: maar dat sy hun opsicht op de verkiesinge der Hebreën alleenlijk hadden, dat is, (volgens het geen, 't welk wy in 't derde Hoofdeel getoond hebben) dat sy op de enige tijdelijke geluksaligheid van 't lichaam, en op de rust van de heerschappy sagen, en dat sy dieshalven geen gebruik konden hebben, dan terwijl hun heerschappy in stand stond. Indien sy dan in 't Oude Testament tot Gods Wet toegepast wierden, dit was alleenlijk daarom, om dat sy uit openbaring of uit geopenbaarde grondvesten ingesteld waren. Maar dewijl de reden, hoewel seer bondig, by de gemene Godgeleerde niet veel geld, so lust het my het geen dat wy nu getoond hebben, ook door de achtbaarheid en 't gesach der Schrift te bevestigen; En daar na tot meerder klaarheid te tonen, door welke middel en op welke wijse de Ceremonien dienstig waren, en om de heerschappy der Joden vast te stellen, en te bewaren. Esaias wijst niet klaarlijker aan, als, dat de Goddelijke Wet, volstrektelijk genomen, die algemene Wet aanwijst, en te kennen geeft, die in de ware middel van te leven bestaat, en niet in de Ceremonien. Want in 't eerste Cap. vers 10. roept de propheet sijn volk, om de Wet die Goddelijk is, uit hem te horen, daar hy alderhande offeringen, en alle vier-tijden uitsluit, en eindelijk de Wet selve leert en onderwijst (besie vers 16, 17.) en in dese weinige dingen begrijpt, namentlijk, in de reiniginge van 't gemoed, en in de oeffening of gebruik des deugts, of der goede werken, en eindelijk in de behoeftigen te hulp te komen; wy hebben immers een klare getuigenis in de veertigste Psalm vers 7, 9. Want de Psalmist spreekt hier God aan: *Offer en gave hebt gy niet gewild, *gy hebt my de oren doorboord: Brandoffer en sondoffer hebt gy niet geeist. Ik heb mijn God, uw wil willen volbrengen; want uw Wet is in mijn ingewand.* Hy noemt dan alleenlijk de gene Gods Wet, die in 't ingewand of in 't gemoed ingeschreven is, en sluit de Ceremonien daar buiten; Want de selfde zijn uit de instelling alleen en niet uit hun natuur goed, en dieshalven ook niet in 't gemoed ingeschreven. Behalven dit worden 'er noch andere plaat-

 sen

* Dit is een spreekwijse om te betekenen dat men 't verstaat,

ſen in de Schrift gevonden die 't ſelfde getuigen, maar 't is genoeg dat wy deſe twe by gebracht hebben. Voorts, dat de Ceremonien niets ter ſaligheid dienſtig zijn, maar alleenlijk op de tijdelijke geluksaligheid van de heerſchappy zien, dit blijkt ook uit de Schrift ſelve, die voor de Ceremonien niets dan nuttigheden en geneuchten des lichaams, maar voor de enige Goddelijke algemene Wet de ſaligheid belooft; Want in de vijf boekken die gemeenlijk aan Moſes toegeeigent worden, is, gelijk wy hier voor geſegt hebben, niets anders belooft dan deſe tijdelijke geluksaligheid, namelijk, eer, ſtaaten, of hoge achtinge, verwinning, wellusten, en geſondheid. En hoewel die vijf boekken behalven de Ceremonien, veel ſedige dingen begrijpen, ſo worden echter de ſelfde daar in niet als zede-leringen, aan alle menſchen algemeen, maar als geboden naar de bevatting en 't vernuft van 't Hebreeuwſch volk alleen, voornamelijk geſchikt, en de welke dieshalven ook alleenlijk de nuttigheid van de heerſchappy aangaan. Tot een voorbeeld, Moſes leert niet als een leeraar of propheet aan de Joden, dat ſy niet ſouden doden, noch ſtelen, maar hy beveelt dit als een Wet-gever en Vorſt; Want hy bevestigt zijn leerſtukken niet met de reden, maar hy voegt ſtraf by zijn bevelen, die naar de aard van yder volk kan en moet veranderen, gelijk de ervarentheid genoeg aanwijſt. In deſer voegen heeft het gebod, van geen overſpel te bedrijven, zijn opſicht alleenlijk op de nuttigheid van de gemene Staat, en van de Heerſchappy; want, indien dit ſedig leerſtuk had willen aanwijſen, dat het niet alleenlijk op de nuttigheid van de gemene Saat, maar op de geruſtheid des gemoeds, en op yders ware geluksaligheid ſag, ſo ſoude het niet alleenlijk de uitwendige daad maar ook de toeſtemming ſelve van 't gemoed veroordelen, gelijk Christus gedaan heeft, die (beſie Matth. Cap. 5: 28.) alleenlijk algemene leerſtukken geleerd en onderweſen heeft. En om deſe oorſaak heeft Christus belooft een geeſtelijke vergelding, en geen lichamelijke, gelijk Moſes gedaan heeft. Want Christus was (gelijk ik geſegt heb) geſonden, niet om de heerſchappy in ſtand te houden, en wetten in te ſtellen, maar om de enige algemene Wet te leeren en te onderwijſen. En hier uit konnen wy lichtelijk verſtaan

dat

dat Christus Moses Wet geensins vernietigt heeft, dewijl Christus geen nieuwe wetten in de gemene staat heeft willen invoeren, en nergens meer naar getracht heeft, als zeden-leringen te leren, en de selfde van de wetten der gemene Staat te onderscheiden; En dit voornamelijk, om de onkunde der Pharizeen, de welke hielden, dat die geen saliglijk leefden, die de rechten van de gemene Staat of Moses Wet verdedigde, hoewel de selfde, (gelijk wy gesegt hebben) geen ander opsicht had, dan die, van de gemene Staat, en niet so seer dienstig was, om de Hebreën te onderwijsen, als om hen te dwingen. Maar laat ons weer tot ons voorstel komen, en andere plaatsen der Schrift voort brengen, die voor de Ceremonien, niets dan nuttigheden des lichaams, en voor de algemene Goddelijke Wet alleen, de saligheid, beloven. Onder de Propheten heeft dit niemand klaarlijker aangewesen als Esaias, want dese Cap. 58: 8. de geveinsdheid verdoemd hebbende, prijst de vriheid en 't meêdogen, of liefde tot sich, en tot sijn naasten, en belooft daar voor dese dingen: *Dan sal uw lust uitbarsten als de dageraad, en uw gesondheid sal haastelijk uitbloejen, en uw gerechtigheid sal voor uw gaan, en Gods heerlijkheid sal u * vergaderen, enz.* En daar na prijst hy ook den Sabbath aan, voor welks naarstige onderhouding hy dit belooft: *Dan sult gy uw † met God verlustigen, en ik sal u doen * rijden, op de hoogste der aarden, en ik sal maken dat gy de erffenis van Jakob uwen Vader erven sult, gelijk JEHOVAAS mond gesproken heeft.* Wy sien dieshalven, dat de Propheet voor vriheid, en meêdogen, een gesonde geest, en een gesond lichaam, en ook Gods heerlijkheid na de dood belooft; doch voor de Ceremonien niets dan veiligheid van heerschappy, en voorspoed, en geluksaligheid des lichaams. Inde 15. en 24. Psalmen word geen gewag gemaakt van de Ceremonien, maar alleenlijk van de zede-leringen, namelijk, om dat daar in van de euwige saligheid gehandeld, en de selfde alleenlijk voorgesteld word,

* Een Hebreuwsche spreekwijse daar mede de tijd des doods aangewesen word; TOT ZYN VOLKEN VERGADERT TE WORDEN, betekent STERVEN. Besie het Boek der Scheppinge Cap. 49: vers 29, 33

† Dit betekent sich eerlijk te vermaken, gelijk men ook in de Nederlandsche tale segt; MET GOD, EN MET EERE.

* En dit betekent HEERSCHAPPY, als het paard by de toom houden.

word, hoewel echter door gelijkenissen; Want het is seker, dat daar, door Gods *Berg* en sijn *Hutte*, en door der selver *inwoning*, de saligheid en gerustheid des gemoeds, en niet de Berh van Jerusalem, noch Moses Tabernakel, verstaan word; want dese plaatsen wierden van niemand bewoond, en alleenlijk van de gene bediend, die van Leviis stam waren. Wijders, alle dese spreuken van Salomon, die ik in 't voorgaande Hooftdeel by gebracht heb, beloven ook de ware saligheid voor de enige oeffening van 't verstand, en der wijsheid, namelijk, dat men daar uit Gods vrese verstaan, en Gods wetenschap eindelijk vinden sal. Voorts, dat de Hebreën na de verwoesting van hun heerschappy niet gehouden zijn Ceremonien te gebruiken, dit blijkt uit Jeremias, die toen hy de verwoesting der stad na by sach, en voorsegt, spreekt, *dat God alleenlijk de gene lief heeft, die weten en verstaan dat hy barmhertigheid oeffent, recht ende gerechtigheid in de Wereld; en dat dieshalven voortaan geen andere dan de gene die dit weten, prijswaardig geacht sullen worden.* (Besie Cap. 9: 23.) als of hy seide, dat God na de verwoesting der stad, niets bysonder van de Joden sou eischen, noch voortaan niets anders van hen vorderen, dan de natuurlijke Wet, aan de welke alle sterffelijke menschen gebonden zijn. Wijders, het Nieuwe Testament bevestigt dit gantschelijk; want daar in (gelijk wy te voren gesegt hebben) worden alleenlijk zedeleringen geleerd, en daar voor het Koninkrijk dat hemelsch is, belooft. Maar de Apostelen hebben de Ceremonien afgeschaft, na dat men het Euangelium, ook aan de andere volken, die aan de wetten van een ander gemene Staat gebonden waren, had beginnen te verkondigen; Maar dat de Pharizeen, na 't verlies van hun heerschappy, de selfde of immers een groot gedeelte daar af behouden hebben, dat deden sy meer om de Christenen tegen te streven, dan om God te behagen. Want na de eerste verdelging der Stad, toen sy na Babylonien gevoert waren, hebben sy, om dat sy by mijn weten noch niet in aanhangen verdeeld waren, terstond de Ceremonien verwaarloost, ja Moses gehele Wet verlaten, en de rechten van hun Vaderland, als gantschlijk overtollig, vergeten, en sich met de andere volken te vermengen, gelijk uit Esdras en uit Nehemias genoeg, en meer dan genoeg

blijkt;

blijkt; Men heeft dieshalven niet te twijffelen, dat de Joden na de ondergang van hun heerschappy niet meer aan Moses Wet gebonden waren, dan eer hun gemene Staat en Gemeente begin genomen had. Want terwijl sy voor hun uitgang van Egypten onder andere volken leefden, hadden sy geen bysondere wetten, en waren aan geen ander recht dan aan 't natuurlijk, en sonder twijffel, ook aan 't recht van de gemene Staat daar in sy leefden gebonden, voor so veel het niet tegen de natuurlijke Goddelijke Wet streed. Voorts, dat de Aarts Vaders aan God hebben geofferd, ik achte dat sy dit gedaan hebben, om hun gemoed, het welk zy van kindsheid af tot offeringe hadden gewent, meer tot aandacht op te wekken; Want alle menschen waren van Enochs tijd af, gantschelijk tot offeringen gewent, invoegen dat sy daar door alleen voornamelijk tot aandacht opgewekt en aangeprikkeld wierden. De Aards Vaders hebben dan niet uit het bevel van enig Goddelijk recht, noch door de algemene grondvesten van de Goddelijke Wet onderwesen, maar alleenlijk volgens de gewoonte van die tijd aan God geoffert: En indien sy dat uit ymands bevel hebben gedaan, dit gebod heeft niet anders geweest, dan 't recht van de gemene Staat, daar in sy leefden, aan 't welk sy ook verbonden waren, gelijk wy nu hier, en ook uit het derde Hooftdeel, (van Melchsedek sprekende) aangewesen hebben.

Ik achte dat ik hier mede mijn gevoelen met de achtbaarheid en 't gesach der Schrift bevestigt hebb': Nu is overig te tonen, hoe, en door welke middel de Ceremonien dienstig waren, om de heerschappy der Hebreën te behoeden en vast te stellen; het welk ik so kort als my mogelijk sal zijn uit de algemene Grondvesten sal tonen. De geselligheid is seer nut, en ook ten hoogsten noodsakelijk, niet alleen om in veiligheid tegen de vianden te leven, maar ook, om veel dingen te bekomen; want, indien de menschen aan malkanderen niet behulpsaam willen zijn, so sal aan hen middel en tijd ontbreken, om so veel als aan hen mogelijk is, sich selven te onderhouden, en te ondersteunen, dewijl de menschen tot alle dingen niet even bekwaam zijn, en yder niet machtig sou wesen om die dingen te verkrijgen, die hy alleenlijk voornamentlijk behoeft. De kracht en tijd, seg ik, soude aan

yder ontbreken, so hy alleen moest ploegen, zaayen, maayen, malen, kooken, weven, naayen, en seer veel andere dingen tot onderhouding van 't leven uitrichten; Ik swijg noch van de konsten en wetenschappen, die ook tot volmaaktheid van de menschelijke natuur, en ook tot desselfs geluksaligheid ten hoogsten noodsakelijk zijn. Want wy sien, dat de gene die woestelijk, en sonder Politie leven, een elendig en byna beestelijk leven leiden, en echter die elendige en onbeschaafde dingen de welke sy hebben, niet sonder onderlinge hulp, hoedanig de selfde ook is, voor sich verkrijgen. Doch indien de menschen sodanig van natuur gesteld waren, dat sy niet dan 't geen dat de ware reden aanwijst, begeerden, so sou de gemeenschap en de geselligheid, gantschelijk geen wetten behoeven, maar dit sou volkomentlijk genoech zijn dat de menschen de ware zeden-leringen leerden en onderwesen, om vriwilliglijk en met een onbedwongen gemoed, het geen dat waarlijk nut en dienstig is. Maar seker, het is geheel anders met de menschelijke natuur gesteld; sy soekken wel alle hun nut, doch geen, geensins volgens de voorspelling van de gesonde reden; maar sy begeeren doorgaans de dingen na hun lust alleen, en dewijl sy door hun hartstochten, die geen opsicht op de toekomende tijd, en op de andere dingen hebben, verrukt zijn, en oordelen hen in deser voegen nut. Hier uit spruit het; dat geen geselligheid, sonder heerschappy, en vermogen bestaan kan, en by gevolg ook niet sonder wetten, die de moetwil en tomelose driften der menschen bestieren en bedwingen: De menschelijke natuur lijd echter niet, dat sy gantschelijk gedwongen word, en gelijk SENECA de TREUR-DICHTER segt, *niemand heeft de geweldige heerschappy een langen tijd behouden, maar de gematigde heerschappy houd stand*: Want so lang de menschen uit vrees alleen werken, so doen sy het geen dat hen meest tegen is, en hebben geen opsicht op de reden van de nuttigheid van de saak die men doen moet, maar versorgen alleenlijk hier in, dat sy niet aan 't lijf of leven gestraft souden worden. Ja sy konnen niet nalaten selfs met hun grootste schade, en nadeel, sich over de ramp en schade van hun gebieder te verblijden, en hem alle kwaad toe te wenschen, en als het in hun macht is aan te doen.

Wijders, de menschen konnen niets minder lijden, dan huns gelijken te dienen, en van hen bestierd te worden. Eindelijk, daar is niets swaarder, dan de menschen van de vriheid, die eenmaal aan hen toegestaan is, weer te beroven. Hier uit volgt vooreerst, dat of de gehele gemeente, indien 't geschieden kan, gesamentlijk de heerschappy in handen moet houden, op dat yder in deser voegen verplicht zy, sich selfs, en niemand sijns gelijke te dienen, of dat so weinige heerschen, of een alleen de heerschappy in handen heeft, hy iets boven de menschelijke natuur moet hebben, of ten minsten met alle krachten pogen, sulks aan 't gemene volk vroed te maken. Wijders, de wetten behoren in alle heerschappyen in dier voegen ingesteld te worden, dat de menschen niet so seer door vrees (als door de hoop van enig goed, het welk sy meest begeeren) weerhouden worden; Want op dese wijse sal yder met grote begeerte zijn plicht betrachten. Eindelijk, dewijl de gehoorsaamheid hier in bestaat dat ymand de geboden alleenlijk uit gesag, en d' achtbaarheid van de gebieder, uitvoerd, so volgt hier uit, dat de selfde, in een gemeemte, daar in de heerschappy by allen is, en de wetten uit gemene toestemming gemaakt worden, geen plaats heeft, en dat, 't zy de wetten in sodanige gemeente, vermeerdert of vermindert worden, het volk echter even vry blijft, om dat het niets uit eens anders gesach of achtbaarheid, maar uit zijn eige toestemming doet. Maar het tegendeel gebeurd ter plaats, daar een alleen de heerschappy volkomentlijk in handen heeft. Want dan voeren sy alle, door de macht, en 't gesag van een alleen, de bevelen van de heerschappy uit, en dieshalven, indien sy niet van 't begin sodanig opgevoed zijn, dat sy onder de gebieder staan, so sal hy swaarlijk als het nodig is, nieuwe wetten konnen oprechten, en 't volk van de vriheid, die men eenmaal daar aan toegestaan heeft konnen beroven.

Dese dingen aldus in 't algemeen aangemerkt hebbende, laat ons toetreden tot de gemene Staat der Hebreën. Zy eerst uit Egypten gegaan zijnde, waren voortaan geen recht van ander volk onderworpen, en dieshalven was aan hen geoorloft, nieuwe wetten naar hun sin te maken, of nieuwe rechten op te rechten, en

hun heerschappy over al, daar sy wilden te houden; en die landen die sy begeerden in te nemen. Zy waren echter nergens minder toe bekwaam, dan om wijsselijk rechten in te stellen, en de heerschappy geselliglijk by sich te behouden. Zy waren by na alle ruw van vernuft, en door de ellendige dienstbaarheid afgemat. De heerschappy moest dieshalven by een alleen blijven, die over hen gebieden, hen door geweld dwingen, en die hen wetten voorschreven, en namaals de selve uitleggen, en verklaren sou. Moses kon lichtelijk dese heerschappy behouden, om dat hy in Goddelijke kracht boven de andere uitmunte, en 't volk overrede, dat hy dese kracht hadde, en sulks door veel getuigenissen toonde; (besie Moses twede boek Cap. 14. het laatste vers, en Cap. 19: 9.) Dese dan, maakte door de Goddelijke kracht die magtig in hem was, wetten, en schreef hen aan 't volk voor. Hy betoonde hier sijn grootste naarstigheid dat het volk niet seer door vrees, als vriwilliglijk zijn plicht soude voldoen; tot het welk hem dese twe dingen voornamelijk parsten, te weten, de hardnekkige aard van 't volk, (de welke niet lijd door geweld alleen gedwongen te woenen,) en de aanstaande oorlog; daar in het om een voorspoedig einde te bekomen, noodsakelijker is de krijgslieden aan te manen, dan met straffingen en dreigeningen te verschrikken: Want in deser voegen poogt yder meer door dapperheid en grootmoedigheid uit te munten, dan alleenlijk de straffingen te mijden. Om dese oorsaak dan, voerde Moses door macht en Goddelijk bevel de Godsdienst in de gemene Staat in; op dat het volk niet so seer door vrees, als uit aandacht en Godvruchtigheid sijn plicht sou voldoen. Wijders, hy verplichte hen door weldaden, en beloofden van Gods wegen veel dingen voor 't aanstaande. Hy maakte ook geen wetten die seer streng waren, gelijk yder die sig daar in geoeffent heeft, lichtelijk aan ons toestaan sal, insonderheid so hy op de omstandigheden merkt, die om enige beschuldigde te verwijsen, vereischt worden. Eindelijk, op dat het volk, dat sijn eigen recht niet machtig was, van de mond des gebieders sou af hangen, stond hy aan de menschen, te weten, die tot dienstbaarheid gewent waren, niet toe, dat sy iets naar hun sin en wil souden doen. Want het volk vermogt

niets te doen, of het was gelijkelijk gehouden aan de Wet te gedenken, en de geboden, die aan 't believen van den gebieder alleen hingen uit te voeren, want het was niet naar hun lust en believen, maar naar een seker en bepaald gebod geoorlost, te ploegen, te zaayen en te oogsten, gelijk ook niets te eten, noch aan te trekken, noch het hooft en de baard te scheren, noch sich te verblijden, noch gantschelijk iets te doen, dan volgens de geboden, en bevelen in de wetten voorgeschreven. Dit niet alleen, maar sy waren ook gehouden sekere tekenen op de deurstijlen, in de handen en tusschen de ogen te hebben, die hen altijd tot gehoorsaamheid souden vermanen. Het oogmerk der Ceremonien dan heeft geweest, dat de menschen niets uit hun eigen wil en besluit, maar alles na een anders bevel souden doen, en door hun geduurige werkingen en overwegingen belijden, dat sy niet in hun eigen, maar gantschelijk in eens anders macht waren. Uit alle het welk klaarlijker dan den dach blijkt, dat de Ceremonien niets ter saligheid vorderen, en dat die van 't Oude Testament, ja Moses gehele Wet, nergens anders op gesien hebben, dan op de heerschappy der Hebreën, en by gevolg alleenlijk hun opsicht op de nuttigheden des lichaams, hebben gehad.

Voorts, wat de Ceremonien der Christenen aangaat, namelijk, Doop, des Heeren Avondmaal, Vierdagen, openbare Gededen, en so men enige andere vind, die aan 't geheel Christendom gemeen zijn, of altijd geweest hebben, indien de selfde oit van Christus of van de Apostelen ingesteld zijn, (het welk noch niet genoeg aan my blijkt) so zijn sy dan niet als uiterlijke tekenen van de algemene Kerk ingesteld, en niet als dingen die ter saligheid iets vorderen, of die enige heiligheid in sich hebben; Dieshalven, hoewel de Ceremonien niet ten opsicht van de heerschappy ingesteld zijn, so is echter sulks alleenlijk ten opsicht van de gehele gemeente geschied; Invoegen dat de geen die alleen leeft, geensins daar aan is gehouden, ja, dat de geen die in een heerschappy leeft, daar de Christelijke Godsdienst verboden is, verplicht is sich van dese Ceremonien af te houden, en heiliglijk en saliglijk kan leven. Wy hebben een voorbeeld hier af in 't Koninkrijk van Japan, daar de Christelijke Godsdienst verboden is,

en de Nederlanders die daar wonen, volgens het bevel van de Bewindhebbers der Oost-Indische Maatschappy, gehouden zijn sich van alle uiterlijke Godsdienst te onthouden: Ik meen dit nu met geen ander gesach en achtbaarheid te bevestigen; En hoewel het niet swaar sou zijn dit selfde ook uit de grondvesten van 't Nieuwe Testament af te leiden, en misschien daar en boven door klare getuigenissen te betonen, so sal ik echter te liever hier afscheiden, om dat mijn geest sich naar andere dingen spoet.

Ik ga dieshalven voorts tot het geen van 't welk ik *ten Tweeden* voorgenomen heb in dit Hooftdeel te handelen; te weten, in welke dingen, en om welke redenen het geloof der Historien, in de heilige boeken begrepen, noodsakelijk is: en om dit door 't natuurlijk licht op te speuren, so schijnt het datmen dus moet voortgaan.

Indien ymand de menschen iets wil aanraaden, of afraden, dat door sich niet bekend is, op dat sy het selfde souden omhelsen, so moet hy sijn saak uit het geen, dat alreê toegestaan is, afleiden, en hen door ervarentheid afraden en overtuigen, namelijk, uit dingen die, gelijk sy door de sinnen hebben beproeft, in de natuur gebeuren, of uit verstaanlijke kundigheden uit sich selve bekend: Maar ten sy de ervarentheid sodanig is, dat sy klaarblijkelijk, en onderscheidelijk verstaan word, hoewel sy den mensch overtuigt, so kan hy echter het verstand niet so seer aandoen, en treffen, en de nevelen daar af drijven, als sy word met de saak te leeren en te onderwijsen uit de verstandelijke kundigheden alleen, dat is, uit de enige kracht van 't verstand en uit des selfs ordening in 't bevatten, afgeleid, voornamelijk, so 'er van een geestelijke saak, en die geensins onder de sinnen valt, gesproken word. Maar dewijl seer dikwils, om de saken alleen uit de verstandelijke kundigheden af te leiden, een lange samenschakelinge van bevattingen vereist word, gelijk ook daar en boven de grootste voorsichtigheid, doorsichtigheid van vernuft, en de grootste bedwingsaamheid, alle welke dingen selden in de menschen gevonden worden; So willen de menschen liever van ervarentheid geleerd, en onderwesen zijn, dan alle hun bevattingen uit weinig kundigheden afleiden, en te samen schakelen. Hier uit

volgt,

volgt, dat so ymand enige leering en onderwijsing, aan een gegeheel volk, ik swijg aan 't geheel menschelijk geslacht, wil leren en onderwijsen, en van alle menschen in alles verstaan zijn, hy gehouden is sijn saak door ervarentheid alleen te bevestigen, en sijn redenen, en bepalingen der dingen die hy onderwijsen sal, voornamelijk na de bevatting van 't gemeen volk, het welk het grootste gedeelte van 't menschelijk geslacht uit maakt, te schikken, en niet de selfde te samen te schakelen, noch de bepaling te geven naar dat sy dienstig zijn, om de redenen te beter te samen te schakelen; andersins sal hy alleen voor de geleeede schrijven, dat is alleenlijk voor seer weinige menschen, indien men hen by de andere vergelijkt, konnen verstaan worden. Dewijl dan de gehele Schrift, eerst tot een gebruik van een geheel volk, en eindelijk tot gebruik van 't algemeen menschelijk geslacht geopenbaard is; So moesten noodsakelijk de dingen die daar in begrepen zijn, voornamelijk na de bevatting van 't gemeen volk geschikt, en door de ervarentheid alleen bevestigt worden. Wy sullen de saak klaarlijker uitleggen. De dingen die de Schrift wil leeren en onderwijsen de welke de beschouwing alleen aangaan, zijn voornamelijk dese; namelijk, dat'er een God is, of Wesen, het welk alles gemaakt heeft, en door sijn hoogste wijsheid bestierd en onderhoud, en 't welk de grootste sorg voor de menschen heeft, namelijk, voor de gene die Godvruchtiglijk en eerlijk leven, en dat de anderen met veel straffen straft, en van de goede afscheid. Maar de Schrift bevestigt dese dingen door de ervarentheid alleen, te weten, door de Historien, die sy verhaald, en geeft gene bepalingen van dese dingen, maar schikt alle woorden en redenen na de bevattinge van 't gemene volk. En hoewel de ervarentheid geen klare kennis van dese dingen kan geven, noch leeren en onderwijsen wat God is, en op wat wijse hy alle dingen onderhoud en stierd, en voor de menschen sorge draagt; so kan hy echter alleenlijk de menschen so veel onderwijsen, en verlichten, als genoeg is om gehoorsaamheid en Godvruchtigheid in hun zielen in te drukken. En hier uit, acht ik, blijkt klaar genoeg, in welke dingen en op wat wijse het geloof der Historien in de heilige boeken begrepen, noodsakelijk is:

Want uit de dingen die wy nu getoond hebben volgt seer klaarblijkelijk, dat der selfder kennis en geloof, voor 't gemene volk, welkers vernuft niet machtig is om de dingen klaarlijk en onderscheidelijk te bevatten, ten hoogsten noodsakelijk is. Wijders, dat de gene, die hen lochent, om dat hy niet gelooft datter een God is, noch dat hy voor de dingen en menschen sorgt, Goddeloos is. En dat de gene die daar inne onkundig is, en echter door 't natuurlijk licht kent, dat'er een God is, en de andere dingen daar van wy gesproken hebben, en voorts een ware middel en wijse van te leven heeft, gantschelijk salig is, ja saliger dan 't gemeen volk, om dat hy behalven de ware gevoelens, noch een klare en onderscheide bevatting heeft: Eindelijk volgt ook, dat de gene die de Historien der Schrift niet weet, noch door 't natuurlijk licht iets kend, so hy niet Goddeloos noch wederspannig genoemd mach worden, echter onmenschelijk en by na beestelijk is, en niet enige gaven van God heeft. Maar hier staat aan te merken, dat wy, als wy seggen, dat de kennis der Historien voor 't gemeen volk heel noodsakelijk is, dan niet menen de kennis geheel van alle de historien die in de Heilige Schrift begrepen zijn, maar alleenlijk de voornaamste, en die alleen sonder de andere, de leering en onderwijsing, van de welke wy nu gesproken hebben, klaarblijkelijker tonen, en de gemoederen der menschen, meest konnen bewegen. Want indien alle de historien der Schrift noodsakelijk waren, om haar leering te bevestigen, en indien men geen besluit kon trekken dan uit de algemene aanmerking der historien in 't geheel die daar in begrepen zijn, so sou de betoging en 't besluit van haar lering, en onderwijsing niet alleen 't vernuft van 't gemeen volk, maar gantschelijk de menschelijke bevatting en krachten overtreffen. Want wie sou te gelijk op sulk een groot getal van historien, en op so veel omstandigheden, en delen van de lering, die uit so veel en verscheide historien getrokken moet worden, konnen merken? Immers ik kan my niet inbeelden, dat die menschen de welke de Schrift gelijk sy by ons is, nagelaten hebben, van so groot vernuft hebben overgevloeid, dat sy sodanig betoging konden op speuren, veel minder dat de lering en onderwijsing der Schrift niet sou

konnen

konnen verstaan worden, so men de twisten van Isaak, Achitophels raad aan Absolon gegeven, en de Burgerlijke oorloge van Judea, en Israël, en diergelijke andere geschiedenissen niet wist; of dat de lering selve uit de historien niet so lichtelijk aan de eerste Joden, die in Moses tijd leefden, betoogt kan worden, als aan de gene, die in Hesdras tijd geleeft hebben. Maar hier af breder in 't volgende. Het gemeen volk dan, is gehouden, alleenlijk die historien te weten, de welke voornamelijk hun gemoederen tot gehoorsaamheid en aandacht konnen bewegen. Doch het gemeen volk selfs is niet bekwaam genoeg om daar af te oordelen: dewijl het meer vermaak schept in de vertellingen, en in de bysondere onverwachte uitgang der dingen, dan in de leering, en onderwijsing, der historien selve: En dieshalven behoeft de menichte, behalven de lesing der historien, Harders of Kerken-dienaars, die haar na de swakheid van haar vernuft onderwijsen. Doch laat ons niet van ons oogmerk afdwalen, maar het gene, het welk wy voornamentlijk pogen te tonen, besluiten, namelijk, dat het geloof der historien hoedanig sy ook zijn, niet tot de Goddelijke Wet behoord, noch de menschen door sich, gelukkig maken; noch geen nuttigheid hebben, dan ten opsicht van de leering en onderwijsing, om welke reden alleen, de ene historie voortreffelijker dan de andere kan zijn. De verhalingen, dan in het Oude en Nieuwe Testament begrepen, overtreffen die van de ongewijde boeken; en desen ook den een den ander, naar mate van de heilsame gevoelens, die daar uit volgen. Dieshalven, indien ymand de historien van de heilige Schrift leest, en de selfde in alles gelooft, en echter niet op de leering, die sy aan hem poogt te onderwijsen, merkt, noch sijn leven verbetert, so is het hem even so veel als of hy de Alkoran, ofte de Toneel-spelen der dichters, ofte ten minsten de gemene geschiedenissen las, met die opmerkinge, met de welke het gemene volk die gemeenlijk leest; Integendeel, (gelijk wy gesegt hebben) de gene die gantschelijk onkundig daar in is, en echter heilsame gevoelens, en de ware middelen van te leven heeft, is volkomelijk geluksalig, en heeft waarlijk Christus geest in sich. Maar de Joden in tegendeel, zijn van een geheel ander gevoelen;

want ſy ſtellen, dat de ware gevoelens en ware middelen van te leven, niets ter ſaligheid vorderlijk zijn, ſo lang de menſchen hen uit het natuurlijk licht alleen, en niet als leerſtukken op een prophetiſche wijſe aan Moſes geopenbaart, omhelſen: Want Maimonides in de ſelfde Wet van 't achtſte Hooftdeel der Koninghen, derft dit opentlijk met deſe woorden beveſtigen; *De gene die de * ſeven geboden op ſich neemt en de ſelve naarſtelijk volbracht heeft, is van de Godvruchtige der volken, en een erfgenaam van de toekomende Wereld; te weten, ſo hy hen daarom aangenomen en volbracht heeft, om dat hen God in de Wet heeft geboden, en door Moſes aan ons geopenbaard; en om dat ſy te voren aan Noachs ſonen bevolen waren: Maar indien hy van de reden geleid deſelve volbracht heeft, ſo is hy geen inwoonder, noch van de Godvruchtige, noch van de geleerde der volken.* Dit zijn de woorden van Maimonides, daar Rabbi Joſeph de ſoon van Shem Tob, in ſijn boek, het welk hy *KEBOD ELOHIM* ofte *Gods Heerlijkheid* noemt, byvoegt: *Dat hoewel Ariſtoteles* (die hy acht, de beſte Zede-kunde geſchreven te hebben, en die hy boven alle andere ſteld) *niets van de dingen* (*die tot de ware Zedekunde behoren, en die hy ook in zijn Zede-kunde heeft begrepen*) *nagelaten, maar alles naarſtelijk uitgevoerd en volbracht had, dit echter aan hem niet vorderlijk ter zaligheid kan zijn; om dat hy die dingen die hy geleerd en onderweſen heeft, niet als Goddelijke leer-ſtukken, op een Prophetiſche wijſe geopenbaard, maar alleen naar 't voorſchrift van de reden, heeft omhelſt.* Maar ik achte, dat aan yder, die deſe dingen met opmerkinge leeſt, klaarlijk genoeg blijkt, dat dit alles loutere verdichtſelen zijn, die op geen redenen noch op 't geſach ('t en achtbaarheid der Schrift ſteunen; en dieshalven is het genoeg dat men tot wederlegging van de ſaak, de ſelfde verhaald heeft. Ik heb ook niet voorgenomen hier het gevoelen der gene te wederleggen, die ſtellen, dat het natuurlijk licht niet geſond van die dingen de welke tot de ware ſaligheid behooren, kan leeren en onderwijſen; want ſy, die aan ſich ſelve geen geſonde reden toeſtaan, konnen dit ook door geen reden bewijſen: En indien ſy voor-

* Hier dient aengemerkt dat de Joden achten, dat God ſeven geboden aan Noach heeft gegeven, en dat alle volken daar aan alleen gebonden zijn: Doch dat hy aan de Hebreen alleen noch ſeer veel andere heeft gegeven, op dat hy hen geluksaliger dan de andere ſou maken.

voorgeven en roemen, dat ſy iets boven de reden hebben, dit is een loutere verdichtſel, en verre beneden de reden, gelijk hun gemene wijſe van leven alreê genoegſaam te kennen heeft gegeven. Maar men behoeft van deſe dingen niet opentlijker te ſpreken. Ik ſal 'er alleenlijk dit by voegen, dat wy niemand konnen kennen dan uit de werken. De gene dan die van deſe vruchten overvloeid, te weten, van *liefde, blijdſchap, vrede, langmoedigheid, goedertierentheid, goedheid, gelove, ſachtmoedigheid, en matigheid, tegen de welke de Wet niet en is.* (gelijk Paulus in ſijn Brief aan de Galaten, Cap. 5: 22. ſegt.) Is waarlijk, het ſy hy uit de reden alleen, of uit de Schrift alleen geleert, en onderweſen is, van God geleerd en onderweſen, is gantſchelijk ſalig. Ik heb dan hier meê al 't geen afgehandeld het welk ik voorgenomen had ontrent de Goddelijk Wet te handelen.

VI. HOOFTDEEL.

Van de Wonderdaden.

Gelijk de menſchen gewend zijn, die wetenſchap de welke de menſchelijke bevatting overtreft, Goddelijk te noemen, ſo zijn ſy ook gewent dat werk, welks oorſaak by 't gemeen onbekend is, met de naam van Goddelijk of Gods werk uit te ſpreken: Want het gemene volk, acht, dat dan Gods macht en voorſienigheid op 't klaarſte blijkt, als het iets ſiet gebeuren dat in de natuur ongewoon is, ofte tegen 't gevoelen, dat het volgens de gewoonte van de natuur heeft; Voornamelijk, ſo dit tot ſijn voordeel of nuttigheid gedijt is, en acht dat Gods Weſentheid, uit geen ding klaarlijker kan beweſen worden, dan hier uit, dat de natuur, (gelijk zy achten,) haar ordening niet houd: En dieshalven achten ſy, dat alle die gene God of ten minſten Gods voorſienigheid wech-nemen, die de ſaken en wonderdaden door natuurlijke oorſaken uitleggen of ſoeken te verſtaan; ſy me-

nen, namelijk, dat God ſo lang niet werkt, ſo lange de natuur op haar gewoonlijke ordre en ſleur werkt: en in tegendeel, dat de kracht der natuur en de natuurlijke oorſaken, ſo lange ledig zijn, ſo lange God werkt, en beelden haar derhalven twe vermogens en krachten in, een macht Gods, en een macht der natuurlijker dingen, van God nochtans op ſeker wijſe bepaald, of (gelijk de meeſte liever ten deſen dagen gevoelen) geſchapen. Doch wat ſy door God en de natuur verſtaan, dat is voorwaar by haar onbewuſt, ten ſy dat ſy alleen Gods macht inbeelden te zijn een heerſchappye eens Koninklijke majeſteits, en die van de natuur een ſeker geweld en beweginge. 't Gemene volk noemt derhalven de ongewone werken der natuur wonderdaden, of Gods werken, eensdeels uit devotie, anderdeels uit luſt tegen die gene te ſtreven, die de natuurlijke wetenſchappen eeren. Het gemene volk begeert in der dingen natuurlijke oorſaken onkundig te zijn, en neigt ſich alleen, om die dingen te aanhoren, van welke het meeſt onkundig is, en over welke het ſelve ſich dieshalven op 't meeſt verwondert, om dat het namelijk op geen ander wijſe, als door 't wegnemen der natuurlijke oorſaken, en de ſaken buiten de ordre en ſleur der natuur te verçieren, God aanbidden en alle dingen tot ſijn heerſchappye en wille brengen kan, noch het verwondert ſich geenſins meer over Gods macht, als wanneer het ſich een macht der natuur van God als ten ondergebracht verbeeld; 't welk wel ſijn oorſprong genomen ſchijnt te hebben van de eerſte Joden, welke, op dat ſy de heidenen van hare tijde, (welke ſichtbare Goden aanbaden, als Sonne, Mane, Aarde, Water, Lucht, enz.) ſoude overtuigen, en haar betonen, dat die Goden, ſwakke, onſtantvaſtige of veranderlijke Goden waren, en onder de heerſchappye des onſienlijken Gods, haar wonderdaden, verhaalden, door welke dat ſy beoogden aan haar te betonen, dat de gehele natuur, door gebiedinge van die God, welke dat ſy aanbaden, tot haar voordeel geſtuurt wierde, 't welke dan de menſchen ſodanig heeft toegelachchen, dat ſy tot op deſe tijd toe niet opgehouden hebben, wonderdaden te verçieren, op dat ſy by Gode veel aangenamer dan de andere ſouden gerekent worden, ende alſo de eindelijke oorſake zijn, om welke

God alle dingen geschapen heeft en noch geduurig onderhoud en bestierd. *Wat matigt sich de dwaasheid des gemenen volks niet aan?* 't welk noch van God, noch van de natuur enig gesond denkbeeld heeft, om dat het Gods insettingen met der menschen insettingen vermengt, en eindelijk de natuur so bepaalt en bestekt verçierd; dat het ook de mensch sijn voornaamste deel geloofs te zijn.

Tot hier toe, heb ik de meningen des gemenen volks aangaande de natuur en de wonderdaden, en dier selver vooroordelen op 't breedste genoeg verhandelt, nochtans op dat ik de sake in ordre voorstel, sal ik *Ten eersten* tonen, dat 'er niets tegen de natuur gebeurt, maar dat de selve zijn euwige vastigheid en onveranderlijke ordre onderhoud, en te gelijk wat men door wonderdaden verstaan moet.

Ten tweden, dat wy uit de wonderdaden, noch het Wesen, noch de Wesentlijkheid Gods, en by gevolge de Voorsienigheid Gods niet konnen besluiten, maar dat alle dese dingen veel beter begrepen konnen werden uit de vaste en onveranderlijke ordre der natuur.

Ten derden, sal ik uit enige voorbeelden der Schrift tonen, dat de Schrift selfs door Gods besluiten en willen, en by gevolge door Voorsienigheid niet anders verstaat als de ordre der natuur selve, die uit sijn euwige Wetten noodsakelijk volgt.

Ten vierden, sal ik eindelijk verhandelen aangaande de wijse om de wonderdaden uit te leggen, en van die dingen, welke bysonderlijk omtrent de verhandelingen der wonderdaden moeten aangemerkt worden. En dit zijn de voornaamste saken, welke de inhoud deses Hooftdeels raken, en welke ik achte, daarenboven niet weinig tot het oogmerk deses gehelen Werks te dienen.

Wat het *eerste* aangaat, dat word lichtelijk getoont, uit die dingen, welke wy in 't vierde Hooftdeel ontrent de Goddelijke Wet aangewesen hebben, namelijk, al dat gene dat God wil of bepaald, een euwige noodsakelijkheid insluit, want wy hebben getoont, daar uit, dat Gods verstand van sijn wil niet onderscheiden word, het selve ons bevestigt te worden, wanneer wy seggen, dat God iets wil, of wanneer wy seggen, dat God dat sel-

ve verſtaat, alwaarom het uit de ſelve noodſakelijkheid, waar door het uit de Goddelijke natuur en volmaaktheid volgt, dat als God een ſaak ſo hy is, verſtaat, daar uit ook volgt, dat God de ſelve dan ook, ſo als hy is, wil. Maar dewijl 'er niets, ten zy uit het Goddelijke beſluit alleen noodſakelijk waar is: hier uit volgt ſeer klaar, dat de algemene wetten der natuur, enkele beſluiten Gods zijn, welke uit de noodſakelijkheid en volmaaktheid der Goddelijker natuur volgen. Indien 'er derhalven iets in de natuur gebeurde 't gene tegen ſijn algemene wetten ſtreed, dat ſelve ſoude ook noodſakelijk tegen het Goddelijk beſluit, verſtand en natuur ſtrijden, of ſo ymand ſtelde, dat God iets tegen de Wetten der natuur werkt, deſelve ſoude ook te gelijk gedwongen werden te ſtellen, dat God tegen ſijn * natuur werkt, welks niets ongerijmder. Het ſelve ſoude ook lichtelijk hier uit getoont werden, dat namelijk, de kracht der natuur, de Goddelijke kracht en deucht, en wederom, de Goddelijke kracht het ware Weſen Gods ſelfs zy. Maar ſulks laat ik hier liever na. Niets gebeurt dieshalven in de natuur, 't welk tegen desſelfs algemene wetten ſtrijdig is, en ook te gelijk niets, 't gene niet met de ſelve ook over een komt, of uit de ſelve volgt. Want al wat 'er geſchiet, geſchiet door Gods wil en euwig beſluit, dat is, (gelijk wy nu getoont hebben,) al wat geſchiet, dat geſchiet volgens de wetten en regelmaten, welke noodſakelijk een euwige waarheid en noodſakelijkheid inſluiten. De natuur behoud derhalven altijd de wetten en regelmaten, welke een euwige noodſakelijkheid en waarheid inſtiten, al hoe wel de ſelve allen aan ons niet bekent zijn. En derhalven houdſe ook een vaſte en onbeweeglijke ordre, en geen geſonde reden raad, de natuur een bepaalde macht en vermogen toe te ſchrijven, en desſelfs wetten alleen tot ſekere, en niet tot alle dingen bekwaam te ſtellen. Want dewijl 't vermogen en de kracht der nature, Gods vermogen en kracht, en de wetten en regelmaten der natuur, Gods beſluiten zijn; is 't gantſchelijk te geloven, de kracht der natuur oneindig te zijn, en desſelfs wetten ſodanig geſteld, datſe tot alle dingen, welke en van 't God-

* Merkt, my door de Natuur, hier niet te verſtaan enige ſtoffelijkheid, of der ſelver aantreklijkheden, maar behalven de ſtoffelijkheid, andere oneindigheden.

't Goddelijk verſtand begrepen werden, ſich uitſtrekken: want anderſins, wat word anders geſteld, als dat God de natuur ſo onmachtig geſchapen heeft, en desſelfs wetten en regelmaten ſo ſchraal, dat hy gedwongen word, de ſelve dikmaal weder te gemoet te komen, ſo hy die bewaart wil ſien, op dat de ſaken na wenſch mogen gelukken; 't welk ik voorwaar van de reden ſeer vremd achte te zijn. Derhalven volgt hier uit, dat in de natuur niets gebeurt, 't geen uit desſelfs wetten niet volgt, en dat desſelfs wetten tot alle dingen, welke van 't Goddelijke verſtand ſelve begrepen worden, ſich uitſtrekken, en dat eindelijk de natuur een vaſte en onveranderlijke ordre behoud, ſeer klaar, dat het woord van wonderdaad niet anders als op der menſchen inbeeldingen opſichtelijk verſtaan kan worden, en niet anders betekenen, als een werk, wiens natuurlijke oorſaken, wy door een voorbeeld van een ander gewoonlijke ſaak niet konnen uitleggen, of ten minſten die niet kan, die de wonderdaad beſchrijft of verhaald: ik ſoude wel konnen ſeggen een wonderdaad, dat gene te zijn, wiens oorſaak uit de beginſelen der natuurlijke dingen, welke uit het natuurlijke licht kenbaar zijn, niet uitgelegt kan werden; maar door dien de wonderdaden na 't begrip des gemene volks zijn geſchied geweeſt, 't welk in de beginſelen der natuurlijke dingen gantſch onkundig is: ſo is 't ſeker, dat de ouden dat gene voor wonderdaad gehouden hebben, dat ſy niet konden uitleggen, op die wijſe, op welke 't gemene volk de natuurlijke dingen gewoon was uit te leggen; namelijk, door het te rugge loopen tot haar geheugeniſſe, op datſe het by een ander gelijke ſaak, welke het ſonder verwondering gewoon was ſich in te beelden, ſich in gedachte ſoude herbrengen. Want dan meent het gemene volk een ſeker ſaak genoegſaam te verſtaan, wanneer het over de ſelve ſich niet verwondert. De ouden, en by na alle, tot op deſe tijd, hebben dierhalven geen andere wijſe van wonderdaad, behalven deſe gehad: alwaarom het niet te twijffelen is, of de Schrift verhaald veel dingen als wonderdaden, wiens oorſaken uit de beginſelen der natuurlijke dingen bekent, lichtelijk konnen uitgelegt worden: gelijk wy boven geſegt hebben, in 't twede Hooftdeel, als wy daar van geſproken hebben, dat de

Sonne

Sonne ſtil geſtaan heeft ten tijde van Joſua, en die te rugge gaande, ten tijde van Achas; maar van deſe dingen ſullen wy terſtond handelen, namelijk, omtrent de uitleggingen der wonderdaden. Waar van te handelen ik in dit Hooftdeel belooft hadde.

Hier is het nu tijd, dat ik tot *het Twede* overga, namelijk, dat ik tone, dat wy uit de wonderdaden, noch het Weſen, noch de Weſentlijkheid Gods, noch Voorſienigheid konnen verſtaan, maar in tegendeel, deſe dingen veel beter uit een vaſte en onveranderlijke ordre der natuur te konnen begrepen werden. Om 't welke te tonen, ik dus voort ga: Door dien de Weſentlijkheid Gods niet door ſich ſelfs kennelijk is, moet de ſelve noodſakelijk beſloten werden uit de kenlijkheden, wiens waarheid ſo vaſt en onbeweeglijk is, dat 'er geen macht getoont noch begrepen kan worden, van welke ſy ſouden konnen verandert werden. Ons moeten ſy alleen van die tijd, in welke wy Gods Weſentlijkheid uit die dingen beſluiten, ſodanig geblijken, indien wy ſe uit de ſelve buiten alle alle manier van twijffelinge willen beſluiten. Want indien wy begrijpen konnen, dat de kennelijkheden van ſeker macht, hoedanig de ſelve ook geweeſt zy, verandert konnen worden, dan ſouden wy van der ſelver waarheid twijffelen, en gevolgelijk ook van ons beſluit, te weten, van Gods Weſentlijkheid, en wy ſouden van geen ſake oit ſeker konnen zijn, daar na weten wy, dat niets met de natuur over een komt of ſtrijd, ten ſy dat het ſelve, (gelijk wy getoont hebben) met de ſelve beginſelen over een komt, of tegen de ſelve ſtrijd; alwaarom, indien wy in de natuur iets konden begrijpen, dat van enige macht, hoedanig de ſelve ook geweeſt zy, konde geſchieden, 't geen tegen de natuur ſtrijdig was, dat ſelve ſoude tegen de eerſte kenlijkheden mede ſtrijden: en derhalven is ſulks als ongerijmd, te verwerpen; of aangaande de eerſte kenlijkheden, (gelijk wy even getoont hebben,) en gevolgelijk van God, en van alle dingen, op hoedanige wijſe begrepen, te twijffelen. 't Is 'er derhalven verre van daan, dat de wonderdaden, (voor ſo verre door de ſelve een werk verſtaan word, 't welk) tegen de ordre der natuur ſtrijdig is, ons Gods Weſentlijkheid ſoude aanwijſen, daar ſy in tegendeel ons van de ſelve ſoude doen twijffelen, wanneer wy ſonder

de

de ſelve gehele van haar konde ſeker zijn, wanneer wy, namentlijk weten, dat alle dingen een vaſte en onveranderlijke ordre der nature volgt. Maar ſchoon geſteld wierde, dat gene een wonderdaad te zijn, 't welke door natuurlijke oorſaken niet kan uitgelegt worden, 't gene nochtans op twe 'er leie wijſen kan verſtaan worden, of dat het de natuurlijke oorſaken wel heeft, welke nochtans van 't menſchelijke verſtand niet konnen nageſpeurt worden, of dat het geen oorſaak, behalven God, ofte Gods wille erkent: Maar om dat alle dingen, welke door natuurlijke oorſaken gebeuren, uit Gods macht en wille alleen mede geſchieden, moet men noodwendig hier toe geraken, een wonderdaad, of het ſelve natuurlijke oorſaken heeft, of niet, een werk te zijn, 't welke door een oorſaak niet kan uitgelegt worden; dat is, een werking, welke het menſchelijk begrip te boven gaat, maar uit een werkinge, of ten volſten uit dat gene, 't welk ons begrip te boven gaat, konnen wy niets verſtaan. Want, al wat wy klaar en onderſcheidelijk verſtaan, dat moet ons, door ſich ſelfs, ofte door iets anders, 't welk door ſich klaar en onderſcheidelijk verſtaan word, bekent worden. Alwaarom wy uyt een wonderdaad, of een werkinge welke ons begrip te boven gaat, noch Gods Selfſtandigheid, noch Weſentlijkheid, noch gehelijk iets van God, of de natuur verſtaan konnen. Maar in tegendeel, dewijl wy weten, dat alle dingen van God bepaald en vaſt geſteld, en de werkingen der natuur uit Gods Weſen volgt, en de wetten der natuur Gods beſluiten en willen zijn, is 't gantſchelijk te beſluiten, hoe beter wy God en ſijn wille verſtaan, ſo veel te beter wy ook de natuurlijk ſaken kennen: en wy verſtaan klaarder, hoedanig ſe van haar eerſte oorſaak af hangen, en op hoedanige wijſe ſy volgens de euwige wetten der natuur werken, alwaarom ten opſichte van ons verſtand, met veel beter recht, die werken, welke wy klaar en onderſcheidelijk verſtaan, Gods werken zijn te noemen, en tot Gods wille te brengen, als die gene, van welke wy gantſch onkundig zijn, al hoe wel ſy de inbeeldinge ſeer innemen, en de menſchen tot verwonderinge van haar rukken. Nademaal die werken der nature alleen, welke wy klaar en onderſcheidelijk verſtaan, Gods kenniſſe doorluchtiger maken,

en ſy Gods wille en beſluiten op 't klaarſte aanwijſen; Die gene beuſelen derhalven gantſchelijk, welke, ſo wanneer ſy een ſaak niet weten, terſtond tot Gods Wille lopen; ſekerlijk een belachchelijke wijſe, om onwetenheid te bedekken. Vorders, hoewel wy uit de wonderdaden iets ſouden konnen beſluiten, nochtans kan op geenderhande manier Gods Weſentlijkheid daar uit beſloten werden; Want, dewijl de wonderdaden, een bepaald werk zijn, en noit als een ſekere en bepaalde macht uitdrukken, ſo is 't ſeker, dat wy uit ſodanig een uitwerkinge niet konnen beſluiten de Weſentlijkheid des oorſaaks, wiens macht oneindig is, maar ten hoogſten des oorſaaks, wiens macht grooter is: ik ſegge ten hoogſten, want 'er kan ook uit vele oorſaken te gelijk ſamen loopende, een werkinge begrepen worden, of volgen, wiens kracht en vermogen wel kleinder is, dan 't vermogen aller oorſaken te ſamen, en veel grooter als 't vermogen eniger oorſaak alleen. Maar door dien de wetten der natuur, (gelijk wy nu getoont hebben) tot oneindige dingen ſich uitſtrekken, en onder ſeker gedaante van euwigheid van ons begrepen werden, en de natuur volgens de ſelve op een ſekere, en onveranderlijke ordre, voort gaat, de ſelve ons ook ten dien opſicht Gods oneindigheid, euwigheid, en onveranderlijkheid op ſekere wijſe betoonen. So beſluiten wy derhalven, dat wy door de wonderdaden, God en ſijn Weſentlijkheid en Voorſienigheid niet kunnen kennen, maar deſe veel beter beſloten te werden uit de vaſte en onveranderlijke ordre der natuur. Ik ſpreke in dit beſluit van wonderdaad, voor ſo verre door de ſelve niets anders verſtaan werd, als een werkinge, welke der menſchen begrip te boven gaat, of te overtreffen geloofi werd, want ten welken opſicht zy vooronderſteld ſoude werden, de ordre der natuur ter neder te werpen, of te beletten, ofte tegens des ſelfs wetten te ſtrijden, ten dien opſichte (gelijk wy even getoont hebben) niet alleen enige kenniſſe Gods ſoude konnen geven, maar in tegendeel, deſelve, welke wy natuurlijk beſitten, ſouden wech nemen, en ons van God en alle dingen doen twijffelen. En ik erken hier geen onderſcheid tuſſchen een werkinge tegen de natuur, en een werk boven de natuur (dat is, gelijk ſommige ſeggen, een werk, welke wel niet tegen de na-

ture strijdig is, nochtans van de selve niet kan voortgebracht of uitgewerkt worden,) want dewijl een wonderdaad niet buiten de natuur, maar in de selve voorvalt, schoonse boven de natuur gesteld word, is 't noodsakelijk nochtans, dat se de ordre der natuur verbreekt, welke wy andersins vast en onveranderlijk uit Gods besluiten, begrijpen. Indien derhalven iets in de natuur geschied, 't gene uit desselfs wetten niet soude volgen, dat soude noodsakelijk tegen ordre, welke God in de natuur voor euwig volgens de algemene Wetten der nature gelegt heeft, strijdig zijn; en also soude dat selve tegen de natuur en desselfs wetten zijn, en by gevolge soude desselfs geloove ons van alle dingen doen twijffelen, en tot Godverloocheninge brengen. Hier mede achte ik dat gene 't welk ik ten twede beoogde, met genoegsame vaste redenen bewesen te hebben, uit welke wy op nieuw besluiten konnen, een wonderdaad so tegen als boven de natuur, een loutere ongerijmtheid te zijn, en dieshalven door wonderdaad niets anders in de Schrift verstaan te konnen werden, als een werk der natuur, (gelijk wy gesegt hebben) welke 't menschelijk begrip overtreft, of te overtreffen, gelooft werd. Nu voor al eer ik tot het derde overga, lust het ons eerst, dit ons gevoelen, namelijk, dat wy uit de wonderdaden God niet konnen kennen met de geloofweerdigheid der Schrift te bevestigen, en al hoe wel de Schrift sulks nergens opentlijk leert, kan het nochtans lichtelijk uit de selve besloten werden, en wel voornamentlijk hier uit, dat Moses Deut. 13. gebied, datse een Propheet, een verleider sijnde, schoon hy wonderdaden doet, ter dood nochtans veroordelen: want so segt hy, *en schoon een teken en wonder gebeurt zy, 't gene hy u lieden voorsegt heeft: enz. wilt (nochtans) de woorden dies Propheets niet toestemmen: enz. Want de Heere u lieder God beproeft u lieden: enz. die propheet werde (derhalven) ter dood veroordeeld: enz.* Uit welke klaarlijk volgt, dat de wonderdaden ook van de valsche propheten konden geschieden, en de menschen, indien sy niet met de waarachtige kennisse en liefde Gods, wel gesterkt waren, even lichtelijk uit de wonderdaden valsche Goden, als den waarachtigen God, konden doen omhelsen. Want hy doet 'er by: *Dewijl de Heere u lieder God u beproeft, of gy hem bemint met geheel u lieder*

herte, en uwe ziele. Daar na, hebben de Israeliten uit so veel wonderdaden geen gesond denkbeeld van God konnen maken, 't gene de ervarentheid selve getuigt heeft, want, wanneer sy haar wijsmaakten, dat Moses wechgegaan was van haar, hebbense sichtbare Goden van Aharon geeist, en een kalf, (*schandelijkheid!*) is het denkbeeld van haar God geweest, welke sy eindelijk uit so veel wonderdaden bedacht hebben. Asaph, al hoe wel hy so veel wonderdaden gehoort hadde, heeft nochtans aan de voorsienigheid Gods getwijffelt, en soude by na van den rechte wech afgeweken sijn geweest, ten sy hy eindelijk de ware geluksaligheid niet verstaan hadde (besie Psalm 37.) Salomon ook, ten wiens tijden de saken der Joden in de hoogste fleur waren, vermoede dat alle dingen by geval gebeurde. (besie Pred. 3: 19. 20. 21. en Cap. 9: 2, 3. enz. Eindelijk, is dit selve by alle de propheten seer duister geweest, namelijk, hoedanig de ordre der natuur, en de uitkomsten der menschen, met het denkbeeld, welke sy van de voorsienigheid Gods begrepen hadden, konden over een komen. 't Welk nochtans den Wijs-geëren die niet uit wonderdaden, maar uit klare denkbeelden de saken pogen te verstaan, ten allen tijden seer klaar is geweest, den genen, namelijk, die 't ware geluk alleen in de deugt en de ware ruste des gemoeds, stellen, en niet sich beiveren, dat de natuur haar, maar in tegendeel, dat sy de natuur gehoorsamen; als, die sekerlijk weten, dat God de natuur bestierd, na dat sy algemene wetten, en niet na dat de menschelijke bysondere wetten vereischen, en dat God derhalven niet alleen van 't menschelijk geslacht, maar van de gehele natuur reden heeft. Het is derhalven ook vast uit de Schrift selve, dat de wonderdaden de ware kennisse Gods niet geven, noch Gods voorsienigheid klaarlijk leeren. Dat nochtans in de Schrift dikmaal gevonden werd, dat God wonderen gedaan heeft, op dat hy aan de menschen bekend soude worden, als in Exodus tiende Cap. vers 2. dat God de Egiptenaren bespot heeft, en sijn tekenen, gegeven heeft, op dat de Israëliten souden kennen, dat hy God was, daar uit volgt nochtans niet, dat de wonderdaden sulks waarlijk leeren, maar alleen volgt, dat de Joden sodanige inbeeldingen gehad hebben, so datse lichtelijk door die

wonderdaden konden overtuigt worden ; Want te voren hebben wy in 't twede Hooftdeel getoont , dat de prophetische redeneeringe , 't sy die gene , welke uit openbaringe gemaakt wierden, niet getrokken wierden uit algemene en gemeensame kenlijkheden, maar uit toegestane saken , al hoe wel ongerijmd , en uit inbeeldingen , der gener , aan wien de saken geopenbaard wierden , of welke de H. Geest overtuigen wil , 't welke wy met veel voorbeelden opgeheldert hebben , en ook met het getuigenisse van Paulus , welke met den Grieken een Griek , en met den Joden , een Jode was. Maar al hoe wel die wonderdaden de Ægiptenaren , ende de Joden door haar toestemmingen overtuigt hebben , konden sy nochtans geen ware denkbeeld noch kennisse Gods geven , maar alleen uitwerken , dat sy toestonden , een Wesen te zijn machtiger dan alle dingen , die haar bekent waren, daarom dat hy de Hebreën , wien toen tertijd alle dingen , buiten hope , seer wel gelukkelijk mede vielen , boven allen besorgde , maar niet dat God alle even gelijk besorgde , want dit kan alleen de Wijsbegeerte eeren , daarom hebben de Joden , en alle , welke niet anders als uit de ongelijke staat der menschelijke saken , en onevenmatig geluk der menschen , Gods voorsienigheid kenden , haar selven ingebeeld , dat de Joden Gode veel aangenamer dan de andere waren , al hoe welse nochtans de overige in menschelijke volmaaktheid niet hebben overtroffen , gelijk wy nu aan 't derde Hooftdeel bewesen hebben.

Ik ga dieshalven tot *het derde* voort , dat ik namentlijk uit de Schrift tone , Gods besluiten en bevelen , en gevolgelijk , de voorsienigheid niets anders in waarheid te wesen , als de ordre der natuure , dat is , wanneer de Schrift segt , dat dit of sulks door Gods wille geschied is , niets anders dan waarlijk verstaat , als dat sulks volgens de wetten en ordre der natuur geschied is , en niet , gelijk 't gemeen volk meent , dat de natuur sodanig heeft opgehouden te werken , of sijn ordre enige tijd belet zy geweest. Maar de Schrift en leert die dingen , (die tot desselfs onderwijsinge niet dienen) niet ten volsten , om dat het desselfs gewoonte niet is , (gelijk wy ontrent de Goddelijke Wet getoont hebben ,) de dingen door natuurlijke oorsaken , noch sichtbaarlijk te leeren ,

alwaarom dat gene, 't geen wy hier willen, uit sommige historien der Schrift, welke by geval langer en met meerder omstandigheden verhaald worden, door gevolge dient uitgehaald te werden; derhalven sal ik enige der sulker te voorschijn brengen. In het eerste boek Samuëls Cap. 9: 15, 16. word verhaald, dat God aan Samuël geopenbaard heeft, dat hy Saul tot hem soude senden, en nochtans heeft God hem tot Samuël niet gesonden, gelijk de menschen de een tot den ander gewoon zijn toe te senden, maar dese sendinge Gods is geen andere geweest, als de ordre der nature self; want Saul sochte (gelijk in 't voorseide Capittel verhaald word,) de ezelinnen, welke hy verloren hadde, en nu beraadslagende om weder na huis te (sonder deselve te vinden) keren, is hy door aanraden sijns knechts na Samuël den Propheet gegaan, op dat hy uit hem weten soude, waar hy de ezelinnen soude konnen vinden, en het blijkt uit het gantsche verhaal niet, dat Saul enig ander bevel Gods behalven dese ordre der natuur gehad heeft, dat hy na Samuël soude gaan. In het 24ste vers van den 105de Psalm word gesegt, dat God het herte der Ægyptenaren verandert heeft, datse de Israëliten souden haten, welke veranderinge ook gantsch natuurlijk geweest is, gelijk het blijkt uit het eerst Capittel van Exodus, alwaar geen kleine reden der Ægyptenaren verhaald word, die haar beweegde, de Israëliten tot dienstbaarheid te brengen. In 't negende Capittel van Moses eerste boek vers 13. segt God tot Noach, dat hy de Regenboge in de wolke geven soude, welke werkinge ook in der daad geen andere geweest is, als een verbrekinge en weerschijninge der Sonne-stralen, welke de stralen selfs in de druppelen des waters lijden. Psalm 147: 18. Word des Winds natuurlijke werkinge en warmte, waar door de Rijp en Sneeu smelten, *'t Woord Gods*, en vers 15. 't Bevel en Woord Gods, *Wind en koude*, genaamt. De Wind en 't Vuur worden in den 104de Psalm vers 4. *Gesanten en dienaars Gods*, genaamt. En vele andere dingen op dusdanige wijse, worden in de Schrift gevonden, welke seer klaar te kennen geven, *Gods Besluit, Gebod, Bevel en Woord*, niets anders te zijn, als de selve werkinge der natuur, en ordre; Alwaarom 't geen twijffel is, of alle de dingen, welke in de Schrift verhaald worden,

den, natuurlijker wijse geschied zijn, en nochtans tot God gebracht worden, om dat des Schrifts gewoonte (gelijk wy nu getoont hebben) niet is, de dingen door natuurlijke oorsaken te leeren, maar alleenlijk die saken te verhalen, welke de inbeeldinge seer verre innemen; En dat op sodanig een manier en rigtsnoer, die beter dient, om over de saken te verwonderen, en gevolgelijk om aandacht in de gemoederen des gemenen volks in te drukken. Indien derhalven enige dingen in de heilige bladeren gevonden worden, wiens oorsaken te geven wy onkundig zijn, en welke buiten, ja tegen de ordre der natuur schijnen geschied te zijn, deselve ons geen beletsel moeten zijn, maar gantschelijk te gelooven, dat gene, 't welk in der daad gebeurt is, op een natuurlijke wijse gebeurt te zijn; 't Welk ook hier uit bevestigt word, dat in de wonderdaden meer omstandigheden gevonden wierden, al hoe welse altijd niet verhaald worden, voornamentlijk als sy op een Sang-konstige wijse gesongen wierden; De omstandigheden, seg ik, der wonderdaden tonen klaarlijk des selve natuurlijke oorsaken te vereisschen, namentlijk, op dat de Ægyptenaren met Sweeren ontsteken souden worden, was het nodig, dat Moses assche in de lucht na om hogen stroide (besie Exod. 9: 10.) ook sijn de Sprinkhanen door natuurlijk bevel Gods, namentlijk, door een gehele dag en nacht wajende Oost-wind, in Ægypten gekomen, en hebben met een seer geweldige Weste-wind het selve weder verlaten. (besie Exod. 10: 14.-19.) Door dat selve bevel Gods heeft de Zee den Joden een wech gebaand, (besie Exod. 14: 21.) namentlijk door den Zuiden-wind, die een gehele nacht seer sterk wajde. Daar na, als Eliza een kind, 't welke dood geacht wierde te zijn, soude opwekken, moeste hy sommige reisen op het kind nederleggen, tot dat het eerst warm geworden was, en eindelijk de ogen geopend heeft. (besie het twede boek der Koningen Cap. 4: 34, 35.) Also worden ook in het Euangelium Johannes, Cap. 9. sommige omstandigheden verhaald, welke Christus gebruikt heeft, om den blinde te genesen, en so worden 'er veel andere in de Schrift gevonden, welke alle genoegsaam tonen, de wonderdaden iets anders, als een enkel bevel Gods, gelijk sy seggen, te vereisschen; Waarom het te

geloven is, dat al hoe wel de omſtandigheden der wonderdaden, en der ſelver natuurlijke oorſaken, niet alle tijd, noch alle te ſamen verhaald worden; nochtans de wonderdaden niet ſonder de ſelve geſchied zijn. 't Gene ook blijkt uit Exod. 14: 27. alwaar alleen verhaald word, dat de Zee door een wenk van Moſes alleen wederom geſwollen is, en waar geen gewag van enig Wind is geweeſt; En nochtans in de Lof-ſang (Cap. 15: 10.) word geſegt, dat ſelve gebeurt te zijn hier uit, dat God met ſijn Wind (dat is, met een ſeer geweldige Wind,) gewaaid heeft. Waarom deſe omſtandigheid in de hiſtorie achter gelaten word, en de wonderdaad uit die oorſaak grooter ſchijnt. Maar mogelijk ſal imand aanhouden, dat ſeer veel dingen in de Schrift gevonden werden, welke op geenderhande manier door natuurlijke oorſaken ſchijnen uitgelegt te konnen werden, als dat de ſonden der menſchen, en der ſelver gebeden, oorſake van regen ende der aarde vruchtbaarheid konnen zijn, of dat het geloove de blinde heeft konnen geneſen, en andere dingen van gelijke wijſe, welke in de Schrift verhaald worden; Maar ik mene, my op deſe dingen nu al geantwoord te hebben, want ik heb getood, dat de Schrft de dingen door haar naaſte oorſaken niet leert, maar alleen op die ordre, en met die ſpreekwijſe de ſelve te verhandelen, met welke het de menſchen, en voornamelijk het gemene volk meeſt tot aandacht bewegen kan, en om deſe oorſake ſpreektſe van God en van de dingen ſeer oneigentlijk, om datſe namentlijk, niet de reden ſoekt te overtuigen, maar der menſchen phantaſie en inbeeldinge aan doen, en in nemen. Want indien de Schrift de verwoeſtinge van een heerſchappye, (gelijk de rechtſinnige hiſtorie ſchrijvers gewoon zijn,) ſoude verhalen, ſulks ſoude het gemeen volk niet bewegen, maar meeſt integendeel, indien ſy alles Sangs-wijſe affſchildert, en op God brengt, gelijk de ſelve te doen gewoon is. Dewijl de Schrift derhalven vermelt, dat de aarde om der menſchen ſonden onvruchtbaar is, ofte dat de blinden uit den gelove, geneſen wierden, die moeten ons niet meerder bewegen, dan wanneerſe vermeld, dat God om der menſchen ſonden toornt, bedroeft is, ſich te berouwen eens goede belofte ofte daats; Ofte dat God, hier uit dat men een teken ſiet,

ſijns beloftens gedenkt, en alſo ſeer veel ander dingen, welke of Sangs-wijſe geſegt ſijn, of volgens de inbeeldingen en vooroordelen des ſchrijvers verhaalt, al waarom wy hier ten volſten beſluiten, dat alle dingen, welke in de Schrift verhaalt worden, waarlijk gebeurt te zijn, de ſelve noodſakelijk volgens de Wetten der nature, gelijk alle dingen geſchied ſijn, en indien iets gevonden werd, 't welk beweſen kan werden, met de Wetten der nature te ſtrijden, of uit de ſelve niet te konnen volgen, is 't gantſchelijk te geloven, dat ſelve van onheilige menſchen tot de Schrift toegevoegt te zijn; want al wat tegen de natuur is, dat ſelve is tegen de reden, en 't gene tegen de reden is, dat is ongerijmd, en daarom geheelijk te verwerpen.

Nu is overig alleen noch enige weinige aangaande der wonderdaden uitlegginge aan te tekenen, of liever te herſamelen (want de voornaamſte dingen zijn nu geſegt) en met een of ander voorbeeld op te helderen, 't geen ik hier *ten vierden*, te doen belôoft hebbe, en dieshalven wil ik, dat, op dat niemand, door een wonderdaad kwalijk uit te leggen, lichtveerdiglijk vermoede, dat hy iets in de Schrift gevonden heeft, 't geen tegen 't licht der nature ſtrijde, 't gebeurt ſeer ſelden, dat de menſchen een ſaak, op die wijſe als de ſelve gegaan is, ſo enkelijk verhalen, dat ſy niets van haar oordeel onder 't verhaal inmengen; Ja, wanneer ſy iets nieuws ſien, of hooren, ſullen ſy, met de ſelve meeſtendeel ſo ingenomen werden, ten ſy ſeer van haar voorbedachte inbeeldingen wachten, dat ſy gantſch iets anders, als 't gene ſy ſien, of hooren gebeuren, begrijpen; beſonderlijk ſo de voorgevallene ſaak 't begrijp des verhalers of hoorders overtreft. Hier van daan komt het, dat menſchen in haar Tijd-rekeningen en Hiſtorien meer haar meningen, dan de gebeurde ſaken verhalen, en dat een en de ſelve geval, van twe menſchen welke verſcheiden meningen hebben, ſo verſcheiden verhaald word, dat ſy niet als van twe gevallen ſchijnen te ſpreken; en eindelijk, dat het dikwils niet ſeer ſwaar is, uit de enkele hiſtorien de meningen des Tijd-rekener ofte Hiſtori-ſchrijvers op te ſpeuren; Om dit te beveſtigen, ſoude ik veel voorbeelden konnen by brengen, ſo van Wijs-begeerigen, die de hiſtorie der natuur beſchreven heb-

ben, als der Chronijk-schrijvers, indien ik sulks niet te overvloeiende achtede, nochtans sal ik uit de Heilige Schrift ene by brengen, van de overige oordele de leser selve; Ten tijde van Josua, geloofden de Hebreën, (gelijk wy te voren aangeroerd hebben) met het gemeen volk, de Sonne door dagelijkse bewe- ginge, (gelijk zy 't noemen) bewogen te worden, en de aarde stil te staan, en op dese voor-bedachte inbeelde hebben sy de wonderdaad, die haar gebeurde als sy tegen de vijf koningen oorloogden, opgemaakt: Want sy hebben niet slechtelijk verhaald, dat die dach langer als gewoonlijk geweest zy, maar dat de Sonne en Mane stille gestaan hebben, ofte van haar beweginge opgehouden geweest, 't geen haar ook dies tijds niet weinig dienen konde, om de Heidenen, die de Sonne aanbaden, te overtuigen, en met de ervarentheid selve te bevestigen, dat de Sonne onder de heerschappye eens anderen Wesens stonde, door wiens bestier sy gehouden is haar natuurlijke ordre te veranderen; Alwaarom sy de saken heel anders, als de selve in der daad gebeuren konde, eensdeels uit Godsdienst, andersdeel uit haar voorbegrepene inbeeldingen begrepen hebben en verhaald. Derhalven is het om de wonderdaden der Schrift uit te leggen, en uit der selver verhaal te verstaan, hoedanig sy in der waarheid gebeurt zijn, noodwendig, de meningen der gener te weten, die de selve eerst verhaald hebben, en die ons de selve in geschrift hebben nagelaten, en de selve daar van, dat haar verstand heeft konnen verbeelden, te onderscheiden; want anders sullen wy haar meningen en oordeel, met de wonderdaad selve, gelijk se in der daad geschied is, verwerren, en om dese dingen niet alleen, maar op dat wy de saken, welke waarlijk gebeurt zijn, ook niet vermengen met de ingebeelde dingen, en welke niet anders als prophetische vertoningen geweest zijn, moet men haar gevoelen weten: Want in de Schrift worden ook veel dingen, als in der daad geschied te zijn, verhaald, en welke ook alfo gerekent wierden, welke nochtans niet anders als vertoningen en ingebeelde saken geweest zijn; als dat God (het hoogste Wesen) uit den hemel nedergedaald is, (besie Exod. 19:28. en Deut. 5:28.) en dat de berg Sinaï daarom rookte, om dat God op de selve nedergedaald was, met vuur om-

omkleed zijnde. Dat Elias na den hemel met een vuurige wagen en vuurige peerden is opgeklommen, alle welke dingen sekerlijk maar verbeeldingen geweest zijn, naar de meningen der gener geschikt, die de selve aan ons, op die wijse als deselve haar verbeeld sijn, namelijk, als dadelijke saken, overgeleverd hebben. Want alle, die maar een weinig boven 't gemeen wijs zijn, kennen, dat God geen rechter- noch slinker-hand heeft, noch beweegt word, noch rust, noch in een plaats, maar ten vollen oneindig te zijn; en in hem alle volmaaktheden, begrepen worden. Dese dingen seg ik, weten die gene, die de saken uit de begrijpinge haars suiveren verstands oordelen, en niet so als de inbeelding van de uiterlijke sinnen aangedaan werden, gelijk 't gemeen volk gewoon is, dat daarom God lichamelijk, en een Koninklijke heerschappye houdende, sich inbeelden: wiens troon te sijn de ommekring des hemels, boven de Sterren, verçiert: welker uitgestrektheid se niet verre van de aarde gelooft te zijn. Na dusdanige meningen (gelijk wy gesegt hebben) sijn seer veel gevallen der Schrift, geschikt: welke derhalven niet als waarachtige van de Wijs-begerigen moeten aangenomen worden. Tot de wonderdaden behoort eindelijk, of de selve inderdaad geschied zijn, te verstaan, de spreek-wijsen en manieren der Hebreën te weten: want die op de selve niet wel sal gelet hebben, sal hy veel wonderdaden in de Schrift verçieren, welke desselfs schrijvers noit te verhalen gedacht hebben, en also sal hy alleen niet als wonderdaden so als se waarlijk gebeurt zijn, maar den sin ook van der autheuren der Heiliger boekken niet kundig zijn. By voorbeel Zachcharis Cap. 14: 7. van sekere oorlog sprekende, segt: *Het sal een enige dach zijn, den Heere alleen bekent, want het sal noch dach noch nacht zijn, ten tijde des avonds sal het licht zijn.* Met welke woorden hy een groote wonderdaad te voorseggen schijnt, en nochtans wil hy met de selve niet anders betekenen, als dat den oorlog den gehelen dach twijffelachtig zijn sal, en desselfs uitkomste God alleen bekent, en dat sy in den avond-tijd de overwinninge verkrijgen sullen. Want met gelijke spreek-wijsen waren de Propheten gewoon de overwinningen en nederlagen der volkeren te voorseggen en te beschrijven: gelijk wy sien in E-

ſaias, welke in ſijn 13de Capittel de verwoeſtinge van Babilon dusdanig afſchildert: *Want de ſterren des Hemels, en zijn geſterntes en ſullen door haar licht niet lichten, de Sonne ſal in zijn opgang verduiſtert worden, en de Mane ſal de glans haars lichts niet uitlaten.* Van welke dingen ik ſeker achte, niemand te geloven, de ſelve gebeurt te zijn in de verwoeſtinge dies rijks, en ook niet die dingen, welke hy terſtond daar by voegt, *dieshalven ſal ik den Hemel beroeren, en de aarde ſal uit hare plaatſe bewogen worden.* So ſegt de ſelve Propheet in ſijn 48ſte Cap. 't laatſte vers, op dat hy de Joden ſoude te kennen geven, datſe van Babel na Jeruſalem veilig wederkeren ſouden, en geen dorſt op de reiſe lijden: *ende zy en hebben niet gedorſt, hy heeft haar door de wilderniſſe geleit, hy maakte hen water uit de ſteen-rotze te vlieten, hy brak de ſteen-rotze, en de wateren vloeiden.* Met deſe woorden, ſeg ik, wil hy niet anders te kennen geven, als dat de Joden fonteinen in de woeſte plaatſen, (gelijk geſchiede,) ſoude vinden, met welke hy haar dorſt ſoude verſagten. Want als ſy door toelatinge van Cyrus na Jeruſalem getrokken zijn, is 't ſeker, dat haar geen diergelijke wonderdaaden gebeurt zijn; en dusdanige komen ſeer veel in de heilige bladeren voor, dat alleen maar manieren van ſpreken onder de Joden geweeſt ſijn, en 't is niet nodig, alles hier in 't beſonder te verhalen: alleen wil ik maar op deſe manier aangemerkt te mogen worden, dat by de Hebreën niet alleen gewoon was haar met deſe ſpreek-wijſen te verçieren, maar ook en dat wel meeſt, met aandacht te ſpreken, God te ſegenen, voor God te vervloekken (beſie het eerſte boek der Koningen Cap. 21: 10. en Job Cap. 2: 9.) en om die ſelfde oorſaken brachten ſy ook alles tot God, en daarom ſchijnt de Schrift niet anders als wonderdaden te verhalen, en dat als ſy van ten hoogſten natuurlijke ſaaken ſpreekt; Van welke ſaak wy enige voorbeelden nu boven by gebracht hebben, alwaarom het te geloven is, als de Schrift ſegt, dat God het herte van Pharao verharde, niet anders dan verſtaan te worden, als dat Pharao hardnekkig geweeſt zy. En wanneer God geſegt word, de fenſteren des hemels te openen, niet anders betekent, als dat het veel water geregent heeft, en ſo andere. Derhalven tot hier toe, en dat vele ſeer kortelijk,

ſonder enige omſtandigheden, en by na verminkt, verhaald worden, indien imand wel opmerkt, hy ſal by na niets in de Schrift vinden, 't gene beweſen kan worden tegen 't licht der natuur te ſtrijden, en daar en tegen ſal hy vele, welke ſeer duiſter geſchenen hebben, door een middelmatige bepeinſinge konnen verſtaan en lichtelijk uitleggen. En hier mede mene ik, dat geen, 't welk ik beoogde, klaar genoeg getoont te hebben.

Nochtans voor al eer ik van dit Hooftdeel een einde make, is noch iets anders overig, 't geen ik hier vermanen wil, namelijk, dat ik hier op een geheel andere manier omtrent de wonderdaden, als omtrent de prophetien, gehandelt hebbe. Want ik hebbe aangaande de prophetie niets beveſtigt, dan 't geen ik uit de gronden in de heilige Schrift geopenbaard, heb konnen beſluiten: maar hier heb ik alleen de voornaamſte dingen uit de beginſelen, door 't natuurlijke licht bekent, getrokken: 't welk ik ook willens gedaan hebbe, om dat ik aangaande de prophetie, door dien ſy 't menſchelijk begrip overtreft en een enkele God-geleerde vrage is, niets beveſtigen, noch ook weten konde, waar in ſy voornamemtlijk beſtonde, ten ſy uit geopenbaarde gronden, en alſo ben ik toen gedwongen geweeſt de hiſtorie der prophetie ſamen te ſchakelen, en uit de ſelve ſekere leeringen te maken, welke my de natuur der prophetie, en desſelfs eigenſchappen, ſo veel geſchieden konde, leerden. Maar hier ontrent de wonderdaden, om dat 't gene, 't welk wy onderſoekken (namelijk of wy konnen toeſtaan, iets in de natuur te gebeuren, 't welk tegen desſelfs wetten ſtrijd, of 't geen niet uit de ſelve konde volgen) geheel tot de Wijsbegeerte behoort, behoefde ik geen gelijke; Ja ik oordele raadſamer: deſe vrage uit de gronden, door 't natuurlijk licht bekent, als ten meeſten kenbaar te ontknoopen: ik ſegge, dat ik ſulks raadſaamſt geoordeelt hebbe, (want ik hadde de ſelve uit de leeringen en gronden der Schriften ook lichtelijk beweſen konnen hebben) 't welk op dat het een iegelijk blijkbaar zy, ik met weinige tonen ſal; de Schrift beveſtigt in 't gemeen in ſommige plaatſen van de natuur, de ſelve een vaſte en onveranderlijk ordre te houden, als in den 148. Pſalm vers 6. en Jer. 21: 35, 36. Den Wijs-geer daar en boven leert in ſijn Prediker

Cap. 1 : 10. seer klaar, dat niet nieuws in de natuur gebeurt, en vers 11, 12. dit selve bevestigende, segt, dat alhoewel somtijds iets gebeurt, 't geen nieuw schijnt, dat sulks nochtans niet nieuw is, maar in de euwen, die te voren geweest zijn, en van welker geen geheugenisse is, gebeurt is; Want gelijk hy self segt, is 'er geen gedachtenisse der voorgaander dingen by de hedendaagse, noch ook geen gedachtenisse der hedendaagse sal by de nakomelingen zijn. Daarna segt hy Cap. 3 : 11. dat God alles in sijnen tijd schoon gemaakt heeft, en vers 14. segt hy, geweten te hebben, dat al wat God dede, sulks in euwigheid blijven soude, noch daar niet toe te doen, noch af te doen zy, alle welke klaarlijk leeren, dat de natuur sijn vaste en onveranderlijke ordre behoud, dat God in alle euwen, van ons bekent of onbekent, de selve geweest is, dat de wetten der natuur so volmaakt en vruchtbaar sijn, dat de selve niets kan bygedaan noch afgedaan worden, en dat eindelijk de wonderdaden, niet als om der menschen onwetenheid als iets nieuws geschreven hebben. Dese dingen worden nu in de Schrift uitdrukkelijk geleert, maar nergens, dat in de natuur iets gebeurt, 't geen tegen desselfs wetten strijd, ofte 't welke uit de selve niet soude konnen volgen; Hier by komt, dat de wonderdaden oorsaken en omstandigheden vereischen, (gelijk wy nu getoont hebben) en dat se niet volgen, uit wat voor, ik weet niet, Koninglijke heerschappie, welke 't gemeen volk God toe schrijft, maar uit een Godlijke heerschappie en besluit, dat is, (gelijk wy mede uit de Schrift getoont hebben) uit de wetten der natuur en desselfs ordre, en dat eindelijk de wonderdaden ook van de verleiders konnen geschieden, gelijk bewesen word, uit Deut. 13. en Matth. 24 : 24. Uit welke vorders seer wijdluftig volgt, de wonderdaden natuurlijke saken geweest te zijn, en derhalven de selve sodanig uit te leggen, dat se niet schijnen (op dat ik Salomons woorden gebruike, nieuw te zijn, of tegen de natuur te strijden, maar indien het kan geschieden, tot de natuurlijke saken meer strekende, 't welk op dat het van een ygelijk geschieden kan, heb ik enige regel-maten uit de Schrift gehaalt zijnde, by gebracht. Nochtans, alhoewel ik segge, de Schrift dese te leeren, verstaan ik niet, dese van de

selve

ſelve geleert te worden als leerſtukken, ter ſaligheid nodig, maar alleenlijk dat de propheten deſe ſelve, gelijk wy omhelſt hebben; alwaarom het van deſe een ygelijk, ſo als hy beſt te zijn gevoelen ſal, om de eere Gods en Godsdienſt, met een volkomen gemoet op te nemen, vry ſtaat te oordelen. 't Geen ook Joſephus gevoelt; want dusdanig ſchrijft hy in ſijn beſluit van het twede boek der Oudheden: *Niemand mistrouwe het woord van wonderdaad, indien de voorgaande menſchen, en door boosheid beroofde de wech der ſaligheid, blijkt, door de Zee gedaan, ofte door de wille Gods, of van ſelfs geopenbaard: dewijl en van haar, die eertijds met Alexander den Koning van Macedonien geweeſt zijn, en by ouds van de tegenſtanders der Pamphyliſche Zee gedeelt zy, en dewijl 'er geen ander wech was, hy haar een doortocht getoont heeft, dat met Gods wil, door hem de regeeringe der Perſſen ſoude te onder gebracht werden. En dit belijden allen, die de daden van Alexander geſchreven hebben, van deſe dingen oordeele derhalven, een ygelijk na zijn goedbedunken.* Dit zijn de woorden van Joſephus en desſelfs oordeel aangaande 't geloof der wonderdaden.

VII. HOOFTDEEL.

Van de uitlegginge der H. Schrift.

'T Is alle menſchen wel in de mond, de H. Schrift een woord Gods te noemen, 't welk de menſchen de ware geluksaligheid en wech der ſaligheid leert: maar ſy oordelen in der daad geheel anders; want het gemeen volk ſchijnt niets minder te beſorgen, als na de leer-ſtukken der H. Schrift te leven, en wy ſien haar alle meeſtendeel haar eigen verdichtſelen voor Gods Woord veilen, en niet anders beiveren, als onder voorwendinge van Godsdienſt anderen te dwingen, datſe met haar gevoelen; wy ſien, ſeg ik, de Gods-geleerde meeſt bekommert te zijn, hoedanig ſy haar verçierſelen en inſettingen uit de H. Schrift ſoude konnen uitdringen, en met het Godlijke ontſag te bemuuren, en

en niet anders met minder ſwarigheid als groter lichtveerdigheid uit te werken, als de Schrift of de meeninge des H. Geeſts uit te leggen, en indien 'er iets is, 't geen haar bekommert houd, 't is niet om dat ſy ſchromen, dat ſy den H. Geeſt enige dwalingen aan matigen en van den wech der ſaligheid afdwalen, maar op datſe niet van andere van dwalingen overtuigt mogen werden, en alſo leit haar eigen ontſach en geloofweerdigheid onder haar voeten, en word van andere veracht. By aldien de menſchen, dat gene, 't welk ſy met woorden van de Schrift getuigen uit oprechte gemoede ſpraken, ſy ſouden een gantſch ander manier van leven hebben, en ſo vele partijdigheden ſouden haar ſinnen niet ſlingeren, noch met ſo veel nijdigheden twiſten, en ſy ſouden met ſulk een blinde en lichtveerdige begeerte om de Schrift uit te leggen en nieuwe dingen in de Godsdienſt te bedenken, niet beſeten zijn: Maar ſouden daar en tegen niets anders als enkel leeringe der Schrift derven omhelſen, welke van de ſelve niet op 't klaarſte geleerd wierden: En eindelijk, ſouden die onheiligen, die de Schrift in ſeer veel plaatſen, te bederven niet ontſien hebben, van ſo grote misbedrijf haar gewagt hebben, en haar onheilige handen van de ſelve af houden. Maar de eergierigheid en valsheid hebben eindelijk ſo veel vermocht, dat de Godsdienſt niet ſo ſeer in 't gehoorſamen van de leeringen des H. Geeſts als in 't verdedigen van der menſchen verdichtſelen, gelegen zy. Ja dat de Godsdienſt niet in 't voort ſetten van liefde, maar in 't uitſtroijen van twedrachten onder de menſchen, en in een ſeer viandlijke haat, welke ſy met een valſche naam van Godlijke yver en brandende begeerte afſchilderen, begrepen word. By deſe kwalen is 't By-geloof gekomen, die de menſchen de reden en natuur verachten leerd, en daar over alleen te verwonderen en te eeren, 't welk hier beide tegen ſtrijd, alwaarom 't geen wonder is, dat de menſchen, op dat ſy haar over de Schrift verwonderen ſouden en eeren, de ſelve ſodanig ſoeken uit te leggen, op dat ſe aan deſe, tegen de reden, namentlijk, en de natuur, ten hoogſten te ſtrijden ſchijnen mach; En daarom droomen ſy in de H. Schrift ſeer diepe verborgentheden te verſchuilen, en in de ſelve, dat is, in de ongerijmdheden na te ſpeuren, de andere nuttige dingen ver-

versuimt hebbende, verdwasen sy, en al wat sy door sulk mijmeren verçieren, schrijven sy den H. Geest toe, en pogen het selve met het grootste gewelt en macht der genegentheden te verdedigen. Want dus is het met de menschen gelegen, dat al wat sy door een suiver verstand begrijpen, met verstand en reden alleen, al wat sy daar tegen uit de genegentheden des gemoeds inbeelden, sy dat met de selve ook verdedigen. Maar op dat wy uit dese draay-kolk uit wringen, en 't verstand van alle vooroordelen der God-geleerden suiveren, en niet lichtveerdiglijk verdichtselen van menschen voor Godlijke leeringen omhelsen, sullen wy van de rechte manier om de H. Schrift uit te leggen, handelen: en van de selve reden kavelen; Want in desen onkundig, konnen wy niets sekers weten, wat de Schrift, ofte wat de H. Geest leeren wil, en ik segge, (gelijk ik hier met weinige begrijpen sal,) die manier om de Schrift uit te leggen niet te verschillen van de manier om de natuur uit te leggen, maar met de selve gantschelijk over een te komen, want gelijk de manier om de natuur uit te leggen hier in voornamelijk bestaat, in 't samen-schakelen, namelijk, van de historie der natuur, uit welke wy, als uit sekere gegevene dingen, de bepalingen der natuurlijke dingen besluiten: so is 't ook om de Schrift uit te leggen, noodsaaklijk: desselfs oprechte historie op te stellen, en uit de selve als uit sekere gegeven dingen en beginselen de meninge der Schrift-makers door wettige gevolgen te besluiten. Want dan sal een ygelijk (so hy, namentlijk, geen andere beginselen, noch toegestaane dingen, om de Schrift uit te leggen, en van de saken, die in de selve begrepen zijn, te redeneren, toegestaan sal hebben, als de sulke alleenlijk, welke uit de Schrift en desselfs historie selfs afgeleid worden) sonder enig gevaar van te missen altijd voortgaan, en sal, van die dingen, welke ons begrijp overtreffen, even vry redeneren konnen, als van die dingen, welke wy door 't natuurlijke licht kennen. Maar op dat het klaar blijken mach, dat dese wech niet alleen de sekere, maar ook de enigste is, en dat de selve, met de manier om de natuur uit te leggen, over een stemt: so dient aangemerkt, dat de Schrift seer dikwils van saken spreekt, welke uit de beginselen, door 't natuurlijk licht kenbaar, niet

konnen, getrokken worden, want ſy maken 't grootſte gedeelte der hiſtorie en openbaringen ſamen gevoegt: en de hiſtorien houden meeſtendeel de wonderdaden in, dat is, (gelijk wy in 't vorige Hooftdeel bewesen hebben) dat de verhalingen van de ongewone dingen der nature na de gevoelens en oordelen der hiſtorieſchrijvers die de ſelve geſchreven hebben, en de openbaringen na de gevoelens der Propheten geſchikt zijn geweeſt, (gelijk wy in 't twede Hooftdeel getoont hebben,) en alſo waarlijk de menſchelijke bevatting overtreffen. Alwaarom de kenniſſe van alle deſe dingen, dat is, van by na alle ſaken welke in de Schrift begrepen zijn, van de Schrift ſelve moet gehaald worden: gelijk de kenniſſe van de natuur van de natuur ſelve. Wat de Zedelijke-leerſtukken en bewijſen, (welke mede in den Bibel begrepen zijn,) aangaat, ſchoon deſelve uit gemene kenlijkheden konnen beweſen worden, kan nochtans uit de ſelve niet beweſen worden, de Schrift de ſelve dingen te leeren, maar dat moet alleen uit de Schrift ſelve beweſen werden. Ja indien wy ſonder voor-oordeel de Godlijkheid der Schrift willen betuigen, moet ons uit deſelve alleen blijken, dat zy ware Zedelijke-leerſtukken en bewijſen leert, want hier uit alleen kan desſelfs Godlijkheid getoont werden, want wy hebben aangeweſen, de ſekerheid der Prophetien hier uit voornamentlijk te geblijken, dat de Propheten een oprecht en ten goede geneigt herte hadden, alwaarom dat ſelve ons ook bewijſen moet, aan deſelve geloof te konnen geven, maar dat uit de wonderdaden Gods weſentlijkheid niet kan betuigt worden, hebben wy nu ook aangeweſen, op dat ik nu ſwijge, datſe ook van de valſche Propheten konde geſchieden. Waarom de Godlijkheid der Schrift hier uit alleen blijken moet, om dat de ſelve de ware deucht leert, en dat moet alleen uit de Schrift blijken. 't Welk indien niet geſchieden konde, ſouden wy de ſelve niet ſonder groot voor-oordeel omhelſen, en van haar Godlijkheid betuigen. Alle de kenniſſe derhalven van de Schrift, moet van haar alleen gehaalt worden. Eindelijk, levert de Schrift de afdeelingen der ſaken niet, van welke ſy ſpreekt, gelijk ook de natuur niet doet. Alwaarom, gelijk als de bepalingen der natuurlijke ſaken uit verſcheide werkingen der nature moeten beſloten

ten werden, op de selve wijse dese uit verscheidene verhalingen, welke van elke saak in 't besonder in de Schrift ons ontmoeten, moeten uitgehaald worden. De algemene regel-mate dieshalven, om de Schrift uit te leggen, is, niets aan de Schrift, als desselfs leerstuk en bewijs, toe te eigenen, om dat wy uit desselfs historie ten hoogsten en meerendeel geen doorsicht hebben. Hoedanig nochtans de historie zijn moet, en wat voor dingen sy meest verhaald, sullen wy hier nu seggen.

Namelijk, *ten Eersten*, moet sy in sich begrijpen de natuur en eigenschappen der tale, in welke de boekken der Schrift geschreven geweest zijn, en welke haar Autheurs gewoon waren te spreken, want sodanig sullen wy alle de meningen, welke een ygelijke reden uit zijn gemene wijse van spreken toelaten kan, konnen na-speuren. En om dat alle de schrijvers, so des Ouden als des Nieuwen Verbonds Hebreën geweest zijn, is het seker, dat de history der Hebreeuwsche tale boven alles noodsakelijk is, niet alleen tot het verstand des Ouden Verbonds boeken, die in de selve tale geschreven zijn, maar ook des Nieuwen Verbonds; want schoon de selve in andere talen gemeen geweest zijn, spreken sy nochtans op de Hebreeuwsche wijse.

Ten Tweden, moet hy de sin-spreuken een ygelijk boeks versamelen, en de selve tot Hoofddelen brengen, op dat wy so doende alles 't geen van een selve saak gevonden word, by der hand hebben mogen; daar na, alle die dingen, welke twijffelachtig zijn, of donker, of die tegen malkanderen schijnen te strijden, aan te tekenen, en die sin-woorden noem ik hier duister of klaar, wiens sin en meninge uit de samen-hang der redeninge, licht of swaar door de reden begrepen worden. Want van de sin en meninge der reden-voeringe spreken wy, en niet van der selver waarheid. Ja ook, dient besonderlijk gewacht te werden, so lange wy de sin der Schrift soeken, dat wy niet door onse redeneringe voor so verre de selve op de beginselen van natuurlijk kennisse gegrondet is, (op dat ik nu van voor-oordelen swijge) ingenomen werden. Maar op dat wy de ware sin met de waarheid der saken niet vermenge, dient de selve door 't gebruik der tale alleen opgespeurt te werden, of door redeneringe, welke geen

andere grond, dan de Schrift, erkent. Welke alle, op datse klaarder verstaan werden, ik met een voorbeeld sal op helderen en verklaren. Dese spreuken van Moses, dat God een *vuur* zy, en dat God *yverig* zy, hoe klaar de selve zijn, hoe lange wy op de enkele betekenisse der woorden letten, daarom laat ik de selve ook onder de klaare ter sijde, al hoe wel sy ten opsichte van de waarheid en de reden de duisterste zijn; Ja, al hoe wel der selver letterlijke sin tegen 't natuurlijke licht strijd, ten sy het ook tegen de beginselen en gronden, die uit de historien der Schrift gehaald word, so sal nochtans de letterlijke sin gehouden moeten werden, en in tegendeel, indien dese sin-spreuken door haar letterlijke uitlegginge met de beginselen uit de H. Schrift gehaalt, bevonden worden te strijden, schoonse met de reden ten hoogsten over een kwamen, moesten de selve nochtans anders (namelijk op gelijke wijse) uit gelegt worden. Op dat wy derhalven weten mogen, of Moses gelooft heeft, dat God een *vuur* was, of niet, is sulks geensins te besluiten uit dat selve, dat dit gevoelen met de reden over een komt, of tegen de selve strijd. Maar alleen uit Moses eigen spreuken, namelijk, om dat Moses in verscheiden plaatsen klaarlijk leert, dat God gantsch geen gelijkenisse heeft met sichtbare saken, die in den hemel, op de aarde, ofte in de wateren zijn; Hier uit is te besluiten, dat dese sin-spreuk, ofte alle sodanige op gelijke wijsen moeten uitgelegt worden. Maar om dat men van de letterlijke sin, so min als 't mogelijk is, niet moet afwijken, daarom is eerst te ondersoeken, of dese enkele spreekwijse, *God is een vuur*, een andere sin, behalven de letterlijke, toelaat: dat is, of de naam van *vuur*, iets anders als een natuurlijk vuur betekent. 't Welk, by aldien bevonden wert uit gebruik der tale niets anders te betekenen, op geen andere dese spreek-manier dan ook moet uitgeleid worden, alhoewel tegen de reden strijdende; Maar in tegendeel, dat alle de andere woorden, schoon met de reden over een stemmende, na dese nochtans moeten gevoegt werden. Doch by aldien dit mede na 't gebruik der tale niet konde geschieden, dan sijn dese spreek-woorden onsamen-voeglijk, en moet daarom aangaande die sake het oordeel opgeschort worden. Maar om dat de naam *vuur*, voor *toorn* en

yver-sucht ook genomen word (besie Job 31 : 12.) hier door worden lichtelijk Moses spreek-woorden samen-gevoegt, en wy besluiten wettelijk, dat dese twe spreek-manieren, *God is een vuur*, en *God is yverig*, een en de selve spreek maniere zy: vorders, door dien Moses klaarlijk leert, dat *God lijdinge*, of ziels gesteldheden ontbeert, hier uit is 't gantschelijk te besluiten, dat Moses dat selve gelooft of ten minsten heeft willen leeren, schoon wy gelooven dese spreek-manier met de reden te strijden. Want, (gelijk wy nu getoont hebben) het ons niet geoorloft zy, de meninge der Schrift na de opvattinge van onse reden en na onse voor-begrepene gevoelens, te drajen, maar de gantsche kennisse des Bibels uit haar selfs gesogt te moeten werden.

Ten Derden, moet dese historie verhalen de gevallen aller Prophetische boekken, welker gedachtenisse wy hebben; namelijk, 't leven, seden en neerstigheden van de autheur ygelijks boeks, wie de selve geweest zy, in wat gelegentheid, op wat tijd, aan wien, en eindelijk, in wat tale hy geschreven heeft. Daar na, 't gebruik een ygelijks boeks, namentlijk, op hoedanig een wijse het selve eerst aangenomen is geweest, en in wiens handen het selve gekomen is: en eindelijk, hoe veel verscheidene lesingen desselfs geweest zijn, en door wiens raad het selve onder de heilige is aangenomen geweest; en eindelijk, hoe alle boekken, welke nu alle voor heilige beleden worden, tot een lichaam gesmolten zijn. Dit alle, seg ik, begrijpt de historie der Schrift, want op dat wy weten, wat voor spreek manieren als wetten voort gebracht worden, en wat voor als zedelijke leeringen, hier toe dient te weten het leven, de zeden en neerstigheden des Schrijvers; doet hier by, dat wy dies te lichter ymands woorden konnen uitleggen, hoe veel te beter wy zijn oorspronk, aard, en verstand kennen, daar na, op dat wy de euwige leeringen niet met de gene, welke voor een tijd alleen, of weinige ten gebruike konde zijn, vermengen: is ook nodig te weten, ten welken gelegentheid, op wat tijd, en aan wat soort van volk, of in welke euwe alle leer-stukken geschreven geweest zijn. De overige dingen, van welke wy daar en boven gesegt hebben, dienen ook geweten te worden, op dat wy boven de geloofweerdigheid van

yder boek, ook weten mogen, of die boeken ook door overspe-lige handen besoedelt konde worden, ofte niet; of 'er geen dwa-lingen ingeslopen zijn, of de selve van genoegsaam ervarene en geloofweerdige mannen verbetert zijn. Alle welke dingen ten hoogsten noodig zijn te weten, op dat wy ons, door een blinde macht bevangen zijnde, niets opgedrongen werd, maar alleen dat gene, 't welk seker en ontwijffelbaar is, omhelsen.

Nu na dat wy dese historie der Schrift gehad hebben, en vaste-lijk besloten hebben, en niets gelijk de leeringe der propheten seker gesteld hebben, 't welk niet uit dese historie volgt, ofte seer klaar uit getrokken kan werden. Sal het tijd zijn, dat wy ons aangorden, om de meninge der Propheten en des H. Geesttes op te speuren; maar hier toe word insgelijks een manier en ordre vereischt, gelijk die, welke wy uit des selfs historie tot uitleg-ginge der nature gebruiken: want gelijk wy in 't ondersoeken van de natuurlijke dingen, boven alle dingen poogen na te speu-ren, de meeste algemene saken, en de gantsche nature in 't ge-meen, als beweginge en ruste, en der selver wetten en regelma-ten, welke de natuur altijd behoud, en door welke sy geduurig werkt, en van dese dingen gaan wy tot andere minder algemene voort; So moet ook uit de historie der Schrift dat eerst gesogt worden, 't geen aldergemeenst en 't gene te gelijk de geheele steunsel en grond der Schrift is. En 't welk eindelijk in de selfde als een euwige en allen stervelijke seer nuttige leere van alle Pro-pheten aangepresen word. By voorbeeld, dat God enig en al-machtig is, die alleen moet aangebeden worden, en die allen menschen besorgt, en de selve boven alles lief heeft, die hem aanroepen, en haar naasten als haar selven beminnen. enz. Dese en diergelijke seg ik, leerd de Schrift over al so klaar en so uit-drukelijk, dat 'er niemand oit geweest zy, die aangaande desselfs meninge omtrent dese dingen getwijffelt heeft. Maar wat God zy, en op hoedanige wijse hy alle dingen siet, en de selve voorsiet, dese en diergelijke leert de Schrift niet als een wet, of als een eu-wige leeringe: En dat de Propheten selve omtrent dese dingen niet over een gekomen hebben, is nu te voren van ons getoont, en also is van diergelijke niets als een leere des H. Geests te stel-

len; schoon door 't natuurlijke lichtelijk te treffen soude konnen bepaald worden. Tot hier toe derhalven de algemene leere der Schrift wel gekent zijnde, sullen wy voortgaan tot andere algemene saken, en welke nochtans 't gemene gebruik des levens betreffen; gelijk als zijn, alle ware besondere uiterlijke werkingen der nature, welke niet anders als door gegeven gelegentheid konnen geoeffent worden, en al wat behalven dese dingen duister en twijffelachtig in de Schriften gevonden werd, moet uit de algemene leere der Schrift uitgeleid en beschreven worden: maar so daar enige malkander strijdig bevonden worden, moet gesien worden, in wat gelegentheid, in wat tijd, ofte aan wie de selve geschreven zijn. By voorbeeld, wanneer Christus segt, *Salig gy treurige, want gy sult vertrostinge omfangen.* Uit dese text weten wy niet, wat voor treurige hy verstaat: maar om dat hy daar na leert, dat wy in geen ding bekommert sullen zijn, als alleen over 't Koninkrijke Gods en desselfs gerechtigheid, 't welk hy als het hoogste goed aanprijst (besie Matth. 6: 33.) Hier van daan volgt, dat Christus door treurige alleen die gene verstaat, welke het Koninkrijke Gods en gerechtigheid van de menschen verwaarloost, betreuren: want dat konnen alleen die gene betreuren, die niets anders, als Gods Rijk ofte de billijkheid beminnen, en 't overige desgelijks verwachten, so ook, wanneer hy segt, *maar die gene die u op uwe rechter wange slaat, keert dien ook uwe andere wange toe*, en die meer volgen. Indien Christus dese dingen als Wet-gever de Regteren belaste, soude hy met dit bevel de Wet Moses te niete geworpen hebben, 't welk hy nochtans in tegendeel opentlijk vermaant (besie Matth. 5: vers 17.) Alwaarom men sien moet, wie dese dingen gesproken heeft, aan wien, en op wat tijd. Christus heeft namentlijk gesegt, die niet als Wet-gever, Wetten instelde, maar als een leeraar leeringen leerden; om dat hy niet alleen, (gelijk wy te voren vermaand hebben) so seer de uiterlijke werken, als wel 't herte verbeteren wilde. Daar na heeft hy dit tegen verdrukte menschen gesproken, welke leefden onder een verdorven regeringe en in welke de gerechtigheid gantsch verwaarloost wierde, en wiens val hy aanstaande sag. En dit selve, 't welke hier Christus op de naderende ondergang des Stads

leert, sien wy, dat Jeremias in sijn Klaag-liederen Cap. 3. op de letteren *Tet* en *Jod*, ook op gelijke tijd, in de eerste verwoestinge der Stad, gebeurt heeft, alwaarom sy dit niet, dan in de tijd der verdrukkinge geleert hebben, en dat nergens als een Wet voorgesteld, en in tegendeel Moses (welke niet ten tijde van onderdrukkinge geschreven heeft, maar (merk wel) om een goede regeringe te stellen, geschreven) heeft, schoon hy ook de *wrake* en *haat* tegen sijn even naasten veroordeelt heeft, nochtans geboden heeft *ooge voor ooge* te geven; hier uit volgt seer klaar, uit de enige gronden der Schrift selve, dat dese leeringe van Christus en Jeremias aangaande 't ongelijk te verdragen, en den godlosen in alles te voegen, plaats gehad heeft alleen in plaasen, alwaar de gerechtigheid verwaarloost wierd, en ten tijde van verdrukkinge, maar niet in een goede regeringe. Want in een goede regeeringe, alwaar gerechtigheid beschermt word, is een ygelijk gehouden, indien hy sich voor een rechtveerdige gehouden wil hebben, ongelijken voor den Rechter af te eischen (besie Levit. 5: 1.) niet om de wrake (besie Levit. 19: 17, 18.) maar met gemoede de gerechtigheid en de wetten des Vaderlands te beschermen. Alle welke dingen gantschelijk met de natuurlijke reden over een komen. Op dese wijse soude ik veel andere voorbeelden konnen by brengen, maar ik mene dese genoeg te zijn, om mijn meninge en de nuttigheid deses maniers, uit te drukken, 't welk ik voor tegenwoordig alleen besorge. Tot hier toe hebben wy alleen die spreek-manieren der Schrift na te speuren, geleerd; welke dieshalven lichtelijker konnen nagespeurt worden, dewijl aangaande die dingen oit geen oneenigheid by de Bibel-schrijvers is. Maar de overige, welke in de Schrift ontmoeten, en welke enkel beschouwelijk zijn, konnen so licht niet opgespeurt werden. Want de wech tot dese enger is, want al hoe wel de Propheten in beschouwelijke saken (gelijk wy getoont hebben) onder malkanderen verschilden, en de verhalingen der dingen meestendeel geschikt zijn na de voor-oordelen van een yder euwe, is het ons geensins geoorloft, de meninge van de ene Propheet met de klaardere plaatse eens andere te besluiten en uit te leggen: ten sy baarblijkelijk vast zy, dat sy en de selve spreek-manier gehouden

en begrepen hebben. Hoedanig derhalven de ſin der Propheten in diergelijke uit de hiſtorie moet uitgehaalt worden, ſal ik hier met weinige uitlegge: namentlijk omtrent deſe ook van de meeſt algemene te beginnen, door 't boven al na te ſoekken uit de meeſt klare Schrifts ſpreek-manieren, wat de prophetie of openbaringe ſy, en in wat ſaak deſelve voornamentlijk beſtaat. Daar na, wat een wonderdaad zy, en ſo voorts tot de meeſt gemene ſaken: van welke men tot de gevoelen een ygelijks Propheet dient neder te dalen, en van deſe eindelijk tot de ſin van een ygelijke openbaringe of voorſegginge, of hiſtorie of wonderdaad voor te gaan. Maar hoedanige ſorge wy gebruiken ſullen, dat wy in deſe de meninge der Propheten en Hiſtori-ſchrijvers met de meninge des H. Geeſt en de waarheid der ſaak niet verwerren, hebben wy te voren op ſijn tijd met veel voorbeelden getoont, waarom ik van deſe niet nodig achte langer te handelen; dit is nochtans omtrent de ſin der openbaringen aan te merken, dat deſe manier maar leert dat gene ontdekken, 't welk de Propheten en waarlijk geſien en gehoort hebben, maar niet, wat ſy met die hebben willen betekenen ofte verbeelden; want daar na konnen wy wichchelen, en niet ſekers uit de Schriftsg-ronden daar van afleiden. Wy hebben dieshalven getoont de manier om de Schrift uit te leggen, en te gelijk hebben wy beweſen deſe de enigſte en ſekerſte wech te zijn, om desſelfs oprechte ſin en meeninge voor den dach te halen. Ik beken gaarn, dat die gene van de ſelve ſekerder zijn, ſo daar enige zijn, welke desſelfs ware overleveringen en rechte uitlegginge van de Propheten ſelfs ontfangen hebben, gelijk de Pharizeen menen, of die gene, die haar Paus hebben, die omtrent de uitlegginge der Schrift niet dwalen kan, gelijk de Rooms-geſinde beroemen. Maar dewlijl wy van deſe overleveringe, noch van des Paus onfeilbaarheid niet konnen ſeker zijn, ſullen wy ook niets ſekers op haar konnen gronden. Want deſe hebben de oudſte Chriſtenen geloochchent; en de overleveringe de eerſte ſoorte der Joden. En ſo wy daar na op de ordre der jaren letten (op dat ik nu van andere dingen ſwijge) welke de Pharizeen ontfangen hebben van haar onderrechters, in welke zy deſe overleveringe tot Moſes toe voort brengen ſullen wy bevin-

den de selve valsch te zijn, 't welk ik op een andere plaatse bewijse. Alwaarom sodanig een overleveringe by ons seer verdacht moet zijn, en al hoe wel wy in onse manier der Joden overleveringe als onverdorven, pogen te voor-onderstellen, namentlijk, de betekenisse van woorden der Hebreusche tale, nochtans twijfselen wy aan de selve, maar van dit laatste geensins. Want het heeft noit ymand ten gebruike konnen zijn, de betekenisse van een woord te veranderen, maar wel de sin van een reden. Ook soude het seer swaar om doen zijn, om dat, die de betekenisse eens woords poogde te veranderen, te gelijk gedwongen soude worden, alle die autheuren, welke in die tale geschreven hebben, en dat woord in haar ontfangene betekenisse gebruikt hebben, na de meninge en 't verstand een ygelijks uit te leggen, of met de hoogste sorge te verderven. Daar by ook 't gemene volk de tale met de leere bewaart, en de sin der reden en de boekken eens geleerden alleen: lichtelijk konnen wy derhalven begrijpen, dat de geleerde de sin eniger leeringe of redevoeringe eens seldsaams boeks, welke sy in haar macht gehad hebben, wel hebben konnen veranderen of verderven, maar niet de betekenisse der woorden: doet'er by, dat indien ymand de betekenisse eens woords, waar aan hy gewent is, in een ander veranderen wil, hy sulks niet sal konnen doen, sonder moeite van dat selve naderhand weder of onder 't spreken of onder 't schrijven te sullen gade slaan. Met dese en andere redenen sullen wy ons selven lichtelijk aanraden, dat het niemand in 't sin kan gekomen zijn, sekere tale te bederven, maar wel dikmaal de meninge van enig schrijver, door 't veranderen sijner reden, of deselve verkeert te vertalen. Dewijl dan dese manier (welke daar op gebouwt word, dat de kennisse der Schrift van de selve ook alleen moet gesocht en verkreegen worden) de enigste en waarachtigste zy, moet van dat gene, 't geen deselve niet uitwerken kan om volkomen kennisse der Schrift te verkrijgen, gantschelijk te wanhoopen zijn. Doch wat swarigheid de selve heeft, of wat in de selve te wenschen is, op dat wy tot een volkomene en sekere kennisse der heiliger boeken, komen konnen, sullen wy hier nu seggen.

Voor eerst rijst een groote swarigheid in dese manier daar uit

op,

op, datſe een volkomen kenniſſe der Hebreuwſche tale vereiſcht, maar deſe waar nu van daan te halen? De oude oeffenaars der Hebreuwſche tale hebben aan de nakomelingſchap aangaande de gronden en leeren van deſe taal niets nagelaten: wy hebben ten minſten van de ſelve gantſchelijk niet, niet een enig Woord-boek, noch Letter-konſt, noch Spreek-konſte: maar de Hebreuwſche natie heeft alle verçierſelen, en alle heerlijkheid verloren, (en geen wonder, na datſe ſo veel nederlagen en vervolgingen geleden heeft) en heeft niets, dan enige brokken van de tale, en van enige boeken over gehouden, want by na alle namen van vruchten, vogelen, viſſchen, en veel andere, ſijn door de haat der tijden verdwenen, daar beneven is men in de betekeniſſe veler namen en woorden, welke in de Bibel ontmoeten, gantſch onkundig, of van de ſelve word geredenkavelt. Daar wy na alle deſe dingen, als wel voornamentlijk, na de ſpreek-manieren van deſe tale wenſchen: Want de alverſlindende tijd heeft desſelfs ſpreekwoorden en manieren van ſpreken (den Hebreuwſche volke alleen eigen) by na alle uit de gedachteniſſe der menſchen veroudert. Wy ſullen derhalven niet altijd konnen, gelijk wy wenſchen alle de meeningen van een yder redevoeringe, welke de ſelve uit 't gebruik der tale lijden kan, naſpeuren: en vele redenvoeringen ſullen ons voorkomen (al hoe wel met de bekentſte woorden uitgedrukt) welke ſin nochtans de alderdonkerſte, ja geheel onbegrijpelijk weſen ſal. By dit gene, dat wy, namentlijk, geen rechte hiſtorie der Hebreuwſche tale konnen hebben, komt noch, de geſteltheid ende aard deſer tale, uit welke ſo veel twijffelachtigheden ontſpruiten, dat het onmogelijk zy, ſodanig een middel uit te vinden, welke een ware ſin aller redenvoeringe der Schrift leert na te ſpeuren. Want behalven de oorſaken der dubbelſinnigheden, welke yder tale eigen zijn, worden noch anderen in deſe tale gevonden, uit welken ſeer veel dubbelſinnigheden voort komen, de ſelve hier aan te merken achte ik de moeite waardig te zijn.

De eerſte dubbelſinnigheid in de Schrift en donkerheid der redenvoeringe ſpruit ſeer dikwils voort, daar uit, dat letteren van eenderlei klank, de een voor de andere genomen werd, want de

Hebreën delen alle haar *A.B.C.* letteren af in vijf afdelingen, na de vijf werktuigen des monds, welke tot de uitſpraak dienen, als na de *lippen*, *tonge*, *tanden*, *gehemelte* en de *keel.* By voorbeeld, deſe vier, א. ה. ח. ע. *a. ha. ch. hh.* of *gn.* worden na de keel genoemd, en worden ſonder enig onderſcheid, dat ons bekent is, de een voor den ander gebruikt. Namelijk, אל: *el*: 't welk betekent (*tot*, *na*, *toe*, word dikmaal genomen voor על *hgal*: 't welk betekent (*boven*) en ſo wederom in tegendeel. Waar van daan het komt, dat alle delen van een redenvoeringe dikwils of dubbelſinnig genaamt worden, of als 't woorden zijn, welke geen betekeniſſe hebben.

Daar na ſpruit de twede dubbelſinnigheid der redenvoeringe uit de veelvuldige betekeniſſe van de ſamenvoegende en by woordtjes. By voorbeeld: ו. *vau*, word verwerdelijk genomen om ſamen te voegen en te ontknopen. Het betekent ook, *maar*, *om*, *dat*, *nochtans*, *dan.* כי. *ki*, heeft ſeven ofte acht betekeniſſen; namentlijk, *om dat*, *al hoe wel*, *indien*, *wanneer*, *gelijkerwijſe*, *dat een verbrandinge*, enz. en ſo meeſt alle de deelties.

De derde is, en welker veler dubbelſinnigheden oorſprong is, om dat de woorden in de te kennen gevende wijſe, ontbreken een tegenwoordige, onvolmaakte voorby, meer als volmaakte voorby, en toekomende tijd, in andere talen ſeer gebruikelijk in de gebiedende manier, ſo ook in de oneindige, ontbreekt alles, behalven de tegenwoordige tijd, maar in voor-onderſtellige manier, alles wat tot de ſelve behoort. En al hoe wel alle deſe gebreken van tijden en wijſen door ſekere regulen uit de gronden der tale geleid zijnde, lichtelijk, ja met de hoogſte nettigheid konden vergoedet worden, hebben nochtans de alderoudſte ſchrijvers de ſelve verſuimt, en onder malkanderen een toekomende tijd voor een tegenwoordige ofte voorledene, en in tegendeel een voorledene voor een toekomende gebruikt, gelijk ook een te kenne gevende wijſe voor een gebiedende ofte voor-onderſtellige. En ſulks niet ſonder groote twijffelachtigheid der redenvoeringe. Behalven deſe drie oorſaken der Hebreuwſche taals-dubbelſinnigheden, zijn noch twe andere overig op te merken, welkers ygelijk alleen van veel grooter gewichte is. De eerſte deſer is, dat de He-

Hebreën geen letteren, dat vocalen ofte klinkers zijn, heeft. De twede, dat sy met geen tekenen de redenen gewoon waren af te deilen, noch uit te drukken, ofte aan te wijsen: en alschoon dese twe, klink-letteren namelijk en tekenen, door stippen of punkten en accenten plegen vergoed te worden, konnen wy op de selve nochtans niet gerust zijn, door dien de selve van menschen van latere euwe, wiens geloofweerdigheid by ons niet gelden moet, uitgevonden en ingesteld zijn: en de ouden hebben sonder punkten (dat is, sonder klink-letteren en accenten) geschreven, gelijk uit vele getuigenissen blijkt; Maar de nakomelingen, (so als het haar den Bibel over te setten goed gedacht heeft) hebben dese twe daar by gevoegt; alwaarom de accenten en punkten, welke wy nu hebben, slegts hedendaagse vertalingen zijn, en geen meer geloof noch authoriteit verdienen als de andere uitleggingen der autheuren. Doch die dit niet weten, zijn onkundig, ten welken opsicht de autheur, welke de Sendbrief aan de Hebreën geschreven heeft, te verontschuldigen zy, dat hy Hoofdeel 11: vers 21. uitgelegt heeft de plaats Gensis Cap. 47: vers 31. geheel anders, als in de getekende Hebreuwsche text gevonden werd, als of den Apostel de sin der Schrift van Punkt-tekenaars heeft moeten leeren. De Punkt-tekenaars schijnen my eerder beschuldigt te moeten worden, 't welk, op dat het een ygelijk sien moge en te gelijk, dat dese verschillentheid alleen van 't gebrek vocalen gesproten is, ik hier beide uitlegge, stellen sal. De Punkt-tekenaars, hebben door haar punkten, namelijk, vertaalt, *en Israël heeft sich gebogen boven* (of met veranderen van de letter ע *hgain*, in א *aleph*, een letter zijnde, namelijk, van gelijke klank, als *jeglu*) *'t hooft des beds.* Maar de autheur des Sendbriefs, heeft in plaats vertaalt, *ende Israël heeft sich gebogen op het hooft* (ofte *bovenste*) *des stoks*, en dat door wesen van מטה *mathe*, in plaats van anderer lesinge met de selve letteren מטה *mita*, welke onderscheid alleen van de vocalen voort komt. Nu doordien in die verhalinge van de ouderdom van Jakob alleen, en niet, als in 't volgende Hoofdeel, van sijn siekte gehandelt word, schijnt het meer waarschijnelijk, de meeningen des Histori-schrijvers geweest te zijn, dat Jakob op 't bovenste sijns stoks, (welke na-

mentlijk, de oude luiden van een flepende ouderdom, om haar te fteunen, behoeven) en niet op 't bovenfte des beds geleent heeft, voornamelijk, dewijl het op defe maniere niet noodfakelijk zy, enige veranderinge of verplaatfingen van letteren te onderftellen. En met dit voorbeeld heb ik niet alleen die plaatfen des Briefs aan de Hebreën, met de text van Genefis te verenigen, maar voornamentlijk te tonen, hoe weinig geloove de hedendaagfche punkten en accenten te geven zijn, en dat derhalven die gene, die de Schrift fonder enig voor-oordeel vertalen wil, van defe gehouden is te twijffelen, en van nieuws aan te onderfoeken.

En door defe gefteldheid en natuur der Hebreuwfche tale (op dat wy tot ons voornemen weder keeren) kan een yder lichtelijk giffen, dat'er fo veel twijffelachtigheden moeten voort fpruiten, dat'er geen middel bedacht kan werden, met welke alle die felve bepaalt konnen worden en afgedeeld. Want het is niet, dat wy hoopen, dat dit felve uit de onderlinge vergelijkinge der reden-fpraken (welke wy de enige wech te zijn, getoont hebben, om de rechte fin uit vele, welke dat een yder reden-fpraak na 't gebruik der tale toelaten kan, uit te halen) abfolutelijk foude konnen gefchieden; eensdeels, om dat defe vergelijkinge van reden-voeringe, niet als by geval, fekere reden verklaren kan, door dien geen propheet ten dien einde gefchreven heeft, dat hy de woorden eens anders, of fijne eigen felfs terftond foude uitleggen; andersdeels ook, om dat wy de meninge van een propheet ofte apoftel. enz. uit de meninge eens anderen niet konnen befluiten, ten fy in faken, welke het gebruik des levens raken, gelijk nu van ons genoegfaam getoont is; maar niet, wanneer zy van befchouwelijke faken fpreken, of als fy wonderdaden of hiftorien verhalen. Ik kan dit noch daar en boven, namelijk, dat vele reden-voeringen in de H. Bladeren on-uit-leggelijk voor komen, met fommige voorbeelden, tonen: maar ik fla de felve tegenwoordig liever over, en fal, om de overige aan te merken, dat namelijk defe ware manier om de Schrift uit te leggen, noch meerder fwarigheden heeft, of wat in de felve vereifcht word, voort varen.

In defe manier doet fich noch een ander fwarigheid daar en

boven op, daar uit, dat de selve een historisch verhaal van alle de gevallen der Schrift-boeken vereischt, wiens innigste gedeelte wy niet kennen; want of wy zijn van de autheuren veler boeken, of liever schrijvers, gantsch onkundig, of wy twijffelen aan de selve, gelijk in 't volgende overvloedig sal getoont werden. Daar na weten wy ook niet, ten welken gelegentheid, en in wat tijd dese boekken, van wiens Schrijvers wy onkundig zijn, geschreven sijn geweest. Wy weten daar en boven niet, in wiens handen alle de boekken gevallen zijn, noch in wiens geschriften so veel verscheidene lesingen bevonden zijn: en eindelijk, of 'er noch niet veel andere geweest zijn by andere lesingen. Maar wat aan de wetenschap aller desen vast zy, heb ik op sijn plaats kortelijk te kennen gegeven, sommige dingen heb ik nochtans willens achter gehouden, welke nu hier dienen aangemerkt te werden. Indien wy een boek, 't welk ongelovelijke of onbegrijpelijke saken inhoud, of welk met veel donkere termen geschreven is, lesen, en desselfs autheur niet kennen, noch ook in wat tijd, en in wat gelegentheid hy geschreven heeft, sullen wy te vergeefs van desselfs ware sin trachten seker te zijn. Want in alle desen onkundig, konnen wy geensins weten, wat den autheur in 't sin gehad heeft of konde hebben: daar wy in tegendeel, dese dingen recht van ons gekent zijnde, sodanig onse gedachten bepalen, dat wy met geen voor-oordeel te vooren ingenomen worden, dat wy, namelijk, aan den Autheur, of aan die gene, ten wiens gunste deselve geschreven heeft, niets meer of minder rechts toeschrijven, en dat wy van geen andere saken denken, als van die gene, welke de autheur in 't sin konde gehad hebben, of welke de tijd en gelegentheid vereischen konde. 't Welk ik wel een yder mene te geblijken. Want het gebeurt seer dikmaals, dat wy gelijke historien in verscheiden boeken leesen, van welke wy een veel verscheidener oordeel maken, na de verscheidenheid namelijk der gevoelens, welke wy van de schrijvers hebben. Ik wete, dat ik eerlang in seker boek gelesen hebbe, dat een man, wiens naam den diefschen Orlandus was, seker gevleugelt monster in de lucht gewoon was te smijten, en dat selve sodanige landschappen als hy wilde, deed overvliegen, een groot getal menschen,

ſchen, en reuſen alleen doden, en diergelijke andere inbeeldingen, welken ten opſichte van 't verſtand gantſch onbegrijpelijk zijn. En ik hadde in Ovidius diergelijke hiſtorie van verſſen geleſen: en noch een andere in de boekken der Rechteren, en der Koningen, van Samſon, welke alleen en ſonder wapenen duiſenden van menſchen gedood heeft, en van Elias, die door de lucht vloog, en eindelijk met vierige wagen en peerden na den hemel gereiſt is. Deſe, ſeg ik, ſijn gantſch gelijke hiſtorien, nochtans maken wy van yder der ſelver een gantſche ongelijk oordeel: namelijk, dat de eerſte niet als beuſelingen heeft willen ſchrijven: de twede politijke, maar de derde heilige ſaken: en dit ſtellen wy ons ſelfs uit geen andere oorſaak voor, als uit die gevoelens, welke wy van der ſelver ſchrijvers hebben. 't Geblijkt derhalven, de kenniſſe der autheuren, welke duiſtere, en voor 't verſtand onbegrijpelijke ſaken geſchreven hebben, beſonder noodſakelijk te zijn, indien wy hare ſchriften uitleggen willen. Om die ſelve oorſaak is het ook nodig, om uit verſcheidene leſingen van duiſtere hiſtorien, de ware te konnen uitkieſen, te weten, in wiens geſchrift deſe verſcheidene leſinge gevonden zijn, en of 'er geen meer andere mannen van grooter geloofweerdigheid gevonden zijn geweeſt.

Eindelijk is 'er noch een ander ſwarigheid, om ſommige boeken volgens deſe manier uit te leggen, daar uit dat wy de ſelve boekken, in die tale in welke ſy geſchreven ſijn geweeſt, niet in weſen hebben. Want het Euangelium van Matthæus, en buiten twijffel ook de Sendbrijf aan de Hebreën, na 't gemeen gevoelen in de Hebreuwſche tale beſchreven zijn, welke nochtans niet openbaar zijn. Maar aangaande 't Boek Jobs word getwijffelt, in welke taal het ſelve is geſchreven geweeſt. *Aben Ezra* beveſtigt in ſijn aantekeningen, het ſelve uit een andere taal in de Hebreuwſche overgeſet te zijn, en het ſelve de oorſaak van ſijn donkerheid te zijn. Van de Apocrijphe boeken ſpreke ik niets, doordien de ſelve van veel ongelijker geloofweerdigheid zijn. En dit zijn alle de ſwarigheden van deſe manier om de Schrift uit te leggen uit desſelfs hiſtorie, welke wy hebben konnen, welke ik op te halen ondernomen hadde, en welke ik ſo groot achte te

zijn,

zijn, dat ik niet twijffele te bevestigen, wy de ware sin der Schrift in seer vele plaatsen of niet te verstaan, of sonder sekerheid daar na te raden. Maar in der waarheid komt dit wederom in tegendeel aan te merken, dat alle dese swarigheden alleen beletten konnen, om dies te minder de sin en meninge der propheten te verkrijgen, omtrent onbegrijpelijke saken, en welke derhalven maar ingebeeld worden, maar niet ontrent de saken welke wy en met het verstand begrijpen, en van welke wy lichtelijk een klaar denkbeeld konnen maken. Want saken, welke door haar aart lichtelijk begrepen worden, konnen noit so duister genaamt werden, of worden lichtelijk verstaan, volgens het spreek-woord, *het is den verstandigen haast genoeg gesegt.* *Euclides*, welke niet als seer gemene en ten hoogsten verstaanbare saken geschreven heeft, word lichtelijk van een yder in elke besondere tale uitgelegt, want het is niet van noden, om sijn meninge te begrijpen, en van sijn ware sin seker te zijn, de gantsche kennisse des taals, in welke hy geschreven heeft, te hebben, maar alleenlijk een seer gemene en by na kinderlijk, niet het leven, neerstigheid en seden des autheurs te weten, noch in wat tale, aan wien, of waar hy geschreven heeft, niet het geluk des boeks, of desselfs verscheide lesinge, noch hoedanich, noch eindelijk door wiens raad het selve is aangenomen geweest. En 't gene hier van *Euclides*, dat selve moet van alle, welke van saken door haar aard verstaanbaar, geschreven hebben, gesegt worden; en so besluiten wy, dat wy de meninge der Schrift omtrent de Zedelijke leeringen uit desselfs historie welke wy hebben konnen, lichtelijk konnen verkrijgen, en van desselfs ware sin seker zijn. Want de ware leeringen der Godvruchtigheid worden met de aldergebruikbaarste woorden uitgedrukt, door dien sy seer gemeen, en niet minder eenvoudig als voor 't verstand licht zijn; en om dat de ware saligheid en geluk in de suivere ruste en vergenoegen des gemoeds bestaat, en wy in die dingen alleen waarlijk gerust zijn, welke wy op 't klaarste verstaan, hier uit volgt seer baarblijkelijk, wy de meninge der Schrift, omtrent saken, welke heilsaam en tot de geluksaligheid nodig zijn, sekerlijk te konnen begrijpen: waarom 'er geen reden is, om aangaande de overige so bekommert te zijn: want de overige dingen, alhoewel

wel wy de selve so in 't meerendeel met de reden en verstand niet bevatten konnen, bevatten meer nieuwsgierigheid als nuttigheid.

Hier mede mene ik, de ware manier om de Schrift uitteleggen getoont te hebben, en mijn meninge dies aangaande genoegsaam, verklaart. Twijffele daar en boven niet, of ygelijk siet nu dat dese manier geen ander licht als 't natuurlijke selfs vereischt. Want de aard en vermogen deses lichts hier in voornamentlijk bestaat, dat het de saken, welke namentlijk, duister zijn uit kenlijkheden, en als uit gegevene kenlijkheden door wettige gevolgen afleid en besluit, en niet is'er anders, 't geen dese onse manier vereist, en schoon wy toestaan, de selve niet tot alles genoeg te zijn, wat in de Bibel voorkomt, so is sulkx sekerlijk na te speuren, dat selve spruit nochtans niet uit haar gebrek voort, maar daar uit, dat de wech, welke sy de ware en rechte leert te zijn, noit gebouwt is, noch van menschen betreden, en dieshalven door vervolg van tijd seer hard en by na ongankbaar geworden is, gelijk ik sulx genoegsaam uit de swarigheden, welke ik verhaalt hebbe, meene te geblijken: nu is overig de gevoelens en meninge der verschillende te ondersoeken. Die gene, die ons hier eerst te ondersoeken voorkomt, is 't gevoelen der gener, welke stellen, dat het natuurlijk licht geen macht heeft om de Schrift uit te leggen, maar dat hier toe meest van noden is en vereist word een bovennatuurlijk licht, maar welke dit licht boven het natuurlijke zy, laat ik voor haar om uit te leggen. Ik kan alleenlijk niet anders gissen, als dat sy ook in duistere termen hebben willen belijden, dat se veeltijds aangaande de ware sin der Schrift twijffelden. Want indien wy op haar uitleggingen letten, sullen wy bevinden de selve niets boven natuurlijks behelsen, ja niets anders als enkel gissinge te zijn. Zy werden vergeleken, met de uitleggingen der gener, welke rondelijk belijden, geen ander dan 't natuurlijk licht te hebben, en sy sullen gantsch gelijk bevonden werden, menschelijken namentlijk, lange al bedacht, en met arbeid en moeite gevonden: maar dat sy seggen, het natuurlijk licht niet genoeg te zijn, doch dit selve blijkt valsch te zijn, eensdeels hier uit, dat wy nu bewesen hebben, dat geen swarigheid om de Schrift uit te leggen gekomen is uit gebrek der krachten van 't natuurlijk

licht, maar alleen uit dier menschen eensinnigheid (op dat ik niet segge boosheid) welke de historie der Schrift, terwijl sy de selve hadden konnen samen schakelen, verwaarloost hebben: daar na ook daar uit, dat dit selve boven-natuurlijk licht (gelijk alle, indien ik niet misse, bekennen) een Goddelijke gave sy, den gelovigen alleen gegeven. Maar de Propheten en Apostelen, waren gewoon niet alleen aan gelovigen, maar meestendeel aan ongelovigen en godlosen te verkondigen, en die derhalven also bekwaam waren om de meningen der Propheten en Apostelen te verstaan. Andersins hadden de Propheten en Apostelen geschreven tegen kinderkens en jongelingen te prediken, en niet tegens met reden begaafde mannen; en te vergeefs soude Moses wetten voorgeschreven hebben, indien de selve niet, als van de gelovigen, die geen wet behoeven, verstaan konde worden. Alwaarom die gene voorwaar, welke een boven-natuurlijk licht soeken om de meningen der Propheten en Apostelen te verstaan, het natuurlijk licht schijnen te behoeven. Verre is 't 'er derhalven van daan, dat ik sodanige een boven-natuurlijk Goddelijke gave te besitten, oordelen soude. *Maimonides* heeft een gantsche andere meeninge gehad, want hy gevoelt, een yder schriftuur plaats verscheidene ja tegenstrijdige sinnen toe te laten, en wy van de ware sin der selver niet seker te zijn, ten sy wy weten, dat die plaats, so als wy de selve verklaren, niets behelst 't welk niet met de reden over een komt, of 't geen met de selve soude strijdig zijn. Want by aldien uit desselfs letterlijke sin bevonden wierd daar tegen te strijden, alhoewel de selve klaar mochte schijnen, hy nochtans de plaats anders verklaart te moeten werden, oordeelt. En sulx in sijn 25. Hooftdeel twede deel, na de wijse der Nebuchin seer klaarlijk te kennen geeft, want hy segt: ,,Weet, dat wy niet ,,ontsien te seggen dat de Wereld van eeuwigheid geweest zy, ,,om de texten, die in de Schrift van de scheppinge des Werelds ,,voorkomen. Want de texten, welke leeren, dat de Wereld ,,geschapen is, en sijn niet meerder als de gene, welke leeren, ,,God lichamelijk te zijn, noch daar zijn ons ook geen toegangen, om de selve uit te leggen, die in dese stoffe aangaande de ,,scheppinge der Wereld gevonden werden, toegeslooten, of ook

„belet, maar wy souden de selve hebben konnen uitleggen, ge-
„lijk wy gedaan hebben, als wy de lichamelijkheid van God af-
„geweert hebben, en misschien soude dat veel lichter om doen
„zijn, en wy souden veel gemakkelijker de selve hebben konnen
„verklaren, en de eeuwigheid der Wereld vast stellen, als wan-
„neer wy de Schriften verklaart hebben, op dat wy souden af-
„weeren, de gesegende God, lichamelijk te zijn, maar op dat
„ik sulx niet soude doen, en op dat ik dit niet gelove (namelijk
„dat de Wereld euwig is) bewegen my twe oorsaken, I. Om
„dat het met klaare bewijsinge blijkt, God onlichamelijk te zijn,
„en het is noodsakelijk alle die plaatsen te verklaren, wiens let-
„terlijke sin tegen de bewijsinge strijdig is, want het is seker de
„selve dan noodsakelijk een verklaringe (behalven de letterlijke
„sin) te hebben, maar der Werelds euwigheid werd met geen
„bewijs getoont, en is daarom niet noodsakelijk de Schrift ge-
„welt aan te doen, en de selve uit te leggen na de aankomende
„gevoelens, tot wiens tegenstrijdige wy neigen konden door eni-
„ger reden aanraden: II. Om dat te geloven, dat God onlich-
„chamelijk is, tegen de gronden des Wets niet strijdig is: enz.
„Maar de euwigheid der Wereld te geloven, op die wijse als 't
„Aristoteles gemeent heeft, werpt de Wet van hare grond ter ne-
„der. enz. Dit zijn de woorden van Maimonides, uit welke helder klaar dat gene volgt, 't welk wy even gesegt hebben, want indien het hem uit de reden gebleek, dat de Wereld euwig was, hy soude geen swarigheid maken de Schrift te drajen en te verklaren, tot dat hy eindelijk dit selve te leeren schijnen soude. Ja hy soude terstond seker zijn, dat de Schrift, alhoewel over al daar tegen roepende, nochtans dese euwigheid der Wereld geleert hadde willen hebben, en also sal hy van de ware sin der Schrift, hoewel klaar sijnde, niet seker konnen zijn, so lange hy aangaande de waarheid der sake sal konnen twijffelen, ofte so lange het hem aangaande de selve niet geblijkt. Want so lange als 't van de waarheid der sake niet geblijkt, so lange weten wy niet, of de saken met de reden over een komen, dan of de selve daar mede strijdig zijn, en gevolgelijk weten wy ook so lange niet, of de letterlijke sin waar ofte valsch zy. Welk gevoelen wel, indien waar was, ik

gant-

gantſchelijk toeſtaan ſoude, dat wy iets anders, als 't natuurlijke licht tot verklaringe der Schrift behoeven. Want by na alles, wat in de Schrift gevonden wert, kan niet afgeleid worden uit de beginſelen door 't natuurlijk licht kenbaar, (gelijk wy nu getoont hebben) en alſo kan ons niet aangaande der ſelver waarheid uit de kracht des natuurlijke lichts geblijken, noch gevolgelijk iets van de ware ſin en meeninge der Schrift, maar hier ſouden wy noodſakelijk een ander licht van noden hebben. Daar na, indien deſe meninge waarachtig was, ſoude daar uit volgen, dat het gemene volk, welk in de bewijſingen meeſtendeel onkundig is, of van de ſelve niet ontledigt zijn kan, van de Schrift niets als alleen uit geloofweerdigheid en getuigeniſſe der Philoſopheerende kan toe laten, en ſal by gevolge onderſtellen moeten, dat de Philoſophen ontrent de uitlegginge der Schrift niet konnen dwalen, welke ſekerlijk een nieuwe geloofweerdigheid der Kerke zijn ſoude, en een nieuwe ſoorte van Prieſteren en heiligen, welken het gemeen volk meer belachchen als eeren ſouden: en ſchoon onſe maniere de kenniſſe der Hebreuwſche tale vereiſcht, met welkers beneerſtinge het gemene volk mede niet ſitten kan, kan ons nochtans niets diergelijks tegen geworpen worden, want het gemeen volk van de Joden en Heidenen, tegen welke eertijds de Propheten en Apoſtelen gepredikt en geſchreven hebben, verſtonden de tale der Propheten en der Apoſtelen, uit welke ſy ook der ſelver meeninge begrepen, maar niet de redenen der ſaken, welke ſy predikten, welke ſy volgens de meninge van Maimonides ook moeſten weten, ſouden ſy de meningen der Propheten bevatten. Het volgt derhalven uit de reden van onſe maniere niet noodſakelijk, dat 't gemeen volk op 't getuigeniſſe der verklaarders ſoude ruſten, want ik tone een volk (hoewel gemeen) 't welk de tale der Propheten en Apoſtelen konden; maar Maimonides ſal geen volk toonen, 't welk de oorſaken der dingen verſtaat, uit welke het der ſelver meninge begrijpt. En wat het hedendaagſche gemeen volk aan belangt, hebben wy nu getoont, dat ſy alle dingen, welke tot de ſaligheid nodig zijn, hoewel in der ſelver redenen onkundig, lichtelijk nochtans in yder tale konnen begrijpen, door dien de ſelve ſaken ſeer gemeen en gebruikelijk

zijn, en op dit begrip, maar niet op 't getuigenisse der verklaarder steunt het volk, en wat dan de overige dingen betreft, volgt de selve wisselvalligheid in dese met de geleerden. Maar laat ons tot de meninge van Maimonides weder-keeren, en de selve wat naukeuriger ondersoekken. Eerstelijk onderstelt hy, dat de Propheten in alle dingen onder malkanderen over een gekomen hebben, en de hoogste Philosophen en Theologanten, dat is, Wijsbegeerigen en Godgeleerden, geweest te zijn, want hy wil, dat de selve uit de waarheid der sake besluit gemaakt hebben. Maar dat sulx valsch is, hebben wy in 't Twede Hooftdeel getoont: daar na onderstelt hy, dat de sin der Schrift uit de Schrift selve niet kan geblijken, want de waarheid der saken uit de Schrift niet geblijkt, (als welke niets bewijst, en de saken, van welke sy spreekt, niet met onderscheid noch haar eerste oorsaken leert,) alwaarom na 't gevoelen van Maimonides ook desselfs ware sin uit haar niet kan getrokken werden, als uit de selve niet konnende geblijken. En dat dit mede valsch is, hebben wy nu mede in dit Hooftdeel aangewesen, want wy hebben getoont, en door de reden en met voorbeelden, dat de sin der Schrift uit haar ook alleen geblijken moet, en van haar alleen, ook wanneer sy van saken die door 't natuurlijk licht kenbaar zijn, spreekt: moet gesogt werden. Hy onderstelt eindelijk, dat het ons geoorloft is, de woorden der Schrift na onse voorbedachte gevoelen te verklaren, te draijen, en de letterlijke sin, (alhoewel seer doorsichtig, en klaar,) te ontkennen, en in een andere te veranderen. Welke vriheid een ygelijk, behalven dat het ook recht tegen die dingen, welke wy in dit en andere Hooftdelen bewesen hebben, strijdig is, wel siet al te groot en lichtveerdig te zijn: Maar laat ons hem dese groote vriheid toestaan, wat vordert de selve? niets voorwaar, want de dingen, die onbewijslijk zijn, en welke het grootste gedeelte der Schrift uitmaken, konnen op dese wijse niet nagespeurt worden, nochte door dese draad verklaren, of vertalen, wanneer wy tegens onse manier in te volgen, vele dese stoffe aangaande soude konnen verklaren, en van de selve vrielijk redeneren. Gelijk wy nu met reden en met der daad getoont hebben: maar welke dingen uit haar aard verstaanbaar en begrijpelijk

zijn,

zijn, der selver sin word lichtelijk, (gelijk wy nu getoont hebben) uit de samenhang der reden-spraak, uitgetrokken. Alwaarom dese manier gantsch onnut is. Doet 'er noch by, dat het selve alle sekerheid, welke het gemene volk uit de eenvoudige lesinge, van de sin der Schrift hebben kan, gantschelijk aan haar daar en boven beneemt. Alwaarom wy dese meninge van Maimonides als schadelijk, onnut, en ongerijmd verwerpen. Wat vorder de overleveringen der Pharizeen betreft, hebben wy nu boven gesegt, de selve by haar niet te geblijken: en dat de geloofweerdigheid der Roomsche Pausen meer getuigenisse van noden heeft, en uit geen andere oorsake misprijse ik dese. Want indien de Schrift selve ook die even gelijk konde tonen, als eertijds de Joodsche Priesteren, soude my niets verwonderen, dat onder de Roomsche Priesteren Kettersche en Godloosen gevonden zijn geweest, dewijl eertijds onder de Hebreuwsche Priesteren de sulke bevonden zijn geweest, welke door slinkse middelen 't Priesterdom verkregen hebben, by welke nochtans uit bevel der Schrift, de opperste macht was om de Schrift uit te leggen. Besie Exod. 17: 11, 12. en Cap. 33: 10. en Maliach. 2: 7. Maar door dien sy ons geen getuigenisse tonen sodanig, blijft haar authoriteit by ons verdacht, en op dat niemand, door 't voorbeeld eens Hebreuwschen Priesters bedrogen zijnde, mene, dat de algemene Godsdienst ook een Priester is behoevende, so komt aan te merken, dat de Wetten van Moses, om dat het selve openbare Wetten des Vaderlands waren, noodsakelijk sulke behoefde, op dat sy behouden souden mogen werden, door sekere openbare authoriteit, want indien een yder de vriheid hadde openbare rechten na sijn goetdunken uit te leggen, soude geen Gemenebest konnen bestaan, maar soude hier mede terstond ontbonden werden, en het openbaar recht soude het verborgen recht zijn. Maar noch is de manier en reden des Godsdienst geheel anders. Want alhoewel de selve niet so seer in de uitterlijke werkinge, als in de eenvoudigheid en waarachtigheid des herten bestaat, is de selve van geen recht ofte authoriteit: want de eenvoudigheid en waarachtigheid des herten, word den menschen niet door gebied van wetten, noch door openbare authoriteit ingestort, en niemand kan

kan absolutelijk door gewelt ofte wetten gedwongen worden, dat hy geluksalig worde, maar hier toe word vereist een Godvruchtige en broederlijke vermaninge, een goede opvoedinge, en boven alles een eigen en vry oordeel. Dewijl der halven het hoogste recht om vrielijk te gevoelen (ook van de Godtsdienst,) by een yder zy, en niet bedacht kan worden, dat ymand van dit recht soude konnen afwijken, sal daarom by een ygelijk mede sijn het hoogste recht en de hoogst authoriteit van de Godsdienst vri te oordelen, en gevolgelijk voor sich te verklaren en uit te leggen, want om geen ander oorsaak is de hoogste authoriteit om wetten uit te leggen, en 't opperste oordeel van openbare saken by de Overheid, als om datse openbare rechters zijn; en also sal ook om die selve oorsaak de hoogste authoriteit om de Godsdienst te verklaren, en van de selve te oordelen by een ygelijk zijn, namelijk, om dat hy sijns eigen rechts is. Verre is het 'er derhalven van daan, dat uit de authoriteit des Hebreeuwsche Priesters om de wetten des Vaderlands uit te leggen, soude konnen besloten werden de authoriteit des Roomsche Priesters, om de Godsdienst uit te leggen, daar in tegendeel lichter daar uit by een yder sulx algemeen te zijn, besloten werd: en hier uit konnen wy ook toonen onse manier om de Schrift uit te leggen, de beste te zijn. Want dewijl de grootste authoriteit om de Schrift uit te leggen, by een yder zy, moet de forme van uitlegginge geen ander zijn, als 't natuurlijke licht, 't welk allen gemeen en eigen is. Geen enig licht boven de natuur noch geen enige authoriteit; want se moet niet so swaar zijn, dat sy niet als van seer scherpsinnige Philosophen kan gestiert worden, maar na 't natuurlijke en gemeen verstand en bekwaamheid der menschen gepast, gelijk wy onse te zijn getoont hebben. Want wy hebben gesien, dat die swarigheden, welke sy nu heeft, gesproten zijn, van der menschen eensinnigheid, en niet uit de aard des maniers.

VIII. HOOFT-

VIII. HOOFTDEEL.

In welke getoont word, dat de vijf boeken, en de boeken van Josua, Rechteren, Ruth, Samuëls en der Koningen, niet en zijn door haar selfs geschreven. Daar na word ondersogt, of'er ook meer schrijvers van die alle geweest zijn, of een alleen, en wie die gene.

In 't voorgaande Hooftdeel hebben wy van de gronden en beginselen der schriftuurlijke kennisse gehandelt en de selve geen andere te zijn getoont, als een simpele historie deser. Maar dat dese, (alhoewel voornamentlijk noodsakelijk) by de ouden is verwaarloost, of, indien sy enige geschreven of overgelevert hebben, door de nijd der tijden verloren zijn, en by gevolge het grootste gedeelte der gronden en beginselen deser kennisse wech geraakt te zijn. 't Welk noch te verdragen soude zijn, indien de nakomelingen binnen de rechte palen sich gehouden hadden, en de weinige, welke sy ontfangen of gevonden hadden, ter goeder trouwe aan haar navolgeren hadden overgelevert, en geen nieuwe dingen uit haar brein uitgedouwt hadden; waar door 't geschiet is, dat de historie der Schrift, niet alleen onvolmaakt, maar ook met meerder fauten gebleven is. Dese niet alleen weinige grondstukken der Schrifts kennisse te verbeteren, als ook de gemene vooroordeelen der Godgeleerdheid wech te nemen, sal het oogmerk mijnes werks in desen zijn. Maar ik vrese, dat ik sulx al te laat sal aanvaerden, want de saak is daar toe nu by na gekomen, dat de menschen omtrent dit gene niet willen berispt of verbetert zijn: Maar dat gene 't welk sy onder de gedaante van Godsdienst omhelst hebben, herdnekkiglijk staande houden, en geen plaats voor de reden, als by seer weinige (indien sy by de overige vergeleken werden) overgelaten schijnt, so wijdluftig hebben dese vooroordeelen der menschen sinnen ingenomen, ik sal nochtans onderstaan, en niet aflaten de saak te beproeven,

door dien 'er niets is, waarom van dese saak gantsch te wanhoopen sy. Maar op dat ik de selve in ordre toone sal, sal ik van de vooroordelen omtrent de ware Schrijvers der heiliger boeken beginnen, en wel voor eerst van de Schrijver der vijf boeken, welke by na alle Mosen te zijn geweest geloost hebben; ja welke so hardnekkig de Pharizeen beschermt hebben, dat sy dien voor een Ketter gehouden hebben, welke anders scheen te gevoelen, en om dese oorsaak heeft *Aben Hesra*, een man van suiver verstand, en van geen middelmatige geleerdheid, en die de eerste van allen, (welke ik gelesen hebbe) dit vooroordeel op gemerkt heeft, zijn meninge niet opentlijk derven verklaren, maar de saak alleen met duisterder redenen te kennen te geven, welke ik hier klaarder te stellen niet ontsien sal, maar de saak op 't klaarste soeken te betonen: de woorden dan van *Aben Hesra*, welke in sijne aantekeninge over Deuternomium gevonden werden, zijn dese: *over den Jordaan enz. Verstaat alleen de vergorgentheid der twaalef. enz. Ook heeft Moses de Wet geschreven, en hy was toen een Kanaäniter op de aarde, op de Berg Gods sal hy geopenbaart worden: dan ook; Siet zijn bed, een yser bedde, dan sult gy de waarheid verstaan.* Met dese weinige geeft hy te kennen en toont te gelijk, dat het Moses niet geweest is die de vijf boeken geschreven heeft, maar een seker ander, welke lange daar na geleeft heeft: en eindelijk, dat het boek, 't welk Moses geschreven heeft een ander geweest is. Om dit, seg ik, te toonen, tekent hy ten I. Aan de voorreden selfs van Deuternomium, welke van Moses, die over de Jordaan niet gegaan is, niet konde geschreven worden: hy merkt ten II. aan, dat het geheel boek Moses is beschreven geweest seer wijd op de ommekring alleen van een Altaar. (Besie Deut. 27. en Jos. 8: 35. enz.) Welke volgens verhaal der Rabbinen alleen uit twalef stenen bestonde: uit welke volgt, dat het boek Moses veel kleender geweest is als de vijf boeken. Dit, mene ik, dat de Autheur heeft willen betekenen door de *verborgentheid der twalef, enz.* ten zy hy by geval verstaan heeft die twalef vervloekingen, welke in 't voornoemde Hooftd: van Deut: gevonden worden, welke hy misschien geloost heeft, dat niet in 't Boek des Wets geschreven waren, en dat daarom, om dat Moses, behalven de beschrijvinge

ge des Wets, de Leviten noch belast die vervloekingen te herhalen, op datse het volk door een eed-sweringe aan 't gehoorsamen der Wetten verbinden souden. Of, hy heeft misschien het laatste Hoofdeel van Deut. aangaande de dood van Moses, willen betekenen, welke Hoofdeel in twaalf versen bestaat. Maar dese dingen, en welke daar en boven andere gissen, zijn niet nodig nader hier te ondersoeken. Hy tekent ten III. aan, dat 'er in 't 33. Cap. vers 4. van Deut. gesegt word, *en Moses heeft een Wet geschreven.* Welke woorden Moses wel niet schijnen geweest te zijn, maar eens anderen schrijvers, Moses daden en schriften verhalende. Hy tekent ten IV. aan, de plaatse Genesis Cap. 12. vers 6. alwaar in 't verhaalen, dat Abraäm het land Kanaän besag. De Histori-schrijver by voegd, dat *hy toen ter tijd een Kanaäniter in dat selve land was.* In welke hy de tijd, in welke hy dit geschreven heeft, klaarlijk afscheid. En derhalven moesten dese dingen na de dood van Moses, en wanneer de Kanaäniten nu uitgedreven waren en de selve landschappen niet langer besaten, geschreven worden; 't welk de selve *Aben Hezra*, over dese plaats aantekenende ook met dese woorden heeft te kennen gegeven: „En hy was een „Kanaäniter toen in dat selve land, het schijnt dat Kanahan (*de neef van Noë*) „het land Kanaän van een ander beseten zijnde, „ingenomen heeft, 't welk indien niet waar zy, so is in dese „saak een verborgentheid, en wie sulx verstaat, die swijge. Dat is, indien Kanahan die landschappen in gevallen is, dan sal de sin zijn: *dat hy toen een Kanaanijt in dat selve land geweest is*, door het uitsluiten, namelijk, van de voorledene tijd, in welke het van een ander natie bewoont wierde. Maar indien Kanahan die landschappen de eerste bewoont heeft (gelijk uit het 10. Capittel van Genesis volgt) dan sluit de text namelijk de tegenwoordige tijd, dat is, van des schrijvers af, en also niet van Moses, ten wiens tijde, namelijk, sy ook die landschappen besaten, en dat is *de verborgentheid, 't welk hy beveelt te swijgen.* Ten V. tekent hy aan, dat Genesis 22: 14. de berg *Morea* Gods berg genaamt werd, welke naam de selve noit gehad heeft, als na dat sy ten opbouw des Tempels toegeeigent is geweest; maar dese verkiesinge des bergs en was noch niet geschied ten tijde van Moses, want Mo-

ſes wijſt geen plaats van God verkooſen aan, maar voorſegt in tegendeel, dat God eerlange een ſekere plaats verkieſen ſoude, welke met Gods naam ſoude belaſtigt worden. Ten VI. merkt hy aan dat in het derde Cap. van Deuter. tuſſchen het verhaal van Og den Koning van Baſan deſe dingen ingevoegt worden: *alleen Og den Koning van Baſan is van de overige * reuſen overgebleven, ſiet dat zijn bedſtede was een bedſtede van yſer, dat* (bedſtede) *ſekerlijk, welke is in Rabat der kinderen Ammons negen ellen lang, enz.* welke tuſſchen ſpraake ſeer klaar te kennen geeft, dat de ſchrijver deſer boeken lange na Moſes geleeft heeft, want dit is een wijſe van ſpreeken van ſodanig een, welke ſeer oude ſaken verhaald, en welke de overblijfſelen der ſaken, om geloove te maken, aanwijſt; en ſonder twijffel is deſe bedſtede eerſt ten tijde van David, (welke deſe ſtad ten onder gebracht heeft, gelijk in 't twede boek Samuëls Cap. 12: vers 30. verhaald word,) gevonden geweeſt: maar niet alleen hier, maar ook een weinig lager mengt de ſelve Hiſtori-ſchrijver onder de woorden van Moſes: *Jaïr de ſone van Manaſſe kreeg de gantſche landſtreke van Argob, tot aan de land-palen der Geſuriten, en Machabiten, en hy noemde die plaatſen na zijn naam Baſan, de dorpen van Jaïrus tot op deſen dag.* Deſe dingen, ſeg ik, doet de Hiſtori-ſchrijver by de woorden van Moſes, om de ſelve te verklaren, welke hy even te voren aangeweſen heeft, namelijk, *en het overige van Gilead; mitsgaders het gantſche Baſan, het Koninkrijke Ogs, gaf ik aan den halven ſtamme van Manaſſe, de gantſche landſtreke van Argob door 't gantſche Baſan, welke genoemd word der reuſen land.* De Hebreën wiſten buiten twijffel ten tijde deſes ſchrijvers, welke de dorpen van Jaïrus waren in de ſtamme van Juda, maar niet met de naam van 't landſchap Argob, of Reuſen land, en daarom is hy gedwongen geweeſt te verklaaren, welke deſe plaatſen waren, die by ouds ſoo genaamt wierden, en moeſte te gelijk reden geven, waarom de ſelve in ſijne tijd, met de naam van Jaïrus, welke van de ſtamme van Judea, maar niet van Manaſſe was (beſie 1 Chron. 2: 21, 22.) benaamt wierden. Hier mede hebben wy de meninge van Aben Ezra uitgelegt, als ook de plaat-

* N: B: 't Hebreuwſche woord רפאים REPHAIM betekent VERDOEMDE. En het ſchijnt mede een eigen naam te zijn, uit 1 Chron. Cap. 20. en daarom mene ik, het ſelve hier een ſeker HUISGESIN te betekenen.

plaatsen der vijf boeken, welke hy tot bevestinge by brengt. Maar hy heeft nochtans niet alle, ook niet de voornaamst aangetekent, want 'er zijn veel meer in dese boeken en van grooter belang aan te merken. Namentlijk, ten I. Dat de schrijver deser boeken van Moses niet alleen in de derde persoon spreekt, maar dat hy daar en boven veel dingen van de selve getuigt, namentlijk, *God heeft met Moses gesprooken. God sprak met Moses van aangesichte tot aangesichte. Moses was de nedrigste aller menschen.* (Numer. Cap. 12:3.) *Moses wert seer vertoornt over de Bevelhebberen des legers.* (Numer. 31:14.) *Moses een Goddelijk man.* (Deut. 33:1.) *Moses de knecht Gods is gestorven, noit is 'er een Propheet in Israël geweest gelijk Moses. enz.* Maar in tegendeel spreekt hy in Deuternomio, alwaar de Wet, welke Moses aan 't volk verklaart hadde, beschreven word, en alwaarom Moses sijn daden in de eerste persoon verhaald: namelijk, *God heeft tot my gesproken* (Deut. 2:1, 17. enz.) *Ik heb God gebeden*, enz. als alleen dat de Histori-schrijver daar na op het einde des boeks, na dat hy de woorden van Moses verhaalt heeft, wederom door in de derde persoon te spreeken, met sijn verhaal voort gaat, hoedanig dat Moses dese Wet (welke hy namentlijk, uitgeleit hadde) aan den volke in geschrifte heeft overgelevert, en 't selve ten alderlaatsten vermaant heeft, en hoe hy eindelijk sijn leven geeindigt heeft. Alle welke, namelijk, de spreek-wijse, de getuigenisse en de gantsche samen-hang der geheler historie gantschelijk toestemmen, dat dese boeken van een ander en niet van Moses selfs zijn geschreven geweest. II. Komt ook op te merken, dat in dese historie niet alleen verhaald word, hoe Moses gestorven en begraven zy, en de Hebreën dertig dagen in den rouw gebracht heeft, maar dat daar en boven, door vergelijkinge van hem met alle de propheten, die naar hem geweest zijn, gesegt word, dat hy allen overtroffen heeft. *Daar is noit een Propheet in Israël geweest*, (segt hy) *gelijk Moses, welken God gekent heeft van aangesichte tot aangesichte.* Welk getuigenisse voorwaar Moses niet van sich self, noch een ander, die hem onmiddelijk gevolgt heeft, maar imand, die veel euwen daar na geleeft heeft, heeft konnen geven, voornamelijk, daar de Histori-schrijver van voorledene tijd spreekt, namelijk, *Noit is 'er een*

propheet geweest. En aangaande sijn begravenisse, *Dat niemand de selve geweten heeft tot op desen dag.* III. Dient aangemerkt, dat sommige plaatsen niet met die benaminge aangemerkt worden, welke ten tijde van Moses in swang gingen, maar met andere, met welke sy lange daar na is versien geweest, als dat Abraham sijn *vianden vervolgt heeft tot Dan* (besie Genes. 14: 14.) welke naam dese stad niet gehad heeft, als lange na de dood van Josua, (besie Rich. 18: 29.) Ten IV. Dat de historien somtijds verder als de tijd van Moses leven strekken. Wan Exod. 16: 34. word verhaald, dat de kinderen Israëls het Man, veertig Jaren gegeten hebben, tot dat sy in het bewoonde land kwamen, aan de landpalen van 't land Kanaän; te weten, tot die tijd toe, van welke in 't boek Josua Cap. 5: 12. als ook in 't boek der scheppinge, Cap. 36: 31. gesegt word, *dese zijn de Koningen, welke geheerscht hebben in Edom, voor dat 'er een Koning geregeerd heeft onder de kinderen Israëls:* De Histori-schrijver verhaalt aldaar buiten twijffel, welke Koningen de Idumeen gehad hebben voor dat David haar t' ondergebracht en in haar besettinge gelegt heeft, (besie 2 Sam. 8: 14.) Uit alle dese blijkt derhalven so klaar als het middag licht, dat de vijf boeken niet van Moses, maar van een ander, en welke na Mose, na verscheidene euwen geleeft heeft, geschreven te zijn: maar indien het ons behaagt, laat ons eens letten op de boeken, welke Moses selfs geschreven heeft, en die in de vijf boeken aangetrokken worden, want uit die selve sal het blijken, de selve andere als die vijf boeken geweest te zijn. Ten eersten, blijkt het uit Exod. Cap. 17: 14. dat Moses uit bevel Gods den oorlog tegen Amelek geschreven heeft, maar in welk boek? 't blijkt niet uit dat selve Hoofdeel; maar Numer. 21: 12. word seker boek aangetrokken, welke het boek *der oorlogen Gods* genaamt wierde, en in dese wierden buiten twijffel de oorlog tegen Amelek, en ook alle de heir-legeringen (welke ook de autheur van de vijf boeken, Num. 33: 2. getuigt van Moses geschreven te zijn,) verhaalt. Het blijkt daar en boven van een ander boek in Exod. 24: 4, 7. welk genoemt wierde, **Boek des Verbonds*, 't welk hy voor de Israëliten gelesen heeft, wanneer sy

* SEPHER ספר betekent in 't Hebreuwsch seer dikwils een BRIEF, of PAPIER,

met God eerste een Verdond ingegaan waren; maar dit Boek ofte dese Brief behelsde in sich seer weinig, namelijk, Wetten ofte Gods Bevelen, welke verhaalt worden uit het 22. vers van Exod. 20ste Capittel, tot aan het 24ste Capit. des selven Boeks, 't welk niemand kwalijk dunken sal, welke met een gesond oordeel het voorseide Hooftdeel leest: want aldaar word verhaald, dat, so haast als Moses de meninge des volks, om met God een Verbond aan te gaan, verstaan heeft, hy terstond Gods uitspraken en rechten geschreven heeft, en in de morgenstond, na sommige gedane plichtelijkheden, voor de gantsche menigte de conditien om het Verbond aan te gaan, voor gelesen heeft. Aan welken, gelesen zijnde, en sonder twijffel van al het volk verstaan zijnde, het volk sich met volkomene toestemminge verbonden heeft. Al waarom het so uit kortheid des tijds, in welke het geschreven is geweest, als uit de manier van verbond aangaan, volgt, dat dit Boek niets dan enige weinige dingen, welke ik terstond genoemt hebbe, begrepen heeft. 't Is eindelijk, mede klaar, dat Moses in 't veertigste jaar na de uitgang uit Egypten, alle Wetten, welke hy gegeven had, verklaart heeft (besie Deut. 1: 5.) en het volk met deselve weder op nieuws verbonden heeft, (besie Deut. 29:14.) En eindelijk, het boek, welke dese verklaarde Wetten, en dit nieuw verdrag in sich behelsde, geschreven heeft. (besie Deut. 31: 9.) En dit is genoemt *Het Boek des Wets Gods*, welk Josua daar na vermeerdert heeft, door verhaal namelijk des verbonds, aan welke in sijn tijd het volk sich weder verbonden heeft, en welke het met God nu in de derde maal had aangegaan (besie Josua 24: 25, 26.) maar dewijl wy geen boek hebben, welke dit Verbond van Moses, te gelijk met het verbond van Josua behelst, moet men nootwendig toestaan, dat dit boek verlooren is, of met den Chaldeusche Jonathan raas-kallen, en de woorden der Schriftuur na sijn believen te draajen en trekken: want hier heeft hy door dese swarigheid gedrongen, liever de Schrift willen bederven, als sijn onwetenheid bekennen, want hy heeft hier de woorden van Josua (besie Cap. 24: 26.) *Ende Josua schreef dese woorden in het boek des Wets Gods*, op 't Chaldeusch dus overgeset, *en Josua schreef dese woorden, en heeft de selve bewaart met het Boek des Wets*

Gods.

Gods. Wat ſult gy met de ſelve maken, welke niets ſien, als 't geen haar goed dunkt, wat is dat, ſeg ik, anders, als de Schrift ſelve te loochenen, en uit ſijn eigen brein een nieuwe te ſmeden? Wy beſluiten derhalven, dat dit Boek des Wets Gods, welke Moſes geſchreven heeft, niet in die vijf boeken is geweeſt, maar een gantſch ander, welke de autheur der vijf boeken in ſijn werk na ordre ingemengt heeft, 't welk nu ſo uit de terſtond geſeidene, als uit die gene die noch geſegt ſullen worden, ſeer klaarlijk volgt: te weten, wanneer in de plaats van Deuternomium nu aangetrokken verhaalt word, dat Moſes het Boek des Wets geſchreven heeft, ſo doet 'er de Hiſtori-ſchrijver by, dat Moſes het ſelve aan de Over prieſteren overgelevert heeft, en haar daar en boven bevolen, dat ſy het ſelve aan alle het volk op ſekere tijd ſouden voorleſen: 't geen bewijſt, dat dit Boek van veel kleinder gewichte is geweeſt, als 't vijf boeken werk; door dien het alſo in een verhaal konde door geleſen worden dat het van een ider verſtaan wierde; en wy dienen hier niet over te ſlaan, dat Moſes van alle de boeken welke hy geſchreven heeft, dit ene van het twede verdrach en het Lied ('t welk hy daar na ook geſchreven heeft, op dat alle het volk het ſelve ſoude van buiten leeren) alleen ſo Godsdienſtiglijk te behouden en te bewaren, bevolen heeft. Want om dat hy in het eerſte verdrach niet dan de tegenwoordige, welke het hoorden, verbonden hadde, en in het twede ook alle desſelfs nakomelingen (beſie Deut. 29 : 14, 15.) daarom heeft hy het boek deſes tweden verdrags, aan de toekomende euwen te bewaren belaſt, en boven dien ook, (gelijk wy geſegt hebben) het Lied, 't welk voornamelijk op toekomende euwen ſlaat: dewijl het derhalven niet blijkt, dat Moſes andere boeken, behalven deſe geſchreven heeft, en hy geen ander, als 't Wets-boekje met het Lied de nakomelingſchap Godsdienſtelijk te bewaren belaſt heeft, en eindelijk, veel dingen in de vijf boeken ontmoeten, welke van Moſes niet konde geſchreven worden, ſo volgt, dat niemand met enige grond, maar gantſch tegen de reden beveſtigt, Moſes autheur te zijn der vijf boeken. Maar hier ſal mogelijk ymand vragen, of Moſes behalven deſe ook geen wetten geſchreven heeft, als ſy hem eerſt geopenbaart wierde? dat is, of hy

in de tijd van veertig jaren geen van de Wetten, welke hy gegeven hadde, geschreven heeft, als die weinige, welke ik gesegt hebbe in het eerste Verdrags-boek begrepen zijn? Maar hier op antwoord ik, alhoewel ik toestonde, het met de reden over een schijnen te stemmen dat Moses op die selfde tijd en plaats, in welke hy de wetten gemeen heeft gemaakt, op die selfde tijd ook deselve geschreven heeft, ontkenne ik nochtans, dat wy sulkx uit dese oorsaken niet konnen bevestigen; want wy hebben boven getoont, dat wy van gelijke dingen niet konnen stellen, als dat uit de Schrift selve blijkt, ofte 't gene uit der selver gronden met wettige gevolge uitgetrokken word, maar niet daar uit, dat het met de reden schijnt overeen te stemmen. Doet 'er by, dat de reden selfs ons sulx niet stellen leert. Want mogelijk maakte de raad van Moses, de bevelen aan 't volk by geschrifte gemeen, welke daar na de Historie-schrijver versamelt heeft, en in de Historie van het leven van Moses in ordre ingeset heeft. En dese dingen aangaande de vijf Boeken Moses.

Nu is het tijd, dat wy de overige mede ondersoeken: Met gelijke redenen word getoont, dat het boek Josua, niet is van den selven geschreven, want het is een ander, die van Josua getuigt, dat sijn naam geweest zy over de gantsche aarde (besie Cap. 8. 't laatste vers. En Cap. 11: 15.) Dat hy niets van dat gene verloren heeft, 't welk Moses geboden hadde, (besie Cap. 7: 1.) Dat hy oud geworden is, en alle ter samenkomste geroepen heeft, en dat hy eindelijk gesturven is. Daar na worden ook sommige dingen verhaalt, welke na sijn dood gebeurt zijn. Namelijk, dat de Israëliten na sijn dood God geëert hebben, so lange de oude lieden, welke hem gekent hadden, geleeft hebben. En Cap. 16: 10. dat (*Efraim* en *Manasse*) niet verdreven hebben, die te *Gazer* woonden: *Maar* (doet hy 'er by) *dat de Kanaäniten onder de Efraimiten gewoont hebben tot op desen dag, en haar onder tribuit gedient hebben.* 't Welk het selve is, 't geen in 't Boek der Richteren Cap. 1. word verhaald, en ook toont de spreek-wijse, *tot op desen dag*, dat de Schrijver een oude saak verhaalt. Dese by na gelijke text word 'er gevonden Cap. 15. het laatste vers, van de kinderen van Juda, en de Historie van Caleb, uit het veer-

tiende vers des ſelven Hoofdeels. En die ſelve voorval, welke Cap. 22: 10. enz. verhaalt word van de twe Stammen en een half, welke een Altaar over den Jordaan gebout hebben, ſchijnt na de dood van Joſua voorgevallen te zijn: door dien in die gehele hiſtorie gantſch geen gewag van Joſua is, maar alleen het volk den oorlog te voeren, beraadſlaagt, Geſanten ſend, en der ſelver antwoord afwagt, en eindelijk voor goed keurt. Eindelijk volgt uit het 10. Cap. vers 14. ſeer doorluchtig, dat dit boek veel euwen na Joſua geſchreven is: want dusdanig getuigt hy, *en daar was geen dag, deſen gelijk, voor hem noch na hem, dat de Heere alſo aan imand gehoorſaamde. enz.* Indien Joſua derhalven enig Boek geſchreven heeft, is het ſekerlijk het ſelve geweeſt, welke Cap. 10: 13. in deſe ſelve hiſtorie namentlijk verhaalt word.

Aangaande 't Boek der Richteren, gelove ik niemand van een geſond oordeel te zijn, die ſich ſoude voorſtellen, dat deſelve van de Richteren ſoude zijn geſchreven geweeſt: want 't beſluit der geheler Hiſtorie, welke men heeft Cap. 2. toont klaarlijk, dat ſelve van een Hiſtori-ſchrijver alleen geſchreven te zijn. Daar na om dat des ſelfs Schrijver dikmaal vermaant, dat in die tijden geen Koning in Iſraël was, ſo is 't geen twijffel, of deſelve is geſchreven geweeſt, na dat de Koningen de heerſchappie verkregen hadden.

Niets is 'er ook omtrent de Boeken Samuëls, waarom wy lange ſouden toeven, door dien de Hiſtorie lange na ſijn leven voortgeſet word. Dit alleen wil ik, dat aangemerkt worde, dat dit Boek ook veel euwen na Samuël geſchreven is. Want in het 1 Boek Cap. 9: 9. vermaant de Hiſtori-ſchrijver, by tuſſchenſtellinge, *Eertijds ſeide een ider aldus in Iſraël, als hy ging om God te vragen, komt en laat ons gaan tot den Siender, want die heden een Profeet, die wert eertijds een Siender genoemt.*

De Boeken, eindelijk der Koningen, gelijk uit de ſelve blijkt, ſijn getrokken uit de boeken der ſaken van Salomon (beſie 1 Kon. 11: 5.) der Kroniken van de Koningen van Juda, (beſie Cap. 14: 19, 29. desſelven Boeks, en uit de Tijd-rekeninge der Koningen Iſraëls. Wy beſluiten dieshalven, dat alle deſe boeken, welke wy tot hier toe opgehaalt hebben, maar Copien zijn, en

dat

dat de saken, die in deselve begrepen zijn, als oude verhaalt worden. Indien wy nu op de samen-hang en inhoud van alle dese Boeken letten, sullen wy lichtelijk begrijpen, dat de selve alle van een en deselve Histori-schrijver sijn geschreven geweest, welke de Joodsche Oudheden van haar eerste oorsprong tot de eerste verwoestinge der Stad Jerusalem toe heeft willen beschrijven. Want dese boeken worden so in malkander omgeflogten, dat wy deselve hier uit alleen onderkennen konnen, deselve niets als een verhaal eens selfden Histori-schrijvers te behelsen. Want op gelijke wijse als hy ophoud Moses leven te verhalen, sodanig gaat hy tot de Historie van Josua over. *En het geschiede, als Moses de knecht Gods gestorven was, dat God tot Josua seide: enz.* En so ook met de dood van Josua geeindigt hebbende, begint hy met gelijke woorden en samen-hang de Historie der Richteren, te weten, *En het geschiede, na dat Josua gestorven was, dat de kinderen Israëls van God vraagden: enz.* Aan welke hy ook op deselve wijse het Boek Samuëls hecht, ten wiens einde hy met gewoonlijke overgang tot het twede Boek voort vaart, en aan dit, de Historie van David noch niet eens geeindigt zijnde, voegt hy het eerste Boek der Koningen en de Historie van David te verhalen, voortvarende, hegt hy eindelijk met deselve samen-hang het twede Boek der selver. Daar na geeft de samenhang en ordre der Historien ook te kennen, maar een Histori-schrijver geweest te zijn, welke sig een vast oogwit voorgestelt heeft: want hy begint de eerste oorspronk der Hebreeusche natie te verhalen, daar na by ordre te spreken, ten welken gelegentheid en in wat tijden Moses wetten gegeven heeft, en deselve veel dingen voorsegt heeft: daar na, hoe sy na Moses voorsegginge het beloofde land zijn ingevallen (besie Deut. 17: 14. en na dat sy het selve besaten, de Wetten hebben verwaarloost (besie Deut 31: 16.) en haar daar door vele kwalen zijn gevolgt (in dat selfde vers 17.) hoe datse daar na Koningen hebben willen verkiesen (Deut. Cap. 17: 14.) aan wien ook de saken na dat sy deselve wetten gehouden hadde, voorspoedig, of nadelig uitgevallen zijn (Deut. Cap. 28: 36. en 't laatste vers.) tot dat hy eindelijk de verwoestinge des rijks, gelijk Moses deselve voorsegt hadde, verhaalt. De

overige dingen, welke tot bevestinge der Wet niets doen, heeft hy, of geheel door stilswijgen verboden, of den Leser na andere Histori-schrijvers afgewesen. Alle dese Boeken vloeien derhalven tot een, namelijk de woorden en bevelen van Moses te leeren, en deselve met de uitkomst der saken te bewijsen. Uit dese drie dingen dan samen aangemerkt zijnde, namelijk, uit de eenvoudigheid van de inhoud aller deser boeken, samenhang der selver, en dat het maar afschriften zijn na vele euwen uit gepasseerde saken samen geschreven, besluiten wy, gelijk wy terstond gesegt hebben, deselve al te samen van een Histori-schrijver geschreven te zijn: maar wie deselve geweest zy kan ik so klaar niet tonen, ik vermoede nochtans deselve Hesdra geweest te zijn, en daar komen ons geen kleine dingen voor uit welke ik dese gissinge make. Want dewijl de Histori-schrijver, (welke wy nu weten maar een geweest te zijn) sijn Historie uitbreid tot aan de vriheid van Jojachin, en daar en boven by doet, dat deselve geheel sijn leven aan des Konings tafel geseten heeft (dat is, aan Joachins of aan die van de soon van Nebucadnezar) (want de sin is gantsch twiffelachtig) so volgt hier uit, dat deselve niemand geweest is als Hesdras: en de Schrift getuigt van geen ander die toen gebloeit heeft, als alleen van Hesdras (besie Esra cap. 7:10.) dat hy sijn herte geschikt heeft om de Wet Gods te soeken en te doen, en dat een veerdig Schrift-geleerde of Schrijver was in de Wet van Moses. (in 't selfde cap. vers 6.) Alwaarom ik niemand anders als Hesdra kan vermoede geweest te zijn, die dese boeken geschreven heeft. Daar na sien wy in dese getuigenisse van Hesdras, dat hy selve sijn herte niet alleen in iver geschikt heeft, om de Wet Gods te soeken, maar deselve ook te richten: en in Nehemia achste Hoofdeel vers 9. word ook gesegt, dat *sy lasen het boek des Wets Gods uitgelegt, en schikten den sin en verstonden de Schrift*. En dewijl in 't Boek Deuteronomium niet alleen Moses Wet Boek, of desselfs grootste gedeelte begrepen word, maar ook daar en boven veel dingen tot nader uitleggingen bevonden worden ingeset te zijn, gisse ik hier uit, dat het Boek van Deuternomium dat Wet Boek Gods is, van Hesdra geschreven, opgepronkt en verklaart, welke sy doen gelesen hebben: maar dat

veel dingen in dit boek Deuternomium by tusschenstellinge tot nader uitlegginge ingeschikt gevonden werden, hebben wy van dese saak twe voorbeelden getoont, als wy de meeninge van Aben Ezra souden verklaren, van wiens kenteken veel andere dingen gevonden werden, gelijk als by voorbeeld in 't twede Cap. vers 12. *En te voren woonden de Horiten in Seïr, maar de kinderen Esau, hebben haar daar uit gedreven, en van haar aangesigte verdelgt, en in harer plaatse gewoont, gelijk Israël gedaan heeft in 't land zijner ervenisse, welke God hen gegeven heeft.* Hy verklaart namelijk het derde en vierde vers van het selfde Capittel, dat sy, te weten, den Berg Seïr, welke den kinderen Esaus ten erve gekomen was, niet onbewoont hebben ingenomen, maar dat sy den selven ingevallen sijn, en de Horiten van daar, welke deselve eerst bewoonde, gelijk Israël na de dood van Moses de Kanaäniten gedaan hadde, verstoort en verdelgd hebben. In de woorden van Moses worden ook by tusschenvoeginge ingesteld het 6, 7, 8, en 9. vers Cap. 10. want een ygelijk siet wel, dat vers 8. *En te dier tijd scheide de Heere de stamme Levi uit, enz.* noodsakelijk gebracht moet werden, tot het vijfde vers, en niet tot de dood van Aharon, welke Hesdras uit geen andere oorsaak hier schijnt ingeset te hebben, als om dat Moses in 't verhaal van 't Kalf, 't welk het volk aangebeden hadde, gesegt hadde (besie Cap. 9 : 20.) dat hy God voor Aharon aangebeden had. Hy verklaart daar na, dat God op die tijd, van welke Moses hier spreekt, de stamme Levi sich verkoren heeft, op dat hy de oorsaak der verkiesinge soude aanwijsen, en waarom de Leviten tot het deel der ervenisse niet geroepen zijn, en so doende gaat hy met Moses woord de draad der Historie vervolgen. Doet by dese noch de voorreden des Boeks, en alle die plaatsen welke van Moses in de derde persoon spreekt: en behalven dese heeft hy noch veel andere, welke van ons nu niet konnen onderscheiden worden, sonder twijffel, op dat deselve van de menschen sijner euwe begrepen soude werden, by gevoegt ofte met andere woorden uitgedrukt: indien wy, seg ik, Moses Wet boek selve hadden, ik twijffele niet, of wy souden so in woorden, als in ordre en redeneringe der geboden een groot verschil vinden, want terwijl ik alleen de Wet der tien ge-

boden deses Boeks met die van Exodes (alwaar desselfs ordre verhaalt word) vergelijke, sie ik deselve van dese in vele verschillen: want het vierde gebod word niet alleen op een andere wijse geboden, maar word daar en boven veel langer uitgestrekt, en der selver reden, verschilt geheelijk van die, welke in Exodus Wet by gebracht word. Daar na is de ordre, op welke hier het tiende Gebod verklaard word, ook anders, als in Exodus. Dese dingen mene ik dieshalven so hier, als in andere plaatsen (gelijk nu gesegt is, van Hesdra gescheit te zijn, om dat hy de Wet Gods aan de volken van sijn tijd verklaard heeft, en daarom achte ik, dat dit Boek der Wet Gods is van hem gevoegt en uitgelegt, en het alder eerste, welke ik hem geschreven te hebben, gestelt hebbe. 't Geen ik hier uit gisse, om dat het selve de Wetten des Vaderlands behelst, welke het volk meest van noden heeft: en ook, om dat dit Boek met geen voorgaande samenhang, gelijk alle andere, maar met een afgebrooken redenvoering begint: *Dit zijn de woorden van Moses, enz.* En na dat hy dit selve voleindigt, en 't volk de Wetten geleert heeft, mene ik, dat hy sich beyvert heeft, om de gehele Historie des Hebreuwsche Natie te beschrijven, van de Scheppinge der Wereld, namelijk, tot aan de hoogste verwoestinge der Stad Jeruzalem, in wien hy dit Boek Deuternomium, op sijn plaats heeft ingeset, en mogelijk desselfs eerste vijf Boeken, met de benaminge van Moses Boeken genoemt, om dat in deselve voornamelijk desselfs leven begrepen is, en also de naam van sijn voorwerp genomen heeft. En om dese oorsake heeft hy ook het sesde Boek met de naam van Josua, het sevende, Richteren, het achste, Ruth, het negende en mogelijk ook het tiende, Samuëls, en eindelijk, het elfde en twaalfde der Koningen genaamt. Of nu Hesdras met dit werk geeindigt zy, en dat selve na wensch volbracht heeft, daar van besie het volgende Hooftdeel.

IX. HOOFTDEEL.

Aangaande de ſelve Boeken worden noch andere onderſogt, namelijk, of Hesdras met de ſelve opgehouden heeft, en daar na of de Kanttekeningen, welke in der Hebreuwſche Boeken gevonden werden, verſcheidene leeſingen zijn geweeſt.

Hoe veel het voorig onderſoek aangaande de ware Schrijver deſer Boeken tot der ſelver volkomen verſtand, vordert, word lichtelijk uit die ſelve plaatſen alleen begrepen, welke wy, om aangaande deſe ſaak onſe meninge te bevestigen, by gebracht hebben, en welke ſonder deſelve voor een ygelijk de donkerſte ſoude moeten ſchijnen. Maar behalven den Schrijver, zijn 'er in de ſelve Boeken noch andere dingen te aanmerken, overig, welke 't gemeen Waan-geloof des gemene volks te begrijpen niet toelaat. 't Voornaamſte deſer is, dat Hesdras (deſelve ſal ik voor de Schrijver der voorſeide Boeken houden, tot dat ymand een beter aanwijſe) aan de verhalingen welke in deſe Boeken begrepen zijn, ſijn laatſte werk niet gelegt heeft, en niet anders heeft gedaan, als Hiſtorien uit verſcheidene Schrijvers te verſamelen, en niet als eenvoudiglijk te beſchrijven, en deſelve alſo noch niet onderſogt ofte geordonneert aan de nakomelingen nagelaten heeft, en wat oorſaken 'er in de wech zijn geweeſt (ten zy een ontijdige dood) waar om hy dit werk niet in alle ſijn ordre vervult heeft, kan ik niet bevroeden. Maar in der daad, al hoe wel wy van de oude Hebreuwſche Hiſtoriſchrijvers berooft zijn, blijkt het nochtans klaarlijk, uit die ſeer weinige brokken, welke wy hebben, want de Hiſtorie van Hiskias is uit het ſeventiende vers des achtiende Hooftdeels van 't twede Boek der Koningen van Juda, geſchreven: want deſelve leſen wy geheelijk in 't Boek van Eſaias, welke in de tijd-rekeninge der Koningen van Juda begrepen wierde, met gelijke woorden

den als hier, (besie 2 Chron. 32. 't laatste vers (eenige weinige alleen uitgenomen; uit welke wy nochtans niet anders besluiten konnen, als dat'er verscheidene lesingen van dit verhaal van Esaias gevonden sijn geweest, ten sy ymand in dese ook verborgentheden liever wilde dromen. Daarna is het laatste Hooftdeel deses Boeks ook in Jeremia Cap. 39. en 40. begrepen. Daar en boven het 7. Cap. van Samuëls tweede Boek, vinden wy in 1 Chron. 17. beschreven: maar de woorden worden in verscheidene plaatsen so wonder en konstiglijk verandert bevonden, dat seer lichtelijk onderkent word, dat dese twe Hooftdelen uit twe verscheidene geschriften des Historie van Nathan genomen zijn. Daar na word de Geslacht-rekeninge der Koningen der Idomiten, welke men heeft in 't Boek der Scheppinge Cap. 36. uit vers 30. ook met de selve woorden van 1 Chron. Cap. 1. getrokken, daar 't nochtans seker is, dat de Autheur deses Boeks, de dingen, welke hy verhaalt uit andere Historien genomen heeft, en niet uit dese twaalf Boeken, welke wy Hesdra toeschrijven. Alwaarom 't geen twijffel is, indien wy de Historie-schrijver self hadden, de saak selve dan rechtdraads blijken soude, maar om dat, gelijk ik gesegt hebbe, van die berooft zijn, is dat ons alleenlijk overig, dat wy de Historien selfs ondersoeken: namelijk der selver ordre en samenhang verscheidene harhalinge: en eindelijk 't verschil in de samenrekeninge der jaren, op dat wy van de overige mogen oordelen konnen. Laat ons dieshalven deselve of ten minsten de voornaamste overwegen, en voor eerst die van Juda en Tamer, welke de Histori-schrijver Genesis Cap. 38. dus begint te verhalen: *En het geschiede in die dagen, dat Judas van sijne Broederen af-ging*: welke tijd noodsakelijk moet gebracht worden tot yts anders, van welke hy onmiddelijk gesproken heeft, maar tot dat gene, van welke hy in Genesis onmiddelijk handelt kan het geensins gebracht werden: Want van die tijd af, van welke Josef na Ægipten gevoerd is geweest, tot die tijd, in welke den Patriarch Jakob met sijn gantsche huisgesin ook daar na toe gereist is, konnen wy niet meer als 22. jaren rekenen; want als Josef van sijn broeders verkocht wierde, was hy seventien jaren oud, en wanneer hy van Farao uit de gevankenisse geroepen wierde, der-

tig jaar: by welke indien de seven jaren vruchtbaarheid en twe honger-jaren by gedaan worden, sullen samen twe en twintig jaren uit maken. En in dese tusschen pose des tijds kan niemand begrijpen, dat so veel saken souden konnen gebeurt zijn: namelijk, dat Juda drie kinderen uit een vrouw (welke hy toen getrouwt hadde) de ene na den andere, voort gebracht heeft, welker oudtste, so haast hy oud genoeg was, Thamer tot een vrouwe genomen heeft, en dese gestorven zijnde, dat de twede den selven ten houwelijk genomen heeft welke ook gestorven is, en dat lange na dat dese gebeurt waren, Judas self onwetende sijn Schoon-dochter beslapen heeft, uit welke hy twe kinderen, in een baringe nochtans, verkregen heeft, van welke een ook binnen de voorseide tijd vader geworden is. Wijl derhalven alle dese dingen niet konnen gebracht en toegepast werden op die tijd, van welke in Genesis, moetense noodsakelijk gepast werden op een andere, van welke onmiddelijk in een ander Boek gehandelt wierde; en daarom heeft Hesdras dese Historie ook maar eenvoudiglijk beschreven, en deselve noch niet ondersocht zijnde, in de overige in gevoegt. Maar niet alleen moet beleden werden, dat dit Hooftdeel, maar ook de geheele Historie van Jakob en Josef uit verscheiden Histori-schrijvers is uitgetrokken en beschreven, so weinig sien wy deselve over een komen: want het 47. Cap. van Genesis verhaalt, dat Jakob, als hy Farao eerst (tot wien Josef hem bracht) gegroet heeft, 130. jaren geboren was geweest, van welke indien twe en twintig afgetrokken worden, welke hy om 't afwesen van Josef in droefheid door gebracht heeft, en daar boven de seventien van Josefs ouderdom wanneer hy verkocht wierde, en eindelijk de seven, welke hy om Rachel gedient heeft, sal 't bevonden worden, dat hy van een seer hoge ouderdom geweest is, te weten van vier en tachtentig jaren, als hy Lea ten huisvrouwe nam, en in tegendeel Dina nauwelijks seven jaren oud geweest te sijn, als sy van Sichem verkracht is en Simion en Levi nauwelijks twalef of elf, als sy de hele Stad geplondert hebben, en alle desselfs borgers met den swaarde gedood. 't Is hier niet van noden alle de plaatsen der vijf boeken op te halen, so ymand maar alleen opmerkt, dat in dese vijf Boeken alle de geboden en

Hiſtorien verwardelijk ſonder ordre verhaalt worden, noch Tijdrekeninge gehouden word, maar dat een en deſelve Hiſtorie dikwils en ſomtijds op verſcheiden wijſe herhaalt word, deſe ſal lichtelijk onderkennen, dat alle deſe dingen door malkander ſijn verſamelt en opgehoopt, op datſe daar na dies te lichter ſoude worden onderſogt en in ordre gebracht. Maar niet alleen deſe dingen, welke in de vijf Boeken, maar ook die overige Hiſtorien tot de verwoeſtinge der Stad Jeruſalem, welke in de overige Boeken begrepen worden, zijn op deſelve wijſe verſamelt. Want wie ſiet niet, dat in 't Boek der Richteren Cap. 2. uit het ſesde vers een nieuwe Hiſtori-ſchrijver aangehaalt word, (welke de saken van Joſua gedaan ook geſchreven hadde) en ſijne woorden eenvoudiglijk beſchrijft: want na dat onſe Hiſtorie-ſchrijver in 't laatſte Capittel van Joſua verhaalt heeft, dat hy geſtorven is, en dat hy begraven is, en in 't eerſte deſes Boeks te verhalen belooft heeft, 't geen na ſijn dood gebeurt is: ten welken opſichte hy, indien hy de draad ſijner Hiſtorie vervolgen wilde deſelve met de vorige had konnen ſamenvoegen, welke hy hier van Joſua ſelf begint te verhalen: So zijn ook Cap. 17. 18. enz. van 1 Samuël van een ander Hiſtorie-ſchrijver genomen, welke een ander oorſaak gevoelde geweeſt te zijn, waarom David het hof van Saul begonde te beſoeken, geheel verſcheiden van die, welke Cap. 16. desſelven Boeks verhaalt word, want hy gevoelde niet, dat David door raad der knechten van Saul geroepen ſijnde, tot hem gegaan is, maar dat hy by geval van ſijn vader tot ſijne broeders in 't leger geſonden zijnde aan Saul ter gelegentheid van de overwinninge, welke hy tegen den Filiſtijn Goliath gehad heeft, toen eerſt bekent is geworden, en in ſijn Hof opgehouden. 't Selve vermoede ik van het 26. Cap. deſes Boeks, dat namelijk de Hiſtori-ſchrijver aldaar deſelve Hiſtorie welke Cap. 24. ſtaat, na 't gevoelen eens anderen ſchijnt te verhalen. Maar hier van eindige ik, en vare voort, om de jaar rekeningen te onderſoeken. Cap. 6. des eerſten Boeks der Koningen word geſegt dat Salomon de Tempel gebout heeft in 't jaar 480. ſelfs na de uitgang van Egipten, maar wy beſluiten uit de Hiſtorien veel groter getal; Want

	Jaren
Moses heeft het volk in de Woestijne geregeert	40
Josua, welke hondert en tien jaar geleeft heeft, worden niet meer uit Josefus en anderen gevoelen toegeschreven, als,	26
Cuschan Rischataim heeft het volk onder heerschappie gehouden	8
Hotniël de sone van Kenaz heeft gericht	40
Heglon der Moabiten heeft de heerschappie over 't volk gehouden	18
Eud en Samgar hebben het gericht	80
Jachin den Koning van Kanaän, heeft het volk weder onder geweld gehad	20
Daar na heeft het volk gerust	40
Het selve is daar na onder 't gewelt van Midian geweest	7
Ten tijde van Gidion heeft het in vriheid geleeft	40
En onder de heerschappie van Abimelech	3
Tola de sone van Pua heeft gericht	23
En Jaïr	22
Het volk heeft wederom onder 't gewelt der Filistijnen en Hamoniten geweest	18
Jefta heeft gericht	6
Absan de Bethlemiter	7
Elon den Sebuloniter	10
Habdon den Pirhatoniter	8
't Volk is wederom onder 't gewelt der Filistijnen geweest	40
Samson heeft geregeert	20
Maar Eli	40
Wederom is het volk onder 't gebiet der Filistijnen geweest eer het van Samuël verlost wierde	20
Salomon eer hy den Tempel gebout heeft	4
Dese nu samen opgetelt maken een getal van jaren uit tot	580.

By welke daar na noch by gedaan moeste werden de jaren van die euwe, in welke 't Gemeen best der Hebreën na de dood van Josua gebloeit heeft, tot dat het van Cuscha Rischataim ten onder

gebracht is geweest, welker ik gelove een groot getal geweest te zijn: want ik kan my niet inbeelden, dat terstond na de dood van Josua, alle welke sijne tekenen gesien hadden, in een ogenblik verdwenen zijn, en dat der selver navolgers met een slag en stoot de Wetten hebben verwaarloost, en van de hoogste deugt tot de hoogste godloosheid en onverstandigheid vervallen zijn. Maar dewijl een ider deser by na een levens tijd vereischt, is 't geen twijffel, of de Schrift Cap. 2: 7, 9, 10. des Boeks der Richteren, de Historie veler jaren begrepen heeft, welke hy met stilswijgen voorby is gegaan. Daar na zijn 'er noch by te doen de jaren in welke Samuël Richter geweest is, wiens getal in de Schrift mede niet staat. Daar na ook de jaren van 't Koninkrijke Sauls, welke ik in de vorige oprekeninge overgeslagen hebbe, om dat het uit desselfs Historie niet genoeg blijkt, hoe veel jaren hy geregeert heeft; daar word wel geseit Cap. 13: 1. des eersten Boeks Samuëls, dat hy twe jaren geregeert heeft, maar die text is verminkt en afgebroken, en uit de Historie self vinden wy grooter getal van jaren: En dat dese plaats afgebroken zy, kan niemand welke de Hebreuwsche tale van sijn oorsprong omhelst heeft, twijffelen; Want dus begint hy: *Saul was een jaar geboren geweest als hy regeerde, en hy heeft twe jaar over Israël geregeert*: wie siet niet seg ik, dat het getal van Sauls levens jaren, wanneer hy 't rijke verkregen heeft na gelaten is? en dat uit de Historie self een groter getal jaren besloten werd, geloof ik ook dat niemand twijffelt. Want Cap. 27: vers 7. desselven Boeks staat, dat David by de Filistijnen, tot welke hy om Saul gevlucht was, verbleven is een jaar en vier maanden: Alwaarom uit dese rekeninge de overige dingen in de tijd van acht maanden moesten gebeurt zijn: 't geen ik niemand achte te geloven. Josefus heeft ook in 't einde des sesden Boeks der oudheden, den text dus verbetert: *Saul heeft derhalven geregeert by Samuëls leven, achtien jaren, en na sijn dood, noch twe andere jaren.* Ook dese gehele Historie Capittel 13. komt met het voorgaande in geenderleie manier over een, in 't einde des 7. Cap. word verhaalt, dat de Filistijnen van de Hebreën so overoorlogt zijn geweest, datse niet gederft hebben, by Samuëls leven de landpalen Israëls in te gaan, maar hier, dat de Israëli-

ten (by Samuëls leven noch) van de Filistijnen overvallen zijn, van welke zy tot sodanige elende en armoede gebracht waren, dat sy van wapenen, om haar te beschermen, beroost en ontbloot waren, en daar en boven van middelen om de selve te maken. Ik soude sekerlijk vermoeit zijn, indien ik al dese Historien, welke in dit eerste Boek Samuëls gevonden worden, sodanig poogde te vereffenen, dat sy alle van een Histori-schrijver geschreven en geordonneert schenen. Maar ik keere tot mijn voornemen weder. De jaren van Saul moeten dieshalven by de vorige gevoegt werden. Eindelijk, heb ik ook de jaren van de Hebreën niet op gerekent, om dat deselve uit de Schrift niet blijken. De tijd, seg ik, doet my niet voor, in welke die dingen gebeurt zijn, welke uit Cap. 17. tot het einde van het Boek der Richteren verhaalt worden. Uit dese volgt het derhalven seer klaar, dat de ware oprekeninge der jaren noch uit de Historien self geblijkt, noch dat de Historien self in een en 't selve over een komen, maar seer verscheidene saken onderstellen. En daarom moet men bekennen, dese Historien uit verscheidene schrijvers versamelt te zijn, en noch niet in ordre gebracht of ondersogt te zijn. En geen minder verschil schijnt omtrent de rekeninge der jaren geweest te sijn in de Boeken der Kroniken der Koningen van Juda en der Koningen Israëls: in de Kronike der Koningen Israëls werd gevonden, dat Jehorem de soon van Agabus heeft begonnen te regeeren in het twede jaar des rijke Jehorams des soons Jehosafat (besie 2 Kon. 1 : 17.) en in de Kronijke der Koningen van Juda staat, dat Jehoram de sone Jehosafats begonnen heeft te regeeren in 't vijfde jaar des rijke Jehorams des soons Agabi (besie 2 Konin. 8 : 16.) en so wie daar en boven de Historien van 't Boek der Kronijken vergelijken wil, met de Boeken der Koningen, hy sal meer sodanige verschillinge bevinden, welke ik hier niet nodig achte te herhalen, en veel minder de verçieringen der autheuren, met welke sy dese Historien pogen te verenigen. Want de Rabinen waggelen gantschelijk: En de Kant-tekenaars, (welke ik gelesen hebbe) dromen, verçieren en bederven eindelijk de taal geheel. By voorbeeld: als in 't twede Boek der Kroniken gesegt word, twe en veertig jaar was Achazia

oud, als hy regeerde: verçieren sommige, dese jaren haar begin te nemen van 't rijke van Homrus, en niet van de geboorte van Achazia: 't welk indien sy hadden konnen toonen, het oogmerk des autheurs der Kronijk-boeken geweest te zijn, soude ik niet schrome te bevestigen, deselve niet geweten hebben te spreken. En op dese wijse verçieren sy meer andere dingen, welke indien waarheid waren, soude ik volkomelijk seggen, dat de oude Hebreën en haar taal en haar ordre van verhalen niet geweten hebben; en ik soude niet enige manier of wijse om de Schrift uit te leggen, erkennen, maar alles soude na de lust te verçieren geoorloft zijn. So ymand nochtans meent, dat ik hier te gemeen, en met geen genoegsame grond spreeke, so bid ik hem, dat hy dit doe, en ons toone een sekere ordre in dese Histořien, welke de Histori-schrijvers in hare Kronijken sonder feilen soude konnen houden en navolgen, en welke terwijl hy de Historien uitlegt ofte poogt te vereenigen, op de gebruiken en spreek-manieren, en om de reden-spraken te ontbinden of samen te voegen, so nauw let, en deselve sodanig uitlegt, dat wy deselve na haar uitlegginge in 't schrijven konnen navolgen. 't Welk indien hy sal volbracht hebben, sal hem terstond de hand bieden, en hy sal my een wijs man zijn; want ik bekenne, alhoe wel ik lange gesogt hebbe, my nochtans noit iets diergelijks te hebben konnen vinden: ja ik doe hier by, my alhier niets geschreven te hebben, 't geen ik niet overlange by my selve bepeinst gehad hebbe, en schoon ik van mijn jonkheid af, met de gemene gevoelen aangaande de Schrift ingestort ben geweest, heb ik nochtans eindelijk niet vermogt dese dingen niet toe te stemmen. Maar het vordert niet dat ik den leser omtrent dese dingen lange ophoude, en tot een wanhopige saak uitroepe, nochtans was het van noden de saak self voor te stellen, op dat ik dies te klaarder mijn meninge soude verklaren: ik vare derhalven voort tot het overige, welk ik omtrent het geluk deser Boeken aan te merken, dat dese Boeken met so groot een neerstigheid van de nakomelingen niet zijn bewaart geweest, dat'er geen fauten ingekropen zijn; want de oudere Schrift-geleerde hebben vele twijffelachtige leesingen aangemerkt, doch of dese fauten sodanige kentekenen zijn, datse den

leser seer komen op te houden, daar van redeneer ik nu, ik mene nochtans deselve van minder belang te zijn, ten minsten by die gene, welke de Schriften met een vrier oordeel lesen, en dit kan ik seker bevestigen, dat ik geen fauten gesien hebbe noch opgemerkt verscheidenheid van leesingen omtrent de sedelijke leerstukken, welke sy self donker en twijffelachtig soude konnen stellen, maar de meeste staan toe, dat in de overige dingen geen fauten zijn gevallen, doch stellen, dat God door een sonderlinge voorsienigheid de Bybel onverdorven bewaart heeft, maar seggen ook, dat de verscheidene lesingen tekenen zijn van seer diepe verborgentheden: het selve houden sy van de *astrismen*, welke in 't midden des 28. kanttekening gevonden worden, ja menen, dat in de puncten der letteren groote verborgentheden opgesloten zijn, 't welke of sy uit dwaasheid of oud wijfsche aandagt, dan uit opgeblasentheid en boosheid, (op dat Gods verborgentheden alleen te hebben gelooft soude worden,) doen, ik sekerlijk niet wete. Dit weet ik sagt, dat ik niet by deselve 't geen na verborgentheid gelijkt, gelesen hebbe, maar alleen kinderlijke bedenkingen. Ik hebbe ook gelesen en wete daar en boven wel sommige beuselachtige Cabalisten, over wiens onsinnigheid ik my noit genoeg heb konnen verwonderen. Maar dat'er feilen, gelijk wy geseid hebben ingekropen zijn, geloove ik, aan niemand van gesond oordeel onkundig te zijn, welke die text van Saul (welke wy nu uit het eerste Boek Samuëls Cap. 13: 11. by gebracht hebben) gelesen heeft, en ook het twede vers Cap. 6. van 't twede Boek Samuëls: namelijk, *En David en alle het volk, welke by hem was, zijn opgestaan en gegaan uit Juda, op datse de Arke Gods van daar souden wech nemen.* Een iegelijk siet hier wel, dat de plaats, waar na toe sy gegaan waren, namelijk, *Kirjat Jeharim*, van waar sy de Arke souden halen, uitgelaten is: en wy konnen mede niet ontkennen, dat in 't seven en dertigste vers Cap. 13. van 't twede Boek Samuëls, de sin verwart en afgebroken zy: te weten, *En Absalom is gevlucht en gegaan na Ptolomæus den sone Hamehud, Koning van Gesur, en hy heeft sijn sone betreurt alle sijne dagen, en Absolom is gevlucht en gegaan na Gesur, en heeft aldaar gebleven drie jaren.* En op dese wijse wete ik, my te voren noch andere aangete-

getekent te hebben, welke my tegenwoordig niet voorkomen, en dat de kant-tekeningen, welke in de Hebreuwsche boeken doorgaans gevonden worden, twijffelachtige lesingen geweest zijn, kan ook niemand twijffelen, die opmerkt, dat de meeste uit de groote gelijkheid der Hebreuwsche letteren onder malkanderen gesproten zijn: te weten, uit de gelijkheid, welke de letter *kaf* heeft met de letter ב *beth*: en י *jod* met de ו *vau*: ד *daleth* met ר *resch*: By voorbeeld, als in 't twede Boek Samuëls Cap. 5. vers 24. geschreven word, en *in die (tijd) in welke gy hooren sult*, *enz.* daar voor staat op de kant בשמער *als gy hooren sult*. En Rich. Cap. 21 : 22. staat voor, *en wanneer der selver vaderen of broeders in menichte* (dat is *dikwils*) *tot ons gekomen zijn*, *enz.* staat op de kant, *om te twisten*. En op dese wijse zijn daar na seer veel gesproten door 't gebruik der letteren, welke sy rustende noemen, wiens uitspraken seer dikwils niet de minste gehoort werd, en van welke de een voor de ander verwardelijk genomen werd: By voorbeeld, Levit. 25 : 27. word geschreven, *en het huis sal bevestigt worden, welke in een stad is, die geen muur heeft*, doch op de kant staat, *welke een muur heeft*, *enz.* En al hoe wel dese dingen door sich selfs klaar genoeg zijn, lust het ons op de redenen seker Farizeen te antwoorden, met welke sy trachten door te drijven, dat de kant-tekeningen van de Schrijvers der heilige Boeken self tot bekentmakinge van seker verborgentheid by geset of aangewesen zijn geweest, de eerste deser welke my wel weinig raakt, nemen sy, van 't gebruik om de Schrift te lesen, indien, seggen sy, dese aantekeningen by gevoegt zijn om de verscheidenheid der lesingen, welke de nakomelingen niet hebben konnen wechmaken, waarom dan 't gebruik opgekomen zy, dat dese kant-sinn' over al gehouden word? waarom hebben sy de sin, seg ik, welke sy gehouden wilden hebben, op de kant getekent? sy moesten integendeel de boeken self geschreven hebben, so als sy deselve wilden gelesen hebben, maar de sin en lesinge, welke sy meest voor goed keurden, niet op de kant getekent hebben. De twede redeneringe, en welke een ander gedaante schijnt te toonen, word uit de natuur self der sake genomen: te weten, dat de fauten niet door wille of werk, maar by geval in de Boeken

zijn ingekropen, en dat het daar van komt, het selve so verscheiden gebeurt. Maar in de vijf Boeken word altijd de naam van נערה *puella* (MEYSKE) een plaats uitgenomen, gebrekkelijk tegen de regulen der Spraak-konst (*Grammatica*) sonder de leter ה *h.* geschreven, en op de kant recht tegen de algemene regul der *Grammatica.* Soude dit ook daar uit, dat de hand in 't uitschrijven gemist heeft, gebeurt zijn? door wat noodlot dat heeft konnen geschieden, dat de penne altijd, wanneer het dit woord voorkwam, dan te haastig was? daar beneven hadden sy lichtelijk en sonder swarigheid dit gebrek met de regulen der *Grammatica* konnen vervult, vergoed en verbetert hebben. Derhalven, dewijl dese leesingen niet by geval zijn geschied, en sulke klaare fauten niet verbetert hebben, hier uit besluiten zy dese dingen door vast voornemen en opset van de eerste schrijvers daar by gedaan te zijn, op dat sy met deselve iets souden beteekenen. Maar op dese dingen konnen wy lichtelijk antwoorden, want dat zy uit het gebruik, 't welk by haar opgekomen was, redeneren daar heb ik niet tegen, ik weet niet wat het bygeloof aanraden kan, en mogelijk is het daar van daan geschiet, dat zy beyde leesingen, even goed en verdragelijk oordeelen, en daarom hebben zy, op dat niets daar van verwaarloost soude worden, een dat geschreven en een ander dat geleesen soude werden, gewilt. Zy vreesden namelijk in so een grote saak, het oordeel te bepalen, op dat sy niet, onseker sijnde, het valsche voor het ware verkiesen souden, en daarom hebben sy geen van beyden boven een ander voorstellen willen, 't welk sy gewisselijk souden gedaan hebben, indien sy een alleen te schrijven en te leesen bevolen hadden. Voornamelijk, dewijl de Kant-tekeningen in de heilige boeken niet geschreven worden: of mogelijk is het daar van daan gekomen, om dat sy sommige dingen alhoewel recht geschreven, anders nochtans als sy de selve op de kant getekent hadden, wilden gelesen hebben, en derhalven hebben sy in 't algemeen ingestelt, dat den Bibels na de kant-tekeningen souden gelesen worden. Doch wat oorsaak de Schrift-geleerde bewogen heeft, sommige dingen, welke uitdrukkelijk gelesen moeten werden op de kant te tekenen, sal ik nu seggen, want

niet alle de kant-tekeningen zijn twijffelachtige lesingen, maar sy hebben ook aangetekent dingen, die van 't gebruik vervremt waren. Te weten, verouderde woorden, en welke de goedgekeurde sedert dies tijds niet toelieten, dat in de openbare vergaderinge gelesen wierden. Want de oude Schrijvers van kwaadaardigheid vry zijnde, betekenden en gaven de saken met geen hoofsche ommewegen maar met haar eigen namen te kennen. Maar na dat de boosheid en overdaad geheerscht heeft, heeft men die dingen, welke van de oude sonder onwijsheid gesproken waren, voor onwijs en oneerlijk gehouden. Maar om dese oorsaak en was het niet van noden de Schrift te veranderen, maar nochtans om des Volks swakheid voor te komen, hebben sy ingevoerd dat de namen van ingang of byslapinge en van vuiligheid lossingen eerlijker in 't openbaar gelesen wierden, namelijk sodanig, als sy op de kant aangetekent hebben. Eindelijk wat het geweest zy, waarom het door gewoonte geschiet is dat sy de schriften na de kant tekeningen lesen en verklaren, dit is het nochtans niet geweest, dat de ware uitlegginge volgens de selve moet geschieden. Want behalven dat self de *Rabbinen* in den *Talmud* dikwils van de *Mesorethen* afgaan en andere lesingen hadden, welke sy goed keurden, gelijk ik terstont toonen sal, worden 'er daar beneffens op de kant sommige dingen gevonden, welke minder volgens 't gebruik der tale getoetst schijnen. Ten voorbeeld, in 't twede boek Samuëls. Cap. 14: 23. word geschreven, *dat de Koning gewrogt heeft na de meeninge sijns knechts*, welke ordening gantsch regelmatich is en overeenkomt met vers 16. desselfs Cap. Maar 't geen op de kant staat (עבדך *uwes knechts*) komt niet over een met de personen des woords. So wort ook in 't laaste vers Cap. 16. geschreven, dat als hy *raad vraagt* (dat is, *raadgevraagd word*) aan 't woord Gods. Alwaar op de kant bygevoegt werd איש wie voor 't naamgeval des woords. 't Geen niet seer loffelijk schijnt geschiet te zijn, want 't gemeen gebruik des taals is, de onpersonelijke woorden in de derde persoon te gebruiken, gelijk den (*Gramatisten*) Spreek-kondige kenbaar is. En op dese wijse worden meer aantekeningen gevonden, welke in geenderley wijse boven de geschrevene lesinge geset konnen werden. Wat de twede

reden

reden der Pharizeen aangaat, op deſelve word mede ligtelijk uit de terſtont geſeide geantwoord. Te weten, dat de Schrift-geleerde behalven de twijffelagtige leſingen ook verſletene woorden gebruikt hebben, op dat ſe voor 't gemeen volk na de toenmaals aangenomene gebruik ſouden geleſen worden, om deſe oorſaak word derhalven het woord נער *Nahgar* over al aangetekent bevonden, om dat het by ouds van een gemene ſoort was, en het ſelfde betekende, 't welk by deLatinen het woord *Jongeling*. So was men ook by de ouden gewoon de Hoofſtad der Hebreën ירושלם *Jeruſalem* te noemen, en met ירשלים *Jeruſalem*: Van de voornaam הוא, *hy ſelf* en *ſy ſelf*, gevoel ik het ſelfde, dat namelijk de latere ו *Vau* in י *Jod* verandert hebben. (Welke veranderinge in de Hebreeuſche tale ſeer gemeen is) als ſy het vroulijk geſlacht wilden te kennen geven; waar by de ouden niet als met Klinkletters (Vocalen) het vroulijk van het manlijk plachten te onderſcheiden. So zijnder ook ſommige extraordinaire woorden andere anders by de eerſte als de laaſte geweeſt, en eindelijk gebruikten de ouden op een beſondere fraaiheid van haar tijd. .. האמכבתיו letteren. Welke alle ik hier met veel voorbeelden ſoude konnen ophelderen, maar ik wil met geen verdrietige leſinge den leſer ophouden. Maar indien imand vraagt, waar uit ik deſe wete? Antwoord ik deſelve by de alderoudſte Schrijvers, namelijk in de Bibels ſeer dikwils gevonden te hebben. En nochtans hebben de nakomelingen haar niet willen navolgen, welke de eenigſte oorſaak is, waarom in de andere talen, ſchoon nu ook uitgeſtorven, ſo veel onbruikbare woorden nochtans onderkent worden. Maar mogelijk ſal imand noch aanhouden, daar ik het grootſte gedeelte deſer tekeningen twijffelachtige leſingen te zijn geſteld hebbe, waarom 'er dan noit geen meer als twe leſingen eens plaats gevonden? Waarom ſomtijds geen drie of meer? Daar na dat ſommige dingen in de Schriften ſo openbaar tegen de ſpreek-konde ſtrijden, welke op de kant als rechtſinnig aangetekent werden, ſo dat het geenſins te geloven zy, dat de Schrift-geleerde hebben konnen miſſen, en aangaande de waarheid van beyden twijffelen. Maar hier op word wederom lichtelijk geantwoord, en wel op het eerſte ſegge ik, dat 'er meer leſingen geweeſt ſijn als wy in onſe

Boeken aangetekend vinden. Want in den *Talmud* worden meer aangetekend welke van de *Masorethen* versuimt zijn, en verschillen in sommige plaatsen so opentlijk van deselve, dat die by gelovige verbeteraar der Bombergsche Bibels eindeljk gedwongen is geweest te bekennen in zijn Voorreden, deselve niet te konnen verenigen. Ende hier segt hy, zijn wy onkundig te antwoorden, als 't geen wy boven geantwoood hebben, namelijk, dat het gebruik der *Talmud* is den *Masorethen* tegen te spreken. Waarom wy met geen genoechsame grond stellen konnen, dat'er meer dan twe lesingen van een plaats oit geweest zijn. Ik sta nochtans licht toe, ja gelove, dat'er noit meer dan twe lesingen van een plaats gevonden zijn geweest, en dat om twe redenen, I. Namelijk, om dat de oorsaak, van waar wy de oorsprong deser verscheidener lesingen getoont hebben te zijn niet meer als twe kan toestaan: Want wy hebben getoont deselve meestendeel uit de gelijkheid eniger letteren gesproten te zijn. Waarom de twijffelachtigheid altijd by na hier toe weder keerde, namelijk, welke van beider letteren geschreven moeten werden, ב *Beth*, of כ *Kaf*. י *Jod*, of ו *Vau*. ד *Daleth*, of ר *Resch enz.* wiens gebruik seer gemeen is. En daarom konde het lichtelijk gebeuren, datse alle beide een verdragelijke sin hadden. Daar na welke Sillabe lang of kort was, welker mate door die letteren, welke wy *Rustende* genoemt hebben, bepaald word, doet by desen, dat niet alle tekeningen twijffelachtige lesingen zijn, want wy hebben vele bygevoegt te zijn, getoont, eershalven, en ook op dat sy de versletene en verouderde woorden souden uitleggen. II. De reden, waarom ik my voorstel, geen meer dan twe lesingen van een plaats gevonden te werden, is, om dat ik gelove, dat de Schrift-geleerde seer weinig voorschriften of exemplaren gevonden hebben, mogelijk niet meer dan twe ofte drie. In de verhandelinge der Schrift-geleerden סופרים Cap. 6. wort niet meer den van drie gewach gemaakt, welke sy verçieren ten tijde van *Hezra* gevonden te zijn, om dat sy voor geven, dese tekeningen van *Hezra* self by gevoegt te zijn. Wat'er van zy, indien sy drie gehad hebben, konnen wy lichtelijk begrijpen, dat de twe in een en deselve plaats altijd overeengekomen hebben, ja voorwaar een ider had

sich sekerlijk konnen verwonderen, indien in drie exemplaren drie verscheidene lesingen van een en deselve plaats gevonden wierden, doch waar door het geschied zy, dat na *Hezra* so een grote schaarsheid van exemplaren is geweest, sal sich niet verwonderen, indien hy maar alleen het 1. Cap. van't 1. Boek der *Macchabeen* gelesen heeft, of het 7. Cap. van het 12. Boek der oudheden Josephi. Ja het sal by na een wonderteken gelijken, dat na so een grote en so langdurige vervolginge so weinig hebben konnen behouden worden, waar aan ik niemand meene te twijffelen, welke die Historie met een weinig aandacht gelesen heeft. Wy sien dan de oorsaken, waarom nergens meer dan twe twijffelachtige lesingen voorkomen. Alwaarom het verre daar van daan is, dat daar uit, dat geen meer dan twe over al gevonden werden, soude konnen besloten werden, dat de Bibels in de aangetekende plaatsen met moetwil verkeert soude geschreven zijn geweest, om verborgentheden te betekenen. En wat het twede aanbelangt, dat sommige dingen sodanich verkeerd geschreven gevonden werden, dat men op geen wijse heeft konnen twijffelen, of deselve tegen't gebruik van schrijven ten allen tijden soude strijden, en welke sy also geheel verbetert, en niet op de kant aangetekend moesten hebben. Het raakt my weynich, en ik ben niet nieusgierich te weten, wat godsdienst haar bewogen heeft om sulx niet te doen. En mogelijk hebben sy sulks uit eenvoudigheid des gemoeds gedaan, datse den nakomelingen de Bibels, so als deselve van haar in weinige grond-schriften gevonden zijn geweest, sodanich hebben willen overleveren, ende de verscheidentheden der principalen aantekenen, wel niet als twijffelachtige maar als verscheidene lesinge, noch ik en heb deselve geen twijffelachtige genoemt, als om dat ik deselve alle by na so in der daad bevinde, so dat ik geensins wete, welke boven de andere goed te keuren zy. Eindelijk hebben de Schrift-geleerden boven dese twijffelachtige lesingen noch aangetekend (door een ledige plaats in't midden der Kant-registers open te laten) dat'er noch meer plaatsen gebroken zijn, wiens getal de Masorethen overleveren. Sy tellen namelijk op acht en twintig plaatsen, alwaar in 't midden der kant-tekeninge ledige plaats gelaten word, ik wete niet, of sy ook gelove, in't getal een seker ver-

borgentheid opgeslòten te zijn, maar de Pharizeen houden godsdienstiglijk een seker mate van tijd en plaats. Deser een voorbeeld (op dat ik een by brenge) staat 'er in Genesis Cap. 4. vs. 8. welke so schrijft *Ende Kaïn seide tot sijn broeder Habel. . . . enz. En het geschiede, als sy in 't velt waren, dat Kaïn.* alwaar een ledige plaats gelaten word, daar wy verwachten te weten, wat dat gene geweest zy, 't geen Kaïn tegen sijn broeder geseid heeft. En op dese wijse (*boven* de gene welke wy nu aangetekend hebben) van de Schrift-geleerde overgelaten vinden wy acht en twintig, van welke nochtans vele niet afgebroken souden schijnen, indien 'er geen tusschen plaatse gelaten was. Maar hier van genoeg.

X. HOOFTDEEL.

De overige Boeken des ouden Testaments worden op gelijke wijse als de voorgaande, ondersogt.

Ik ga over tot de andere Boeken des ouden Verbonds, maar aangaande de twe Kronijk-boeken hebbe ik niets sekers, en 't gene aanmerkens weerdig is, te seggen, als dat sy lange na Hezras, en misschien na dat Judas Machabæus den Tempel vernieuwt heeft, geschreven zijn geweest. Want Cap. 9: des 1. Boeks verhaalt de Histori-schrijver, welke Huisgesinnen *eerst* (ten tijden namelijk van Hezras) *te Jerusalem gewoont hebben.* En daar na wijst hy vers 17. de Poortiers aan, welkers twe ook in *Nehemia* Cap. 2: 19. verhaalt worden. 't welke bewijst, dese Boeken lange na de wederopbouwinge der stad geschreven te zijn geweest. Voorts aangaande derselver ware Schrijver geloofweerdigheid, gebruik en leere blijkt my niets. Ja ik kan my niet genoegsaam verwonderen, waarom deselve onder de Heilige aangenomen zijn van die gene, welke het Boek der wijsheid, van Tobias en andere, welke Apocrijf genaamt werden, uit de regel der heiliger hebben uitgewischt: Mijn oogmerk nochtans is niet haar geloofweerdigheid

heidwech te nemen, maar door dien sy van alle sodanig zijn aangenomen, late ik deselve, gelijk se zijn, ook sodanig. De Psalmen zijn ook versamelt, en in vijf Boeken verdeelt in de twede Kerk; want Psalm. 88. is na 't getuigenisse van de Jood Philo uitgegeven, als de Koning Jojachim tot Babel noch in de gevangenisse opgesloten was, en Psalm. 89. als deselve Koning zijn vriheid verkregen hadde; en ik geloof niet dat Philo dit oit soude gesegt hebben, indien dit niet het wisse gevoelen in sijn tijd geweest was, noch van andere geloofweerdige aangenomen hadde. De Spreuken van Salomon gelove ik in die selve tijd mede versamelt te zijn geweest, of ten minsten ten tijde van Josia den Koning, en sulks om dat Cap. 24: 't laaste vers gesegt wort, *dit sijn ook de Spreuken Salomons, welke overgebragt hebben de mannen van Hiskia des Konings van Juda.* Maar ik kan hier niet verswijgen de stoutheid der *Rabbinen*, welke dit Boek met de Prediker uit de ordre der Heilige Boeken wilden uitgesloten hebben, en met de overige na welke wy nu verlangen, bewaren. 't Welk sy gewisselijk souden gedaan hebben, indien sy niet enige plaatsen gevonden hadden, in welke de Wet Mosis aangepresen en bevolen wierde. Sekerlijk te betreuren, dat de heilige en beste saken van deser verkiesinge afgehangen hebben. Danke haar nochtans, dat sy ons dese noch hebben willen mede delen, maar ik kan nauwlijk denken, sy deselve ter goeder trouwe overgelevert hebben, 't geen ik hier tot een ernstig versoek niet herroepen wil. Ik ga daarom voort tot de Boeken der Profeten, als ik op dese opmerke, sie ik, dat profetien, welke in deselve begrepen worden, uit andere Boeken versamelt zijn, en dat deselve in dese niet altijd op deselve ordre geschreven worden, als sy van de Profeten self gesproken en geschreven zijn geweest. En dat sy ook niet alle daar in begrepen worden, maar alleen die gene, welke sy hier en daar hebben konnen vinden: Alwaarom dese Boeken niet anders als overblijfselen en brokken der Profeten zijn. Want Esaias heeft als Huria regeerde, beginnen te profeteren, gelijk de beschrijver self in 't eerste vers getuigd. En hy heeft niet alleen dies tijds geprofeteert, maar hy heeft daar en boven alle de geroerde saken deses Konings beschreven, (siet 1 Kron. Cap. 26: 22.) na welk Boek

wy nu verlangen. Doch 't geen wy hebben uit de Kroniken der Koningen van Juda en Israëls hebben wy getoont uitgeschreven te zijn. Doet hy dese, dat de *Rabinen* stellen, dat dese Profeet ook als *Manasse regeerde*, van wien hy eindelijk gedood is geprofeteert heeft, en schoon deselve een beuseling schijnen te verhalen, schijnen sy nochtans gelooft te hebben, dat alle zijn Profetien niet in wesen waren. Daar na zijn de Profeten van Jeremias, welke Historischer wijse verhaalt worden uit verscheidene Kronijk-schrijvers uit gelesen en versamelt. Want dat sy verwardelijk opgehoopt worden sonder enige tijd-rekeninge of aanwijsinge, en dat deselve Historie op verscheiden wijse word verhaalt. Want Cap. 21. leit hy de oorsaak der gevankenisse uit, om dat hy namelijk de verwoestinge der stad na Zedechias raad voorsegt hadde, en met dese Historie afgebroken hebbende, gaat hy over tot Cap. 22. om zijn droefheid en uitgalminge over Jojakim, welke voor Zedechias geregeert heeft, te verhalen, en dat hy de gevankenisse des Konings voorsegt heeft, en daar na Cap. 25. die dingen beschrijft, welke voor dese in 't vierde jaar namelijk Jojachims, den Profeet geopenbaart zijn, daar na met de dingen welke in 't eerste jaar deses Konings geschiet zijn, sonder ordre in de tijd te houden, hoopt hy sijne profetien op, tot dat hy eindelijk Cap. 38. wederkeert (als of dese 15. Cap. by tussenstellinge gesproken waren) tot dat gene, 't welk hy Cap. 21. begonnen had te verhalen. Want de samenvoeginge, met welke dat Capittel begint, wort tot vers 8, 9. en 10. gebracht. En dan beschrijft hy geheel anders de laaste aangrijpinge van Jeremias, en levert een gantsch andere oorsaak over sijner langduurige gevangenisse in 't voorhof der wacht. Als welke in 37. Cap. verhaalt wort: So dat gy klaar moogt sien alle dese dingen uit verscheidene Histori-schrijvers versamelt te zijn, en met geen andere redenen kan verontschuldicht worden. Maar de overige Profetien welke in de andere Capittelen begrepen zijn, alwaar Jeremias in de eerste persoon spreekt, schijnen geschreven te zijn uit het Boek, 't welk Baruch, na Jeremias eigen opgeven geschreven heeft. Want dat selve, gelijk uit Cap. 36: 2. blijkt, behielde in sich alleen die dingen, welke desen Profeet geopenbaart waren van de tijd van

Josia

Joſia tot aan het vierde jaar Jojakims, van welke tijd ook dit Boek begint. Daarna ſchijnen uit dat ſelve Boek geſchreven te zijn, 't geen ſtaat van Cap. 45: 2. tot aan Cap. 51: 59. Dat ook het Boek Ezechiels een afbreekſel ſy, dat geven des ſelfs eerſte verſen ſeer klaar te kennen, want wie ſiet niet, dat de ſamen-hang, met welke 't Boek begint, tot andere nu geſprokene dingen gepaſt wort. Maar niet alleen de ſamen-voeginge, maar ook de gehele ſamen-hang der redenvoeringe ſtelt andere Schriften voor onder: Want het dertichſte jaar, van welke dit Boek begint, toont de Profeet in 't verhalen voort te gaan, en niet in 't begin, 't welk ook de Schrijver ſelf door tuſſen voeginge vers 3. dusdanich aanmerkt. *Geſchiede het woord Gods dikmaals tot Ezechiël, den ſone Buri den Prieſter in 't land der Chaldeen, enz.* als of hy ſeide, dat de woorden van Ezechiël welke hy tot hier toe beſchreven hadde, op andere dingen gepaſt wierden, welke hem voor het dertichſte jaar geopenbaart waren. Daar na verhaalt Joſephus in ſijn 10. Boek der oudheden Cap. 9. dat Ezechiël voorſeid heeft dat Zedechias Babel niet ſouden ſien, 't welk in ons Boek, 't welk wy daar van hebben, niet geleſen word, maar in tegendeel Cap. 17. dat hy gevankelijk na Babel ſoude gevoert werden. Van Hoſeas konnen wy niets ſekers ſeggen, dat hy meer geſchreven heeft, als 't Boek, 't geen ſijns genaamt word, begrepen zijn. Nochtans verwonder ik my, dat wy geen meer van hem hebben, welke na 't getuigeniſſe des Schrijvers meer als vier en tachtentich jaren geprofeteert heeft. Dit weten wy ten minſten in 't algemeen, dat de Schrijvers deſer Boeken, noch alle de Profetien der Profeten, noch van deſen welke wy verſamelt hebben. Want in 't algemeen hebben wy geen Profetien van die Profeten, welke in de regeringe van Manaſſe geprofeteert hebben, en van welke in 2 Cron. 33: 10, 18, 19. in 't algemeen gewach gemaakt word, noch ook hebben geen deſer twaelf Profeten. Want van Jonas worden geen Profetien geſchreven als aangaande de Niniviten, daar nochtans hy ook den Iſraëliten geprofeteert heeft van welke ſaak ſiet 2 Konin. 14: 25.

Aangaande het Boek Jobs, en van Job ſelf is onder de Schrijvers veel twedracht geweeſt. Sommige meenen, dat Moſes het ſelve geſchreven heeft, en de gehele Hiſtorie niet als een gelij-

kenisse te zijn, 't geen sommige der *Rabbinen* in den *Talmud* seggen, welke Maimonides ook toevalt in sijn Boek de Seden Nebuchim. Andere hebben het selve een ware Historie te zijn gelooft, van welke sommige zijn, die geacht hebben, dat dese Job ten tijde Jakobs geleeft heeft, en dessels dochter Dina ten vrouwe getrouwt heeft. Maar *Aben Hezra*, gelijk ik nu boven gesegt hebbe, bevesticht in zijn aantekeningen over dit Boek, dat het selve uit een ander taal in de Hebreeusche overgeset is, 't geen ik wel wilde hy ons klaarder getoont hadde, want daar uit souden wy ook konnen besluiten, dat de Heidenen ook Heilige Boeken gehad hebben. Ik late de saak dieshalven in twijffel, dit gisse ik nochtans, dat Job een seker Heidens man is geweest, en van een seer standvastich gemoed, welke eerst de saken voordelich en daar nasseer nadelich, en eindelijk seer gelukkich geweest zijn. Want Ezechiël Cap. 14: 14. noemt deselve onder andere, en dit wissel vallich geluk van Job, en standvastigheid sijns gemoeds geloove ik dat veel gelegentheid gegeven heeft van Gods voorsienigheid te redenkavelen, of ten minsten by den autheur deses Boeks een samen-spraak daar van op te stellen. Want de dingen, welke daar in begrepen zijn, als mede de stijl en schijnen geensins van een man, tussen de puinhopen elendiglijk smerte lijdende, geweest te zijn, maar als van enen, die ledig in zijn studoor gepeinst hadde. En ik soude hier met *Aben Ezra* geloven, dat dit Boek uit een andere taal in de Hebreeusche is overgeset geweest, om dat het schijnt te smaken na der Heidenen rijm-konst, want de Vader der Goden roept tweemaal de raad samen, en de lasteraar, welke hier Satan genoemt word ontfangt Gods woorden met de hoogste vriheid, enz. maar dit sijn puure gissingen, en geensins gegrond. Ik ga voort tot het Boek Daniëls, dit selve behelst sonder twijffel van Cap: 8. de Schriften van Daniël self. Maar waar van daan de seven voorgaande Hoofdelen uitgeschreven zijn geweest, wete ik niet: wy konnen gissen, alhoewel deselve behalven het eerste in 't Chaldeens gschreven zijn, uit de tijd rekeninge der Claldeen: 't Welk in dien klaarder gebleek, soude een seer door-dringend getuigenisse zijn, om te overtuigen de Schrift voor so verre Heilig te sijn, voor so verre wy door deselve ver-

ſtaan ſaken, die in de ſelve betekent zijn, maar niet voor ſo verre wy de woorden of de taal en redenvoeringe, door welke de ſaken betekent worden, verſtaan: En dat daar en boven de Boeken, welke treffelijke ſaken leren en verhalen 't zy in welke taal, en van wat Natie ſy geſchreven zijn geweeſt, even heilig zijn. Dit konnen wy nochtans ten minſten opmerken, deſe Hooftdelen in 't Chaldeens geſchreven te zijn, en niet te min even heilich te zijn als het overige der Bibels. Doch aan dit Boek van Daniël word het eerſte van Hezras ſodanich geſchakeld, dat lichtelijk onderkent word een en deſelve Schrijver te zijn, welke de ſaken der Joden vervolgelijk te verhalen voortgaat; en aan dit ſelve twijffele niet het Boek van Eſther gevoegd te werden; want de ſamen-voeging, met welke dat Boek begint, kan op geen ander gepaſt werden; En 't, is niet gelovelijk het ſelve geweeſt te zijn, 't welk Mordochai geſchreven heeft, want Cap. 9: vers 20, 21, 22. verhaalt een ander van Mordochai, dat hy brieven geſchreven heeft, en hoedanich deſelve van inhoud geweeſt zijn. Daarna vers 31. des ſelven Capittels dat de Koningin Eſther door bevel beveſticht heeft de ſaken tot het Feeſt der geſlachten (*Purim* genaamt) behorende, en welk geſchreven was in 't Boek, dat is, (gelijk het op 't Hebreeus luid) in 't Boek aan alle van dien tijd bekent, (namelijk de tijd in welke deſe dingen geſchreven zijn.) En dit ſelve bekent Aben Hezra, en alle worden gedrongen te belijden, met de andere verloren te ſijn gegaan. Eindelijk paſt de Hiſtoriſchriver de overige van Mordochai, op de Cronijken der Koningen van Perſen. Alwaarom 't niet te twijffelen is, of dit Boek is ook van de ſelve Hiſtori-ſchrijver, welke de ſaken van Daniël en Hezra verhaalt heeft, geſchreven geweeſt; en daar en boven ook het Boek Nehemia welke 't twede van Hezra genoemt word. Wy beveſtigen derhalven, deſe vier Boeken, te weten Daniël, Hezra, Eſther en Nehemia van deſelve Hiſtori-ſchrijver geſchreven te zijn: Wie nochtans deſe geweeſt ſy, kan ik niet wel vermoeden. Maar op dat wy weten mogen, van waar deſe, wie hy ook geweeſt zy, de kenniſſe deſer Hiſtorien ontfangen en mogelijk ook des ſelfs grootſte gedeelte uitgeſchreven heeft, dienen wy aan te merken, dat de overſte of voorgangers der Joden in den tweden Tempel,

gelijk de Koningen onder de eerste, Schrift-geleerden of Histori-schrijvers gehad hebben, welke sy jaar Boeken en tijd rekeningen vervolgelijk schreven: Want de tijd rekeningen of der Koningen ofte jaar Boeken worden in derselver Boeken gedurich aangehaald: En die van de overste en Priesters worden aangetrokken, ten eersten in't Boek Nehemia, Cap. 12: 23. daarna in 't eerste Boek der Macchabeen, Cap. 16: 24. En sonder twijffel is dit het Boek (Besie Esther Cap. 9: 31.) waar van wy terstond gesproken hebben, alwaar 't bevel van Esther en die van Mordochai geschreven waren, *en welk wy met Aben Hezra verloren gegaan* te zijn gesegt hebben. Uit dit Boek schijnen derhalven alle dingen, welke in dese begrepen zijn, genomen en uitgeschreven, want geen ander word van derselver Schrijver aangehaald, en wy kennen geen ander van openbare geloofweerdigheid. Doch dat dese Boeken noch van Hezra noch van Nehemia geschreven zijn geweest, blijkt daar uit, dat Nehem. Cap. 12: 9, 10. voortgebracht word de geslacht rekeningen des Hoogen-priesters, tot aan Jaduah den sesden Hoogen-priester, en welke Alexander de Groot als hy 't rijk der Persen nu by na t'onder gebracht hadde, te gemoete is gegaan (sie de oudheden van Josephus, 't twede Boek: Cap. 8.) of als Philo de Jode in't Boek der tijden segt, welke de sesde en laatste Priester onder de Persen geweest is, ja in dit selve Capittel en vers van Nehemia: *Namelijk in de dagen van Eliasib, Jojada, Jonathan en Jaddua, sijn zy beschreven * boben het rijke van Darius den Persiaan.* Namelijk in haar tijd rekeninge: En ik gelove, dat niemand meent, Hezras en Nehemias so lang geleeft hebben, dat sy veertien Persische Koningen overleeft hebben; want Cirus heeft den Joden de eerste van alle gegunt den Tempel te herbouwen, en van die tijd af tot Darius den veertiende, en laaste Koning der Persen worden meer als 230. jaren gerekend. Waarom ik niet twijffel, of dese Boeken, lange na dat Judas Machabæus den Tempel dienst vernieuwt heeft, geschreven zijn geweest, en dat daarom, om dat dies tijds valsche Boeken van Daniël, Hezra en Esther uitgegeven wierden van sommige kwaadwillige, welke sonder twijffel

sec-

* Ten zy het niet betekent (VERDER) dit is een faut des uitschrijvers geweest, welke על *boven*, voor עד, *tot aan toe*, geschreven heeft.

ſecten van Saduceen waren, want de Pharizeen hebben noit die Boeken, dat ik wete, aangenomen. En alhoewel in 't Boek, welke Hezras vierde genaamt word ſommige fabulen gevonden worden, welke wy ook in den *Talmud* leſen, nochtans zijn deſelve de Pharizeen niet toe te ſchrijven, want ſo gy de alderdomſte uitneemt, is 'er niemand van haar, welke niet gelooft, dat 'er ſommige fabulen van een beuſelaar zijn bygevoegt; 't geen ik mede gelove dat ſommige gedaan hebben, op dat ſy derſelver overleveringen by alle belachelijk ſoude maken. Of mogelijk zijn deſelve dies tijds beſchreven en uitgegeven, op dat ſy het volk ſouden toonen, dat Daniels Profetien vervult waren, en datſe alſo 't volk op deſe wijſe in de Godsdienſt ſouden beveſtigen, op dat ſy van 't betere ende toekomende Saligheid in ſo grote kommerlijkheden niet ſouden wanhopen. Want waarlijk alhoewel deſe Boeken ſo verſch ende nieuw zijn, ſijn 'er nochtans vele gebreken, door haaſt, indien ik niet miſſe, der uitſchrijvers in deſelve ingekropen. Want in deſe, gelijk ook in de overige, worden ook meerder kant-tekeningen, van welke wy in 't voorgaande Hoofrdeel gehandelt hebben, gevonden: en daar en boven ook ſommige plaatſen, welke op geen manier konnen verontſchuldicht worden, gelijk ik nu toonen ſal, maar eerſt wil ik dat omtrent de kant leſingen aangemerkt worden, dat by aldien den Pharizeen toegeſtaan moet werden deſelve even oud te zijn, als de Schrijvers ſelf deſer Boeken, dan ook noodſakelijk geſegt moet werden, dat die Schrijvers indien 'er mogelijk meer geweeſt zijn, deſelve kant leſinge om die oorſaak aangetekent hebben, om dat ſy die tijd-rekeningen, waar uit ſy deſelve geſchreven hebben, niet ſeer overeenkomſtich gevonden hebben, en ſchoon ſommige feilen klaar waren, nochtans niet gederft hebben, de Schriften der ouden en Voorvaderen te veranderen. En ik heb nu niet nodig, dat ik van deſe dingen langer handele; en daarom treed ik over om die dingen bekend te maken, welke op de kant niet aangetekend worden. I. Weet ik niet, hoe veel ik ſal ſeggen ingeſlopen te zijn, in Cap. 2. van Hezra: Want vers 64. wort derſelver gehele Hooft-ſomme opgeſteld, welke in 't geheel Capittel verdeeld opgerekent worden, en deſelve wort te ſamen geſegt te zijn

42360. en nochtans indien gy verdeelde somme daar by voegt sult gy niet meer vinden als 29818. de dwalinge is derhalven of in de gehele of in de gedeelte der somme. Maar de geheele schijnt recht overgelevert te worden, om dat sonder twijffel een ider deselve in de gedachten onthouden heeft, als een gedenkweerdige saak. Maar de gedeelten so niet, derhalven, indien de faut in de gehele somme was, soude sulx terstont een ider geblijken en lichtelijk verbetert worden. En dit wort daar uit gantschelijk bevesticht, dat in Nehem. 7. alwaar dit Capittel van Hezra (welk een geslacht regijster genaamt wort) beschreven wort, gelijk uitdrukkelijk vers 5. des selver Capittels gesegt wort, dat de gehele Hooft-somme met dese van 't Boek Esra overeenstemt, maar de gedeelte verschillen seer, want sommige sult gy meerder, sommige minder bevinden, als in Hezra, en deselve al te samen uit te maken: 31089. waarom 't geen twijffel is, of onder de gedeelte der rekeninge so in Hezra als Nehemia meer mislagen ingekropen zijn. Maar een ygelijk der Kant-tekenaars welke dese klare tegenseggelijkheden pogen te vereenigen, een ider na 't vermogen sijns verstands so veel hy kan, verçiert sulks, en ondertussen, terwijl sy de letteren en woorden der Schrift eeren, doen sy niet anders, gelijk wy boven geroert hebben, als de Schrijvers der Bibels ten verachtinge uit te leggen, so dat sy soude schijnen niet geweten hebben te spreken, noch de saak welke gesproken moesten worden te ordineren: Ja sy doen niets anders, als de klaarheid der Schrift te verdonkeren: Want indien het overal geoorloft was de Schrift na haar lieder manier over te setten soude seker geen reden voeringe wesen, van wiens sin wy seker konnen zijn. Maar 't is geen saak, om my daar omtrent lang op te houden; want ik laat my voorstaan, dat indien een Histori-schrijver alle die dingen wilde navolgen, welke sy den Schrijvers der Bibels godsdienstelijk toestemmen, sy hem op veel wijse souden bespotten. En indien sy meenen, die gene een Gods lasteraar te zijn, welke ergens de Schrift feilbaar segt, eilieve, met wat naam sal ik dan die gene noemen, welke de Schrift, wat haar lust toewrijven? Welke de heilige Histori-schrijvers so afmalen dat sy gelooft worden te stamelen en alle dingen te verwerren? En wel-

ke eindelijk de sin der Schrift klaar en baarblijkelijk te zijn, ontkennen? Want wat is in de Schrift klaarder, als dat Hezras met zijn mede gesellen in de brief der geslachtrekeninge Cap. 2. des Boeks welke Hezras genaamt wort, beschreven, het getal van alle die genen, welke na Jerusalem vertrokken zijn, by gedeelte begrepen heeft, doordien in die, niet alleen der selver getal verhaalt wort, die haar geslachtrekeninge, maar ook der gener, die deselve niet konnen te kennen geven. Wat isser, seg ik klaarder, uit Nehemia Cap. 7. vers 5. als dat hy dese selve brief simpelijk maar beschreven heeft? dese dan, die dit anders verklaren, doen niet anders, als de ware sin der Schrift en gevolgelijk ook de Schrift selve te loochenen. Doch dat sommige dit Godvruchtich achten, de eene plaats der Schrift met de andere over een te brengen, is sekerlijk een belacchelijke Godvruchtigheid, dat sy klare plaatsen met duistere, rechsinnige met gebrekkelijke overeen brengen, en de gesonde te gelijk met de ongesonde verderven, 't zy verre nochtans, dat ik deselve Godslasteraas soude noemen, dien gantsch geen herte tot kwaad-spreken hebben, want te dwalen is voorwaar menschelijk. Maar ik keere weder tot mijn voornemen. Behalven de feilen welke in de geslacht-rekeningen so van Hezras als Nehemias zijn toe te staan, worden noch meer aangetekend in de name self der Huisgesinnen, meerder daar beneven in de geslacht-rekeningen self, in de Historien, en ik vrese ook self in de Profetien. Want voorwaar de Profetie van Jeremias Cap. 22. van Jechonia, schijnt op geenderlei wijse met des selfs Historie over een te komen (sie het einde des 2 Boeks der Koningen en van Jeremias, en het 1 Boek der Kron. Cap. 3: vers 17, 18, 19.) en voornamelijk de woorden des laasten vers desselven Capittels: En ik sie ook niet, op wat wijse hy van Zedechia, wiens ogen, te gelijk hy sijn Sonen dooden sach, uitgegraven zijn, seggen konde, *gy sult in vrede sterven.* (sie Jer. 34: 5.) indien dese Profetien na de uitkomste derselver sullen verklaart worden, moesten dese namen verandert worden, en voor Tzedechias scheen Jechonias, en in tegendeel voor *dat hy* genomen te moeten werden. Maar dit is te ongehoort en daarom wil ik het selve als onverstaanbaar liever laten, om dat so dit een dwalinge is,

desel-

deselve niet aan mislach der Boeken, maar aan den Histori-schrijver is toe te schrijven. Wat de overige aangaat, welke ik genoemt hebbe, meene deselve hier niet aan te tekenen, door dien ik sulx niet sonder groot verdriet des lesers soude konnen doen, voornamelijk wijl deselve van andere nu opgemerkt zijn. Want R: Salomo is om de al te openbare tegenseggelijkheden, welke hy in de verhaalde geslacht registers opgemerkt had, gedwongen geweest in dese woorden uit te barsten, te weten, (sie sijne aantekeningen over 't eerste Boek der Kronijken Cap. 8.) dat *Hezras* (welke hy de Boeken der Kronijnen acht geschreven te hebben) *de sone van Benjamin by name noemt, en desselfs geslachtrekeninge anders, als wy deselve in 't Boek der Scheppinge hebben, afgeleid; en dat hy eindelijk het groote gedeelte van de Steden der Leviten, anders als Josua, te kennen geeft, daar van daan is 't gekomen, dat hy de grondige verschillentheid gevonden heeft*; en een weinich lager: *Dat de geslacht-rekeningen van Gibeon en andere tweemaal en verscheiden beschreven wort, om dat Hezras meer en verscheidene brieven van ygelijk geslacht-rekeninge gevonden heeft, en in dese uit te schrijven 't getal der meeste Boeken gevolgt is, maar wanneer 't getal der verschillende geslacht-rekeningen gelijk was, als doen hy beider exemplaren uitgeschreven heeft.* En op dese wijse staat hy volkomelijk toe; dat dese Boeken uit de oorspronkelijke, welke niet genoech noch verbetert of seker waren, uitgeschreven zijn, ja de Kant-tekenaars selve doen seer dikmaals, als sy de plaatsen soeken te vereenigen, niet anders als de oorsaken der dwalinge aan te wijsen; Eindelijk achte ik niemand van een gesond oordeel te geloven, dat de heilige Histori-schrijvers met wille sodanich hebben willen schrijven, dat sy malkanderen geduurich schenen tegen te spreken. Maar mogelijk sal imand seggen, dat ik op dese wijse de Schrift om werp, want so doende konnen alle, deselve voor overal feilbaar aansien: Maar ik heb in tegendeel getoond, dat ik in dese de Schrift te goede doe, op dat niet des selfs klare plaatsen, met de gantsch onsuivere gevoegt soude werden, en bedorven, en dat het niet geoorloft sy, om dat sommige plaatsen verdorven sijn, te vermoeden, het selve van alle andere: Want geen Boek is oit sonder rimpel geweest, is het selve dan (eilieve) om die oorsaak over al dan ook voor onsuiver

ge-

gehouden? Neen seker; voornamelijk als de reden-voeringe klaar is, en de meninge des autheurs klaar beschreven wort. Hier mede heb ik die dingen, die ik omtrent de Historie der Boeken des ouden Testaments wil aangemerkt hebben, volbracht: uit welke wy lichtelijk verstaan, dat'er geen seker regelmate van heilige Boeken voor de tijd der Machabeen geweest zijn, maar dat dese, welke wy nu hebben, van de Pharizeen des tweden Tempels, welke ook manieren van bidden ingesteld hebben, boven veel andere afgesondert zijn, en door haar believen alleen aangenomen. Die derhalven de geloofweerdigheid der Schrift willen bewijsen, die sijn gehouden de geloofweerdigheid een iegelijks Boeks te toonen, en het is niet genoech de Godlijkheid van een goed te keuren tot bewijs van allen: Anders moeten wy stellen, dat den Farizeense raad in dese lesinge der boeken niet hebben konnen dwalen, 't welk niemant oit bewijsen sal. Doch de reden welke my dwingt te stellen, dat de Farizeen alleen de boeken des O. Test. uitgekosen hebben, en onder de heilige gestelt, deselve reden is, om dat in 't Boek Daniëls Cap. 12: 2. de opstandinge der doden voorsegt word, welke de Zadduzeen loocchenden: daar na, om dat de Farizeen in den Talmud dit klaar te kennen geven: namelijk, Cap. 2. fol. 80. pag. 2. *Van de handelinge des Sabbaths: R. Jehuda met de naam van Rabus heeft gesegt de ervarene hebben gesogt het Boek der Prediker te verbergen, om dat het desselfs woorden tegen de woorden des Wets* (Mosis Wet-boek) *streden. Maar waarom hebben sy het niet wech gestopt? om dat het volgens de Wet begint en volgens de Wet eindigt.* En een weinig lager: *En sy hebben ook het Boek der Spreuken soeken wech te houden:* enz. En eindelijk, Cap. 1. fol. 13. p. 2. desselfs Tractaat, *Voorwaar noem die man om sijn goedgunstigheid, welke genaamt word Neghumja de soon van Hiskia. Want indien hy 't niet gedaan hadde, het Boek Ezechiëls was achter gehouden geweest, om dat desselfs woorden tegen de woorden des Wets streden. enz.* uit welke op 't klaarste volgt, dat de Schrift-geleerde raad gepleegt hebben, hoedanige boeken als heilig souden aangenomen, en hoedanige uitgesloten souden werden. Die derhalven van aller der selver geloofweerdigheid seker wesen wil, die plege op een nieu raad, eische een iders reden.

Nu ſoude overig zijn de Boeken des N. Teſt. ook op gelijke wijſe te onderſoeken, maar om dat ik hoore ſulx van ſo geleerde als taal ervarene mannen geſchiet te zijn, en ook, om dat ik ſo een nauwe kenniſſe der Griekſe tale niet en hebbe, en eindelijk, om dat wy van de exemplaren der boeken, welke in de Hebreeuſche tale geſchreven zijn, ontbloot ſijn. Daarom wil ik van deſe beſigheid overſitten. Nochtans mene ik die dingen te aanmerken, welke tot mijn onderneminge meeſt paſſen. Van welke dingen wy in de volgende Hooftdelen ſullen handelen.

XI. HOOFTDEEL.

Word onderſogt of de Apoſtelen haar Brieven als Apoſtelen en Profeten, dan als Leeraars geſchreven hebben. Daarna word het ampt eens Apoſtels getoont.

Niemant, welke het Nieuwe Teſtament geleſen heeft kan twijffelen, dat de Apoſtelen Profeten zijn geweeſt. Maar om dat de Profeten niet altijd door openbaringe ſpraken, maar in tegendeel ſeer ſelden (gelijk wy op 't einde des I. Hooftdeels getoont hebben) konnen wy twijffelen, of de Apoſtelen als Profeten uit openbaringe en uitgedrukt bevel, als Moſes, Jeremias en andere, dan of ſy als beſondere Leeraars haar Brieven geſchreven hebben; voornamelijk, om dat in de eerſte Brief tot de Corintheren Cap. 14: 6. Paulus twe ſoorten van prediken aanwijſt, een uit de openbaringe en een in kenniſſe, en daarom ſeg ik, is het twijffelachtig of ſy in haar Brieven profeteren, dan of ſy onderwijſen. Maar indien wy op der ſelver ſtijl letten willen, ſullen wy deſelve ſeer van de profetiſche ſtijl verſcheiden bevinden. Want het was by de Profeten ſeer gebruikelijk, overal te betuigen, dat ſy door Gods bevel ſpraken; namelijk, *So ſegt God. Spreekt de Heere der Heirſcharen*, *het woord Gods*, *enz.* En dit ſchijnt niet alleen plaats gehad te hebben in de openbare predikatien

tien der Profeten, maar ook in hare brieven welke openbaringen behelsde, gelijk uit die van Elias aan Joram geschreven blijkt, (besie 2 Chron. 21: 12.) welke mede begint, *Also segt de Heere.* Maar in de Brieven der Apostelen lesen wy sulx niet, maar in tegendeel spreekt Paulus 1 Cor. 7: 40. na sijn gevoelen. Ja in seer veel plaatsen komen ons redenen van een twijffelachtig gemoed en spreek-maniere voor, gelijk als Rom. 3 : 28. wy menen derhalven, en Cap. 8 : 18. *Want ik mene, enz.* En op dese wijse zijn daar veel voorbeelden. Behalven dese worden noch andere spreekmanieren gevonden, van de profetelijke authoriteit gantsch verscheiden. Namelijk, *Doch dit segge ik* (als niet versekert zijnde) *maar dient door bevel* (besie 1 Cor. 7: 6.) *Ik rade als een man, om dat Gods genade getrouw is* (besie vers 25.) en so veel andere. En het dient aangemerkt, dat als hy in 't voorseide Hooftdeel segt, dat hy een *bevel* of *gebod Gods* heeft, of niet heeft, hy niet verstaat een bevel of gebod hem van God geopenbaard, maar alleen Christi leeringen, welke hy sijn discipulen op den Berg geleert heeft. Daar en boven, indien wy mede op de wijse letten, in welke de Apostelen de Evangelische leere in dese Brieven over leveren, sullen wy de selve ook van de wijse der Profeten seer sien afwijken. Want, en de Apostelen redeneeren over al, en daarom en schijnen sy niet te profeteeren, maar te redenkavelen. Maar de Profeeten behelsen daar en tegen alleen enkel leeringen en besluiten, om dat in deselve God als sprekende word ingevoerd, welke niet reden vraagt, maar uit absoluite heerschappie sijns natuurs besluit. En ook, om dat des Profetens authoriteit geen redeneringe toelaat, want al die sijn leeringen met reden wil bevestigen, onderwerpt deselve daar mede ook aan een iders toestemmend oordeel: 't welk ook Paulus, om dat hy redeneert, schijnt gedaan te hebben, welke in de Brief 1 Cor. 10: 15. segt, *ik spreeke als tot wijsen, oordeelt gy lieden 't gene ik segge.* En eindelijk, om dat de Profeten de geopenbaarde saken niet uit de kracht des natuurlijken lichts, dat is, niet door redeneeringe begrepen, gelijk wy in 't eerste Hooftdeel getoont hebben. En schoon in de vijf boeken ook sommige dingen door tusschen-settinge schijnen besloten te werden, sal ider nochtans, welke daar op merkt,

lichtelijk sien, deselve op geenderhande manier als argumenten genomen konnen werden. By voorbeeld, als Moses Deut. Cap. 31. vers 27. tegen de Israëliten gesegt heeft, *indien gy lieden wijl ik by u lieden geleeft hebbe, wederspannig tegen God sijt geweest, veel te meer dan als ik sal gestorven zijn,* dat moet in geenderleie wijse verstaan worden, dat Moses door redenen overtuigen wil, dat de Israëliten na sijn dood van de ware dienst Gods noodsakelijk soude afwijken, want het soude een valsch argument zijn, 't welk ook uit de Schrift selve soude konnen getoont werden: want de Israëliten hebben standvastelijk volhard by 't leven van Josua, en de ouden, en naderhand ook by 't leven van Samuël, David en Salomo. enz. Alwaarom die woorden van Moses een gewoonlijke sprake maar geweest is, met welke hy spreeks-wijse, en so als hy de toekomende afval van 't volk dies te levendiger konde inbeelden, voorsegt: Maar de reden waarom ik niet segge, dat Moses dese woorden, op dat hy sijn voorsegginge voor 't volk waarschijnelijk soude maken, uit sich self, en niet als een Profeet uit openbaringe gesproken heeft, is dese, om dat vers 21. desselven Cap. verhaalt word, dat God dit selve aan Moses met andere woorden geopenbaart heeft, welke hy sekerlijk niet van nooden hadde, om met gelijke redenen aangaande dese voorsegginge en besluit Gods dese waarschijnelijk te maken, maar het was noodwendig, deselve in sijn inbeeldinge levendig te vertoonen, gelijk wy in 't eerste Hooftdeel aangewesen hebben, 't welk op geen beter manier geschieden konde, als door dese tegenwoordige hardnekkigheid des volks, welke hy dikwils ervaren hadde, als toekomende in te beelden. En op dese wijse zijn alle argumenten van Moses, die in de vijf boeken gevonden werden te verstaan, om dat sy namelijk niet sijn genomen uit de bron des redens, maar alleen wijse van spreken zijn, met welke hy Gods besluiten krachtiger uitdrukte, en levendig inbeelde. Ik wil nochtans niet geheel ontkennen, dat de Profeten uit de openbaringe hebben konnen redeneeren, maar dit bevestig ik alleen, dat hoe veel te meer de Profeten redeneeren, haar kennisse welke sy aangaande de geopenbaarde saak hebben, dies te meer na 't natuurlijke helt, en hier uit meest onderkent te worden, dat

de Profeten boven natuurlijke kennisse hebben, om dat sy namelijk suiver leeringe, ofte besluiten en gevoelens spreken: en daarom Moses den hoogsten Profeet geen wettig argument gemaakt te hebben, en in tegendeel staa ik niet toe, dat die lange afleidinge van woorden en redeneeringen, hoedanig in den Brief aan den Romeinen gevonden werden, uit bovennatuurlijke openbaringe zijn geschreven geweest, derhalven so de wijsen van spreken, als van redeneringen der Apostelen in haar Brieven geven seer klaar te kennen, deselve niet uit openbaringe of Goddelijk bevel, maar alleen uit haar eigen natuurlijk oordeel geschreven te zijn, en niets anders te behelsen als broederlijke vermaningen, vermengt met beleeftheid (van welke seker de Profetise authoriteit gantsch afschrikt) hoedanig die verontschuldinge van Paulus is Rom. 15: 15. *Ik hebbe u een weinig vrier toegesproken.* Wy konnen derhalven dit selve daar uit besluiten, om dat wy nergens leesen, dat de Apostelen bevolen zy te schrijven, maar alleen te verkondigen, waar dat sy gingen, en haar woorden met tekenen te bevestigen: want haar lieder tegenwoordigheid en tekenen wierden gantschelijk vereischt om de Heidenen tot de Godsdienst te bekeeren, en haar daar in te bevestigen: gelijk Paulus selve Rom. 1: 11. duidelijk segt, *Om dat ik*, segt hy, *seer verlange om u lieden te sien, op dat ik u eenige gaven des geestes mogte mede deelen, op dat gy bevestigt werd.* Maar hier konde tegen geworpen worden, dat wy op die wijse souden konnen besluiten, en dat de Apostelen ook niet als Profeten verkondigt hadden, want als sy hier en daar te verkondigen omgingen, sulx en deden sy niet door uitgedrukt bevel, gelijk eertijds de Profeten. Wy lesen in het Oude Testam., dat Jonas na Nineve om te prediken ging, en te gelijk, dat hy daar na toe uitdrukkelijk gesonden is, en dat hem dat gene geopenbaart is geweest, 't welk hy aldaar prediken moeste. So word ook van Moses seer wijdlopig verhaald, dat hy als Gods gesante na Ægipten gereist is, en te gelijk, wat hy gehouden was het Israëlitisch volk en de Koning Farao te seggen, en wat voor tekenen hy om haar te doen geloven voor haar doen soude. Esaias, Jeremias en Ezechiël worden uitdrukkelijk gelastigt den Israëliten te verkondigen. En eindelijk, hebben de Pro-

feten niets verkondigt, 't geen de Schrift niet getuigt, dat sy van God ontfangen hadde. Maar van de Apostelen lesen wy, als sy hier en daar onder 't Nieuwe Testam. om te prediken gingen, niets diergelijx, als seer selden. Maar in tegendeel sullen wy sommige dingen bevinden, welke uitdrukkelijk te kennen geven, dat de Apostelen uit haar eigen goeddunken plaatsen om te prediken verkosen hebben, gelijk die twistinge tot twedracht toe, van Paulus en Barnabas, Actor. 15 : 17, 18. enz. En dat sy ook somtijds te vergeefs ergens na toe te gaan ondernomen hebben, gelijk die selve Paulus Rom. 1 : 13. getuigt, namelijk, *veel tijds heb ik getracht tot u te komen, maar ik ben verhindert geworden.* En Cap. 15 : 22. *Hierom ben ik verhindert geweest veeltijds, waarom ik niet tot u lieden kwam.* En 2 Cor. 1 : 12. *Maar aangaande mijn broeder Apollos hebbe ik veel begeert van hem, dat hy tot u lieden soude trekken met de broederen, en hy hadde ganisch geen genegentheid, om tot u lieden te komen, maar wanneer hy gelegentheid sal hebben.* enz Alwaarom ik so uit dese wijse van spreken, als twedracht der Apostelen, als daar uit, dat de Schrift getuigt, gelijk van de oude profeten, dat sy als sy ergens henen gingen om te prediken, *niet uit Gods bevel gingen,* daar uit hadde moeten besluiten, dat de Apostelen als Leeraars, en niet als Profeten gepredikt hebben. Maar wy sullen dese twijffelachtigheid licht los maken, indien wy maar letten op het onderscheid der roepinge der Apostelen, en der Profeten des O. Test., want dese zijn niet geroepen, dat sy alle natien prediken en profeteeren souden, maar alleen sommige besondere, en daarom vereischten sy een uitrukkelijk en besonder gebod tot een igelijk der selver. Maar de Apostelen zijn geroepen, op dat sy aan allen in 't gemeen verkondigen souden, en alle tot den Godsdienst bekeeren. Al waar sy derhalven na toe gingen volvoerden sy Christi gebod, en sy hadden niet van noden dat haar de saken, welke sy verkondigen moesten, geopenbaart wierde, eer dat sy gingen, namelijk den discipulen Christi, tegen welke hy self gesegt hadde, *Maar als sy u overleveren sullen en weest niet bekommert, hoe of wat gy spreken sult, want het sal u in dien dag gegeven worden, wat gy spreken sult* (besie Matth. Cap. 10 : 19, 20.) Wy besluiten derhalven, dat de Apostelen die dingen alleen door

besondere openbaringe gehad hebben, welke sy door haar levendig woord verkondigt en te gelijk met tekenen bevestigt hebben: (besie het gene wy in 't begin Capittel 2. getoont hebben) maar 't geen sy enkelijk sonder getuigen en tekenen in geschrift of by monde geleert hebben, deselve uit de natuurlijke kennisse gesproken of geschreven hebben; van welke saak siet 1 Cor. 14: 6. En dit is ons hier niet in de wech, dat alle Brieven beginnen van de roepinge haars Apostels ampt, want den Apostelen, is niet alleen de macht om te Profeteeren, maar ook de authoriteit om te onderwijsen toegestaan. En op dese manier staan wy toe, dat sy als Apostelen haar Brieven geschreven hebben, en ook 't begin van de goedkeuring van haar tot het Apostels ampt genomen: of mogelijk hebben sy, op dat sy het herte des lesers dies te lichter vereenigen souden, en tot aandacht brengen, gewilt, boven alle dingen betuigen, dat sy die gene waren, welke allen gelovige door haar predikinge bekent waren, en welke dan met klare getuigenissen getoont hadden, dat sy de ware Godsdienst en wech der saligheid leerden: Want al het gene ik in dese Brieven van de roepinge der Apostelen sie gesegt te worden, en van de H. Geest, welke sy gehad hebben, sien ik op haar predikinge toegepast te werden; die plaatsen alleen uitgenomen, in welke de Geest Gods, en den H. Geest voor een gesond, geluksalig en Gode toegeeigent verstand en sin genomen word. (van welke wy in 't eerste Hooftdeel gesegt hebben) Ten voorbeeld, 1 Cor. 7: 40. segt Paulus, *doch sy is geluksalig, indien sy alsô blijft, na mijn gevoelen, doch ik mene ook den Geest Gods te hebben*: alwaar hy door den *Geest Gods* sijn eigen verstand verstaat, gelijk de samenhang der reden selfs aanwijst, want dit wil hy, ik rekene een weduwe die aan een twede man niet trouwen wil, geluksalig na mijn gevoelen, welke ongehoud soeke te leven, en die ook mene geluksalig te zijn. En op dese wijse worden veel andere dingen gevonden, welke ik hier by te voegen onnodig achte. Dewijl het dan gestelt moet werden, dat de Brieven der Apostelen van het natuurlijk licht gedicteert zijn geweest, moeten wy nu sien, hoedanig de Apostelen uit de natuurlijke kennisse saken konden leeren welke onder deselve niet vallen. Maar indien wy op

die

die dingen, welke wy omtrent de verklaringe en uitlegginge der Schrift in ons sevende Hooftdeel verhandelt hebben, letten: sal ons hier niet de minste swarigheid zijn. Want alhoewel die dingen welke in den Bibel begrepen zijn, in 't gemeen ons begrijp te boven gaan, konnen wy nochtans vrielijk van deselve redeneeren, indien wy alleen geen beginselen toestaan, als die, welke uit de Schrift selve gehaalt worden, en so op dese selve wijse konden de Apostelen uit saken, welke sy gesien, gehoort en welke sy eindelijk uit openbaring hadden, veel besluiten uitputten en deselve den menschen na haar welgevallen leeren. Daar na, schoon de Godsdienst, so als deselve van de Apostelen gepredikt wierde, door 't verhaalen, namelijk, van een simpele Historie van Christus, onder de reden niet valt, nochtans kan desselfs hooftstuk, welke meest in zedelijke leeringe bestaat, gelijk de geheele leere van Christus doet, lichtelijk van een ider door 't natuurlijke licht begrepen worden. Eindelijk, behoefden de Apostelen tot den Godsdienst niet het bovennatuurlijk licht, door dien de Godsdienst te voren met tekenen bevestigt was, om deselve na 't gemeene begrijp der menschen so te voegen, dat deselve lichtelijk van een ider van herten aangenomen wierde: ook en behoefden sy deselve niet om de menschen dien aangaande te vermanen, en dit is het einde der Brieven, de menschen, namelijk, door die wech te leeren en te vermanen, welke een ider Apostel de beste geoordeelt heeft om haar in de Godsdienst te bevestigen; en hier moet dat aangemerkt worden, 't geen wy weinig te vooren gesegt hebben, namelijk, dat de Apostelen niet alleen macht ontfangen hadden, om de Historie van Christus als Profeten te verkondigen, deselve, te weten, door tekenen te versegelen, maar daar en boven ook niet authoriteit te leeren en te vermanen na die wech, welke een ygelijk van haar de beste soude oordeelen; welke beiderley gave Paulus 1 Tim. 1: 11. klaar aanwijst, in dese woorden: *Van welke ik gestelt ben een verkondiger en een Apostel en leeraar der Heidenen.* En Cap. 2: 7. *Waar van ik een verkondiger en Apostel (ik segge de waarheid in Christo, ik en liege niet) een Leeraar der Heidenen, in gelove (N. B.) in waarheid.* Met dese seg ik, geeft hy beider toestellinge tot het Apostels en tot het Leeraars

ampt

ampt seer klaar te kennen, en de authoriteit om te vermanen, een ygelijk, wanneer hy soude willen, geeft hy Filemon vers 8. te kennen, met dese woorden: *Alhoewel ik groote vrijheid in Christo hebbe, u te gebieden 't gene betaamt, nochtans enz.* Alwaar aan te merken zy, dat by aldien Paulus die dingen, welke hy aan Filemon behoorde te bevelen, als een Profeet van God ontfangen hadde, en als Profeet bevelen moeste, het hem niet geoorloft was geweest Gods gebod in smeekingen te veranderen. Waarom noodwendig verstaan moet werden, dat hy spreekt aangaande de vriheid van vermanen, welke hy als Leeraar en niet als Profeet hadde: Maar noch volgt niet klaar genoech, dat de Apostelen de wech van onderwijsinge, welke een yder beter soude geoordeelt hebben, konde uitkiesen, maar dat sy alleen volgens bedieninge des Apostels ampt niet alleen Profeten, maar ook Leeraars waren, indien wy de reden niet te hulpe willen roepen. Welke gantschelijk leert, dat de gene, welke de authoriteit van te onderwijsen heeft, ook de authoriteit heeft om te kiesen, wat wech hy wil. Maar het sal meer als genoeg zijn, de gantsche saak uit de Schrift alleen te bewijsen. Want uit deselve blijkt klaar dat een ider Apostel een besondere wech gekosen heeft, namelijk, uit dese woorden van Paulus Rom. 15: 20. *Seer begeerig zijnde om te verkondigen niet daar Christus genoemt was, op dat ik niet een anders fondament soude op bouwen.* Sekerlijk, indien alle deselve wech om te onderwijsen hadden, en alle op deselve grond de Christelijke Godsdienst opbouwde, geensins soude Paulus *een anders Apostels grond* vreemd konnen noemen, als welke sijn eigen selfs mede was: maar door dien hy deselve eens anderen noemt, moet noodsakelijk besloten werden, dat een ygelijk de Godsdienst op verscheide gronden gebouwt heeft, en het selve den Apostelen in haar Leeraars ampt gebeurt te zijn, 't geen de overige Leeraars, welke een besondere manier van onderwijsen hadden, so dat sy liever die gene begeeren te leeren, welke gantsch dom zijn, en zy hebben de talen ook de Wiskonstige wetenschappen, aan welker waarheid niemand twijffelt, uit geen andere begonnen te leeren. Daar na indien wy haar Brieven met enige opmerkinge doorlopen, sullen wy sien, dat de Apostelen in haar Godsdienst wel over een komen,

maar in de gronden ſeer te verſchillen. Want Paulus, op dat hy de menſchen in de Godsdienſt beveſtigen ſouwde, en haar toonen, de wech der ſaligheid van Gods genade alleen af te hangen, heeft geleert, dat niemand uit de werken, maar alleen in 't geloove roemen konde, en dat niemand uit de werken gerechtveerdigt wierde, (beſie Rom. Cap. 3: 27, 28.) en voorts de gehele leere van de verkieſinge en voorbeſluit. Maar Jokobus leert in tegen-deel, in ſijn Brief, dat de menſchen uit de werken, en niet alleen uit den geloove gerechtveerdigt word (beſie ſijn Brief Cap. 2: vers 24.) en begrijpt ſijn gantſche leere, alle die dispuiten over de Godsdienſt van Paulus achterlatende, maar met weinige. Daarom is het geen twijffel, of hier uit, dat de Apoſtelen, op verſcheidene gronden de Godsdienſt opgebouwt hebben, veel tweeſpalten en ſcheuringen geſproten zijn, met welke de Kerke nu van der Apoſtelen tijde onophoudelijk is gekwelt geweeſt, en in euwigheid ſal gekwelt worden, tot dat eindelijk eens de Godsdienſt van de Filoſofeſche beſchouwinge ſal afgeſcheiden worden, en tot de aldereenvoudigſte leeringen, welke Chriſtus den zijnen geleert heeft, herbracht werde. 't Geen de Apoſtelen onmogelijk is geweeſt, om dat het Evangelium den menſchen onbekent was, en daarom, op dat der ſelver nieuwigheid hare oren niet kwetſen ſouwde, hebben zy, deſelve, ſo veel geſchieden konde, na de verſtanden der menſchen van die tijd, gevoegt. (Beſie 1 Cor. 9: vers 19, 20. enz.) En hebben deſelve op de gronden, welke dies tijds meeſt bekent waren, en aangenomen, opgebouwt. En daarom heeft geen der Apoſtelen meer gefiloſofeert, als Paulus, welke, om tot de Heidenen te prediken, geroepen was, doch de andere, welke den Joden gepredikt hebben, welke verachters van de Wijsbegeerte waren, hebben haar ook na die verſtanden geſchikt. (Beſie Gal. 2: vers 11.) En hebben een Godsdienſt ontbloot van alle Filoſofeſche beſchouwingen geleert. Doch nu ſoude onſe levens tijd gelukkig, waarlijk zijn, indien wy deſelve, ook van alle by-geloof, vri ſagen.

XII. HOOFTDEEL.

Van de ware ſchrijvinge der Goddelijke Wet, en op wat manier de Schrift heilig genaamt word, en ten welken opſicht het Woord Gods, en eindelijk word getoont, dat deſelve, voor ſo verre zy het Woord Gods begrijpt, onverdorven tot ons gekomen is.

Die gene welke de Bibels, ſo als deſelve zijn, als een geſchrifte Gods, van den hemel aan de menſchen geſonden, aanmerken, ſullen ſonder twijffel uitroepen, dat ik een ſonde in den H. Geeſt begaan hebbe, welke namentlijk Gods Woord met fouten, verbroken, verdorven en ſich ſelfs niet machtig en vaſt geſtelt hebbe, en dat wy niet dan brokken daar van hebben: en eindelijk, dat het Hand-ſchrift des Verbonds Gods, 't welke hy met de Joden gemaakt heeft, verloren is gegaan. Maar ik twijffel niet, indien ſy de ſaak ſelve overwegen willen, of ſy ſullen terſtond ophouden te roepen: want ſo wel de reden, als de gevoelen der Profeten en Apoſtelen roepen opentlijk, dat Gods eeuwig Woord en Verbond, en de ware Godsdienſt in de herten der menſchen, dat is, in 't verſtand ſijn in geſchreven, en dat de ſelve het waarachtige handſchrift te zijn, 't welk hy met ſijn zegel, namelijk, het denkbeeld van hem, als een beeld ſijner Godlijkheid verzegelt heeft. Den eerſten Joden is de Godsdienſt als een Wet in geſchrift overgelevert, namelijk, om dat dies tijds als kinderen geagt wierde. Maar daar na verkondigen Moſes (beſie Deut. Cap. 30: vers 6.) en Jeremias (Cap. 31: 33.) haar een toekomende tijd, in welke God ſijn Wet in haar herten ſoude inſchrijven. En daarom paſte het den Joden alleen, en voornamelijk den Zadduceen eertijds voor de Wet in tafelen geſchreven, te ſtrijden, maar niet die geen, die deſelve in haar herten ingeſchreven hebben: Die derhalven op deſe dingen opmerken wil, ſal hy niet in de boven geſeiden vinden, 't geen met Gods Woord, de ware Godsdienſt en 't gelove ſtrij-

dig is, of dat deselve verswakken kan, maar in tegendeel wy deselve te bevestigen; gelijk wy ook ontrent het X. Hooftdeel getoont hebben, en so dit niet geweest was, hadde ik geheel van dese dingen te swijgen, besloten: ja soude gaarn toegestaan hebben om alle swarigheden te ontvlieden, dat in de Schriften seer diepe verborgentheden verschoolen lagen. Maar om dat daar van daan een onlijdelijke by-geloof gesproten is, en andere seer schadelijke misslagen, van welke ik in de voorreden Cap. 7. gesproken hebbe, hebbe geoordeeld dese dingen geensins overgelaten te moeten worden; voornamelijk, om dat de Godsdienst geen by-gelovige verçierselen behoeft: maar in tegendeel van desselfs glants onttrokken word, wanneer deselve met diergelijke verçierselen word opgepronkt. Maar sy sullen seggen, alhoewel de Wet die Goddelijk is, nu in de herten ingeschreven is, de Schrift des niet te min Gods Woord te zijn, en derhalven is 't niet meer geoorloft van de Schrift als van Gods Woord te seggen, dat deselve verbroken en verbastert zy. Maar ik vrees in tegendeel, dat sy niet te veel beyveren heilige te zijn, en de Godsdienst in bygeloof verkeren, ja dat sy geen schilderien en beelden, dat is, papier en inkt voor Gods Woord beginnen aan te bidden. Dit weet ik, dat ik niets onbetamelijks van de Schrift of Gods Woord gesegt hebbe, als die niets gestelt hebbe, dan 't geen ik met baarblijkelijke woorden en redenen waar te zijn bewesen hebbe. En hierom kan ik ook sekerlijk bevestigen, dat ik niets gesegt hebbe, 't welk godloos zy, of daar na riekt. Ik bekenne wel, dat sommige onheilige menschen, welken den Godsdienst een last is, uit dese een gelegentheid om te sondigen konnen nemen, en sonder enige reden, maar alleen op dat sy de wellust toestemmen, hier uit te besluiten, dat de Schrift over al leugenachtig en valsch en gevolgelijk van geen geloofveerdigheid is. Maar den sodanige voor te komen is onmogelijk, na dat spreek-woord, *dat 'er niets so wel gesegt kan worden, 't geen met kwalijk uit te leggen niet verdorven kan worden.* Die de wellusten den vollen toom geven wil, sullen lichtelijk allerhande oorsaak vinden; ja de genen die de Grond-schriften, de Arke des Verbonds, ja de Profeten en Apostelen selven hadden, waren eertijds niet beter noch gehoorsamer

ſamer, maar alle menſchen ſo wel Joden als Heidenen zijn altijd deſelve geweeſt, en in alle euwen is de deugt ſeer ſeldſaam geweeſt. Maar nochtans, op dat ik alle ſwarigheid wechneme, moet hier getoont werden, ten welke opſicht de Schrift heilig, en een yder ſtomme ſaak heilig en Goddelijk genoemt moet worden: daar na wat waarlijk het Woord Gods zy, en dat het ſelve niet begrepen word in een ſeker getal van Boeken: en eindelijk, dat de Schrift, voor ſo verre zy die dingen leert, welke tot gehoorſaamheid en ſaligheid nodig zijn, niet heeft konnen bedorven worden. Want hier uit ſal een ider licht konnen oordelen, dat wy niets tegen Gods Woord geſegt hebben, noch een plaatſe tot Godloosheid gegeven te hebben. Sulx word heilig en Goddelijk genaamt, 't welk om de Godvruchtigheid en Godsdienſt te oeffenen, afgeſcheiden en beſchikt zy, en het ſelve ſal heilig zijn, ſo lange de menſchen deſelve Godsdienſtelijk gebruiken. 't Welk by aldien ſy Godvruchtig te zijn ophouden, ſal dat ſelve ook heilig te zijn ophouden, en indien ſy dat ſelve tot begaaninge van godlooſe dingen afſchikken, ſal dan dat ſelve ook 't welk te voren heilig was, onrein en godloos genaamt worden. Ten voorbeeld, Seker plaats is van den oudvader Jakob genoemd geweeſt *een huis Gods*, om dat hy aldaar God, die aan hem geopenbaart was, geëert heeft: maar van de Profeten is die ſelve plaats genoemt geweeſt *een huis der godloosheid* (beſie Amos Cap. 5 vers 5. en Hoſ. 10: 5.) om dat de Iſraëliten na de inſtellinge Jeroboams aldaar afgoden gewoon waren te offeren. Een ander voorbeeld, 't welk de ſaak op 't klaarſte aanwijſt: De woorden hebben door het enkel gebruik ſeker betekeniſſen, en indien deſelve na dit haar gebruik ſo geſchikt worden, dat ſy de menſchen, welke deſelve leſen tot aandacht bewegen, dan ſullen die woorden heilig zijn: So ook het Boek met ſodanige ſchikkinge der woorden geſchreven: maar indien het gebruik daar na ſo vervalt, dat de woorden geen betekeniſſe hebben, of dat het Boek gantſch vergeten word, 't zy uit kwaadaardgiheid, 't zy om dat ſy het niet behoeven, dan ſullen ook die woorden of dat Boek, 't welk van geen gebruik is, ook niet heilig zijn; daar na, indien dieſelve woorden anders geſchikt worden, of dat het gebruik vermogt heeft om

deselve in een gantsch andere betekenisse te nemen, dan sullen die woorden en dat Boek, welke te voren heilig, waren onrein en onheilig zijn. Uit welke volgt, dat'er niets buiten 't verstand absoluitelijk, maar alleen opsichtelijk op het selve, heilig of onheilig en onrein kan zijn. 't Welk ook uit vele schrifture-plaatsen seer waarschijnlijk blijkt: Jeremias (op dat ik het een of ander by breng) segt dat de Joden van sijn tijd valschelijk de Tempel van Salomon genoemt hebben, *den Tempel Gods*, gelijk hy in sijn sevende Hooftdeel segt: Gods name konde niet langer aan die Tempel zijn, dan so lange deselve van de menschen, die deselve eeren, en de gerechtigheid beschermen, gehandhaaft word: Daar en tegen indien van doodslagers, dieven, afgodendienaars of andere schelmachtige menschen behandelt wierde, het dan veel eerder een kuil der boosdoenderen soude zijn. Wat aangaande de Arke des Verbonds geschiet zy, verhaalt de Schrift niet, waar over ik my dikmaal verwondert hebbe: dit is nochtans seker, deselve vergaan te zijn of met den Tempel verbrand; schoon 'er niets heiliger, noch van meerder eerbiedigheid by de Hebreen geweest is. Op dese wijse is de Schrift ook so lange heilig, en zijne redenen Goddelijk, so lange zy de menschen tot Godsdienst beweegt: Maar indien sy van deselve verwaarloost word als eertijds van de Joden, is het niets als papier en inkt, en word van deselve geheel ontheiligt, en ten verderve overgelaten: en daarom indien het dan verdorven word of vergaat, word het valschelijk gesegt, dat Gods Woord verdorven word of vergaat. Gelijk ook in de tijd van Jeremias valschelijk gesegt wierde, dat de Tempel, welke toen *Gods Tempel* was, door de Flamme verteert is. 't Welk Jeremias van de Wet segt: want so bestraft hy de godloosen van sijn tijd, *Om dat gy met woorden segt, wy zijn geleerd, en de Wet Gods is met ons, sekerlijk zy is te vergeefs opgepronkt geweest; de penne der Schriftgeleerde is te vergeefs (gemaakt)* dat is, valschelijk segt gy lieden, schoon de Schrift by u lieden is, dat gy Gods Wet hebt, na dat gy deselve onkrachtig gemaakt hebt. So heeft Moses ook, als hy de eerste tafelen gebroken heeft, geensins Gods Woord door gramschap uit de handen geworpen, en gebroken (want wie derf sulx van Mose het Woord Gods vermoeden)

moeden?) maar alleen ſtenen , welke , alhoewel te vooren heilig waren , om dat in deſelve het Verbond geſchreven was , onder welke de Joden God te gehoorſamen verbonden hadden , nochtans , om dat ſy daar na door aanbidden van 't Kalf dat Verbond onkrachtig gemaakt hadden , waren ſy dan van geen de minſte heiligheid , en om die oorſaak konden ook de twede met de Arke verloren zijn gegaan. Het is derhalven geen wonder , indien nu ook de eerſte Grond-ſchriften van Moſes niet in weſen zijn , noch dat die dingen , welke wy in de vorige Boeken te zijn geſegt hebben , gebeurt zijn , wanneer het ware grond-ſtuk des Godlijken Verbonds het heiligſte van alle , met de Arke heeft konnen vergaan. Sy houden derhalven af ons van Godloosheid te beſchuldigen , die niets tegen het Woord Gods geſproken hebben , noch het ſelve beſmet : maar ſy wende haar gramſchap , indien ſy een rechtveerdige hebben konnen , op de ouden , wiens kwaadaardigheid de Arke Gods , Tempel , Wet en alle andere heilige dingen ontheiligt heeft , en den verdervinge onderworpen. Daarna indien zy volgens dat van Paulus 2 Cor. 3 : 3. Gods geſchrift in haar hebben niet met inkt , maar door Gods Geeſt , noch in ſteenen tafelen , maar in de vleeſchelijke Tafelen haars herten geſchreven , laat ſy ophouden de letter te aanbidden , en om deſelve niet bekommert te zijn. Hier mede achte ik genoeg verklaart te hebben , op wat manier de Schrift heilig en Goddelijk te houden zy. Men moet nu ſien , wat eigentlijk te verſtaan zy door *'t Woord Gods* : DABER , betekent wel *woord , reden , uitſpraak , en een ſaak.* Maar om wat oorſaaken een ſaak op 't Hebreuwſch geſegt word Gods te zijn , en op God toegepaſt word , hebben wy in 't I. Hooftd. getoont , en uit deſelve word lichtelijk verſtaan , wat de Schrift betekenen wil door *Woord Gods , reden , uitſpraak* en *ſaake.* Alles te harhalen is derhalven niet nodig : noch ook 't geen wy Hooftdeel VI. van de Wonderdaden getoont hebben. 't Is genoech alleen de ſaak bekent te maken , op dat 't geen wy hier van deſe dingen ſeggen willen , beter verſtaan mach worden : Te weten , dat het Woord Gods , wanneer van geen onderwerp geſproken werd , 't welk God ſelf zy , betekent eigentlijk die Godlijke Wet , van welke wy in 't IV. Hooftdeel gehandelt hebben : dat

dat is, de Godsdienst, welke 't geheele menschelijk geslacgt gemeen is of algemeen: van welke saak siet Esai. 1: 10. alwaar hy de ware manier om te leven leert, die namelijk niet in de ceremonien, maar in de liefde en in een oprecht gemoed bestaat, en deselve noemt hy *Wet*, of ook wel *Woord Gods*. Daar na word het genomen voor de ordre der natuure en het noodlot (om dat deselve waarlijk van het euwig besluit der Godlijker natuure afhangt en volgt,) en voornamelijk daar voor 't geen de Profeten van dese ordre te voren gesien hebben, en sulx om dat de toekomende saken door haar natuurlijke oorsaken niet begrepen, maar als Gods insettingen en besluiten. Daar na word het ook genomen voor alle een yders Profeets woord, voor so verre hy dat selve door sijn besonder vermogen, of Profetische gave, en niet uit het algemeene licht der natuure begrepen hadde, en dat voornamelijk om dat de Profeten God meest als een Wet-gever begrepen, gelijk we Hoofd. IV. getoont hebben. Om dese drie oorsaken word derhalven de Schrift Gods Woord genoemt, namelijk, om dat sy een ware Godsdienst leert, wiens maker de euwige God is: daar na, om dat sy de voorseggingen der toekomende saken als Gods besluiten verhaalt: en eindelijk, om dat die gene, welke desselfs ware autheuren geweest zijn, meestendeel niet uit het algemeen licht der nature, maar door een by haar besondere geleert hebben, en God als deselve sprekende hebben ingevoerd. En alhoewel buiten dese meer dingen in de Schrift begrepen zijn, welke enkel historisch zijn, en uit het natuurlijk licht begrepen, heeft nochtans sijn naam genomen van het meerdere. En hier uit begrijpen wy lichtelijk, op wat manier God als een autheur des Bibels te verstaan zy; namelijk, om de ware Godsdienst, welke in deselve geleert word, maar niet, om dat hy een seker getal van Boeken aan de menschen heeft willen gemeen maken. Daar na konnen wy hier weten, waarom de Bibel in Boeken des Ouden- en des Nieuwen Verbonds gedeelt word; namelijk, om dat de Profeten voor de komste Christi de Godsdienst gewoon waren te verkondigen, als een Wet des Vaderlands, en uit kracht des Verbonds ten tijde Moses ingegaan: maar na de komste van Christus hebben de Apostelen deselve als

een algemene Wet, en uit kracht alleen des lijdens Christ aan allen gepredikt: maar niet om dat de selve in leere verscheiden zijn, of datse als handschriften des Verbonds geschreven zijn geweest; noch eindelijk, niet om dat de algemene Godsdienst, (welke meest natuurlijk is,) nieuw was, als ten opsicht der menschen, die deselve niet kenden, *Hy was in de Wereld* (segt den Evangelist Johannes Cap. 1: 10.) *en de Wereld heeft hem niet gekent.* Schoon wy derhalven minder Boeken des Ouden als des Nieuwen Test. hadden, souden wy nochtans niet van 't Woord Gods (door welke eigentlijk, gelijk wy nu gesegt hebben, de ware Godsdienst verstaan word) niet ontbloot zijn: gelijk wy ook niet meenen, dat wy zijn, alhoewel ons veel andere voortreffelijke schriften ontbreken, als het Boek des Wets, welke als een handschrift des Verbonds seer godsdienstelijk in den Tempel bewaart wierde, en daar en boven de boeken der Oorlogen, Tijdregisteren en vele andere, uit welke dese Boeken des Ouden Testaments, (welke wy hebben) getrokken en vergaart zijn: en sulx word met veel redenen daar en boven bewesen. Te weten, 1. Om dat de Boeken van beider Testamenten niet door uitgedrukte bevel op de selve tijd in alle euwen geschreven zijn geweest, maar by geval door sommige menschen, en sulx na dat de tijd, en haar besonder gestalte vereischte, gelijk opentlijk te kennen geven de roepingen der Profeten, (welke geroepen zijn om de godlosen van haar tijd te vermanen) en ook de Brieven der Apostelen. 2. Ten tweden, om dat het yts anders is de Schrift en de sin der Profeten, wat anders de meninge Gods, dat is, de waarheid der sake selfs te verstaan, gelijk uit dat gene, 't welk wy Hoofdeel II. van de Profeten getoont hebben, volgt 't geen wy in de Historien en Wonderdaden mede plaats heeft, bewesen hebben (Besie Hooftdeel VI.) Maar dit kan geensins van die plaatsen, in welke van de ware Godsdienst en Deugt gehandelt word, gesegt worden. 3. Ten derden, om dat de Boeken des Ouden Testaments uit vele uitgekipt zijn: En eindelijk van de raad der Farizeen versamelt en goed gekeurt, gelijk wy Hooftdeel X. getoont hebben: en de Boeken des Nieuwen Testaments zijn ook door raads-besluitinge van sommige tot een regelmate aangeno-

men, door wiens ordeningen ook meer andere, die van vele voor heilig gehouden wierden, als baſtaarden verworpen zijn: Maar de leden deſer raadsvergaderingen (ſo van Farizeen als van Chriſtenen) beſtonden niet uit Profeten, maar alleen uit Leeraars en ervarene; en nochtans moet noodſakelijk beleden worden, ſy in deſe verkieſinge het woord Gods voor haar richtſnoer gehad hebben, en derhalven hebben ſy noodſakelijk, eer ſy alle Boeken voor goet gekeurt hebben, kenniſſe van Gods Woord moeten hebben. 4. Ten vierden, om dat de Apoſtelen niet als Profeten, maar (gelijk wy in 't vorige Hooftdeel geſegt hebben,) als Leeraars geſchreven hebben, en den wech tot onderwijſinge uitgekoſen welke ſy geoordeelt hebben lichter te ſullen weſen voor de leeringen, welke ſy toen leeren wilden. Uit welke volgt dat in die dingen, (gelijk wy ook op 't einde des voorſeiden Hooftdeels beſloten hebben) veel dingen begrepen zijn, welke wy nu ten opſicht des Godsdienſt miſſen konnen. Eindelijk, 5. Ten vijfden, om dat'er vier Evangeliſten in 't Nieuwe Teſtament zijn, en wie ſal geloven, dat God viermaal de Hiſtorie van Chriſtus heeft willen verhalen, en in geſchrift aan de menſchen gemeen maken? en hoewel ſommige dingen in een begrepen worden, welke in de ander niet zijn, en dat de een om den ander te verſtaan dikmaal helpt, konnen wy daar uit echter niet beſluiten, dat alles, wat in deſe vier verhaalt word, noodſakelijk te weten zy, en God deſelve verkoren heeft om te ſchrijven, op dat de Hiſtorie van Chriſtus beter verſtaan ſoude worden; want een yder heeft ſijn Evangelium op een verſcheidene plaats verkondigt, en een yder heeft het gene hy verkondigt hadde, beſchreven: en dat eenvoudelijk, op dat hy de Hiſtorie van Chriſtus klaar verhalen ſoude, en niet om de overige dingen uit te leggen. Indien deſelve nu uit de onderlijke vergelijkinge ſomtijds te lichter en te beter verſtaan worden, dat geſchiet by geval en alleen in weinige plaatſen, welke ſchoon niet geweten zijnde, de Hiſtorie nochtans even klaar ſoude zijn, en de menſchen niet minder gelukſalig.

Hier mede hebben wy nu getoont, dat de Schrift alleen ten opſicht des Godsdienſts, of der algemene Goddelijke Wet, eigentlijk

gentlijk het Woord Gods genoemt word: nu is overig alleen te tonen, deſelve voor ſo verre ſy ſodanig genoemt word, niet verdorven en verloren zy. Want ik noeme dat gene feilbaar, verbaſtert en verdorven, dat ſo verkeert geſchreven en ſamen geſtelt zy, dat de ſin der reden uit het gebruik des taals, noch uit de Schrift ſelf niet kan gevat, of afgeleid worden. Want ik wil niet beveſtigen dat de Schrift, voor ſo verre ſy de Goddelijke Wet behelſt, altijd deſelve ſtippen, letteren en woorden gehouden heeft, (want dat laat ik der Moſorethen, en die de letter bygelovelijk dienen, tot bewijs overig:) maar alleen dat de ſin, ten welken opſicht een reden alleen Goddelijk genoemt kan worden, onverdorven alleen tot ons gekomen zy, ſchoon de woorden, met welke ſy eertijds betekent is geweeſt, dikmaal verandert te zijn, onderſtelt worden. Want dit beneemt, gelijk wy geſegt hebben, niets van de Goddelijkheid der Schrift; want de Schrift ſoude even Goddelijk zijn, ſo deſelve met andere woorden of in een ander taal geſchreven was geweeſt. Dat wy derhalven de Goddelijke Wet op deſe wijſe onverdorven tot ons gekregen hebben, kan niemand twijffelen, want wy begrijpen uit de Schrift ſonder enige ſwarigheid, of dubbelſinnigheid desſelfs Hooftſomme te zijn, *Godbovenal te beminnen en ons naaſten als ons ſelf*, en dit kan niet verbaſtert zijn, noch van een al te haaſtige en dwalende penne geſchreven; want indien de Schrift oit yts anders geleert heeft, hadde het Woord ſekerlijk ook alle dingen anders moeten leeren, door dien dit de grond van de gehele Godsdienſt is, welke wech genomen zijnde het gantſche gebouw met een val ter neder ſtort. En ſo ſoude ook ſodanige Schrift die ſelve niet weſen, waar van wy hier ſpreken, maar een gantſch ander Boek. Het blijft derhalven onbeweeglijk, dat de Schrift dit altijd geleerd heeft, en gevolgelijk, dat hier geen dwalinge, (welke de ſin ſoude konnen verderven,) ingekropen te zijn, welke niet van een yder terſtond ſoude aangemerkt worden. En dat niemand deſe heeft konnen verbaſteren, wiens kwaadaardigheid niet terſtond ſoude blijken.

Wijl dan deſe grond onverdorven geſteld moet worden, is ſulx noodſakelijk van de overige te belijden, welke daar uit ſouder te-

genspreeken volgen, en welke ook Grondregels zijn, als, *dat God is, dat hy alleen voorsiet, dat hy almachtig zy, en dat het den vromen na sijn besluit wel gaan, maar den godlosen kwalijk zijn sal:* en eindelijk, *dat onse saligheid van sijn genade alleen afhangt.* Want alle dese dingen leert de Schrift over al seer klaar, en heeft sulx altijd moeten leeren, anders souden alle andere dingen ydel zijn, en sonder grond. En niet minder onverdorven moeten alle de Zedelijke dingen gestelt worden, door dien sy uit dese algemene grond seer klaarlijk volgen: Te weten, *gerechtigheid te verdedigen, den behoeftigen behulpig zijn, niemand te dooden, 't geen eens anderen is, niet te begeeren, enz.* Van alle dese seg ik, heeft de kwaadaardigheid geen verbasteren, noch de oudheid uitwisschen konnen. Want al wat hier van uitgedelgt was, dat soude terstond de algemene grod van dese wederom geleert en aangewesen hebben. En besonderlijk het leerstuk der liefde, welke over al in beide verbonden ten hoogsten aan bevolen Wort. Doet hier by, dat alhoewel geen so vervloekte daad bedacht kan worden, die niet van ymand begaan zy, nochtans niemand is, welke om sijn schelmstukken te bedekken en uit te wisschen de Wetten onderstaat te vernietigen, of yts, 't geen godloos zy, als een euwige en heilsame leere in te voeren: want sodanig zien wy de natuur der menschen gestelt, dat een yder een (so Koning als onderdaan) indien hy yts schandelijks begaan heeft, sijn daad met sodanige omstandigheden soekt op te pronken, dat hy niets tegen het recht en billijke mochte schijnen misdaan te hebben. Wy besluiten derhalven volkomelijk, dat de gantsche algemene Goddelijke Wet, welke de Schrift leert, onverdorven in onse handen gekomen is. Maar behalven dese, zijnder noch andere dingen, aan welke wy niet konnen twijffelen, of deselve zijn ons ter goeder trouwe overgelevert, namelijk, de Hooftsommen der Historien van de Schrift, om dat deselve aan allen de kennelijkste zijn geweest. 't gemene volk der Joden plachte eertijds de oudheden der volkeren in Psalmen te singen. Ook de Hooftsomme der saken van Christo geschiet, en desselfs lijden is terstond door het gehele Roomsche rijk verbreid geweest. Alwaarom het geensins te geloven zy, ten zy het grootste gedeelte der menschen

daar in overeen kwam, 't welk ongelooflijk is, dat het gene het voornaamste deser Historien is, de nakomelingen anders souden overgelevert hebben, als sy het van de eerste ontfangen hadden. Al wat daarom verbastert en fauten geworden is, dat heeft in de overige konnen gebeuren: namelijk, in de een of andere omstandigheid der Historie of Profetien: op dat het volk tot meer ontsach bewogen soude worden, of in de een of andere Wonderdaad, op dat sy de Wijsbegeerige souden dringen: of eindelijk, in beschouwelijke saken, na datse van de scheur-sijkken in de Godsdienst begonnen ingevoert te worden; op dat alfo een ygelijk zijne verçierselen, door de Goddelijke geloofweerdigheid te misbruiken soude onderstutten; maar het raakt tot de saligheid weinig, of sodanige dingen verbastert zijn, of niet: 't welk ik in 't volgende Hooftdeel terstond tonen sal, alhoewel ik achte, sulx nu genoegsaam uit het geseide en voornamelijk uit het II. Hooftdeel is gebleken.

XIII. HOOFTDEEL.

Word getoont, dat de H. Schrift niet als seer eenvoudige dingen leert, en niet anders als gehoorsaamheid te beöogen, noch niets van de Goddelijke natuur te leeren, als 't geen de menschen door sekere wijse van leven konnen navolgen.

In het twede Hooftdeel deses Boekx hebben wy aangewesen, dat de Profeten alleen een besondere kracht van in te beelden, maar niet van te verstaan gehad hebben, en dat God geen verborgentheden der Wijsbegeerte, maar alleen seer eenvoudige saken aan haar geopenbaart heeft, en dat sy deselve na haar voorbedachte gevoelen geschreven hebben. Wy hebben daar na bewesen in 't V. Hooftdeel, dat de Schrift de saak op die manier overlevert en leert, op welke deselve alderligtst van een yder

begrepen konnen werden. Welke namelijk, met geen bewijs-redenen en afdeelinge de ſaken afleid, en ſamenhangt, maar alleen eenvoudig ſpreekt, en om te doen gelooven haar woorden met de ervarentheid alleen, te weten, met Wonderdaden en Hiſtorien beveſtigt, en welke woorden ook met ſodanige ſtijl en ſpreekwijſen verhaalt worden, met welke meeſt het gemoed des volks bewegen kan. Van welke ſaak ſiet Hooftdeel VI. ontrent die dingen, welke op de derde plaats beweſen word. Wy hebben eindelijk Hooftdeel VII. getoont, dat de ſwarigheid om de Schrift te verſtaan niet in de taal alleen, noch in de hoogheid des inhouds gelegen is. Hier by komt, dat de Profeten niet aan ervarene, maar aan alle Joden in 't gemeen gepredikt hebben. Maar de Apoſtelen pleegden de Evangeliſche leere in de gemeinte, alwaar een algemene vergaderinge van allen was, te leeren: Uit welke alle volgt, dat de leere der ſchrift geen hooge beſchouwinge of Wijsbegeerige ſaken behelſt, maar alleen ſeer eenvoudige ſaken welke wel van een ygelijk der botſte konnen begrepen worden. Ik kan my derhalven niet genoegſaam verwonderen over die verſtanden dier gener, van welke ik te vooren geſproken hebbe, welke namelijk, ſulke diepe verborgentheden in de Schrift ſien, dat ſy door geen menſchelijke taal konnen verklaart worden; en welke daar na ſo veel ſaken van Wijsbegerige beſchouwinge in de Godsdienſt ingevoert hebben, dat de Kerk, de Academie, en Godsdienſt, een kenniſſe of liever gekijf ſchijnt. Maar waar toe verwonder ik my hier over, dat menſchen die roemen, dat ſy een bovennatuurlijk licht hebben, en in kennis niet voor de Wijsbegerigen, die niets dan een natuurlijk licht beſitten, willen wijken? Daar over ſoude ik my ſeker verwonderen, indien ſy yts nieuws, 't geen enkel beſchouwelijk was, leerden: en 't geen eertijds by de Heidenen niet ſeer gebruikelijk geweeſt is (welke ſy nochtans ſeggen wech geworpen te hebben.) Want indien gy onderſoekt, wat voor verborgentheden ſy in de Schrift verborgen ſien, gy ſult voorwaar niets vinden, als de verçierſelen van Ariſtotelis, of Plato, of een diergelijke. Welke dikmaal een ſlecht menſch beter dromen, als een geletterde uit de Schrift op ſpeuren kan. Want wy willen geheel niet ſtellen,

dat

dat 'er niets tot de leere der Schrift behoort, 't welk alleen beschouwelijk zy, want in 't vorige Hoofdeel hebben wy sommige dingen van dese soorte bygebracht, als grond-stukken der Schrift, maar dit wil ik alleen, dat sodanige seer weinig en gantsch eenvoudig zijn. Maar welke die dingen zijn, en op wat manier deselve bepaalt worden, heb ik hier te toonen, voorgenomen: 't geen voor ons nu licht zijn sal, na dat wy weten, het oogmerk der Schrift niet geweest te sijn kennisse te leeren; want hier uit konnen wy lichtelijk oordeelen, deselve niet anders als gehoorsaamheid van de menschen te vereisschen, en de hardnekkigheid alleen maar niet de onwetenheid te veroordeelen. Daar na, om dat de gehoorsaamheid omtrent God in de liefde des naatsten alleen gelegen is; (want die sijn naatsten lief hebben uit dien hoofde, op dat hy God gehoorsaame, deselve heeft na 't seggen van Paulus Rom. 13: 8. de wet vervult) Volgt hier uit in de Schrift geen andere kennisse bevolen te worden, als welke alle menschen noodsaakelijk is, op dat sy God na dit voorschrift gehoorsamen konnen en in welke onkundig zijnde, de menschen noodsakelijk hardnekkig zijn moeten, of ten minsten sonder tucht en gehoorsaamheid, maar dat de overige beschouwinge, welke hier toe niet recht leiden, 't zy deselve omtrent Gods, 't zy omtrent de kennisse der natuurlijke dingen, verkeeren, de Schrift deselve niet aanroert, en derhalven van de geopenbaarde Godsdienst dienen afgescheiden te worden. Maar indien een yder, (gelijk wy gesegt hebben) nu dese dingen lichtelijk sien kan, nochtans wil ik, om dat hier uit het gantsch gedrach des Godsdienst afhangt, de gehele saak naukeuriger toonen en klaarder uitleggen. Tot welke vereischt wort, dat wy boven alle dingen toonen, dat de verstandige of nauwe kennisse Gods, geen gave is, welke alle geloovige gemeen is, gelijk de gehoorsaamheid. Daar na, dat die kennisse, welke God door de Profeten van alle in 't gemeen geeischt heeft, en ygelijk gehouden is te weten, geen ander zy, als de kennisse der Godlijker gerechtigheid en liefde, welke beide uit de Schrift lichtelijk bewesen werden. Want ten 1. volgt het seer klaarlijk uit Exod. Cap. 6: 2. alwaar God tot Moses om de besondere genade, die hem geschonken

was

was, te kennen geven, secht: *en ik ben geopenbaart aan Abraham, Isaak en Jakob als de God de algenoegsame, maar met mijn naam Jehova en heb ik haar niet bekent geweest.* Alwaar tot nader verklaringe aan te merken staat *El-Sadai* op 't Hebreeusch te betekenen *God*, welke genoegsaam is, om dat hy aan ygelijk geeft, 't geen hem genoeg is. En al hoe wel *Sadai* alleen dikwils voor *God* genomen wort, is nochtans niet te twijffelen, of over al de naam (*El*) *God*, onder te verstaan zy. Daar na is aan te merken, dat in de Schrift geen naam behalven *Jehova* gevonden wert, welke Gods enkele Wesentheid sonder opsicht op de geschapene dingen, te kennen geeft; En daarom seggen de Hebreën dat dese naam alleen aan God eigen is, maar dat de andere yder gemeen zijn, en dat de overige namen Gods, zy zijn selfstandige of bygevoegde eigenschappen, welke God toekomen, voor so verre sy opsichtelijk op de geschapene dingen aangemerkt, of door deselve geopenbaart worden. Gelijk als אל *El*, of met de letter ה *Eloha* אלה 't welk niet anders betekent, als *Machtige*, gelijk bekent is, en het komt God niet toe, als by uitnementheid, gelijk wanneer wy Paulus een Apostel noemen. Andersins worden de deugden van *Gods kracht* uitgelegt, als *El* (*machtige*) *groot*, *vreesachtig*, *rechtveerdig*, *barmhertig*, *enz.* Of om alle te gelijk te behelsen, wort dese naam in 't meer voudig getal gebruikt, en in de enkele betekenisse, 't welk in de Schrift seer gemeen is. Nu doordien God tegen Moses segt, dat hy met sijn Naam Jehovah den Vaderen niet is bekent geweest, volgt, dat sy geen eigenschap Gods gekent hebben, 't welk sijn Wesentlijkheid uitdrukt, maar alleen desselfs uitwerkinge en beloften, dat is, sijne macht, voor so veel deselve door sichtbare saken geopenbaart word. Maar dit segt God tot Moses niet, om haar ongeloovigheid te beschuldigen, maar integendeel, om haar lichtgeloovigheid en geloove te verheffen, met welke sy nochtans, al hoe wel sy geen even besondere kennisse Gods als Moses gehad hebben, Gods beloften vast en onwankelbaar te zijn gelooft hebben, niet als Moses, welke al hoewel hy hooger gedachten van God gehad heeft, aan de Goddelijke beloften nochtans getwijffelt heeft, en Gode tegengeworpen, dat hy in plaats van beloofde saligheid, de saken der Joden in

erger verandert heeft. Dewijl derhalven de Vaderen een besondere naam Gods niet geweten hebben, en God dit selve aan Moses alleen segt geschiet te zijn om de eenvoudigheid en geloove van haar lieder herte te prijsen, en te gelijk om te gedenken aan de besondere genade aan Mose toegestaan. So volgt hier uit seer baarblijkelijk, dat gene 't welk wy ter nedergestelt hebben, namelijk, dat de menschen uit Gods bevel niet konnen Gods eigenschappen kennen, maar dat dit een besondere gave zy aan sommige geloovige alleen toegestaan; en het is de pijne niet weerdig dit met meerder getuigenissen der Schrift te toonen; want wie en siet niet, dat de Goddelijke kennisse aan allen gelovigen niet gelijk geweest zy? en dat niemant uit bevel wijs kan zijn, niet meer als leven en zijn? mannen, vrouwen, kinderen en alle, konnen volgens bevel wel even gelijk gehoorsamen, maar niet even wijs worden. By aldien nochtans ymand seide, het geen werk te zijn Gods eigenschappen te verstaan, maar gantsch eenvoudig, sonder bewijs te gelooven; die sal voorwaar beuselen: want de sichtbare saken, en welke alleen voorwerpen des verstands zijn, konnen met geen andere oogen beschouwt worden als door bewijsen, die derhalven deselve niet hebben, sien niets van al dese saken, en also al wat zy van diergelijke gehoort te hebben verhalen, raakt niet meer haar verstant, ofte geeft het te kennen, als de woorden eens Papegaais of van een Selfsbeweegsel, welke sonder verstand en gevoelen spreken. Maar al eer ik verder gaa, word ik genoodsaakt de reden te seggen, waarom in 't Boek der Scheppinge dikwils gesegt wort, dat de Patriarchen in de name van *Jehova* gepredikt hebben, 't welk gantschelijk tegen de nu geseide schijnt te strijden. Maar indien wy op die dingen welke wy Hooftdeel VIII. getoont hebben, letten, sullen wy dese dingen lichtelijk konnen vereenigen; want in 't voorverhaalde Hooftdeel hebben wy getoont, dat de Schrijver der vijf Boeken, de saken en plaatsen niet nettelijk met gelijke namen te kennen geeft, welke toen ter tijd, van welke hy spreekt, in gebruik waren, maar met sodanige, in welke zy ten tijde des Schrijvers beter bekent waren. God derhalven in 't Boek der Scheppinge van de Voorvaderen verkondigt zijnde, wort met de naam van *Jehova*

aan haar bekent, niet om dat hy den Vaderen met dese naam bekent was, maar om dat dese naam by de Joden van de hoogste eerbiedigheid was. Dit moeten wy, seg ik, daarom noodsakelijk seggen, door dien in onse text van Exodus uitdrukkelijk gesegt word, dat God met dese naam niet aan de Voorvaderen bekent is geweest, en ook dat Exod. Cap. 3: 13. Moses Gods naam begeert te weten, dat by aldien deselve te voren bekent geweest was, soude het hem ten minsten mede wel kenbaar zijn geweest. Het is dieshalven te besluiten, gelijk wy beoogden, te weten, dat de geloovige Voorvaderen in dese naam *Jehova* onkundig zijn geweest, en dat de kennisse Gods een gave Gods en geen bevel zy. Doch het is tijd, dat wy tot het twede voortgaan, te weten, dat God geen andere kennisse van sich door de Profeten van de menschen eischt, als de kennisse van sijn Goddelijke gerechtigheid en liefde: dat is, sodanige eigenschappen Gods, welke de menschen door sekere wijse van leven konnen navolgen, 't geen Jeremias met de alderuitdrukkelijkste woorden leert, Cap. 22: 15, 16. van den Koning Josia sprekende, segt hy, *Uw Vader heeft wel gegeten en gedronken, en recht en gerechtigheid gedaan en doen ging het wel: hy heeft de rechtsaken des armen en behoeftigen gerichtet: doen is hem mede (wel geweest,) want* (N. B.) *dat is my te kennen spreekt de Heere.* En niet minder klaar zijn de woorden, welke gevonden worden Cap. 9: 24. *Maar hier in roemë alleen een yder, dat hy my verstaat en kent, dat ik de Heere doe barmhertigheid, recht en gerechtigheid op de aarde, want hier in heb ik lust, spreekt de Heere.* Dit word daar en boven ook getrokken uit Exod. Cap. 34: 6, 7. Alwaar God aan Moses, welke hem begeerde te sien en te kennen, geen ander eigenschappen openbaart, als welke de Goddelijke gerechtigheid en liefde uitwijsen. Daar na komt dat van Johannes, van welke wy ook in 't volgende sullen spreeken, voor al hier aan te merken, welke, om dat niemand God oyt gesien heeft, God door liefde alleen te zijn verklaart: en daar uit besluit, dat die waarlijk God heeft en kent, welke de liefde heeft. Wy sien derhalven, dat Jeremias, Moses en Johannes de kennisse Gods, welke een yder gehouden is te weten, in weinige begrijpen, en deselve hier in alleen, 't geen wy beoogden, stellen: dat, namelijk,

melijk, God zy ten hoogsten rechtveerdig, en ten hoogsten barmhertig, of het enige voorschrift des waren levens. Hier by komt, dat de Schrift geen afdeelingen van God uitdrukkelijk geeft, en geen ander eigenschappen Gods te omhelsen, als de terstond genoemde voorschrift, of uitdrukkelijk, gelijk dese beveelt. Uit welke alle wy besluiten, dat de verstaanbare kennisse Gods, welke Gods natuur, so als deselve in sich is, aanmerkt, en welke natuure de menschen door sekere manier van leven niet konnen navolgen, of als een voorbeeld nemen, om een rechte wijse van leven aan te stellen, geensins tot het geloof en openbare Godsdienst behoort, en by gevolge, dat de menschen omtrent dese sonder misbedrijf, gantschelijk konnen dwalen. 't Is derhalven gantsch geen wonder, dat God sich na de inbeeldingen en te vooren bevatte meeningen der Profeten geschikt heeft, en dat de geloovige verscheidene meeningen van God gekoestert hebben, gelijk wy Hoofdeel II. met veel voorbeelden getoont hebben. Daarna is 't ook geensins wonder, dat de heilige boekken overal so oneigentlijk van God spreeken, en den selven, handen, voeten, oogen, ooren, verstand en plaatselijke bewegingen toe-eigenen, en daar en boven ook bewegingen des gemoeds, als dat hy yverig, barmhertig zy, enz. en dat sy hem eindelijk afschilderen als Rechter, en in de hemelen, als op een Koninklijke throon sittende, en Christus aan sijn rechterhand. Sy spreeken namentlijk na de bevattinge des gemenen volks, welke de Schrift niet soekt geleert, maar gehoorsaam te maken, de gemene Godgeleerden hebben nochtans gewilt, dat al wat sy van dese door 't licht der natuure konden sien met de Goddelijke natuur niet overeen te komen, op een vergelijkende wijse moeste uitgelegt, en al wat haar bevattinge te boven ging na de letter moeste opgenomen werden. Maar indien alles, 't geen op dese wijse in de Schrift gevonden wert, vergelijkender wijse moeste uitgelegt worden, en verstaan, als dan soude de Schrift niet aan 't gemeen en onervaren volk, maar voor de aldererv arenste alleen, en de grootste Wijsgeeren geschreven zijn. Ja, by aldien het godloos soude zijn voor een Godvruchtig en eenvoudig gemoed dese dingen, die wy terstond verhaalt hebben, van God te gelooven, moesten haar de

Profeten voor al seer gewacht hebben, alleen om de swakheid des gemeene volks van diergelijke spreekwijsen: en in tegendeel Gods eigenschappen, so als een ygelijk deselve schuldig is te omhelsen, boven alles klaar en uitdrukkelijk geleert hebben, 't welke nergens geschiet is. En also is het geensins te gelooven, dat de gevoelens enkelijk aangemerkt, sonder opsicht op de werken, yts Godvruchtigs, of ongodvruchtigs behelsen, maar het om die oorsaak alleen gesegt moet werden yts Godvruchtigs of Godloos te gelooven, voor so veel als hy door sijn gevoelens tot gehoorsaamheid bewogen wort, of uit de selve vriheid om te sondigen of te rebelleeren neemt. Also dat als ymand door het ware te gelooven hardnekkig wort, deselve als dan ook een godloos; maar indien ymand door het valsche te gelooven gehoorsaam wort, deselve dan een Godvruchtig geloove heeft. Want wy hebben getoont, dat de ware kennisse Gods geen bevel, maar een Goddelijke gave te zijn: en God geen andere kennisse van de menschen geeischt te hebben, als de kennisse sijner Godlijker gerechtigheid en liefde, welke kennisse niet tot de wetenschappen, maar alleen tot gehoorsaamheid noodwendig is.

XIV. HOOFTDEEL.

Wat het geloove zy, welke de geloovige, de gronden des geloofs werden bepaalt, en deselve worden eindelijk van de Wijs-begeerte afgescheiden.

Dat tot de ware kennisse des geloofs boven al noodsakelijk is, niet alleen te weten, dat de Schrift gevoegt zy na de bevattinge der Profeten, maar ook na die van het veranderlijke en onstantvastige gemeene volk der Joden, daar in kan niemand, die maar een weinig opmerkinge gehad heeft, onkundig zijn: want die alle dingen, welke in de Schrift gevonden werden verwardelijk omhelst, als een algemeine en absolute leere van God, en deselve niet nauwkeuriglijk gekent heeft, wat

gene

gene na de bevattinge des gemeene volkx gevoegt zy, ſal hy de gevoelen des gemeene volkx met de Goddelijke leere vermengen, en der menſchen verçieringen en inſettingen voor Goddelijke leerſtukken veilen, en de geloofweerdigheid der Schrift misbruiken. Wien ſeg ik, en ſiet niet, dat dit de grootſte oorſaak is, waarom ſo veel Sectarizen, ſo veel tegenſtrijdige gevoelens, als leerſtukken des geloofs leeren, en met veel voorbeelden der Schrift beveſtigen, waar van daan het by den Duitſchen overlang tot het gebruik des ſpreekwoorts gekomen is, *Geen ketter, ſonder letter.* Want, en de heilige Boeken en zijn niet van een alleen, noch aan een volk, van ene levenstijd geſchreven geweeſt, maar van ſeer vele, van verſcheiden verſtand, en van mannen van verſcheidene euwen, welker tijd, indien wijſe alle ſouden willen oprekenen, by na tweduiſent jaar en mogelijk veel langer ſal bevonden werden. Wy willen nochtans die Sectarizen daarom niet van ongodvruchtigheid beſchuldigen, om dat ſy de woorden der Schrift na hare gevoelens ſchikken, want gelijk deſelve eertijds na de bevattinge des gemeenen volkx gevoegt is, alſo ſtaat het ook een yder vry, deſelve na ſijn gevoelen te voegen, indien hy ſiet, dat hy op die manier God, in die dingen, welke de gerechtigheid en liefde raken, met voller toeſtemminge des gemoeds gehoorſamen kan; maar daarom beſchuldigen wy haar, om dat ſy deſelve vriheid aan andere niet willen toeſtaan, maar alle, welke met haar niet gevoolen, alhoewel ſeer deugtſaam zijnde, en de ware deugt gehoorſamende, nochtans als vianden Gods vervolgen, en integendeel die gene, welke haar toeſtemmen, al ſchoon ſy de onmachtigſte zijn, nochtans als uitverkorene Gods beminnen, welks voorwaar niets ſchelmachtiger, noch meer verdervelijk voor een Gemeene-beſt bedacht kan worden. Op dat het derhalven blijkbaar zy tot hoe verre, ten opſicht des geloofs, een yders vriheid om te gevoelen wat hy wil, ſich uitſtrekt, en wie dat wy (alhoewel verſcheiden gevoelende,) nochtans als geloovige aanſien moeten, dienen het geloof en desſelfs grondſtellingen bepaalt te werden; 't geen ik in dit Hooftdeel te volbrengen geſegt hebbe, en te gelijk 't geloof van de Wijs-begeerte afſcheiden: 't welk het voornaamſte oogmerk deſes gehelen Werkx geweeſt is.

Op dat ik dan dese dingen in ordre toone, laat ons het grootste oogmerk der geheeler Schrift herhalen, want dat sal ons de ware Regel om het geloof te bepalen, aanwijsen. Wy hebben in 't voorige Hooftdeel gesprooken, het oogwit der Schrift alleen te zijn, gehoorsaamheid te leeren, 't welke ook niemant kan tegen gaan: want wie en siet niet, dat beide Verbonden niet anders te zijn als onderwijsinge van gehoorsaamheid? en niets anders te beoogen, als dat de menschen uit oprechten gemoede gehoorsamen? want op dat ik nu oversla 't geen ik in 't vorige Hooftdeel getoont hebbe, Moses heeft sich niet beyvert de Israëliten door reden te overtuigen, maar door Verbond, Eedsweeringe en Weldaden, haar te verplichten. Daar na heeft hy het volk onder straffe de Wetten te gehoorsamen verbonden, en maant het selve door giften daar toe aan; alle welke middelen niet tot de wetenschappen, maar tot de gehoorsaamheid alleen dienstig zijn. Ook de Evangelische leere behelst niets als eenvoudig geloof; als aan God te gelooven, voor hem eerbiedig te zijn, of 't geen het selve is, God te gehoorsamen. Ik hebbe derhalven niet van noden, om een seer klare saak te bewijsen, de texten der Schrift, welke gehoorsaamheid bevelen, en van welke seer vele in beide Verbonden gevonden worden, op te hoopen. Daar na wat een yder aanleggen moet, dat hy God gehoorsame, leert de Schrift in seer vele plaatsen ook klaarlijk, namelijk, de geheele Wet te bestaan in de liefde omtrent sijn naatsten, alwaarom ook niemand ontkennen kan, dat die gene, welke na Gods bevel sijn naatsten als hem selven bemind, in der daad gehoorsaam is, en volgens de wetten geluksalig, en in tegendeel, dat die den selven haat of verwaarloost, wederspannig is en hardnekkig. Daar na is het by alle bekent, dat de Schrift niet alleen voor de ervarene, maar voor allen, van wat ouderdom of soorte het zy, geschreven is en gemeen gemaakt: en uit desen allen volgt seer klaarlijk, dat wy volgens bevel der Schrift niets anders gehouden zijn te gelooven, als dat gene, 't welk om dit gebod te volvoeren, noodwendig zy. Alwaarom dit selve gebod de eenigste richtsnoer is des algemeenen geloofs, en men door dit alleen alle leerstukken des geloofs, welke een ygelijk, namelijk, te omhelsen schuldig is, bepaalen

moet.

moet. 't Welk dewijl het seer openbaar zy, en om dat sy alle uit dese grond alleen, of door de reden alleen wettelijk konnen afgeleid worden, so oordeele een ygelijk, hoe het heeft konnen geschieden, dat'er so veel twedrachten in de Kerke ontsproten zijn? en of'er ook andere oorsaken hebben konnen zijn, als welke in 't begin des VII. Hooftdeel genoemt zijn? deselve dringen my derhalven hier te toonen de wijse, en de manier om uit dese gevondene grond de Leerstukken des geloofs te bepalen; want ten zy ik sulkx niet gedaan sal hebben, noch de saak door vaste Grond-regulen bepaalt hebben, sal ik met recht geacht worden weinig gevordert te hebben, tot hier toe: door dien een yder al wat hy wil, onder het selve voorwendsel, dat'er namentlijk, een middel noodsakelijk zy tot gehoorsaamheid, sal konnen inbrengen; voornamelijk als het een ondersoek zy aangaande de Goddelijke eygenschappen.

Op dat ik dieshalven de sake in ordre toone, sal ik van de afdeelinge des geloofs beginnen, welke uit dit gegeven fundament aldus moet afgedeylt worden. Als namentlijk, dat het niets anders zy, als van God sodanige dingen te gevoelen, door welken, als men onkundig daar in is, de gehoorsaamheid tot God wechgenomen word: en dat door het stellen van de gehoorsaamheid, noodsakelijk dese dingen gestelt worden. Welker beschrijvinge so klaar is, en so opentlijk uit het terstond bewesene volgt, dat het geen verklaringe behoeft. Wat dingen nochtans uit deselve volgen, sal ik met weinige nu toonen; te weten, Voor eerst, dat het geloof niet door sich, maar alleen ten opsicht der gehoorsaamheid saligmakende is, of, gelijk Jakobus Cap. 2: 17. segt, dat het geloove sonder werken dood is: van welke saak siet het gantsche Capittel deses Apostels. Ten tweden, hier uit volgt, dat die gene, welke waarlijk gehoorsaam is, ook noodsakelijk het ware en saligmakende geloove heeft; want de gehoorsaamheid gesteld zijnde, hebben wy gesegt, dat het geloove noodsakelijk ook gestelt moet worden, 't welk deselve Apostel ook Cap. 2: 18. uitdrukkelijk segt, namelijk met dese woorden, *toont my uw geloof uit de werken, en ik sal uw uit mijne werken mijn geloove toonen.* En Johonnes in sijn eerste Sendbrief Cap. 4: 7, 8. *Een yder dio lief*

heeft

heeft (namelijk ſijn naaſten) *is uit God gebooren, en kent God, die niet lief heeft kent God niet, want God is liefde.* Uit welke wederom volgt, dat wy niemant oordeelen konnen geloovig of ongeloovig te zijn, ten zy uit de werken: namelijk, indien de werken goed zijn, al ſchoon ymand in Leer-ſtukken van andere geloovige verſchilt, hy is nochtans geloovig, en in tegendeel, indien ſijn werken kwaad zijn, ſchoon hy met woorden overeen ſtemt, is nochtans ongeloovig. Want de gehoorſaamheid geſtelt zijnde, word het geloove ook noodſakelijk geſtelt, en het geloove ſonder werken is dood, 't welk ook deſelve Johannes vers 13. desſelven Capittel uitdrukkelijk leert. *Hier uit*, ſegt hy, *weten wy, dat wy in hem blijven, en hy blijft in ons, dat hy ons van ſijn Geeſt gegeven heeft*, namelijk de liefde. Want hy hadde te voren geſegt, dat God liefde was, waar uit hy (uit ſijn toen aangenomene beginſelen namel:) beſluit, dat die waarlijk den Geeſt Gods heeft, die de liefde heeft. Ja om dat niemand God geſien heeft, daarom beſluit hy, dat niemand God gevoelt, of kent, als uit de liefde alleen omtrent den naaſten, en alſoo dat niemand enige andere eigenſchap Gods kennen kan, als deſe liefde, voor ſo veel wy daar aan deel hebben. Welke redenen indien deſelve niet aannemelijk zijn, leggen deſelve nochtans klaar genoech de meeninge van Johannes uit: maar noch klaarder de woorden, welke ſtaan Capittel 2:3,4. desſelven Briefs, alwaar hy met de alderuitdrukkelijkſte woorden dat gene, 't geen wy hier beoogen leert. *En hier uit*, ſegt hy, *weten wy, dat wy hem kennen, indien wy ſijn geboden bewaaren, die gene die ſegt, ik kenne hem, en ſijne geboden niet bewaart, is een leugenaar, en in hem is geen waarheid.* En uit deſe volgt wederom, die gene in der daad Anti-chriſtenen te zijn, welke eerlijke mannen, en die de gerechtigheid beminnen, vervolgen, om dat ſy van haar verſchillen, en met haar niet deſelve Leer-ſtukken des geloofs beſchermen: want die de gene, welke de gerechtigheid en liefde beminnen, deſelve weten wy hier door alleen geloovige te zijn, en die gene, welke de geloovigen vervolgt, is de Anti-chriſt. Eindelijk volgt, dat het geloove niet ſo ſeer waarachtige als wel Godvruchtige Leer-ſtukken vereiſcht, dat is, ſoodanige, welke het gemoed tot gehoorſaam-

heid

heid bewegen, alhoewel onder deselve vele zijn, welke geen schaduwe van waarheid hebben, indien maar die gene alleen, die deselve omhelst, deselve valsch te zijn onkundig is, anders sal hy noodsakelijk wederspannig zijn; op hoedanige manier het geschieden soude konnen, dat ymand, welke de gerechtigheid te beminnen en Gode te gehoorsamen soekt, als Goddelijk aanbad, 't welk hy wiste van de Goddelijke natuur vreemd te zijn: maar de menschen konnen door eenvoudigheid haars gemoeds dwalen, en de Schrift en veroordeelt geen onwetenheid, maar alleen hardnekkigheid, gelijk wy nu getoont hebben; ja uit de afdelinge alleen van 't gelove volgt dit noodsakelijk, alle wiens delen, uit de nu getoonde algemene grond en eenigste oogmerk der Schrift moeten gehaalt worden, ten sy wy onse insettingen daar onder willen mengen; maar dese en vereischt niet uitdrukkelijk waare, maar soodanige Leer-stukken, welke tot gehoorsaamheid noodsakelijk zijn, welke namentlijk het gemoed in de liefde ontrent den naatsten bevestigt, ten welken opsicht alleen een ygelijk in God, (op dat ik met Johannes spreeke) en God in een yder is. Dewijl derhalven een ygelijks geloove ten opsichte der gehoorsaamheid of hardnekkigheid alleen, en niet ten opsicht van waarheid of valscheid, Godvruchtig of Godloos te houden zy, en niemant twijffelt, het gemeene verstand der menschen seer verscheiden te zijn, noch alle in alles even gelijk gerust te zijn, maar dat de gevoelens den menschen op verscheidene manier regeeren, als welke den ene tot aandacht, deselve den anderen tot belachchenge en verachtinge bewegen, hier uit volgt, tot het algemene geloove geen Leer-stukken te behooren, van welke onder de eerlijken enige tweespalt kan gemaakt werden: want welke van een aard zijn, konnen ten opsicht des eenen Godvruchtig, en ten opsicht des anderen Godloos zijn, door dien zy uit de werken alleen moeten geoordeelt worden, tot het algemeene geloove behooren derhalven die Leer-stukken alleen, welke de gehoorsaamheid omtrent God ten volsten stelt, en in welken onkundig, de gehoorsaamheid gantsch onmogelijk is; van de overige nochtans, so als een ygelijk, om dat hy sich selfs best kent, sich om in de liefde der gerechtigheid bevestigt te worden, best dunkt,

moet een yder gevoelen, en op dese wijse achte ik geen plaatse voor twedracht in de Kerke overgelaten te werden: noch ik sal ook nu niet ontsien de leeringen des algemenen geloofs of de Grond-stukken van het oogwit der geheeler Schrift op te tellen, welke alle (gelijk uit die dingen welke wy in beyde deser Hooftdeelen bewesen hebben, seer klaar volgt) hier toe strekken moeten, namelijk, dat 'er zy een Hoogste Wesen, welke de gerechtigheid en liefde bemint, aan wien alle, op datse salig mogen worden, schuldig zijn te gehoorsamen, en deselve, door bewijsinge van gerechtigheid en liefde ontrent den naatsten, te aanbidden, en hier uit worden alle dingen lichtelijk bepaalt, en welke alsoo gene, behalven dese, zijn. Te weten, ten Eersten, dat'er een God is, dat is, een Hoogste Wesen, ten hoogsten rechtveerdig en barmhertig, of een vertoog des waren levens. Want, wien hy niet kent, noch gelooft te zijn, die kan hy niet gehoorsamen, noch hem als Rechter erkennen. Ten Tweden, dat hy Eenig is, want dat kan ook niemand twijffelen, dat volkomentlijk tot de hoogste eerbieding, verwondering en liefde omtrent God vereyscht word, want aandacht, verwonderinge en liefde, sullen uit de overtreffelijkheid des eenen boven de anderen alleen voortkomen. Ten Derden, dat hy Over al tegenwoordig is, of dat alles voor hem geopent en openbaar is. Indien de saken hem verborgen te zijn gelooft wierden, of dat hy alle dingen sag niet geweten wierd, so soude aangaande de billijkheid sijner gerechtigheid, waar door hy alles bestierd, getwijffelt worden; of deselve soude niet gekent worden. Ten Vierden, dat hy over alles het hoogste Gebied en recht heeft, en niets doe, daar toe hy door recht gedwongen is, maar uit sijn enkel welbehagen, en besondere genade. Want alle zijn hem schuldig te gehoorsamen, maar hy aan niemant. Ten Vijfden, dat de eere Gods, en desselfs gehoorsaamheid alleen in enkele gerechtigheid en liefde tegen den naatsten bestaat. Ten Sesden, dat alle, welke door dese manier van leven Gode gehoorsamen, alleen salig zijn, maar de overige, welke onder de heerschappie der wellusten leven, verlooren zijn. Indien de menschen dit niet vast geloofden, soude 'er geen oorsake zijn waarom sy God liever, dan de begeerlijkheden wilden ge-

hoorſamen. Ten Sevenden, en eindelijk, dat God aan den leedweſen hebbende en berouw betonende de ſonden vergeeft. Want daar is niemant, die niet en ſondigt. Indien derhalven dit niet geſtelt wierde, ſouden alle menſchen aan hare ſaligheid wanhoopen, en geen reden ſoude 'er zijn waarom ſy God als barmhertig ſouden gelooven; maar die dit vaſtelijk gelooft, dat God namelijk uit barmhertigheid en genade, waar door hy alles beſtiert, der menſchen ſonden vergeeft, en om deſe oorſaak in de liefde Gods meerder ontſtoken werd, die kent waarlijk Chriſtum na den Geeſt, en Chriſtus is in hem. En niemant kan onkundig zijn, dat alle deſe dingen om te weten ten hoogſten noodig zijn, op dat de menſchen, geen uitgeſondert, na 't voorſchrift des Wets (boven verklaart) Gode gehoorſamen konnen, want een van deſe wechgenomen zijnde, word ook de gehoorſaamheid wechgenomen. Vorders wat God zy, of dat ware vertoog des waarachtigen levens, of hy namentlijk een Vuur, een Geeſt, Licht, Gedachte of yts anders zy, dat doet niets aan het gelove, als ook niet, op wat manier hy het voorwerp des waren levens zy, of hy namentlijk daarom het ſelve zy, om dat hy een rechtveerdig en een barmhertig gemoed heeft, ofte om dat alle dingen door hem zijn en werken, en gevolgelijk om dat wy ook door hem verſtaan, en door hem dat gene, 't welk waarlijk billik en goed is, ſien? 't is evenveel, wat een ygelijk hier van ſtelt. Daarna doet het ook niet tot het geloof, indien ymand gelooft, dat God volgens zijn Weſentlijkheid, of Macht overal is, dat hy de ſaken beſtiert na ſijn vriheid, of uit de noodſakelijkheid der Nature: dat hy Wetten als een Vorſt voorſchrijft, of als euwige waarheden leert; dat de menſch uit vriheid ſijner wille of uit de noodſakelijkheid van 't Goddelijk beſluit Gode gehoorſaamt, en dat eindelijk de beloninge der goeden en ſtraffe der kwaden natuurlijk dan bovennatuurlijk is: deſe en diergelijke, ſeg ik, leit niet aangelegen, ten opſichte des geloofs, op wat manier een ygelijk dit verſtaat; indien hy maar alleen niet ten dien einde beſluit dat hy meerder vriheid tot ſondigen neemt, of dat hy minder Gode gehoorſaam word; ja een ygelijk, gelijk wy nu boven geſegt hebben, is gehouden de Leer-ſtukken des geloofs na zijn bevattinge

te voegen, en deselve voor sich op die wijse uit te leggen, als het hem ligts dunkt, deselve sonder twijffel en swarigheid en met een volkomen toestemminge des gemoeds te konnen omhelsen, op dat hy gevolgelijk Gode met volle toejuichening sijns gemoeds gehoorsame. Want (gelijk wy nu ook vermaant hebben) gelijk eertijds 't geloove na de bevattinge en gevoelens der Profeten en des gemeene volks van die tijd geopenbaart en geschreven is geweest, also wort ook nu een yder verplicht deselve na sijn gevoelens te voegen, op dat hy deselve alsoo sonder enige tegenstrijdigheid des verstands, en sonder enige swarigheid omhelsen mach; want wy hebben getoont, het geloove niet so seer waarheid als Godsaligheid te vereischen, en niet als ten opsichte der gehoorsaamheid Godsalig en saligmakende te zijn, en by gevolge niemant als ten opsicht ook der gehoorsaamheid geloovig te zijn. Alwaarom die gene niet welke deftige redenen vertoont, een deftig geloove noodsakelijk vertoont, maar die gene, welke deftige werken van gerechtigheid en liefde betoont. Welke leere, hoe heilsaam en hoe noodsakelijk deselve in een Gemeenebest zy, op dat de menschen vreedsaam en eendrachtelijk leeven, en wat al, seg ik, ja hoe groote oorsaken van verstooringe en mis-fauten deselve afsnijd, late ik alle overig om te oordeelen. En hier komt, eer ik verder voort ga, noch aan te merken, dat wy lichtelijk uit het terstond bewesene konnen antwoorden op de tegenwerpingen, welke wy Hooftdeel I. geroert hebben, wanneer wy gesproken hebben van God met de Israëliten van den Berg Sinaï sprekende: want schoon die stemme, welke de Israëliten gehoort hebben, die menschen geen Filosofische noch Wis-konstige sekerheid aangaande Gods wesentlijkheid konde geven, was deselve nochtans genoeg, om haar tot verwonderinge Gods (so als sy hem te voren gekent hadden) te rukken, en tot gehoorsaamheid aan te prikkelen; welke het einde van die beschouwinge geweest is. Want God en wilde de Israëliten geen volkomene eigenschappen sijner Wesentlijheid leeren, (want hy heeft geen toen ter tijd geopenbaart) maar haar hardnekkig herte breken, en tot gehoorsaamheid trekken; en daarom is hy haar niet met redenen, maar met gedruis van Bazuinen, met donder

en blikxsemen aangekomen, (besie Exodus Capittel 20 vers 20.

Nu is overig, dat ik eindelijk toone, tusschen Geloove of Godgeleertheid en Wijs-begeerte geen verstand of gemeenschap te zijn, waar in nu niemand kan onkundig zijn, welke deser beyder vermogens oogwit en grond kent, welke sekerlijk geheel verschillen: want het oogwit der Wijs-begeerte (Filosofie) is niets als waarheid: maar die van 't Geloof, (gelijk wy overvloedig getoont hebben,) niets dan gehoorsaamheid en Godsaligheid, daar na zijn de gronden der Filosofie gemeene kenlijkheden, en deselve moeten uit de natuure alleen gehaalt worden. Maar de Historie des Geloofs en tale, moet uit de Schrift en uit de openbaringe alleen gehaalt worden: gelijk wy in 't VII. Hoofdeel getoont hebben. Het Geloove staat derhalven aan een ygelijk de hoogste vryheid om te Filosofeeren toe, so dat hy van alle saken sonder misbedrijf al wat hy wil, gevoelen kan, en verdoemt alleen die gene als Ketters en Scheurmakers, welke gevoelens leeren, om hardnekkigheid, haat, twistingen en toorne aan te raden: en houd alleen die gene voor geloovige, welke de gerechtigheid en liefde, na de krachten haars redens, of na haar vermogen aanprijsen. Eindelijk, dewijl dese dingen, welke wy hier getoont hebben de voornaamste te zijn, welke ik in dese verhandelinge beooge, wil ik den leser, eer ik verder voortga, seer gunstig bidden, dat hy dese twe Hoofdelen, aandachtiger verweerdige te lesen en meermalen te overwegen; en sich voorstelle, wy met die meeninge en dat gemoed niet geschreven hebben, dat wy nieuwe dingen souden invoeren, maar op dat wy verbasterde dingen souden verbeteren, welke wy eyndelijk verbetert hoopen te beschouwen.

XV. HOOFTDEEL.

Dat de Godgeleertheid noch aan de Reden, noch de Reden aan de Godgeleertheid dienstbaar zy; ook word de reden getoont, door welke wy ons de geloofweerdigheid der H. Schrift voorstellen.

Die de Filosofie van de Godgeleertheid niet weten te schei-den, redenkavelen, of de Schrift aan de Reden, dan of de Reden in tegendeel aan de Schrift moet dienen, dat is, of de sin der Schrift na de Reden, dan of de Reden na de Schrift moet gevoegd werden, en dit laatste word van de twijf-felaars welke de sekerheid der Reden ontkennen, en het voorige van de onderwijsers verdedigt. Maar uit de nu geseidene blijkt het, dese beyde geheelijk te dwalen: want welker van beyder meeninge wy volgen, of 't is nodig de Reden of de Schrift te verderven. Want wy hebben getoont, de Schrift geen Filosofi-sche saken, maar enkel Godsaligheid te leeren, en alle dingen, welke in deselve begrepen zijn, na de bevatting, en te vooren opgenomen gevoelens des gemeene volks, gevoegt te zijn. Die derhalven deselve na de Filosofie schikken wil, sal voorseker de Profeten veel dingen welke sy door droom selfs niet bedacht heb-ben, opdichten, en verkeerdelijk haar meeningen uitleggen; maar die in tegendeel de Reden en de Filosofie een Dienstmaagt maken van de Godgeleertheid, die is gehouden de vooroordelen des ouden gemene volkx als Goddelijke saken toe te laten, en met deselve het verstand besetten en verblinden. En alsoo sullen sy beyden, dese namentlijk, sonder Reden, maar gene met de Reden raaskallen. De eerste, die onder de Farizeen opentlijk gestelt heeft dat de Schrift na de Reden moeste gevoegt worden, is geweest Maimonides, (wiens gevoelen wy Hooftdeel VII. ver-haalt hebben, en met veel bewijs-redenen verhandelt) en alhoe-wel dese Autheur onder haar van seer groote geloofweerdigheid geweest is, heeft nochtans der selver meeste gedeelte daar in van hem afgeweken, en gaat te voet na de meeningen van een seker

R. Judas

R. Judas Alpakhar, welke de dwalinge van Maimonides soekende te mijden, in een ander hem tegenstrijdig gevallen is. Hy heeft namelijk gestelt dat de * Reden aan de Schrift moeste dienstbaar zijn, en aan deselve gantschelijk onderworpen worden; en heeft gevoelt, dat niets in de Schrift op een vergelijkende wijse moeste verklaart worden, om dat de letterlijke zin tegen de Reden, maar alleen, om dat het tegen de Schrift selve, dat is, tegen sijn klaare Leer-stukken strijdig was, en hier maakt deselve dese algemeene regel, dat, al wat de Schrift leerswijse leert, en met uitgedrukte woorden bevestigt, dat uit de enkele geloofweerdigheid desselfs, als volkomen waar moet toegestaan werden. En geen andere leere sal in de Bibel gevonden werden, dat recht daar tegen strijd, maar alleen door gevolge, om dat namelijk de spreekwijsen der Schrift yts daar tegen strijdig schijnt te onderstellen, 't welke hy uitdrukkelijk geleert heeft, en dat daarom alleen deselve plaatsen vergelijkender wijse moeten verklaart worden. Ten voorbeeld: de Schrift leert klaarlijk, dat God *een* is (besie Deut. Cap. 6: 4.) en nergens word enige plaatse gevonden uitdrukkelijk bevestigende, dat 'er meer Goden zijn, en daarom moeten deselve vergelijkender wijse verklaart worden, in welke God van sich, en de Profeten van God in 't meerder getal spreeken, welke alleen een manier van spreeken onderstelt, maar geen oogmerk van redeninge aanwijst. Niet om dat het tegen de Reden strijd, dat 'er meer soude zijn, maar om dat de Schrift uitdrukkelijk bevestigt, dat God *een* zy. Soo ook, om dat de Schrift Deut. Cap. 4: 15. regel-recht (gelijk hy meent) bevestigt, dat God onlichamelijk is, daarom worden wy, uit de geloofweerdigheid deses ene plaats, en niet van de Reden, gedwongen te geloven dat God geen lichaam heeft, en by gevolge zijn wy gehoude door de geloofweerdigheid der Schrift alle de plaatsen vergelijkender wijse te verklaren, welke aan God handen, voeten, enz. toe-eigenen, welker manier van spreeken alleen God lichamelijk schijnt te onderstellen: dit is de meninge van dese autheur, welke ik, voor so veel hy de Schrift door de Schrift selve verklaren wil,

prijse:

* My heugt dese dingen eertijts gelesen te hebben, in een Brief tegen Maimonides, welke onder de Brieven, die Maimonides gesegt worden te zijn, gevonden word.

prijse: maar ik ben verwondert dat een man met reden begaaft deselve poogt te vernietigen. 't Is wel waar, dat de Schrift door de Schrift moet uitgelegt worden, so lange wy aangaande de zin der redenvoeringe alleen, en de meeninge der Profeten besig zijn, maar na dat wy de ware zijn daar uit getrokken hebben, moet men noodwendig Oordeel en Reden gebruiken, op dat wy deselve toestemmen mogen. By aldien de Reden, alhoewel deselve tegen de Schrift roept, nochtans gantschelijk moet ondergeworpen worden, ey lieve, sullen wy dat met of sonder de Reden, als blinden moeten doen? indien sonder Reden, dan handelen wy voorwaar sottelijk en sonder oordeel, indien met de Reden? dan omhelsen wy de Schrift uit enkel gebied der Reden, welke wy derhalven, indien het daar tegen streed, niet souden omhelsen. En ey doch! Wie kan met verstand yts omhelsen, daar de Reden tegen roept? Want wat is anders met het verstand yts te loochenen, als dat de Reden daar tegen schreeuwt? En voorwaar ik kan my niet genoech verwonderen, dat sy de Reden, de hoogste gave zijnde, en het Godlijke licht onder dooden letteren, en welke door menschelijke kwaadaardigheid hebben konnen bedorven worden, hebben willen onderwerpen, en dat het geen schelmstuk geacht word, tegen het verstand, het ware handschrift van Gods Woord zijnde, onweerdiglijk te spreken, en deselve verdorven, blind en verlooren te stellen; maar het een groote misdaad geacht word, andere dingen van de letter en de afgod van Gods Woord te denken. Sy achten het Godvruchtig, de Reden en het eigen oordeel niets te betrouwen, maar Godloos aan derselver geloof te twijffelen, welke ons de heilige Boeken overgelevert hebben, 't geen voorwaar een puure sotheid en geen Godvruchtigheid is. Maar ey, wat bekommert haar doch? Wat vreesen zy? kan de Godsdienst en het geloove niet verdedigt worden, ten zy de menschen door moetwil in alles onkundig zijn, en de Reden geheelijk vaar wel segen? Voorwaar indien sy dit gelooven, vresen sy de Schrift meer, dan sy die vertrouwen. Maar het sy verre, dat de Godsdienst of de Godvruchtigheid aan de Reden, of dat de Reden aan de Godsdienst soude dienstbaar zijn, en dat geen van beiden sijn regeeringe met de hoogste eendracht staande hou-

houden kan; van welke saak terstond, want het lust ons hier boven alles de regel van die Rabijn te ondersoeken. Deselve gelijk wy geseit hebben wil, dat wy al dat gene, 't geen de Schrift bevestigt of ontkent, gehouden zijn, als waar te omhelsen, of als valsch te verwerpen, daar na, dat de Schrift noyt yts met uitgedrukte woorden bevestigt of loochent, strijdig zijnde tegen 't gene, 't welk deselve op een ander plaats bevestigt of ontkent heeft. Welke beide, hoe lichtveerdig gesegt zijnde, niet onwetende zijn kan. Want op dat ik nu nalate, dat hy niet opgemerkt heeft, de Schrift in verscheidene Boeken te bestaan, op verscheidene tijden, aan verscheidene menschen, en eindelijk, van verscheidene autheuren geschreven te zijn. Andersdeels heeft hy het selve uit sijn eigen authoriteit, en de Reden noch de Schrft niets sodanigs seggende, want hy hadde moeten toonen, dat alle plaatsen, welke niet als door gevolgen, met andere strijdig zijn; konden uit de natuure der tale, en ten opsicht des plaats bekwamelijk vergelijkender wijse, verklaart worden: daar na, dat de Schrift onverdorven in onse handen gekomen is. Maar laat ons de saak in ordre ondersoeken, en wel aangaande het eerste vrage ik, dat by aldien de Reden tegen roept, of wy niet te min gehouden zijn, dat gene, 't welk de Schrift bevestigt of loochent als waar omhelsen, of als valsch te verwerpen? Maar mogelijk sal hy daar by voegen, dat 'er niets in de Schrift gevonden werd 't geen tegen de Reden strijd. Maar ik houde aan, deselve uitdrukkelijk te bevestigen en te leeren, dat God *yverig* is, namelijk in de tien geboden self, en Exod. 4: 14. en Deut. 4: 24. (en in seer veel andere plaatsen.) Maar dit strijd tegen de Reden, derhalven moet het nochtans niet te min als waar gestelt worden. Ja indien sommige dingen in de Schrift gevonden werden, welke onderstellen, God niet yverig te zijn, die moesten noodsakelijk vergelijkender wijse verklaart worden, op dat sy niets sodanigs te onderstellen mochten schijnen. So segt ook de Schrift uitdrukkelijk dat *God op de Berg Sinaï nedergedaalt is.* (Besie Exod. 19: 20. enz.) en eigent aan deselve plaatselijke beweginge toe, en nergens leert de Schrift uitdrukkelijk, dat God niet beweegt word, en daarom is dit ook aan allen als waar toe te laten,

ten, en 't geen Salomon ſegt, dat God in geen plaats begrepen word (beſie 1 Kon. 8: 27.) alhoewel hy 't niet uitdrukkelijk geſtelt heeft, maar alleen daar uit volgt, dat God niet beweegt word, dat derhalven ſoo verklaart moet worden, op dat het niet ſchijnen mochte Gode in een plaatſelijke beweginge te omtrekken. Soo ſouden ook de Hemelen voor Gods woninge of troon te nemen zijn, om dat ook de Schrift ſulkx uitdrukkelijk beveſtigt, en op deſe wijſe zijn ſeer veel dingen na de gevoelens der Profeten en des gemeene volks geſproken, en welke de Reden alleen en Filoſofie, maar niet de Schrift, leert valſch te zijn, alle welke nochtans na de meeninge dies autheurs, om dat in deſelve geen beraadſlaginge der Reden is, als waarachtig te onderſtellen ſoude zijn. Daar na beveſtigt hy valſchelijk, dat de eene plaats alleen door gevolge tegen de andere ſtrijd maar niet dierectelijk. Want Moſes beveſtigt gantſchelijk, *God een vuur te zijn*, (beſie Deut. 4: 24.) En ontkent volkomelijk, God enige gelijkeniſſe te hebben met ſigtbare ſaken (beſie Deut. 4: 12.) Doch laat ons deſe dingen overſlaan en een ander voorbeeld te voorſchijn brengen. Namelijk, Samuël ontkent volkomelijk, dat God over ſijn meninge berouw heeft (beſie 1 Sam. 15: 29.) en Jeremias beveſtigt in tegendeel, dat het God beroude over het goede en kwaade 't welk hy beſloten hadde (beſie Jer. 18: 8, 10.) Wat? worden deſe dingen onderling recht tegen malkander geſtelt? welke van die twee wil hy derhalven vergelijkender wijſe verklaaren? beyder reden is algemeen, en tegenſtrijdig, 't geen de ene volkomelijk beveſtigt, dat ontkent de andere volkomelijk. En alſo is hy volgens ſijn eigen regel gehouden, dat ſelve als waar te omhelſen en te gelijk als valſch te verwerpen. Daar na, wat is 'er aangelegen, dat de ene plaats niet direct, maar alleen door gevolge tegen een ander ſtrijd, indien de gevolge klaar zy, en de omſtandigheid der plaatſe en de natuur geen vergelijkende verklaringen lijden, van welke ſeer vele in den Bibel gevonden worden, van welke ſiet het tweede Hooftdeel. (Alwaar wy getoont hebben dat de Profeten verſcheidene en tegenſtrijdige gevoelens gehad hebben, en voornamelijk al die tegenſeggelijken, welke wy in de hiſtorien te zijn getoont hebben, namel: in de Hooftd: IX. en X.)

En

En 't is niet van noden, hier alles weder te herhalen, want het geseide is genoeg om de ongerijmtheden, welke uit dese meeninge en regel volgen, en der selver valscheid, mitsgaders des autheurs opgeblasentheid aan te wijsen. Alwaarom wy so dese, als die meninge van Maimonides opgelost en voor ongeoorlost gestelt hebben, dat namelijk, noch de Godgeleertheid onder de Reden, noch de Reden onder de Godgeleertheid gehouden is dienstbaar te zijn. Maar een yder zijn heerschappie behoud. Te weten, gelijk wy gesegt hebben, de Reden het rijke der Waarheid en Wijsheid, maar de Godgeleertheid het rijke der Godsaligheid en Gehoorsaamheid. Want het vermogen der Reden, gelijk wy nu gesegt hebben, sich so verre niet uitstrekt, dat bepaalt kan worden, om dat de menschen door gehoorsaamheid alleen sonder verstand der saken geluksalig konnen zijn: maar de Godgeleerdheid leert niets behalven dat, en gebied niet anders als gehoorsaamheid, en wil noch kan niets tegen de Reden. Want het bepaalt de Leer-stukken des geloofs, (gelijk wy in 't voorgaande Hooftdeel getoont hebben) maar so verre, voor so veel het ter gehoorsaamheid genoeg zy. Maar hoedanig deselve gesettelijk ten opsichte der waarheid te verstaan zijn, laat deselve overig om van de Reden bepaalt te worden, welke waarlijk het licht des verstands is, sonder welke men niet siet als droomen en verdichtselen. En hier verstaan ik door Godgeleertheid de openbaringe, voor so verre deselve een oogwit aanwijst, welke wy gesegt hebben de Schrift te beoogen, (namelijk een manier of wijse om te gehoorsamen, of Leer-stukken van ware Godsaligheid en geloove) dat is, dat gene, 't welk eigentlijk Gods Woord genoemt wort, 't welk in seker getal van Boeken niet bestaat (waar van siet Hooftdeel XII.) Want de Godgeleertheid dus aangemerkt, indien gy desselfs beveelen en Leer-stukken des levens aanmerkt, sult gy bevinden die met de Reden overeen te komen, en indien gy het oogmerk en einde beschouwt, sal het in geen saak tegen de Reden strijden, en daarom is deselve algemeen. Wat de geheele Schrift in 't algemeen betreft, hebben wy nu ook Hooftdeel VII. getoont, dat desselfs sin, uit desselfs Historie alleen en niet uit de algemene Historie der natuure, welke de grond der Filosofie al-

leen is, moet afgeleid worden. En het moet ons niet in de wech zijn, indien wy, na dat wy desselfs ware meeninge dus nagespeurt hebben, deselve hier of daar met de Reden bevinden te strijden. Want, al wat van dese soorte in de Bibel gevonden word, of waar in de menschen, behoudens de liefde, onkundig zijn konnen, dat weten wy sekerlijk de Godgeleertheid of Gods Woord niet te raken, en by gevolge, een yder wat hy wil, daar van te konnen gelooven sonder misslach. Wy besluiten derhalven geheelijk, dat noch de Schrift na de Reden, noch de Reden na de Schrift te voegen zy. Want door dien wy de grond der Godgeleerdheid, dat namelijk de menschen door gehoorsaamheid salig worden, met de Reden niet konnen bewijsen, en betoonen of het waar of valsch zy, kan ons daarom voorgeworpen worden, waarom wy dan sulkx gelooven? indien wy dat selve sonder Reden, als blinden omhelsen, so handelen wy ook sottelijk en sonder oordeel. Indien wy daar en tegen stellen willen, dese grond door de Reden bewesen te konnen worden, so sal dan de Godgeleerdheid een deel maar van de Wijs-begeerte en van deselve niet af te scheyden zijn. Maar op dese dingen antwoorde ik, my volkomentlijk te stellen dese Grond-leere der Godgeleerdheid niet door 't natuurlijk licht te konnen opgespeurt werden, of ten minsten, niemand geweest te zijn, die deselve beweesen heeft, en daarom de openbaringe ten hoogsten noodsakelijk te zijn: maar dat wy niet te min oordeel gebruiken konnen, op dat wy het nu geopenbaarde, ten minsten met een sedelijke sekerheid omhelsen mogen: Ik segge, op een sedelijke vastigheid; want het is niet dat wy sien, dat wy daar van sekerder konnen zijn, als de Profeten self, aan wien het eerst geopenbaart is geweest, en wiens sekerheid nochtans geen andere als sedelijk geweest is, (gelijk wy Hooftdeel II. hebben getoont.) Die gene dwalen dan gantschelijk, welke de geloofweerdigheid der Schrift met Wis-konstige redenen pogen te bewijsen. Want de geloofweerdigheid der Bibel hangt van de geloofweerdigheid der Profeten af: en daarom kan deselve met geen vaster bewijsredenen getoont werden, als met die gene, met welke de Profeten eertijds de hare aan het volk gewoon waren aan te prijsen. Ja op geen andere grond kan onse seker-

sekerheid van deselve gegrondet werden, als op die gene, op welke de Profeten haar sekerheid en geloofweerdigheid grondede. Want wy hebben getoont de Filosofische sekerheid in dese drie dingen te bestaan. Namelijk,

Ten I. In een onderscheiden en levendige inbeeldinge.

Ten II. In tekenen, en

Ten III. Eindelijk, en wel voornamelijk, in een gemoed, 't welk tot het billijke en goede geneigt was.

En wierden op geen andere redenen gegrond, en daarom en sullen sy ook niet aan het volk, tot wien sy met woorden, noch aan ons, tot wien sy in geschrift spreken, met enige andere redenen, haar geloofweerdigheid bewijsen konnen. Maar het eerste, dat sy, namelijk, haar selven de saken levendig inbeelden, konde de Profeeten alleen geblijken, alwaarom onse geheele sekerheid aangaande de openbaringe in de overige twe alleen, namelijk, in Teken en in Leere, kan en moet gegrondet werden. 't Welk Moses ook uitdrukkelijk leert: want Deut. 18. gebied hy het volk een Profeet te gehoorsamen, die in Gods naam een waar teken doet. Maar indien hy valschelijk yts, schoon in de naame Gods, voorsegt heeft, deselve nochtans ter dood te veroordelen, so ook die gene, welke het van de ware Godsdienst wilde aftrekken, schoon hy sijn geloofweerdigheid met tekenen en wonderen bevestigde; van welke saak siet Deut. Capittel 13. Waar uit het volgt, een waar Profeet van een valsche onderkent te worden uit de leere en wonderdaad te gelijk, want den sodanige verklaart Moses een waarachtige te zijn, en gebied den selven sonder enige vrese van bedrog te gelooven, en die noemt hy valsche en doodweerdige te zijn, die valselijk, schoon in de name Gods, enige dingen voorsegt hebben, of welke valsche goden, schoon sy ware wonderdaden gedaan hadden, leerden. Alwaarom wy ook alleen om die oorsaak de Schrift, dat is, de Profeten self gehouden zijn te geloven, namelijk, om hare leeringe, welke met tekenen bevestigt is. Want, dewijl wy sien, dat de Profeten boven alles de liefde en gerechtigheid aanprijsen, en niets anders beoogen: hier uit besluiten wy, dat sy met geen kwaad bedrog maar uit oprechte gemoede geleert hebben, dat de menschen door gehoor-

ſaamheid en geloove ſalig worden, en om dat ſy dit daar en boven met tekenen beveſtigt hebben, hier uit ſtellen wy ons voor, dat ſy ſulx niet lichtveerdiglijk geſegt hebben, noch geraaskalt, terwijl ſy profeteerden, waar in wy ook te meer beveſtigt worden, als wy opletten, dat ſy niets ſedelijks geleert hebben, 't welk niet met de Reden ten volſten over een komt, want het is niet te vergeefs, dat het woord Gods in de Profeten, met het ſelve Woord Gods, dat in ons ſpreekt, gantſchelijk overeenſtemt. En deſe dingen ſeg ik, beſluiten wy even ſeker uit de Bibel, als eertijds de Joden uit het levende woord der Profeten deden. Want wy hebben boven op het einde des XII. Hooftd: getoont, dat de Schrift ten opſicht der leeringe en der voornaamſte Hiſtorien onverdorven tot onſe handen gekomen is. Alwaarom wy deſe geheele grond der Godgeleertheid en der Schrift, alhoewel deſelve door Wis-kunſtige bewijſen niet getoont kan worden, nochtans met een geſond oordeel omhelſen. Want het is een onkundigheid, dat gene niet, 't welk door ſo veel getuigeniſſen der Profeten beveſtigt is, en uit welke een groote trooſt voor die gene, die door Reden niet begrijpen, voortſpruit: en geen kleene nuttigheid des Gemeene-beſt volgt, niet te willen omhelſen. Ik bekenne wel, dat die gene, welke meenen, dat de Godgeleertheid en de Filoſofie malkander tegen ſpreken, en daarom een van beide uit zijn vermogen te verſtooren zy. En deſe of gene vaar wel te ſeggen zy, niet ſonder reden poogen vaſte fondamenten der Godgeleertheid te leggen, en deſelve op een Wis-konſtige wijſe te betoogen: want wie ſoude ten ſy wanhoopig of dol zijnde, de Reden lichtveerdelijk varen laten, of de konſten en weteníchappen verachten, en de ſekerheid der Reden loochchenen? Maar wy konnen ondertuſſchen haar niet geheel ontſchuldigen, ſchoon ſy de Reden te hulp roepen willen om deſelve te verjagen, en door ſekere reden deſelve onſeker trachten te maken. Ja terwijl ſy haar beneerſtigen met Wis-konſtige bewijs-redenen de waarheid en geloofweerdigheid der Schrift te toonen, en de Reden en het natuurlijk licht de geloofweerdigheid ſoeken te ontnemen, doen ſy niet anders als de Godgeleertheid ſelf onder 't gebied der Reden te trekken; en gelijk ſchijnen ſy te onderſtellen,

dat

dat de geloofweerdigheid der Schrift geen glans heeft, ten ſy deſelve door het natuurlijk licht der Reden beſtraalt en verlicht word. En indien ſy integendeel roemen, dat ſy op de inwendige getuigeniſſe des H. Geeſtes ruſten, en uit geen ander oorſaak de Reden te hulpe roepen, als om de ongeloovige, om deſelve, namelijk, te overtuigen, moeten wy nochtans haar ſeggen niet gelooven: want wy konnen nu lichtelijk betoonen, ſy ſulkx of uit driften of ydele roem te ſeggen. Door dien uit het voorgaande Hoofdeel ſeer klaar volgt, de H. Geeſt geen getuigeniſſe als van goede werken, welke ook Paulus daarom in de Brief tot den Galat. Cap. 5: 22. vruchten des H. Geeſts noemt, en deſelve is ſeker niet anders, als de geruſtheid en vergenoeginge des gemoeds, welke uit goede werken in 't verſtand voortkomt. Maar aangaande de waarheid en ſekerheid der ſaken, welke enkele beſchouwelijk zijn, geeft geen Geeſt getuigeniſſe behalven de Reden, welke alleen, gelijk wy nu getoont hebben, het gebied der waarheid ſich toegepaſt heeft. Indien ſy derhalven enige geeſt buiten deſe voorgeven te hebben, die haar van de waarheid ſeker maakt, dat beroemen ſy valſchelijk, en ſpreken niet anders als uit voor-oordeel der driften, of vluchten uit groote vreeſe van door de Filoſofen niet overwonnen, en opentlijk ter beſpottinge geſtelt te worden, tot het heilige maar te vergeefs, want wat lof kan die gene ſich bereiden, welke het geſach der Reden kwedts? maar ik laat haar varen, door dien ik mijn ſaak meen genoeg gedaan te hebben, met getoont te hebben, op wat manier de Godgeleertheid van de Wijs-begeerte geſcheiden moet worden, en waar in beider voornamentlijk beſtaat, en dat de een aan de ander niet dienſtbaar is, maar dat een ygelijk ſijn gebied ſonder des anders tegen ſtreven behoud, en dat ik ook eindelijk, daar het te pas kwam getoont hebbe, de ongerijmtheden, onprofijtlijkheden en ſchaden, welke gevolgt zijn daar uit, dat de menſchen deſe twe mogentheden door wonderbare wijſe onder malkanderen vermengt hebben, en niet naauw genoeg geweten tuſſchen deſelve onderſcheid te maken of de ene van den ander afteſcheiden. Eer ik nu tot de andere dingen voortga, wil ik hier uitdrukkelijk aangemaant hebben (alhoewel het geſegt zy) omtrent

trent de nuttigheid en noodsakelijkheid der H. Schrift; of openbaringe, dat ik deselve seer groot te zijn, stelle. Want, alhoewel wy door 't natuurlijk licht niet begrijpen konnen, dat de enkele gehoorsaamheid een wech der saligheid zy, maar de openbaringe alleen leert, dat deselve door een besondere genade Gods, welke wy door de Reden niet verkrijgen konnen, te geschieden, hier van daan is het in gevolg, dat de Schrift een vry groote troost aan de sterfelijke aangebracht te hebben. Want alle konnen gantschelijk gehoorsamen, en het zijn niet dan seer weinige, vergeleken met het menschelijk geslacht, welke de gestalte en hebbelijkheid des deugds door de leidinge der Reden alleen verkrijgen. En derhalven, indien wy dit getuigenisse der Schrift niet hadden, souden wy byna aan aller saligheid twiffelen.

XVI. HOOFTDEEL.

Van de gronden eens Gemeene-best: van het Natuurlijk en Borgelijk recht eens ygelijks, en van het recht der Hooge Machten.

Tot hier toe hebben wy getracht de Wijs-begeerte van de Godgeleertheid af te sonderen, en de vriheid om te redeneeren aan te wijsen, welke deselve aan een yder toestaat. Alwaarom het tijd van ondersoeken is, tot hoe verre dese vriheid van te gevoelen, en te seggen, 't gene een yder gevoelt, sich in een goede Republijk uitstrekt. Op dat wy dit met ordre ondersoeken mogen, staat ons te reden-kavelen van de gronden eens Gemeene-best: en eerst van het Natuurlijk recht eens yders, noch geen acht gevende op 't Gemeene-best en Godsdienst.

Door het recht en insettinge der Natuur, verstaa ik niet anders, als de regelen eens ygelijken onverdeelbaars in de natuur, volgens welke wy alles bevatten natuurlijk bepaalt te zijn, om op sekere wijse te zijn en te werken. By voorbeeld, de Visschen zijn van natuur bepaalt om te swemmen, de groote om de kleine

op te eten, en derhalven genieten de visschen met het hoogst natuurlijk recht het water, en de groote eten de kleine. Want het is seker, dat de Natuur, in 't gemeen aangemerkt, het hoogste recht heeft tot alles, wat sy kan, dat is, dat het recht der natuur sich so verre uitstrekt, hoe verre desselfs macht sich uitstrekt, want de macht der natuur is Gods macht selve, welke het hoogste recht tot alles heeft: maar om dat de algemeene macht der natuure, niets is sonder de macht aller onverdeelbare te gelijk, so volgt hier uit, dat elk onverdeelbare het hoogste recht heeft tot alles, wat het kan, of, dat het recht van een yder sich so verre uitstrekt, so verre desselfs bepaalde macht sich uitstrekt: en om dat de hoogste Wet der natuur is, dat een yder saak, so veel in sich is, in zijn staat, poogt te volharden, en sulx om geen anders, maar om sijn selfs wille, so volgt, dat yder onverdeelbare hier toe het hoogste recht heeft, dat is, (gelijk ik gesegt hebbe) om te zijn en te werken, na dat sy van natuur bepaalt is. Want wy erkennen hier geen onderscheid tusschen de menschen en de overige ondeelbare der natuure, noch tusschen menschen met Reden begaaft en andere, die in de rechte Reden onkundig zijn, noch tusschen sotten, kwijnende en gesonden. Want al wat een yder saak door de wetten sijner natuur werkt, dat werkt deselve met het hoogste recht, om dat sy, namelijk, werkt, so als sy van natuure bepaalt is, en niet anders kan. Alwaarom onder de menschen, so lange deselve onder de heerschappie der natuur alleen aangemerkt worden te leven, so wel die gene, welke noch geen Reden kent, ofte, welke de hebbelijkheid des deugds noch niet heeft, na de wetten sijner lust met het hoogste recht leeft, als die gene, wel sijn leven na de wetten der Reden stiert. Dat is, gelijk een wijse het hoogste recht heeft tot alles, wat de Reden leert, ofte volgens de Wetten, om na de Reden te leven, dat also ook een onkundige of swakmoedige het hoogste recht heeft tot alles, wat de begeerte-lust raad, of volgens de wetten, om na de begeerte-lust te leven. En dit is het selve, 't geen Paulus leert, welke voor de Wet, dat is, so lange de menschen na de heerschappie der natuur aangemerkt worden te leven, geen sonde kent.

Het natuurlijk recht derhalven van een yder mensch word niet door de gesonde Reden, maar door begeerlijkheid en macht bepaalt. Want niet alle zijn natuurlijk bepaalt om te werken na de wetten en regelmaten der Reden; maar in tegendeel, word ygelijk in onkunde aller dingen gebooren, en voor al eer sy de ware wijse van leven konnen kennen, en de hebbelijkheid des deugds verkrijgen, gaat een groot gedeelte des levens tijd, schoon sy wel opgevoed zijn geweest, voor by, en ondertusschen sijn sy gehouden te leven, en sich, so veel in haar is, te beschermen, namelijk, na 't aandrijven alleen der begeerte: door dien de natuur haar niet anders gegeven heeft, en een werksame macht om te leven volgens de gesonde reden geweygert heeft, en dieshalven zijn sy niet meer na de wetten des gesonds verstands gehouden te leven, als een Kat volgens de wetten van de natuur eens Leeuws. Al wat een ygelijk derhalven, welke onder 't gebied alleen der natuur aangemerkt word, sich, 't zy door 't bestier der gesonde Reden, 't zy door aanstouwinge der genegentheden, nuttig oordeelt, dat hy sulx met het hoogste recht mach begeeren, en op wat voor manier, 't zy door gewelt, 't zy door bedroch, of 't zy eindelijk op wat wijse hy soude mogen konnen, voor sich aanmatigen, en gevolgelijk die gene voor viand houden, welke beletten wil, waar door hy sijn gemoed niet soude vervullen.

Uit welke volgt, dat het recht en leere der natuur, onder welke alle gebooren worden, en voor 't meestendeele leven, niets verbieden, als 't geen niemant begeert noch ymand kan, geen afkeer hebben van twistingen, haat, gramschap, bedriegrien, of gantschelijk van yts, 't geen de begeerte aanprijst: en geen wonder, want de natuur niet beslooten werd onder de wetten der menschelijker reden, welke niets, als 't ware nut en behoudenisse der menschen beoogen, maar de natuur werd in andere oneindigheden beslooten, welke de eeuwige ordre der geheeler natuur, waar van de mensch een deeltie alleen is, beoogen: uit wiens enkele noodsakelijkheid alle onverdeelbare op sekere wijse bepaalt werden om te zijn en te werken. Al wat ons derhalven in de natuur belechchelijk, ongerijmd of kwaad toeschijnt, dat komt

daar van daan, dat wy de ſaken maar alleen ten deelen kennen, en in de ordre en ſamenhang der geheeler natuur voor 't meerendeel onkundig zijn, ook om dat wy alles na 't gebruik onſer reden ſtieren willen, daar nochtans dat gene, 't welk de Reden kwaad leert te zijn, niet kwaad zy ten opſicht van de ordre en wetten der geheeler natuur, maar alleen ten opſicht van de wetten onſer natuur alleen.

Want in der waarheid kan niemand twijffelen, dat het gantſch nuttig zy voor de menſchen na ſekere wetten en leeringen onſer Reden te leven, welke, gelijk wy geſegt hebben, niets anders als 't ware nut der menſchen beoogen, daar en boven is 'er niemand, welke niet begeert, buiten alle vreſe, ſo veel geſchieden kan, te leven; waar toe nochtans geenſins is te geraken, ſo lange een ygelijk vryſtaat, alles na ſijn believen te doen, en geen meer plaats voor de Reden, als voor toorn en Gramſchap gemaakt werd; want daar is ook niemand, welke niet onder viandſchap, toorn, haat en bedriegerijen gantſch bekommerlijk leeft, en welke hy derhalven niet ſo veel in hem is, tracht te ſchouwen. En indien wy ook ſouden opmerken, hoedanig dat menſchen ſonder onderlinge hulpe en achtinge van Reden noodſakelijk ſeer elendig leven: gelijk wy in 't V. Hooftdeel getoont hebben, en ſouden wy ſeer klaarlijk ſien, dat de menſchen, om geruſtelijk en wel te leven, noodwendig tot een hebben rotten, en daar door uitgewerkt, dat ſy het recht, 't welk een ygelijk van natuure tot alles hadde, eenpariglijk hadden, en niet meer door 't geweld en begeerte eens ygelijks, maar uit aller macht en wille te gelijk bepaalt wierde. 't Welk ſy nochtans te vergeefs ſouden ondernomen hebben, indien ſy niet anders, als 't geen de begeerte rade, hadden willen volgen (want door de wetten der begeerte werd een yder verſcheidelijk getrokken) en derhalven hebben ſy ſeer vaſt moeten ordineeren en vaſtſtellen, om alles na de leeringe der Reden (tegen welke niemand ſtreven derft, op dat hy niet van ſinnen beroofte ſchijne) te ſtieren, en alſoo de begeerte, voor ſoo veel deſelve een anders ſchade beoogt, te beteugelen, en niemand yts te doen 't geen hy omtrent ſich niet gedaan wil hebben: En eindelijk, om een anders recht als ſijn eigen te verdedigen.

Op hoedanige manier nu dit verdrach aangegaan dient te worden, om vast en onwrikbaar te zijn, staat ons nu hier te beschouwen. Want de Wet der menschelijker natuur is algemeen, so dat niemand yts, 't geen hy goet oordeelt te zijn, versuimt, als door hoope van grooter goet, of uit vrese van grooter schade, ja deselve verdraagt geen kwaad, als om een grooter te ontgaan, of grooter goet te bekomen: dat is, een yder sal van twe goede, kiese, 't geen hy hoogst oordeelt te zijn, en in tegendeel, van twe kwaden 't geen hem minst schijnt. Ik segge uitdrukkelijk, 't geen den verkieser best of slimst dunkt, niet dat de saak noodsakelijk alsoo is, gelijk hy oordeelt. Dese Wet is so vast de menschelijke natuur ingeschreven, dat deselve onder de euwige waarheden met recht te stellen zy, van welke niemand onkundig zijn kan. Uit deselve volgt noodsakelijk, dat niemand sonder bedrog sal belooven om van dat recht, 't geen hy over alles heeft, af te staan, en dat alsoo niemand sijn beloften volvoeren sal uit vreese van grooter kwaad of uit hoope van grooter goed. 't Welk op dat beter verstaan mach worden, so werde gestelt, dat een Straatschender my dwingt, hem te belooven, my mijn goederen aan hem, waar hy sal willen, te geven. Nu door dien, (gelijk wy nu getoont hebben) mijn natuurlijk recht door mijn macht alleen bepaalt word, so is het seker, dat byaldien ik door bedroch my van dese Rover kan bevrijden, met hem te belooven, al wat hy begeert, dat my sulx door 't recht der natuur, vry staat te doen.

Of 't werde gestelt, dat ik sonder bedrog aan ymand belooft hebbe, om in de tijd van twintig dagen geen spijse of enig voedsel te proeven, en naderhand bespeure, my sottelijk sulx belooft te hebben, en niet sonder mijn groot nadeel mijn belofte te konnen volvoeren, door dien ik volgens mijn natuurlijk recht van twe kwaden, het minste schuldig ben te kiesen, so kan ik met het grootste recht de trouwe van sodanig verdrach breken, en het geseyde als ongesegt maken. Ik seg, sulx my door 't natuurlijk recht vry te staan, 't zy ik door ware en sekere reden sie, of na mijn meninge schijne te sien, dat ik kwalijk belooft hebbe. Want, 't zy ik sulx in der daad, of niet bespeur, sal ik echter het

het grootſte kwaad vreſen, en 't welk ik dieshalven na de ingevinge mijner natuur, op alle manier, ſal trachten te ſchuuwen. Uit welke wy beſluiten, een verbond geen kracht te konnen hebben, als ten opſicht der nuttigheid, welke wechgenomen zijnde te gelijk mede het verbond wechgenomen werd, en alſoo te niete gedaan blijft, en daar en boven ymand dwaaslijk een anders trouwe ſich altoos in te beelden, indien hy te gelijk niet poogt uit te werken, dat door verbreken des ondergegaane verbonds den verbreeker meer ſchade als profijt voort kome, 't gene ook in een Gemeene-beſt vaſt te ſtellen, plaats hebben moet. Maar indien alle menſchen lichtelijk door geley der Reden konden geleyd werden, en de hoogſte nuttigheid en noodſakelijkheid eens Gemeene-beſts kenden, ſoude 'er niemand zijn, die niet op 't hoogſte van alle bedriegerijen afſchrikte, maar ſy ſouden alle met de hoogſte trouwe uit luſt en begeerte deſes hoogſten goeds, namelijk, om 't Gemeene-beſt te behouden, op haar verbonden ſtaan, en ſouden alſoo de trouwe, het hoogſte Wapen-ſchild van een Gemeene-beſt, boven alle dingen bewaaren; maar 't is'er verre van daan, dat alle menſchen na de leidinge haarer Reden alleen altijd lichtelijk ſouden konnen geſtiert worden; want een yder wort van ſijn welluſt getrokken, en ſeer dikmaal is 't gemoed ſodanig met gierigheid, roem, nijd, toorn, gramſchap, en diergelijke, beſeten, dat 'er gantſch geen plaats voor de Reden overgelaten werd: alwaarom, ſchoon de menſchen onder ſeker tekenen van een eenvoudig gemoed belooven, en verdragen, dat ſy trouwe houden ſullen, niemand nochtans, ten ſy by de beloſte yts anders bykomt, van een anders trouwe kan ſeker zijn: door dien een yder door 't recht der natuur, met bedrog handelen kan, en op ſijn verbond niet gehouden is te ſtaan; als onder hoope van grooter goed, of, onder vreeſe van grooter kwaad. Maar, om dat wy nu getoont hebben, het natuurlijk recht door de macht van een yder alleen bepaalt werd, ſo volgt, dat hoeveel machts een yder van 't ſijne, 't zy door gewelt, 't zy vriwillig, op een ander overdraagt, hy ook ſo veel van ſijn recht aan een ander noodſakelijk afſtaat, en dat die gene 't hoogſte recht heeft tot alles, welke de hoogſte macht heeft, waar door ſy alle menſchen

met gewelt dwingen, en onder vrese van de hoogste straffe, welke alle in 't gemeen vresen, in tucht houden kan: welk recht wel so lange alleen sal blijven, so lange hy dese macht, van al wat men wil uit te voeren sal behouden, andersins sal hy smeekende gebieden, en geen sterker sal hem, ten sy hy niet wil, gehoorsamen.

Op dese wijse kan derhalven sonder enige tegenstrijdigheid van 't natuurlijk recht, de geselligheid gemaakt werden, en alle verbond met de hoogste geloof en trouwe bewaart worden; so namentlijk, een yder alle de macht welke hy heeft, op de geselligheid over draagt, welke alsoo het hoogste recht der natuur over alles, dat is, het hoogste recht alleen, behouden sal, aan wien ook een yder of uit vrye gemoed of uit vrese van groote straffe gehouden sal zijn te gehoorsamen. Sodanig een geselligheid, welke daar uit bepaalt word, te zijn, een geheele vergaderinge van menschen, welke vergadert te samen, het hoogste recht tot alles, wat sy kan, besitten. Uit welke volgt, dat een hooge macht door geen wet gebonden word, maar dat alle, aan deselve op alles schuldig zijn te gehoorsamen; want dat hebben alle menschen 't sy stilswijgende, of uitdrukkelijk moeten belooven, wanneer sy al haar macht om sich te verdedigen, dat is, al haar recht op deselve overgedragen hebben. Want indien sy yets voor haar behouden wilden hebben, hadden sy te gelijk haar moeten wachten, waar door sulx veilig van haar konde beschermt worden, maar dewijl sy sulx niet gedaan hebben, noch sonder afdeelinge, en gevolgelijk vernielinge der heerschappie hebben konnen doen, hebben sy met dat selve haar aan 't goeddunken der hooge macht volkomelijk onderworpen: 't welk, dewijl sy volkomelijk gedaan hebben, en dat (gelijk wy nu getoont hebben) door dringende noodsakelijkheid, en aanraden der Reden self, hier uit volgt, dat, ten sy wy geen vianden der heerschappie willen zijn, noch tegen de Reden, welke de heerscpappie met alle machten te verdedigen raad, handelen: dat wy alle beveelen des hoogste magts geheel gehouden zijn uit te voeren, schoon de ongerijmste dingen gebiedende; Want de sodanige gebied de Reden mede uit te voeren, om namentlijk, van twe kwaden de minste te kiesen.

Doet

Doet hier by, dat dit gevaar, om namelijk, ſich ſelven een anders gebied en goetdunken te onderwerpen, lichtelijk van een ygelijk konde ondergaan worden; Want (gelijk wy aangeweſen hebben) ſal den Hooge Machten dit recht van alles wat ſy willen te gebieden, alleen ſo lange eigen zijn, ſoo lange ſy in derdaad de Hoogſte Macht hebben: want by aldien ſy deſe Macht verlieſen, ſy te gelijk dan ook het Recht van over alles te gebieden, verlieſen: 't welk dan op die gene komt, die dat Recht verkregen hebben, en behouden konnen. Alwaarom het ſeer ſelden gebeuren kan, dat de Hooge Machten ſeer ongerijmde dingen ſoude beveelen, want het is meeſt Haar werk, dat ſy ſich voorſorgen, de Heerſchappie te behouden, ten goede van 't Gemeen beraadſlaan, en ſo alles na de leeringe Haarer Reden ſtieren. Want gelijk *Seneka* wel ſegt, *Strenge heeren regeeren niet lang.* By welke komt, dat in een Gemeene Heerſchappie minder ongerijmdheden te vreſen zijn. Want het is by na onmogelijk, dat het grootſte gedeelte ener vergaderinge, indien deſelve groot is, in een onbehoorlijke ſaak vaſt te ſtellen, ſoude over een ſtemmen, daar na is 't ook onmogelijk om desſelfs grond en einde, welke geen ander is, als 't onbehoorlijke der begeerte te mijden, en om de menſchen, ſo veel geſchieden kan, binnen de palen der Reden te houden, op dat ſy alſoo eendrachtelijk en vreedſaam leven mogen, welke grond, indien wechgenomen word, lichtelijk het hele gebouw ter neder vallen ſal. Hier in nu te voorſien komt de Hoogſte Macht alleen toe, en den Onderſaten (gelijk wy geſegt hebben) desſelfs beveelen na te komen, en geen ander recht te erkennen, als 't geen de Hoogſte Macht recht te zijn, verklaart. Maar mogelijk ſal ymand meenen, dat wy op deſe wijſe de Onderdanen, ſlaven maken, om dat ſy achten, die gene een ſlaaf te zijn, welke na bevel handelt en werkt, en die gene achten een vrye te zijn welke na de vriheid ſijns gemoeds leeft, 't welk nochtans niet volkomen waarheid is; want in der waarheid is die gene een ſlave, welke ſodanig van ſijn welluſt getrokken werd, dat hy by na niets 't geen hem nuttig is, ſien noch werken kan, en die gene is alleen vry, welke met een oprecht gemoed na de leidinge ſijner Reden alleen leeft. Een werk echter uit bevel, dat

is,

is, gehoorſaamheid beneemt wel eniger manieren de vriheid; maar maakt terſtond geen ſlave, maar alleen de manier der werkinge. Indien het einde der werkinge niet en was de nuttigheid des gene die werkt, maar des gebieders, dan was die gene, die werkte een ſlave, maar in een Heerſchappie of Gemeene-beſt, alwaar de hoogſte Wet is, het welvaren des gantſchen Volx, en niet des Gebieders, en kan die gene, welke de Hoogſte Macht in alles gehoorſaamt, geen voor ſich onnutte ſlave, maar alleen een Onderſaat genaamt werden; en daarom is die Gemeene-beſt ten hoogſten vry, wiens wetten op de geſonde Reden gegrondveſt zijn, want aldaar kan een ygelijk, waar hy wil, vry zijn, dat is, in oprechten gemoede na de leidinge der Reden leven. So ook de Kinderen, ſchoon deſelve alle de beveelen haarer Ouders ſchuldig zijn te gehoorſamen zijn daarom geen ſlaven; want de beveelen der Ouders ſtrekken tot nut der Kinderen. Wy kennen derhalven een groot onderſcheid tuſſchen Slaave, Sone en Onderdaan, welke dieshalven dus afgedeelt worden, namelijk, een Slave is die gene, welke de beveelen ſijns Heeren, welke de nuttigheid des Gebieders raken, gehoorſamen moet: maar een Sone, welke na 't bevel ſijns Ouders doet, 't geen voor hem ſelven nuttig is; eindelijk, is een Onderdaan die gene, welke het gene voor 't Gemeen, en gevolgelijk voor ſich mede nuttig is, volgens de beveelen des Hooge Machts, uitwerkt.

Hier mede meene ik de gronden van een gemeene Volx Regeeringe genoegſaam getoont en aangeweſen te hebben; van welke ik voor alles hebb' willen handelen, om dat het ten hoogſten natuurlijk ſcheen, en meeſt na de vriheid, welke de natuur een yder toeſtaat, ſcheen te hellen. Want in deſelve draagt niemand ſijn natuurlijk recht op een ander ſodanig over, dat hy noit naderhand yts meer te ſeggen heeft: Maar hy draagt het over op het grootſte gedeelte der geſelligheid, waar van hy mede een deel uitmaakt. En op deſe wijſe blijven alle gelijkmatig, gelijk te vooren in haar natuurlijke ſtaat. Daarna heb ik van deſe Heerſchappie alleen terſtond willen handelen, om dat het ſeer tot mijn oogwit raakt, als die voorgenomen hadde van de nuttigheid der vriheid in een Gemeene-beſt te redenvoeren. De gronden der

overi-

overiger Machten ſla ik derhalven voorby, en het is ons nu, om derſelver recht te kennen, niet nodig te weten, van waar ſy haar oorſprong gehad hebben, en noch menigmaal hebben, want ſulx uit de voorgeſeide genoegſaam blijkt. Want al wie de Hoogſte Macht heeft, 't zy hy alleen, 't zy weinige zijn, 't zy het eindelijk alle zijn, ſo is 't ſeker, dat aan die gene 't Hoogſte Recht van gebieden, toekomt: En daarom, dat al die gene, welke de Macht van ſich te beſchermen vriwillig, of door geweld gedwongen, op een ander over gedragen heeft, dat die van ſijn natuurlijk Recht is afgeſtaan, en by gevolge aan die gene, hem op alles te gehoorſamen, beſlooten heeft: 't welk hy daarom ook ſchuldig is te houden, ſo lange een Koning, Eedelen of Volk, die Hoogſte Macht, welke ſy ontvangen hebben, en welke de grond van 't overgedragene Recht geweeſt is, bewaren. Tot deſe meer by te voegen achte ik onnodig.

De Gronden en 't Recht der Regeeringe getoont hebbende, ſal het licht weſen te bepalen, welke het beſonder Borgerlijk Recht, wat ongelijk, wat gerechtigheid of ongerechtigheid in een Borgerlijke Staat zy: daar na, wie de Verbonds-genoot, wie de Viand, en wat eindelijk de misdaad van gekwetſte Majeſteit is.

Door het beſondere Borgerlijk Recht konnen wy niet anders verſtaan, als de vriheid van een ygelijk om ſich in ſijn ſtaat te behouden, welke door de beveelen der Hooge Macht bepaalt word, en door derſelver Macht alleen verdedigt word. Want na dat een yder ſijn recht, om na ſijn eigen welbehagen te leven, welke door ſijn macht alleen bepaalt wierde, dat is, zijn vriheid en macht, van ſich te verdedigen, op een ander overgedragen heeft, is hy daar na desſelfs Reden ſchuldig te leven, en met ſijn hulpe en voorſorge ſich te verdedigen.

Ongelijk is, wanneer een Borger of Onderdaan van een ander enige ſchade, tegen het Borgerlijke Recht of tegen 't bevel der Hooge Macht gedwongen is te lijden: Want 'er kan geen ongelijk, ten zy in een Borgerlijke Staat bevat worden, maar deſe kan noch van Hooge Machten, welke alle dingen door 't Recht vermogen, aan de Onderſaten niet konnen geſchieden; en daarom in de beſondere alleen ſulx plaats hebben moet, welke door

't Recht gehouden zijn malkanderen niet te beleedigen.

De Gerechtigheid is een volſtandigheid des gemoeds, om aan een ygelijk te geven, 't welk hem volgens borgerlijk recht toekomt. Ongerechtigheid daar en tegen is, onder gedaante van recht ymand te ontrekken 't geen hem volgens 't ware inhoud der wetten toekomt: deſelve worden ook genaamt billikheid en onbillikheid, om dat de gene, welke geſtelt zijn om de twiſten te ſlechten geen aanſien van perſoonen hebben, maar alle even gelijk achten moet, en 't recht van yder gelijkmatig verdedigen; den rijken niet benijden, noch den armen verachten.

Vereenigde ſijn menſchen van twee, : . . . . welke om niet door verſchil des oorlogs in gevaar te komen, (of om enige andere nuttigheid,) onder malkanderen verdragen, en om malkanderen niet te beleedigen, maar in tegendeel, de nood ſulx vereiſſchende, malkanderen behulpſaam te zijn, en dat een ygelijk ſijn Heerſchappie behoudende. Dit verdrach ſal ſo lange in waarde zijn, ſo lange desſelfs grond, te weten, de ſtaat des gevaars of der nuttigheid in kracht en in ſtaat is: want niemand maakt een verdrach of is gehouden op ſijn verbonden te ſtaan, als uit hoope van enig goed, of uit ſorge van enig kwaad. Welke grond indien wech genomen werd, word het verdrach door ſich ſelfs mede wech genomen, 't geen de ervarentheid meer als genoeg leert. Want alhoewel ſommige rijken onder ſich verdragen, malkanderen niet te beledigen, ſo poogen zy doch, ſo veel in Haar is, te beletten dat een machtiger word als de andere, en ſy houden geen trouwe aan Haar woorden, indien ſy niet de nuttigheid en het oogwit van een yder tot het verdragen genoegſaam doorſien hebben, anderſins vreſen ſy bedroch, en geen ongelijk; want wie ſal op de woorden, en beloften des genen, die de Hoogſte Macht en Recht behoud om alles te doen na ſijn wille, en wien het heil en nuttigheid der regeeringe de Hoogſte Wet moet zijn, geruſt weſen, als een onwijſe, welke in 't recht der Hoogſte Machten onkundig is: en indien wy ook op de Godſaligheid en Godsdienſt letten, ſullen wy daar en boven ſien, dat niemand, welke de Heerſchappie heeft, ſonder misſlag op ſijn belofte ſtaan kan, met ſchade ſijner regeeringe: want al wat hy belooft heeft 't geen

hy

hy siet tot schade sijnes Heerschrppie te vallen, sulx kan hy niet houden, ten sy met het verbreeken der trouwe aan sijñ Ondersaten beloofr, aan welke hy nochtans ten hoogsten gebonden is, en welke sy ook heiliglijk te bewaren gemeenlijk plegen te belooven.

Vorder is een Viand die gene welke buiten de regeeringe sodanig leeft, dat hy noch als Verbondsgenoot, noch als Onderdaan de Heerschappie der gemeente niet erkent. Want niet de haat, maar het recht maakt een viand der regeeringe, en het recht des lands is tegen die gene, welke desselfs Heerschappie door geen wijse van verdrach erkent, even gelijk als tegen die gene, welke dien schade toegebracht heeft, want deselve den sodanige op wat manier sy kan, met recht dwingen kan, 't zy tot Viand, 't zy tot Verbondsgenoot.

Eindelijk, heeft misdaad van gekwetste majesteit alleen plaats in de Onderdanen ofte Burgeren, welke door een besonder of openbaar verdrach alle haar recht op het Land overgedragen hebben, en die Onderdaan word gesegt sodanig een misdaad begaan te hebben, welke het recht der Hoogste Macht op enige wijse heeft beoogt tot sich te nemen, of op een ander over te setten. Ik segge wanneer hy sulx beoogt heeft, want indien sy niet te veroordeelen waaren als na begane misdaad, soude het land sulx meest te laat ondernemen, namelijk, na dat het recht nu al genomen en op een ander overgeset was. Want die op enige manier het recht der Hoogste Machten getracht heeft aan te nemen, namelijk door geen onderscheid te erkennen, 't sy daar uit enige schade, 't sy profiit des Gemeen-bests volgde, die heeft de Majesteit gekwetst, en word met recht veroordeelt, gelijk sulx in den oorlog van alle op het best te geschieden, bekennen; namelijk, indien ymand sijn post niet bewaart, maar buiten weten des Veldheers na de Viand gaat, alhoewel hy met goede raadspleeginge, nochtans met sijne alleen, de saak aanvaard heeft en den Viand overwonnen; hy nochtans met recht ter dood veroordeelt word, om dat hy de Eed en het Recht des Veld-heers geschonden heeft. Maar dat alle Burgeren in 't gemeen door dit Recht altijd gehouden zijn, is by alle niet even waarschijnelijk, nochtans is het gantsch deselve manier. Want door dien het Gemeene-best door

de raad en bestier der Hoogste Macht alleen moet behouden werden en gestiert, en geheelijk aan dien dat recht toe te komen verdragen hebben, indien derhalven ymand op sijn goetdunken alleen, sonder kennisse des Hoogen Raads enige openbare saak heeft begonnen te volvoeren, schoon daar uit sekerlijk de aanwas des Rijkx uit volgde, hy nochtans het recht der Hoogste Macht geschonden en de Majesteit gekwetst, en daarom met recht veroordeelt word.

Nu is overig, om alle swarigheid wech te nemen, te antwoorden, of dat gene, 't welk wy boven bevestigt hebben, dat namelijk, een ygelijk, welke 't gebruik der reden niet en heeft in de natuurlijke staat na de wetten der begeerte uit het Hoogste Recht sijner natuur leeft, niet opentlijk tegen het Goddelijk geopenbaarde recht strijd? Want dewijl alle menschen ('t sy 't gebruik der Reden hebbende, 't sy niet) even gelijk verbonden zijn na 't Godlijk bevel om haar naatsten als haar self te beminnen, so konnen wy derhalven sonder ongelijk een ander geen schade toe brengen noch na de wetten der begeerte alleen leven. Maar indien wy alleen op de natuurlijke staat letten, sullen wy lichtelijk op dese tegenwerpinge konnen antwoorden: want deselve is en door de natuur en door de tijd eerder als de Godsdienst. Want niemand weet van natuur, dat hy door gehoorsaamheid aan God verbonden is, ja hy kan sulx door geen Reden begrijpen, maar een yder kan dat alleen hebben uit de openbaringe, welke door tekenen bevestigt is. Alwaarom niemand aan het Godlijk recht voor de openbaringe, aan welke hy niet onkundig zijn kan, gehouden is. En daarom is de natuurlijke staat met de staat des Godsdienst geensins te vermengen, maar sonder Godsdienst en sonder Wet, en gevolgelijk sonder sonde en ongelijk te bevatten, gelijk wy nu gedaan hebben; en met de geloofweerdigheid van Paulus bevestigt.

En niet alleen bevatten wy ten opsichte der onwetenheid de natuurlijke staat voor het Godlijk geopenbaart recht, en ook sonder dien, maar ook ten opsicht der vriheid, in welke alle menschen gebooren worden. Want indien de menschen van natuure aan het Godlijk recht gehouden wierden, ofte indien het Godlijk recht

van natuure een recht was, was het overtollig, dat God met de menschen een verdrach aanging, en door verbond en eedsweeringe haar verbonde.

Alwaarom 't volkomelijk toegestemt moet worden, het Godlijk recht van die tijd begonnen te zijn, in welke de menschen by uitdrukkelijk verbond Gode beloofc hebben in alles te sullen gehoorsamen, waar mede sy van haar natuurlijk recht als afgestaan hebben, en haar recht op God overgedragen, gelijk wy nu gesegt hebben in een Burgerlijke Staat te geschieden. Maar hier van sal ik in 't volgende breder handelen.

Maar noch konde hier tegen aangehouden werden, dat so wel de Hoogste Machten als de Onderdanen aan dit Godlijk recht gehouden zijn, van welke wy nochtans gesegt hebben, dat sy het natuurlijk recht behouden, en dat haar alles door 't recht geoorloft is.

Alwaarom ik om dese gantsche swarigheid wech te nemen, welke niet so seer uit opsicht des natuurlijken staats, als wel des natuurlijken rechts voortspruit, segge dat een yder in de natuurlijke staat uit een selve reden gehouden is na 't geopenbaarde recht te leven, als hy sulx gehouden is te doen na de opgave der gesonde Reden; namelijk, om dat het hem nuttiger is en noodwendig tot saligheid, 't welk by aldien hy niet wil, het hem met sijn gevaar ook vry staat, en also is hy uit sijn eigen, en niet uit een anders goetdunken gehouden te leven, en geen sterflijk Rechter, noch door recht der Godsdienst Wreker te erkennen. En dit recht, seg ik, dat de Hoogste Machten behouden hebben, welke den menschen wel raad geven kan, maar niemand schuldig is voor Rechter te kennen, noch geen sterflijk beschermer enigs rechts buiten sich, ten zy een Profeet, welke uitdrukkelijk van God gesonden is geweest, en die sulx met ontwijffelbare tekenen bewesen heeft. En noch dan is zy niet gehouden een mensch, maar God selve als Rechter te erkennen. By aldien ook enige Hooge Macht Gode in sijn geopenbaarde recht niet wilde gehoorsamen, dat sulx den selven met sijn schade en gevaar vry staat, te weten, sonder tegenstrijden van enig borgerlijk of natuurlijk recht: Want het borgerlijk recht van desselfs besluit alleen afhangt;

hangt: en het natuurlijk recht hangt af van de Wetten der natuur, welke niet na de Godsdienst welke het menschelijke nut alleen beoogt, maar na de gantsche ordre der natuur, dat is, na 't by ons onbekende euwig besluit Gods geschikt zijn. 't Geen andere duisterder schijnen bevat te hebben, welke namentlijk stellen, dat de mensch wel tegen de geopenbaarde wille Gods, maar niet tegen desselfs euwig besluit, waar door hy alle dingen te vooren besloten heeft, sondigen kan.

Indien nu ymand nochtans vraagt, wat nu de Hoogste Macht yts tegen de Godsdienst, en de gehoorsaamheid, welke wy God by uitgedrukt verdach belooft hebben, gebied? Of het Godlijk dan of het menschelijk gebod gehoorsaamt sal worden? Dewijl ik van dese dingen in de volgende wijdlopiger handelen sal, so segge ik hier alleen kortelijk, dat wy Gode boven al gehoorsamen moeten, wanneer wy een sekere en ontwijffelbare openbaringe hebben: maar om dat omtrent de Godsdienst de menschen seer gewoon zijn te dwalen, en veel dingen na de verscheidentheid der verstanden met groote twist te verçieren, gelijk de ervarentheid meer als te overvloedig getuigt, so is het seker, dat by aldien niemand door recht verplicht wierde de Hooge Macht te gehoorsamen, in die dingen, welke hy selve achte tot de Godsdienst te behooren, het recht des Gemeene-bests dan van het verscheiden oordeel en gestalte eens yders soude af hangen. Want niemand is aan deselve verbonden, welke dat tegen sijn trouwe en by-geloove oordeelt vastgestelt te zijn, en alsoo soude een yder onder dit voorwendsel vriheid tot alle dingen konnen nemen: en schoon het recht des Gemeene-best op dese wijse gantsch geschonden word, so volgt hier uit, dat het de Hoogste Macht, (wien alleen de Wetten der regeeringe te bewaren, en deselve so door Goddelijk als natuurlijk recht te beschermen ten laste is,) toekomt, het Hoogste Recht, aangaande de Godsdienst te stellen, al wat sy oordeelt, en dat alle menschen derselver besluiten en bevelen dies aangaande, uit trouwe aan Haar gegeven, welke God, gantschelijk gebied te bewaren, ook schuldig zijn te gehoorsamen.

Of, by aldien die gene, welke de Heerschappie hebben, Heidenen zijn, dient met Haar geen verdrach gemaakt te worden,

maar

maar veel liever het uitterste bedenken uit te staan, als dat sy Haar recht op die gene overdragen, of indien sy verdrach gemaakt hebben, en Haar recht alſo op haar overdragen, door dien ſy daar mede van het recht om ſich en den Godsdienſt te verdedigen, berooft hebben, zijn zy ſchuldig Haar te gehoorſamen, en trouwe te houden, of daar toe gedwongen te werden, uitgenomen die gene, aan wien God door ſekere openbaringe een beſondere hulpe tegen den Tyran belooft heeft, of met name heeft uitgeſondert willen hebben. So ſien wy uit ſo veel Joden, welke in Babel waren, alleen drie Jongelingen, welke aan Gods hulpe niet twijffelende, Nebucadnezar niet hebben willen gehoorſamen: de overige zijn nochtans ſonder twijffel, uitgenomen ook Daniël, welken de Koning ook ſelve aangebeden hadde, door recht gedwongen geweeſt, te gehoorſamen, mogelijk in haar gemoed denkende, dat ſy door Gods beſluit aan den Kouing overgegeven waren, en dat den Koning de opperſte Heerſchappie hadde, en deſelve door Goddelijk beſtier behielde. In tegendeel Eliazar, ſijn Vaderland noch in ſtand zijnde, heeft een voorbeeld ſijner ſtandvaſtigheid willen geven aan den ſijne, dat ſy hem nagevolgt zijnde, alles liever verdroegen, als dat ſy leden, haar recht en macht op de Grieken overgebracht wierde, maar alles onderſochten en verdulden, op dat ſy niet in der Heidenen geloove gedwongen ſoude zijn te ſweeren, 't geen door de dagelijkſche ervarentgeid mede genoegſaam beveſtigt word. Want, die de Chriſtelijke Heerſchappie hebben, maken geen ſwarigheid tot der ſelver meerder geruſtheid met de Turken en Heidenen verbond te maken en hare Onderdanen, die daar met de woonplaats na toe reiſen, te bevelen, dat ſy geen meerder vriheid om yts menſchelijks of Godlijks te plegen, nemen, als ſy uitdrukkelijk verbonden hebben, of als die regeeringe toelaat. Als blijkt uit het verdrach der Nederlanders met de Japonenſen, waar van wy te vooren geſegt hebben.

XVII. HOOFT-

XVII. HOOFTDEEL.

Word getoont, dat niemand alles op de Hoogste Machten overdragen kan, mede sulx niet noodsakelijk te zijn: aangaande het Gemeene-best der Hebreën, hoedanig 't selve geweest zy ten tijde van Moses, hoedanig na desselfs dood, voor al eer zy Koningen verkosen hebben, geweest zy, en van deses voortreflijkheid; en eindelijk van de oorsaken, waarom 't Godlijk Gemeene-best te onder gaan, en nauwlijkx sonder oproerigheden heeft konnen bestaan.

De beschouwinge des voorgaande Hooftdeels aangaande het recht der Hoogste Machten over alles, en aangaande het natuurlijk recht eens ygelijks, op deselve overgedragen, schoon deselve met de practijk niet weynig over een komt, en deselve sodanig kan aangestelt worden, dat sy mede meer en meer daar na helt, sal het noit nochtans geschieden, of die sal in veele enkel zijn. Want niemand sal oyt sijn macht en gevolgelijk zijn recht sodanig op een ander konnen overbrengen, dat hy ophoude een mensch te zijn, en noyt sal sodanige macht gevonden werden welke alle dingen, so als hy begeert, sal konnen uitvoeren: want hy soude te vergeefs een Ondersaat belasten, om die gene te haten, die sich door weldaad aan hem verbonden heeft, of om te beminnen, dien hem schade toegebracht heeft, of om door scheldinge niet vertoornt te worden, of om van vreese niet te begeeren verlost te zijn, en andere diergelijke seer veele, welke uit de wetten der menschelijke natuure noodsakelijk volgen, ik achte ook, de ervarentheid dit seer klaarlijk te leeren, want noyt zijn de menschen sodanig van haar recht afgestaan, of hare macht sodanig op een ander overgedragen, dat sy van die gene self, welke haar recht en macht ontfangen hadden, niet gevreest wierde, en dat de heerschappie niet meer om de Burgers, schoon van haar recht ontbloot, als om de Vianden in gevaar was; en sekerlijk, indien de menschen sodanig van haar natuurlijk recht berooft konden

den worden, dat sy niets daar na vermogten, als met bewillinge der gener, welke het Hoogste Recht hadden, dan soude het voorwaar veylig geoorlost zijn over de Burgers geweldelijk te heerschen: 't geen ik by niemant in 't sin te konnen komen geloove. Alwaarom toegestaan moet werden, dat een yder veel van sijn recht voor sich behoud, welke dieshalven van niemands besluit, als van sijne alleen afhangt. Nochtans op dat recht verstaan werde, tot hoe verre het recht, en de macht van een regeeringe sich uitstrekt, dient aangemerkt, de macht der regeeringe niet stiptelijk daar in begrepen te zijn, noch te bestaan, dat sy de menschen door vreese dwingen kan, maar volkomelijk in alles, waar door sy uitwerken kan, dat de menschen Haar bevelen gehoorsamen: want niet de wijse om te gehoorsamen, maar de gehoorsaamheid maakt een Onderdaan. Want op wat wijse een mensch overleid de beveelen der Hooge Macht uit te voeren, 't zy het daarom is, dat hy straffe vreest, of dat hy yts daar uit hoopt, of om dat hy 't Vaderland bemind, of door enige andere genegentheid gedreven, hy nochtans sulx na sijn eigen raadslaginge bepeinst en bedenkt, en te gelijk ook na 't bevel der Hooge Macht handelt. Daar uit derhalven, dat de mensch na sijn eigen beraad yts doet, kan niet terstond beslooten werden, dat hy sulx uit sijne, en niet na 't recht der regeeringe doet; Want, alhoewel hy so door liefde verbonden als door vreese gedwongen, om 't kwaad te mijden, altijd na sijn eigen bedunken en besluit handelt, of daar soude geen Heerschappie zijn, noch enig recht over de Ondersaten, of dat selve strekt sich noodsakelijk tot alles uit, waar door uitgewerkt worden kan, dat de menschen den selve soeken te ontsien, en by gevolge, dat, al wat een Onderdaan doet, 't geen met de beveelen der Hooge Machten over een komt, 't sy hy sulx doet, of door liefde verbonden, of door vreese gedwongen, of ('t geen wel meer gebruikelijk is) door hope en vrese te gelijk; of uit eerbiedigheid, welk een lijdinge is, uit vrese en verwonderinge samengestelt, of eindelijk, uit wat reden gedreven, dat hy sulx uit het recht der regeeringe, en niet uit sijn eigen werkt. 't Geen ook hier uit seer klaarlijk blijkt, om dat de gehoorsaamheid niet so seer op de uiterlijke, als wel op de

innerlijke werkinge des gemoeds ſiet; en alſo die gene meeſt onder een anders Heerſchappie is, die met oprechte gemoede een ander op alle desſelfs gebooden ſoekt te gehoorſamen, en by gevolge, die gene de Opperſte Heerſchappie te hebben, welke over de gemoederen der Onderſaten heerſcht; want by aldien die gene, welke ſeer gevreeſt worden, het Hoogſte gebied hadden, dan ſoude voorwaar dat ſelve de Onderſaten der Tyrannen hebben, als welke van haar Tyrannen op 't hoogſt gevreeſt worden. Daar na, ſchoon men niet even gelijk over de gemoederen als over de menſchen gebieden kan, zijn nochtans de gemoederen ten ſekere opſicht onder de Heerſchappie des Opperſte Machts, welke op veel manieren maken kan, dat een ſeer groot deel der menſchen, na haar wil alles gelooft, bemind, haat, en diergelijke. En alſoo, ſchoon deſe dingen niet door volkomen gebied der Hoogſte Macht geſchieden, geſchieden deſelve nochtans dikwils, gelijk de ervarentheid overvloedig getuigt, uit de geloofweerdigheid en beſtier dier ſelver Machts, dat is, uit desſelfs recht: Alwaarom wy ſonder enige tegenſtrijdigheid des verſtands menſchen dunken konnen, welke volgens het recht der regeeriuge alleen gelooven, beminnen, haten, verachten, en geheelijk met alle genegentheid bevangen worden.

Maar alhoewel wy op deſe wijſe het recht en de Macht der Heerſchappie wijdloopig genoeg bevatten, ſal het nochtans noyt geſchieden, dat een ſo groote ſal gevonden worden, dat die gene, welke deſelve hebben, de volkomen macht tot alles, wat ſy willen, ſullen hebben, 't geen ik by my nu genoegſaam getoont houde.

Op hoedanige manier nochtans een Heerſchappie kan geformeert werden, dat deſelve niet te min altijd vreedſaam bewaart werde, heb ik nu getoont, mijn oogwit niet te zijn, ſulx te toonen, nochtans op dat ik tot dat gene, welk ik wil kome, ſal ik die dingen aantekenen, welke ten deſen einde de Goddelijke openbatinge Moſes eertijds geweeſt heeft, en daar na ſullen wy de Hiſtorien der Hebreën overwegen, uit welke wy eindelijk ſullen ſien, wat voornamelijk van de Hooge Machten tot meerder geruſtheid der regeeringe en der ſelver aanwas aan de Onderſaten toegelaten worden moet.

Dat

Dat de behoudinge van een regeeringe voornamelijk af hangt van de trouwe der Onderſaten en der ſelver deugt en ſtandvaſtiheid des gemoeds in 't uitvoeren der beveelen, leeren beide de reden en de ervarentheid op 't klaarſte: maar op hoedanige wijſe die ſelve geleid moeten werden, om de trouwe en de deugt ſtandvaſtelijk te bewaaren, is niet even licht om te ſien. Want en alle, ſo die regeeren, als die geregeert worden, zijn menſchen, van natuure neigende tot welluſt. Ja die alleen het verſcheiden verſtand der menigte ondervonden hebben, wanhoopen by na daar aan, om dat deſelve niet door de reden, maar door de genegentheden alleen beſtiert word, omtrent alles lichtveerdig en ſeer lichtelijk of door gierigheid of door overdaad bedorven word: een ygelijk meent by ſich ſelf alles alleen te weten, en wil alles na ſijn verſtand matigen, en acht ten dien opſicht yts, billik of onbillik, recht of onrecht te zijn, voor ſo verre hy het tot ſijn winſte of ſchade oordeelt te zijn. Wegens roemſucht en opgeblaſentheid veracht hy ſijns gelijke, en lijd niet van deſelve geſtiert te worden, uit benijdinge van beter lof of geluk, welke noyt gelijkmatig is, begeert hy eens anders kwaad, en ſchept daar in vermaak: en het is niet nodig alles op te halen, want het is allen kenlijk, wat al bedrogs de walginge der tegenwoordige en de begeerte der toekomende dingen, wat de onbeſonne toorn, wat de veragte armoede gemeenlijk de menſchen raden, en hoe ſeer ſy derſelver gemoederen in nemen en ſlingeren. Deſe derhalven alle voor te komen, en de regeeringe ſodanig te ſtellen, dat 'er geen plaats voor bedrog overig zy, ja, alle dingen ſo aan te ſtellen, dat alle van wat verſtand ſy zijn, het openbare Recht hooger dan de beſondere vooroordeelen achten, dat is de moeyte, dat is het werk. De noodſakelijkheid der ſake heeft wel veel dingen uit te vinden gemaakt, nochtans is het noit daar toe gekomen, dat de regeeringe niet meerder door de Burgeren als door Vyanden in gevaar was, en dat die gene die regeeren, niet meer de Burgers als de Vyanden vreeſen. Een onwinbare getuyge van de Vyanden, 't Gemeene-beſt der Romeinen, ſo dikmaal van hare Borgeren overwonnen en elendiglijk verdrukt, en voornamelijk in den Burgerlijke oorlog van *Veſpaſianus* tegen *Vitellius*: van welke

 ſaak

saak siet *Tacitus* in 't begin sijns Vierde Boex der Historien, alwaar hy de seer elendige gedaante der Stad beschrijft. *Alexander* (gelijk *Curtius* op 't einde des Achsten Boex seyt) achte meer de goede naam in een Vyand als in een Burger, want hy geloofde, dat sijn grootheid van de sijne konde uitgeroeyt worden. Sijn dood vresende, smeekt hy sijne vrienden dusdanig: *Bewaar gy lieden my maar veilig van de inwendige list en lagen mijner huisgesinden, 't gevaar des oorlogs sal ik onbevreest ondergaan. Filippus was veiliger in den strijd, als op het Schouw-toneel, de hand der Vyanden heeft hy menigmaal ontvloden, der sijner heeft hy noyt konnen ontvlieden. Indien gy lieden ook de uitgangen van andere Koningen herdenkt, gy sult meer van haar eygene als van haar Vyanden optellen, gedood te zijn.* (Siet *Q. Curtius* in sijn Negende Boek, *§. 6.*) Om dese oorsake derhalven, hebben de Koningen, die eertijds de Heerschappie gehad hebben om sich selven veilig te stellen, de Volkeren poogen aan te raden, dat sy haar oorspronk van de onsterflijke Goden droegen. Namelijk, om dat sy meenden, indien maar de Ondersaten en allen, Haar maar niet als evengelijk aansagen, maar geloofden dat sy Goden waren, dat sy gaarne van haar soude lijden geregeert te worden, en haar alfo dies te lichter overgeven souden. So sprak *Augustus* de Romeinen aan, dat hy van *Æneas*, welke de soon van *Venus* en onder de Goden gelooft wierde te zijn, sijn oorspronk hadde, en daarom wilde hy in Tempelen en gedaante van Goden, door sijne Priesters geëert zijn; (*Tacitus* in sijn Jaar Boek.) *Alexander* wilde als de soon van *Jupiter* gegroet zijn, 't welk hy wel uit bedachtsaamheid en niet uit opgeblasentheid schijnt gedaan te hebben, gelijk desselfs antwoord te kennen geeft: *Dat was hy na lachchens weerdig*, seyt hy, *'t geen Hermolans van my versochte, dat ik van Jupiter een afkeer soude nemen, door wiens Godspraak ik erkent worde, of is het, wat de Goden antwoorden, in mijn macht? hy heeft my de naam van soon opgedragen, de saken aan te nemen* (N. B.) *welke wy handhavenen, was hy niet vremd van. Och of de Indianen my ook geloofden een God te zijn. Want om de naam zijn de oorlogen, en menigmaal heeft het geen valschelijk gelooft was, de naam van waar behouden.* (*Curtius* in sijn Achste Boek, *§. 8.*) Hy segt ook te gelijk de oorsaak sijner veinsinge. 't Geen ook *Cleo* in sijn redenvoeringe, waar

door hy de Macedoniers poogde te brengen, om den Koning toe te stemmen, gedaan heeft; want na dat hy door de lof van *Alexander* met verwonderinge te verhalen, en desselfs verdiensten op te halen, 't bedrog een gedaante van waarheid gegeven had, gaat hy tot de nuttigheid der sake dusdanig over: *Dat de Persiaanen niet alleen Godsdienstelijk, maar ook sorgvuldig hare Koningen onder de Goden eerden: want dat de Majesteit de beschermінge der saligheid was;* En eindelijk besluit hy: *Dat hy selve, als de Koning aan 't gastmaal soude gekomen zijn, met sijn lichaam op de aarde soude nedervallen: dat het selve insgelijx de andere, en voornamelijk die met wijsheid begaaft waren, moesten doen.* (Besie 't selfde Achtste Boek, §. 5.) Maar de Macedoniers waren voorsichtiger, nochte geen menschen, ten zy deselve Barbaren zijn, sullen toelaten so opentlijk bedrogen te worden, en dat sy van Onderdanen onnutte Slaven gemaakt worden. Andere hebben het lichter de hare konnen aanprijsen, dat de Majesteit heylig was, en Gods plaats op aarde bekleede, en niet van der menschen toestemminge en beleid, maar alleen van God gestelt, en door zijn besondere voorsienigheid en Goddelijke hulpe bewaart en beschermt wierden. En op dese wijse hebben de Monarchen tot veyligheid harer regeeringe andere dingen bedacht, welke alle te verhalen ik hier voorby ga: op dat ik tot die dingen, welke mijn oogwit raken, weder kome, die dingen sal ik, gelijk gesegt hebbe, alleen aantekenen en overwegen, welke ten desen einde de Goddelijke openbaringe eertijds Moses geleert heeft. Wy hebben te vooren in 't Vijfde Hooftdeel gesegt, dat, na dat de Hebreën uit Ægypten uitgegaan waren, zy aan geen Recht eens anderen Volks meer gebonden waren, maar dat het haar vry stonde na haar gevallen nieuwe Rechten in te stellen, en in te nemen sodanige landen, als sy wilden. Want na dat sy van de ondragelijke verdrukkinge der Ægyptenaren verlost, en geen mensch door enig verdrach verbonden waren, hebben sy haar natuurlijk recht tot alles wat sy konden, weder ontfangen, en een yder konde van nieuws aan bedenken, of hy dat selve behouden, dan of hy daar van afstaan, en het selve op een ander overdraagen wilde. Derhalven in dese natuurlijke staat gestelt zijnde, hebben sy na de raad van Moses, wien sy alle grootelijx vertrou-

den, haar recht op geen menschen, maar alleen op God willen overdragen, en sonder lang versuim, hebben sy alle, als met een monde belooft, Gode op alle desselfs geboden volkomelijk te gehoorsamen, en geen ander recht te erkennen, als 't gene God by Profetische openbaringe als recht instelde. Dese belofte, ofte overdracht des rechts op Gode, is op deselve wijse geschied, gelijk wy in een gemeene Gesélligheid te geschieden, te vooren bevat hebben, want sy hebben uitdrukkelijk en by verdrach en by eedsweeringe (besie Exod. 24: 17.) vrywillig, niet door gewelt gedwongen, noch door bedreiginge bevreest, haar recht op God overgedragen. Daar na, op dat het verbond vast en seker soude zijn, en sonder vermoeden van bedroch, heeft God niets met haar verdragen, als na dat sy bevonden hadden desselfs verwonlijke macht, waar door sy alleen bewaart geweest waren, en in 't toekomende alleen bewaart konde worden (besie Exod. 19: 4, 5.) Want hier mede alleen, dat sy geloofc hebben, door Gods macht alleen te konnen bewaart worden, hebben sy alle haar natuurlijk macht om sich te bewaren, welke sy te vooren uit sich meenden te hebben, op God overgedragen, en alsoo by gevolge, ook haar recht. De Heerschappie der Hebreën is derhalven alleen by God geweest, 't welke daarom ook uit kracht des verbonds alleen met recht Gods Rijke wierde genaamt, en God ook met recht de God der Hebreën geheeten: en gevolgelijk waren de Vyanden deses Rijkx, Gods Vyanden, en die Burgers, welke die gebruiken wilde, wierde gesegt misdaad van gekwetste Majesteit te begaan, en alsoo wierden de Rechten der Heerschappie ook Gods Rechten en Beveelen genaamt. Alwaarom in dese regeeringe het Borgerlijk Recht en de Godsdienst welke, gelijk wy getoont hebben, in de gehoorsaamheid alleen nevens God bestaat, een en deselve was: te weten, de Leer-stukken der Godsdienst waren geen Leeringen, maar Rechten en Beveelen; Godsaligheid wierd gerechtigheid en Godloosheid misdaad en ongerechtigheid, geacht. Die van de Godsdienst afviel, verloor Borger te zijn, en wierde daar uit alleen een Vyand gehouden te zijn, en voor de Godsdienst te sterven, wierde geacht voor 't Vaderlaud te sterven, en volkomelijk was onder 't Borgerlijk Recht en de Godsdienst geen

onderscheid. En om dese oorsaak konde dese Regeeringe Goddelijk genaamt worden, door dien desselfs Burgers aan geen, dan aan een Godlijk geopenbaarde Recht verschuldigt waren. Want in der daad bestonden dese dingen meer in inbeeldinge als in der waarheid. Want de Hebreën hebben volkomelijk het recht der Regeeringe gehouden, gelijk uit het geen nu gesegt sal worden, blijken sal; namelijk, uit de wijse en manier op welke dese regeeringe bedient wierde, en welke ik hier te verhalen gedacht hebbe.

Door dien de Hebreën haar Recht op geen ander overgedragen hebben, maar alle even gelijk, in een gemeene Regeeringe van haar recht afgestaan, en eenpariglijk geroepen hebben, *al wat God spreekt* (sonder uitdrukkinge van een middelaar) *sullen wy doen*, so volgt hier uit, dat alle gantsch even gelijk aan dit Verbond gebleeven zijn, en dat het recht om raad te slaan, wetten te ontvangen en uit te leggen allen even na geweest is, en also ook by allen gelijk recht tot de gantsche bedieninge der Regeeringe. Om dese oorsaak hebben derhalven alle even na voor de eerste maal tot God toegang gehad, om te hooren, wat hy gebieden soude; Maar in dese eerste groet zijn zy so verschrikt geworden, en hebben so ontstelt God sprekende gehoort, dat sy meenden de laatste tijd gekomen te zijn. En daarom gaan sy vol vrese op een nieuw tot Moses, en seggen: *Siet wy hebben God sprekende in den vuure gehoort, en daar is geen reden, waarom wy souden willen sterven, hier sal sekerlijk een groot vuur ons verslinden, indien wy wederom Gods stemme hooren moeten, sullen wy sekerlijk sterven. Gaat gy derhalven heen, en hoort alle de woorden onses Gods, en spreekt gy* (niet God) *tot ons, alles, wat God tot u spreken sal, sullen wy gehoorsamen en 't selve doen.* Met dese woorden hebben sy klaarlijk het eerste Verbond te niete gedaan, en haar recht om God raad te vragen, en desselfs beveelen te verklaaren op Moses geheel overgedragen: want sy hebben hier niet gelijk te vooren op alles wat God tot haar sprak, maar op alles wat God tot Moses sprak, belooft te gehoorsamen (besie Deut. 5. na de Tien Gebooden: en Cap. 18: 15, 16.) Moses is derhalven ook alleen de Goddelijke Wet-gever en verklaarder gebleeven, en alsoo ook bygevolge de Hoogste

Richter

Richter welken niemand oordelen konde, en welke alleen by de Hebreën de plaats Gods, dat is, de Hoogste Majesteit gehad heeft: doordien hy alleen recht hadde God raad te vragen, en aan den volke Goddelijke antwoorden te geven, en het selve tot volbrenginge dies te dwingen. Hy alleen, seg ik, want indien ymand by het leven van Moses yts in Gods name wilde verkondigen, schoon hy een waar Profeet was, hy nochtans schuldig was en een misbruiker des Goddelijke Rechts (besie Num. 11:28.) en 't dient hier aangemerkt, dat, schoon het volk Moses verkooren heeft, het selve nochtans geen navolger in Moses plaatse heeft konnen kiesen: want met dat sy haar recht van God raad te vragen op Moses overgedragen hebben, en volkomelijk belooft hem voor een Godspraak te houden, hebben sy alle haar recht gantsch verlooren, so dat sy welke navolger Moses verkoos, als Gods uitverkoren sy toestemmen moesten. En by aldien hy sodanig een verkosen had, welke gelijk hy self de geheele bedieninge der regeeringe soude hebben, te weten, het recht om God alleen in zijn Tente raad te vragen, en by gevolge de macht om wetten in te stellen en te vernietigen, aangaande Oorlog en Vrede te oordeelen en te richten, Gesanten te senden, Richters te stellen, en Navolger te verkiesen, en also geheel om alle de plichten van een volkomen Hooge Macht te bedienen hadde, soude het byna een * Monarchale regeeringe geweest zijn, en geen andere onderscheid, als dat gemeenlijk een Monarchale regeeringe uit Gods besluit, somtijds den Monarch selfs verborgen, maar de regeeringe der Hebreën van Gods besluit den Monarch alleen geopenbaard op sekere wijse geregeert wierde, of moeste geregeert worden. Welke onderscheid de Heerschappie des Monarchs en het recht over allen niet vermindert, maar in tegendeel vermeerdert. Wat voorts het volk aanbelangt van beider regeeringe, is een yder even gelijk dien onderworpen, en onkundig in 't Goddelijk Besluit: want beyde hangen sy van den Monarch af, en verstaan van hem alleen wat recht of onrecht is, en daarom, om dat het volk gelooft, dat een Monarch niets als uit Gods geopenbaarde Besluit, gebied, is het dien niet minder maar meer onderworpen.

Maar

* Monarchale regeeringe is soodanig een regeeringe, die by een alleen is.

Maar Moses heeft geen sodanige navolger verkooren, maar heeft de regeeringe aan sijn navolgeren om so bedient te worden nagelaten, dat deselve noch een Gemeene volx, noch Koninklijke, noch Monarchale, maar Goddelijke regeeringe genaamt konde werden. Want het recht om wetten te verklaaren en om Gods antwoorden gemeen te maaken, was een, en het recht en de macht om 't Rijk na de nu gegevene wetten en gemeen gemaakte antwoorden te bedienen, was by een ander. (Van welke saak sie Num. Cap. 27: 21.) En op dat dese dingen beter mogen verstaan werden, sal ik de geheele bedieninge des Rijx in ordre afhandelen.

Eerstelijk is het volk geboden een Huis te bouwen, welke als het Palleis Gods, dat is, der Opperste Majesteit dies Rijx soude zijn, en dit selve moeste niet op de kosten van enen maar van 't geheele Volk gebouwt worden, op dat het Huis, alwaar God raad gevraagt moeste worden, van gemeene recht soude zijn.

Tot Hooflingen deses Goddelijken Huis en desselfs Bedienaars zijn de Leviten verkooren: wiens Opperste, en als van God den Koning de naatste Aharon, de broeder van Moses gekooren is, in wiens plaatse desselfs Soonen wettig navolgden. Dese was derhalven, als Gode de naatste zijnde, de opperste uitlegger der Godlijker Wetten, en welke den volke de antwoorden des Godspraaks gaf, en welke eindelijk, voor 't volk Gode smeekte: 't welk by aldien hy met dese het recht, om die dingen te gebieden ook hadde, so was 'er niets overig, om een volkomen Monarch te zijn, maar daar van was hy ontbloot, en volkomentlijk was de geheele stamme van Levi sodanig van de gemeene regeeringe ontbloot geweest, dat die self geen deel met de overige stammen gehad heeft, welke sy met recht besat, en waar van die ten minsten leven konde, en daarom heeft deselve om van de andere gevoed te worden, bestelt, doch sodanig, dat sy altijd van het gemeene volk in de grootste achting gehouden wierden, als sijnde alleen Gode toegeeigent.

Daarna is het Krijgs-volk, uit de overige twaalf stammen, geformeert zijnde, belast 't gebied der Kanaäniten in te vallen, 't selve in twaalf gedeelten te deylen, en aan de stammen by lo-

tingen om te deelen. Tot defe bedieninge zijn twaalf overften gekooren, uit yder ftamme een, aan wien te gelijk met Jofua en den Hogen-priefter Eleazar recht gegeven is, het land in twaalf gelijke delen te deylen en by lotinge om te geven: tot Opperheerfcher des Krijgs-volx is Jofua geftelt, welke alleen over toekomende faken het recht hadde, God raad te vragen, maar niet, gelijk Mofes in fijn Tente, of Tabernakel alleen, maar door den Hoogen-priefter, aan wien alleen de antwoorden Gods toekwamen: ook hong van zijn goeddunken en befluit alleen af Gods beveelen, door den Hoogen-priefter nu bekent gemaakt, vaft te ftellen, en het volk tot defelve te dwingen, middelen tot uitvoeringe dier te bedenken en die aan te wenden, uit het Krijgs-volk, welke en hoe veel hy wil te verkiefen, Gefanten uit zijn naam te fenden, en fo volkomelijk alle het recht des Oorlogs: in desfelfs plaats volgde niemand wettiglijk na, en wierd van niemand als van God onmiddelijk verkooren, en fulx door vereifch der gantfche meenichte: anderfins wierde alle dingen fo des Oorlogs als der Vrede van de Overfte der ftammen bedient, gelijk ik terftond toonen fal.

Eindelijk, heeft hy alle van de twintig Jaar tot het feftigfte geboden de Wapenen tot den Oorlog op te nemen, en uit het volk alleen het Heir-leger genomen, welke niet by de trouwe des Opperften, noch des Hoogen-priefters, maar des Godsdienft ofte Gode fwoeren: en welke alsoo Heir-krachten of ordeningen Gods genaamt wierden, en God in tegendeel by de Hebreën de God der Heirfcharen. En om defe oorfake ging de Arke des Verbonds in groote Veld-flagen, aan welkers uitkomft de overwinninge ofte de nederlage des geheelen Volkx hong, in't midden des Heirs, op dat alfoo 't Volk, hare Koning als tegenwoordig ziende, tot de uitterfte man fouden vechten: uit defe begrijpen wy lichtelijk, dat Mofes bedienaars, maar geen beheerfchers des Rijks gekoefen heeft. Want hy heeft niemand het recht gegeven, om God alleen en waar hy wilde, raad te vragen, en gevolgelijk heeft hy niemand de macht gegeven, welke hy felf hadde, om wetten te ftellen en af te fchaffen, aangaande Oorlog en Vrede te beftieren, bedienaars fo des Tempels als der Steden te verkiefen; alle welke

plichten zijn van een, die de Heerschappie heeft: want de Hoge-priester hadde wel recht de wetten te verklaaren en Gods antwoorden te geven, maar niet gelijk Moses, wanneer hy wilde, maar alleen versocht zijnde van den Opper-heerscher of den raad of diergelijke; en daar en tegen de Opper-veld-heer des Heirs en de Raadsvergaderingen, konden wanneer sy wilden God raad vragen, maar de antwoorden Gods niet bekoomen als van den Hoogen-priester; alwaarom Gods woorden in de mond des Priesters geen besluiten, gelijk in de mond van Moses, maar alleen antwoorden waaren: maar van Josua en de Raadsvergaderingen ontvangen zijnde, hadden dan eerst de kracht van gebod ofte besluit. Daar na hadde den Hoogen-priester, welke Gods antwoorden van God ontfong, in desen geen Krijgs-volk, noch hy besat met recht geen Heerschappie. En in tegendeel, die de landen met recht besaten, konden met recht geen wetten stellen. Daar na is den Hoogen-priester so Aharon, als sijn soon Eleazar, beide wel van Moses verkooren geweest, maar na Moses dood hadde niemand het recht om een Priester te verkiesen, maar de Soon volgde altijd wettelijk na de Vader. De gebieder des Heirlegers is mede van Moses verkoosen geweest, en hadde niet volgens het recht des Hoogen-priesters, maar volgens 't recht van Moses aan hem gegeven, de persoon van Bevel-hebber bekleed: en daarom heeft den selven na Josua sijn dood niemand in desselfs plaats gekoosen, noch de Oversten God om een nieuwe Gebieder raad gevraagt, maar een yder heeft over de Krijgs-macht sijner stamme, en alle te gelijk het recht van Josua over de gantsche Krijgs-macht aan sich gehouden: en het schijnt, dat 'er geen Bevel-heer van noden geweest is, als wanneer sy met samengespannen krachten tegen den gemeene Viand moesten vechten; 't welk wel meest plaatse gehad heeft ten tijde van Josua, wanneer sy alle noch geen vaste plaatse hadden, maar alles gemeen was: maar na dat alle de stammen de landen door 't recht des oorlogs ingenoomen, en welken te besitten en behouden sy belast wierde, gedeelt hadden onder haar, en alles niet meer gemeen was, met dat selve is de manier van een gemeene Bevel-heer te hebben, opgehouden, door dien verscheidene stammen niet so seer mede-bur-

gers als vereenigde van die deelinge af gerekent moesten worden: ten opsicht van God en de Godsdienst moesten sy wel mede-burgeren geacht werden, maar ten opsicht des rechts, 't welk den een over den ander hadde, niet meer als Verenigden: by na op die selve wijse (indien gy de gemeene Kerk wech neemt) als by ons de Hoog Mogende vereenigde Nederlandsche Staaten: Want de verdeelinge van een gemeene saak in gedeelten, is niet anders, als dat een yder nu sijn deel alleen besit, en dat de overige van 't recht 't geen sy mede op dat deel hadden, afstaan. Om dese oorsaak derhalven heeft Moses Oversten der stammen gekoosen, op dat na gedeelde Heerschappie een yder de sorge sijns deels hebben souden, namelijk, om God door den Hoogen-priester aangaande de saken sijner stamme raad te vragen, over sijn Militie te gebieden, steden te bouwen en te versterken, Richters in yder stad te stellen, de Vyand sijns besonderen heerschinge aan te vallen, en volkomelijk om alle dingen so des Oorlogs als der Vrede te bedienen en waar te nemen. En geen ander Rechter behalven God was hy schuldig te erkennen, of welken Profeet God uitdrukkelijk gesonden had: andersins, indien hy van God afweek, moesten hem de overige stammen niet als Onderdaan, maar als Vyand, die de trouwe des verdrags gebroken hadde, aanvaarden. Waar van wy bewijsen in de Schrift hebben: want Josua gestorven zijnde, hebben de kinderen Israëls niet den nieuwen Opperheerscher, Gode raad gevraagt, en verstaan hebbende, dat de stamme Juda de eerste van alle sijn Vyand aanvallen moesten, heeft die alleen met Simeon verdrach gemaakt, om met vereenigde macht beyder vyand aan te vallen, in welk verdrach de overige stammen niet mede zijn begrepen geweest (besie Rich. 1: 1, 2, 3.) maar een yder heeft besonderlijk (als in 't voorseide Capittel verhaalt word) den Oorlog tegen sijn Vyand gevoerd, en den gene, die sy wilden, in besittinge en verbond aangenomen, schoon belast was, niemand op enige voorwaarde van verdrach te sparen: maar alle uit te roeijen. Om welke sonde sy wel berispt worden, maar van niemand in 't gerichte geroepen. En het was niet, dat sy daarom oorlogen tegen malkanderen begonnen te voeren, en dat de een sich in eens anders sake inmengde, in tegendeel vallen

sy

ſy de Benjamiten, welke de overige vertoornt hadden, en den band des Vredes ſodanig verbroken, dat geen van de Vereenigden veylig onder haar herberginge hebben konde, vyandelijk aan, en na driemaal ſlach gelevert te hebben overwinnaars geworden, dooden ſy door den oorlog alle, ſo wel ſchuldige als onſchuldigen, 't welk ſy nochtans daar na door te latere berouw beklaagt en beweent hebben.

Met deſe bewijſen worden die dingen, welke wy terſtond aangaande het recht eens ygelijkx ſtamme geſegt hebben, gantſch beveſtigt. Maar mogelijk ſal ymand vragen, wie dan een navolger van de Overſte yder ſtams verkoor? Maar aangaande deſe ſaak kan ik niets ſekers uit de Schrift trekken, dit giſſe ik nochtans, dat doordien een yder ſtamme in Huisgeſinden verdeelt was, welker hoofden uit de Oudſte des Huisgeſins gekooſen wierden, uit deſe, die de Oudſte was, met recht in de plaatſe des Overſte volgde: Want Moſes heeft uit de Oudſte tſeventig * Mede-helpers, welke met hem den hoogſten Raad uitmaakten, verkooſen; welke na de dood van Joſua de bedieninge der regeeringe gehad hebben, worden in de Schrift Ouden genaamt; en eindelijk was by de Hebreën niet gemeender, als door Ouden, Rechteren te verſtaan. 't Welk ik achte een yder bekent te zijn: doch het doet weinig tot ons voornemen dit ſeker te weten; 't is genoeg, dat ik getoont hebbe dat niemand na de dood van Moſes alle de ampten eens Opper-heerſchers gehad heeft: want door dien alle dingen niet van 't beſluit eens mans, noch eens Raadsvergaderings, noch enigs volkx af hingen, maar ſommige dingen van de ene ſtamme, andere dingen van de overige met gelijke recht bedient wierden, ſo volgt ſeer klaarlijk, dat de regeeringe van Moſes dood af noch Monarchaal noch Koninklijk noch Gemeen gebleven is, maar, gelijk wy geſegt hebben, Goddelijk, I. Om dat het Koninklijke Huis des Rijkx den Tempel was, en ten dien opſicht alleen, alle de ſtammen Mede-burgers waren, gelijk boven geſegt is. Ten II. Om dat alle Burgers in 't geloove Gods haars Opperſten-richters ſweeren moeſten, aan wien alleen ſy volkomen belooft hadden hem in alles te gehoorſamen. En eindelijk ten III. Om dat de Hoogſte-

* Dit zijn ook Raads-lieden.

gebieder van allen, wanneer een van noden was, van niemand als van God alleen verkoosen wierd, 't geen Moses uit Gods naam aan het volk uitdrukkelijk voorsegt Deut. Cap. 19: 15. en de verkiesinge van Gidion, Samson en Samuël getuigt sulkx met der daad; alwaarom het niet te twijffelen is, of de overige geloovige Oversten op gelijke wijse verkooren zijn, schoon sulkx uit der selver Historie niet blijkt.

Dit gestelt zijnde, is het tijd om te sien, hoe veel dese wijse van regeeringe te stellen de gemoederen der menschen matigen konde, en so die gene, die regeerden als die geregeert wierden, inbinden, dat noch dese wederspannig, noch gene Tyrannen wierden.

Die de regeringe bedienen, of die deselve hebben, wat misdaad sy begaan, pogen sulks altijd onder de gedaante van recht af te schilderen, en den volke, sulks van haar eerlijk gedaan te sijn, aan te prijsen, 't geen sy ook lichtelijk doordringen, wanneer de geheele verklaringe des rechts van haar alleen afhangt. Want het is geen twijffel, of sy met met dat selve de hoogste vriheid tot alles, wat sy willen, en haar begeerte raad, aannemen, en in tegendeel, haar een grote vriheid benomen te worden, indien het recht om de wetten te verklaren by een ander is, en indien te gelijk derselver verklaringe aan allen sodanig blijkt, dat niemand dies aangaande twijffelen kan. Uit welke openbaar is dat den Hebreeuse Oversten een grote oorsaak van misslagen benomen is geweest daar mede, dat het recht om de wetten uit te leggen den Leviten alleen was (sie Deut. 21: 5.) welke geen bedieninge der regeringe noch enig deel met de overige hadden, en welker gantsche geluk en eere van de ware verklaringe der wetten alleen afhing. Daar na, dat het gantsche volk geboden is alle seven jaren op sekere plaats te vergaderen, alwaar het in de wetten van den Hogen-priester onderwesen wierde, en daar en boven dat een ider alleen geduuriglijk en met de hoogste opmerkinge het boek der wet soude lesen en doorlesen (sie Deut. 31: 9. en cap. 6: 7.) de Oversten moesten derhalven ten hoogsten om haar selfs wille besorgen, dat sy alles na de voorgeschrevene en allen bekende wetten bedienden, indien sy van het volk met de hoog-

hoogste achtinge wilden geëerd sijn, welke dan haar als dienaars der godlijker regeringe, en als die des selfs plaats bekleden, ontsagen, andersins konden sy de hoogste haat der Ondersaten, hoedanig die der Godgeleerde gewoonlijk is, geensins ontvlieden. Hier by, namelijk om de ongebondene begeerte der overheden te bedwingen, was nog yts van groot belang, te weten, dat het Krijgs-volk uit alle Burgers (geen van het twintigste tot het sestigste jaar uitgesondert) genomen wierde, en dat de Overheden geen uitlands krijgs-kncht voor geld huuren konden. Dit was, seg ik, van seer groot belang, want het is seker, dat de Overheden door de enkele Militie, welke sy met geld betalen, een volk verdelgen konnen. Daar na, dat sy niets meer vresen, als de vryheid der Burger-militie, door welker dapperheid, moeyte en grote kosten van bloed de vryheid en roem der regeringe verkregen is. Daarom heeft Alexander, wanneer hy de twede maal tegen Darius strijden soude, na dat hy de raad van Parmenio gehoort hadde, niet den gene, die de raad gegeven heeft, maar Polycarpon, welke met deselve stonde, berispt en gescholden. Want gelijk *Curtius* segt in sijn Vierde Boek §. 3. 13. heeft hy niet toegelaten; dat Parmenio, welke onlangs scherper dan hy wilde, bestraft was, weder gekwelt wierde, en hy heeft der Macedonien vryheid, welke wy gesegt hebben hy seer vreesden, niet konnen, onderdrukken, als na dat hy het getal der krijgs-knechten uit de gevangenen, verre boven die der Macedoniers, vermeerdert heeft, want toen konde hy sijn swak gemoed, na lang der Borgeren vryheid gedwongen te hebben, volgen. Indien derhalven dese vryheid der Burger-melitie de Overheden des menschelijken rijks, welke alleen de gantsche lof der overwinningen plegen na haar te nemen, in houd, heeft deselve dies te meer de Hebreeusche Overheden konnen bedwingen, wiens Krijgs-knechten niet voor de eere des Overste maar voor Gods eere streden, en na Gods ontfangen antwoord de slag aanvaarden.

Hier by kwam noch, dat alle de Overheden der Hebreen door den band der Godsdienst alleen verbonden waren, alwaarom, so enige daar van afweek of het Godlijk recht eens ygelijks begonde te schenden, deselve konde daar door van de andere voor vyand gehouden worden en met recht 't ondergebacht.

Ten derden was hier noch de vrese eens nieuwen Profeets by, want by aldien ymand alleen maar met sekere aannemelijke tekenen van een beproeft leven betoonde, dat hy een Profeet was, hadde deselve daar door het Hoogste recht om te gebieden, namelijk, gelijk als Moses, uit de naam van God aan hem alleen geopenbaart, en niet alleen als de Overheden door den Hoogen-priester onderricht; en het is geen twijffel, of de sodanige lichtelijk het verdrukte volk, na haar trekken konden en 't selve door kleene tekenen, wat sy wilden, aanraden; daar in tegendeel indien de saken recht bedient wierden, de Overste in tijd konde voorsien, op dat een Profeet eerst aan desselfs oordeel zijn moeste, van hem ondersocht worden, of hy van een beproeft leven was, of hy sekere en ontwijfselbare tekenen sijns gesandschaps hadde: en eindelijk, of dat gene, 't welk hy uit Gods naam seggen wilde, met de aangenomen leere en de gemeene wetten des Vaderlands over een kwamen; en by aldien de tekenen niet over een souden komen, of indien het een nieuwe leere was, dat hy met recht den sodanigen ter dood veroordelen konde, andersins wierd deselve alleen door de macht en getuigenisse des Oversten aangenamen.

Ten vierden overtrof de Overste de andere niet in edelheid, noch in 't recht des bloeds, maar de bedieninge der regeeringe kwam hem alleen toe ten opsicht der ouderdom en des deugts.

Ook konde de Overheden en de gantsche Militie niet meerder na Oorlog als na Vrede verlangen, want de Melitie bestond, gelijk wy gesegt hebben, alleen uit Burgers, alwaarom so wel de staat des Oorlogs als der Vrede van deselve menschen bedient wierde. Die derhalven in 't leger Krijgs-knecht, was in de stad Burger, en die in 't leger Overste, was op het Raadhuis Richter, en die eindelijk in 't leger Bevelhebber was, was Overste in de stad. Alwaarom niemand na den Oorlog om den Oorlog verlangen konde, maar alleen om de Vrede en Vriheid te beschermen, en mogelljk hadde de Ooverste, op dat hy niet tot den Hoogen-priester behoefde te gaan en voor hem onder en tegen sijn waardigheid staan, van alle toekomende nieuw, so veel hy konde een afkeer.

Dese aangaande de redenen, welke de Overheden binnen hare palen hielde.

Staat nu te besien, door wat reden of manier het volk ingehouden wierde; welke de gronden der regeeringe ook genoegsaam aanwijsen: Want indien maar ymand een weinig op deselve acht geven wil, sal hy terstond sien, dat dese so een besondere liefde in de gemoederen der Burgers hebben moeten baren, dat niemand beswaarlijker yts in de gedachten konnen nemen, als 't Vaderland te verraden, of daar van af te vallen: Maar dat alle so hebben moeten aangedaan zijn, dat sy liever het uitterste, dan een andere regeeringe verdroegen. Want na dat sy haar recht op God overgedragen hebben, en geloost haar rijk Gods rijke, sy alleen Kinderen Gods, maar de overige volkeren vyanden Gods te zijn, tegen welke sy daarom ook met de selfde haat aangedaan waren, (want dit geloofden sy mede Godvruchtig te zijn besie Psal. 139. vers 21, 22.) Sy konden dieshalven van geen ding meer afschrikken, als by 't Geloof en trouwe eens Buiten-landsche te sweeren, en deselve gehoorsaamheid te belooven: en geen grooter schelmstuk noch vervloekts konde by haar bedacht worden, als 't Vaderland, dat is, Gods rijke self, welke sy aanbaden, te verdragen; Ja het wierde self voor een misdaad gehouden buiten het Vaderland met de woonsteede ergens heen te trekken, om dat de dienst Gods, aan welke sy alle tijd gebonden waren, niet als in 't Vaderland alleen toegestaan wierd, te oeffenen, als welke alleen een heilig land, maar de overige onreine en onheilige geacht wierde. Daarom klaagt David, welke gedwongen wierd buiten land als balling te vluchten, dusdanig tegen Saul: *Indien die gene, welke u tegen my ophitsen menschen zijn, die zijn vervloekt, om dat zy my uitsluiten, dat ik niet wandele in de erve Gods, maar sy seggen, gaat, en dient andere Goden.* En om dese oorsake, 't geen ook voornamentlijk dient opgemerkt, wierd geen Burger ten balling veroordeelt, want die sondigt is wel straffe weerdig, maar geen de liefde, derhalven der Hebreën jegens 't Vaderland was geen enkele liefde, maar Godvruchtigheid, welke te gelijk met de haat tegen de overige volkeren sodanig door de dagelijksche dienst gekoestert en gevoed wierde, dat deselve in natuur verkeert wierde. Want de dagelijkse dienst was niet alleen gantsch verscheiden, (waar door 't geschiede, dat sy gantsch besondere, en van de overige

afgescheiden waaren) maar ook gantsch tegenstrijdig. Alwaarom uit gene dagelijkse verwijtinge een geduurige haat heeft moeten ontstaan. Welker geen gevestiger de gemoederen aanhangen konde: als zijnde een haat uit groote devotie of Godvruchtigheid gesprooten, en welke Godvruchtig gelooft wierde te zijn, welker ook daarom geen grooter noch hardnekkiger konde gegeven worden: En daar ontbrak ook geen gemeene oorsaak, waar door dese haat altijd meer en meer ontstoken wierde, namelijk, desselfs herdenking; want de volkeren moesten in tegendeel haar in de hoogste haat houden. Hoe veel nu dese alle, te weten, de vriheid der menschelijke regeeringe, bygeloof omtrent het Vaderland, het volkomene recht tegen alle de andere, en de niet alleen geoorlofde, maar Godvruchtige haat, allen gehaat te houden, de besonderheid van zeden en manieren, hoe veel dese alle, seg ik, de gemoederen der Hebreën hebben konnen vaststellen om alles met een besondere standvastigheid en dapperheid voor 't Vaderland te verdragen, leert de reden genoegsaam, en de ervarentheid heeft sulkx klaar getuigt, want sy hebben noit so lang de Stad in staat was, onder een anders heerschappie konnen duuren, en daarom noemden sy Jerusalem de wederspannige Stad. (besie Hezras Cap. 4: 12, 15.) De twede heerschappie, (welke nauwlijkx een schaduwe des eersten geweest is, na dat de Priesters ook het recht des Overheids misbruikt hebben) konde seer beswaarlijk van de Romeinen uitgeroeit worden, 't geen self *Tacitus* in sijn Twede Boek der Historien met dese woorden getuigt: *Vespasianus hadde den Joodsche Oorlog verdreven, door de overige wechneminge der Jooden, meer door een streng en hard werk om 't verstand des volkx en de kracht des bygeloofs, als door gewelt van krachten om alles uit te staan.* Maar noch was 'er behalven dese in dese regeeringe yts anders en besonders, waar door de Burgers ten hoogsten ingehouden wierden, op dat sy niet van afval souden denken, noch met verlangen ingenomen werden om 't Vaderland te verlaten, te weten, de staat der nuttigheid, welke 't vermogen en 't leven is van alle menschelijke daden, en dese, seg ik, was in dese regeeringe besonder: want de Burgers besaten nergens met grooter recht hare goederen, sodanig, als de Onderdanen deser regeeringe, welke met

met haar Overste gelijke deel van Landen en Akkers hadden, en welker een yder een euwige heer sijns deels was, want indien ymand door armoede gedwongen sijn Grond of Land verkocht hadde, moeste hem sulkx tegen de aankomende Feest weder geheel herstelt worden, en op dese wijse waren noch andere insettingen, so dat niemand van sijn vaste goederen konde ontvreemt worden. Daar na konde nergens de armoede verdragelijker zijn, als waar de liefde des naaisten, dat is tegen sijn Mede-burger met de hoogste Godvruchtigheid geëert moeste werden, op dat sy God tot haar genegene Koning souden hebben. Het konde daarom den Hebreusche Burgeren niet als in haar Vaderland, wel zijn, maar buiten dat de grootste schade en schande. Daar na dienden dese dingen ook besonderlijk om haar niet alleen op haar Vaderlijke grond te behouden, maar om alle Burgerlijke Oorlogen te schouwen, en de oorsaken der twistingen wech te nemen. Namelijk, om dat niemand sijn gelijke, maar God alleen diende, en om dat de liefde en genegentheid tegen den Mede-burger de hoogste Godvruchtigheid gerekent wierde, welke niet weinig gekoestert wierde door de gemene haat, welke sy tegen de andere volkeren, en dese wederom tegen haar in tegendeel hadden. Daar en boven diende niet minder de hoogste tucht der gehoorsaamheid, in welke sy opgekweekt wierden, dat sy namelijk alles na 't Voorschrift des Wets doen moesten. Want het was haar niet geoorloft na haar believen te ploegen, maar op sekere tijden en Jaren, en niet als met een soort van beesten te gelijk; so was het haar insgelijks niet geoorloft op sekere wijse en tijd te saayen of te maayen, ja haar geheel leven was volkomelijk een gedurige dienst en plicht van gehoorsaamheid (van welke saak siet het V. Hooftdeel, omtrent het gebruik der Ceremonien.) Alwaarom het haar, aan deselve gantsch gewend zijnde, niet meer een dienstbaarheid maar vriheid heeft moeten schijnen: waar uit het ook volgen moeste, dat niemand na 't geweigerde, maar na 't bevoolene begeerig was, tot welke ook niet min schijnt gedient te hebben, dat sy op sekere Jaar-getijden tot ledigheid en vreugde sich begeven moesten, niet om haar gemoed, maar om God van herten te dienen. Drie maal des Jaars waren sy gasten van God.

(Besie Deut. Cap. 16.) Den sevenden dach der weke moesten sy van alle werk afstaan, en sich tot ledigheid begeven, en behalven dese waren noch andere tijden geset, in welke de vreugden van eerlijke handelingen en gasterijen niet alleen toegestaan, maar geboden wierden; en ik mene, dat 'er niet krachtigers uitgedacht kan worden om de gemoederen der menschen te buigen; want deselve worden door geen saak meer bevangen, als door blijdschap, welke uit devotie, dat is, uit liefde en verwonderinge te gelijk sijn oorsprong heeft. Zy konde ook niet lichtelijk tot walginge der gebruikelijke saken komen, want de dienst op de heilige dagen gebruikelijk, was seldsaam en verscheiden. By welke kwam de grootste eerbiedigheid des Tempels, welke sy altijd om de besondere dienst desselfs en de saken, welke sy gehouden waren te gehoorsamen en na te komen, voor al eer het ymand daar na toe te gaan vry stond, seer Godsdienstelijk onderhouden, en sodanig, dat noch de hedendaagsche niet sonder groote verschrikkinge die misdaad van Manasse lesen, welke namentlijk een Af-god in den Tempel self stellen, toeliet. Geen minder eerbewijsinge was ook by 't Volk jegens de Wetten, welke in 't binnenste Heiligdom seer Godsdienstig bewaart worden, alwaarom de oproeren en vooroordeelen des volkx hier ten minsten niet te vresen waren: Want niemand derfde aangaande Goddelijke saken enig oordeel strijken, maar moesten op alles, wat haar belast wierde uit authoriteit des Godlijken antwoords in den Tempel ontfangen, of des Wets van God ingestelt sonder enige beraadslaginge gehoorsamen.

Hier mede achte ik, de hoogste wijse deser regeeringe schoon kortelijk, nochtans klaar genoeg vertoont te hebben.

Nu is overig, dat wy ook de oorsaken ondersoeken, door welke geschied is, dat de Hebreën so menigmaal van de Wet zijn afgevallen, waarom so menigmaal te onder gebracht zijn, en waarom eindelijk de Heerschappie gantschelijk moetste uitgeroeit worden.

Maar mogelijk sal ymand seggen, sulkx gebeurt te zijn uit hardnekkigheid des volkx: Maar sulkx is te kinderlijk; want waarom is dit volk hardnekkiger geweest als de overige? door de

natuur? dese baart sekerlijk geen volkeren, maar onverdeelden, welke wel in volkeren niet onderscheiden worden, als uit de verscheidenheid der taal, en der aangenomene Wetten en Zeden, en uit dese twe, uit de Wetten en Manieren, kan alleen voortspruiten, dat een yder volk een besondere sin en verstand heeft, besondere conditie, en eindelijk, besondere vooroordeelen. Indien derhalven toegestaan moeste worden, dat de Hebreën hardnekkiger dan de overige volken geweest zijn, sulkx moet door ongestalte der Wetten en der aangenomen Zeden aangemerkt worden. En sekerlijk dit is waar, dat by aldien God derselver Heerschappie standvastiger hadde willen hebben, hy ook anders de Rechten en Wetten soude ingesteld hebben, mitsgaders een ander manier van bedieninge: Alwaarom, wat konnen wy anders seggen, als dat sy haar God vertoornt hebben, niet alleen gelijk Jeremias Cap. 32: 31. van de gebouwde Stad segt, maar van de ingestelde wetten. 't geen Ezechiël Cap. 20: 25. ook getuigt, seggende, *Ik hebbe haar ook Wetten gegeven die niet goed waren, en Rechten, door welke sy niet leven souden, en ik verontreinigde haar in hare giften, om dat sy lieten doorgaan, al dat de baarmoeder opent* (dat is, den eerstgeborenen) *op dat ik se verwoesten soude, ten einde dat sy souden weten dat ik de HEERE ben.* Welke woorden, en oorsaak der verwoestinge des Heerschappie, op dat recht verstaan werden, aangemerkt moet werden, dat het eerste oogwit geweest is de gantsche heilige bedieninge den eerstgeboornen over te dragen en niet den Leviten (besie Num. 8: 17.) Maar na datse alle behalven de Leviten, het Kalf aangebeden hebben, zijn de eerstgebooren verstooten en onrein verklaart, en de Leviten in der selver plaats verkooren (Deut. 10: 8.) Welke veranderinge hoe ik deselve meer en meer bemerk, my dringt in de woorden van *Tacitus* uit te bersten, dat God in die tijd niet besorgt heeft haarer beveilinge, maar wrake. En ik kan my niet genoegsaam verwonderen, dat de Goddelijke toorn so groot geweest is, dat hy self de Wetten, welke altijd alleen de eere, saligheid en gerustheid des gantschen volkx beoogen, met beooginge van sich te wreken en het volk te straffen gemaakt heeft, so dat de Wetten geen Wetten, dat is; geen saligheid des volkx, maar eerder straffen en

oordeelen geschenen zijn. Want alle de gaven, welke sy den Priesteren en Leviten gehouden waren te geven, als ook dat de eerstgeboornen gerantsoeneert moesten worden, en aan den Leviten gelt voor haar hooft geven, en eindelijk, dat het den Leviten alleen toegestaan wierde tot het Heilige te naderen, beschuldigden haar geduuriglijk van hare onreinigheid en verstootinge. De Leviten vermochten ook haar alles te verwijten: want het is geen twijffel, of onder so veel duisenden veel ongeregelde geweest zijn, van waar de wensch by het volk, om de daden der Leviten, welke sonder twijffel menschen waren, waar te nemen, en gelijk geschiet, om alle om de misdaad van ene te beschuldigen, hier door by 't volk de geduurige oproeren, daar na de walginge, om alle ledige en ongesiene menschen, noch door bloed vereenigt, te voeden; besonder indien de leeftocht dier was. Wat wonder derhalven, indien het heet en gierig gemoed des volkx in ledigheid, wanneer de openbare wonderdaden ophielden en geen mensch van seer nauwe geloofweerdigheid meer gevonden wierden, begonde te verflauwen, en eindelijk, van de dienst, schoon Goddelijk, by haar nochtans lastelijk en ook verdacht afviel, en na een andere dienst begeerig was, en dat de Overheden, welke altijd, om het Hoogste Recht der regeeringe aan haar alleen te behouden, genegen zijn, om 't volk aan sich te verbinden, en van den Priester af te leiden, alle dingen haar soude toestaan, en nieuwe diensten invoeren. 't Welk by aldien met de eerste beooginge 't Gemeene best was gestelt geweest, soude het recht en de eere allen stammen evengelijk geweest zijn, en alles seer gerust gebleeven zijn: want wie soude het Heilig recht sijner bloedverwanten hebben willen schenden? Wat souden sy liever willen, als haar Broeders en Ouders, volgens de Godvruchtigheid der Godsdienst te voeden? als dat sy in de uitlegginge der Wetten onderwesen wierden? en als eindelijk de Godlijke antwoorden van deselve te verwachten? daar na soude op dese wijse alle de stammen veel nauwer onderling vereenigt gebleven zijn, indien sy namelijk alle even gelijkmatig het recht gehad hadden om 't heilige te bedienen: Ja niets soude te vreesen zijn, indien de verkiesinge self der Leviten een ander oorsaak als de toorn en de wrake gehad

hadden.

hadden. Maar gelijk wy gesegt hebben, hebben sy God vertoornt gehad, welke haar, op dat ik de woorden van Ezechiël herhale, door hare giften verontreinigt heeft, door het ontsien van al het geen de baarmoeder opent, op dat hy haar verwoesten soude. Dit word voorts door de Historien self bevestigt. Te gelijk als het volk in de woestijnen door ledigheid begonnen over te vloeijen, hebben vele, en wel mannen niet van 't gemeen, dese verkiesinge begonnen kwalijk te nemen, en hier door hebben sy ook gelegentheid genomen om te gelooven, dat Moses niet uit Gods bevel alles maar na believen instelde, om dat hy namentlijk, sijn stamme boven de andere verkooren heeft, en het recht des Priesterschaps voor eeuwig aan sijn broeder gegeven, alwaarom sy oproer gemaakt hebbende, tot hem gaan, al roepende, alle even heilig te zijn, en dat hy tegen recht boven alle verkooren wierde. En hy heeft haar met geen reden konnen stillen, maar ten teken des geloofs een wonderdaad aangewend, aangericht hebbende, zijn sy alle verdelgt geworden; waar uit weder een nieuwe en algemeene oproer des volkx gesproten is, als gelovende, dat dese niet door God als Richter, maar door de konst van Moses verdelgt waren, welke eindelijk, naar een groote nederlage of pestilentie vermoeit zijnde, gestilt is: maar sodanig dat sy liever wilden sterven als leven; dit getuigt ons alleen de Schrift Deut. Cap. 33: 21. alwaar God tot Moses, na dat hy hem voorsegt hadde, dat het volk na sijn dood van de Godsdienst afwijken soude, dusdanig segt: *Want ik wete desselfs begeerte en wat sy heden bedenkt, wijl ik tot noch haar niet gebracht hebbe in 't land, welke ik geswooren hadde.* En een weinig naderhand segt Moses tegen 't volk self, *ik kenne uwe afwijkinge en wederspannigheid. Indien gy lieden, terwijl ik by u lieden geleeft hebbe, tegen God wederspannig zijt geweest, veel te meer sult gy het zijn na mijn dood.* En het is in der waarheid ook sodanig gebeurt, gelijk bekent is. Waar van daan veel veranderingen, groote vryheid tot alles, en veel overdaad en twedracht gesprooten is, waar door alles tot erger begonde voort te gaan, tot dat hy ettelijke malen 't ondergebracht zijnde, het Godlijk recht gebrooken hebben, en een sterflijk Koning begeert, op dat het Huis der regeeringe geen Tempel maar een Hof soude

zijn,

zijn, en op dat alle ſtammen niet meer ten opſicht des Godlijken Rechts en Prieſterſchaps, maar ten opſicht der Koningen Medeburgeren bleven. Maar hier door weder nieuwe ſtoffe van groote oproerigheden; uit welke ook eindelijk de gantſche verwoeſtinge der regeeringe gevolgt is. Want wat konnen de Koningen anderſins minder verdragen, als ter ſmeekinge te heerſchen, en Heerſchappie ſelf in de Heerſchappie te lijden? die de eerſte uit de beſondere gekooren zijn, ſijn met de trap van eer, tot welke ſy geklommen waren, te vreden geweeſt, maar na dat hare ſonen door 't recht der navolginge het rijk verkregen hebben, ſijn alle dingen allenkx beginnen te veranderen, op dat ſy alle het recht der regeeringe alleen ſouden behouden, als welke ſy ten meeſtendeel ontbeerden, ſo lange het recht der Wetten van deſelve niet afhing, maar van den Prieſter, welke deſelve in 't Heiligdom bewaarde, en deſelve aan het volk verklaarde. En alſoo waren ſy als Onderdanen onder de Wetten verbonden, en konde die met geen recht vernietigen of met gelijke authoriteit nieuwe oprechten. Daar na, om dat het recht der Leviten ſo wel de Koningen als de Onderdanen, als onheilige verbood het heilige te bedienen: en eindelijk, om dat de geheele geruſtheid ſijner regeeringe van de wil alleen van enen, die een Profeet ſcheen, afhing, van welke ſaak ſy voorbeelden geſien hadden: te weten, met hoe grooten vryheid Samuël aan Saul alles belaſtede, en hoe lichtelijk hy om een kwaad het recht van gebieden op David heeft konnen overdragen, alwaarom ſy een heerſchinge in haar Heerſchappie hadden en ſmeekswijſe regeerden. Om deſe derhalven te boven te komen, hebben ſy toegelaten andere Tempelen aan de Goden toe te eigenen, op dat by de Leviten geen meer beraadſlaaginge zijn ſoude; daar na hebben ſy meer geſogt, welke in de name Gods profeteerden, op dat ſy alſoo Profeeten ſouden hebben, die ſy tegen de waren konden aanſtellen. Maar wat ſy geyvert hebben, zijn ſy noit haar meninge deelachtig konnen worden. Want de Profeeten, tot alles bereid zijnde, verwachteden bekwaame tijd, te weten, de Heerſchappie des navolgers, 't welk altijd, terwijl de gedachteniſſe des voorgaanden noch in achting is, ſmeekende is, dan konden ſy lichtelijk door Godde-

lijke

lijke authoriteit een Koning die door dapperheid vermaard was, invoeren, om het Goddelijk recht te wreken, en het rijk of een gedeelte desselfs met recht te besitten. Maar de Profeten hebben op dese manier ook niets konnen vorderen, want schoon sy een Tyran uit het midden wechnamen, bleeven nochtans desselfs oorsaken: alwaarom sy niet anders deden, als met veel Burger-bloed een nieuwe Tyran te koopen. Derhalven konde 'er van de Burgertwisten en Oorlogen geen einde zijn, en de oorsaken om het Godlijk recht te schenden waren altijd deselve, welke ook niet, als te gelijk met de geheele regeeringe konde wechgenomen werden.

In desen sien wy op hoedanige wijse de Godsdienst in 't Gemeene-best ingevoerd is geweest, en de regeeringe eeuwig heeft konnen zijn, indien de rechtveerdige toorn des Wetgevers toegestaan had de volhardinge des selfs. Maar dewijl sulx niet heeft konnen geschieden, heeft deselve eindelijk moeten t' onder gaan. Ik hebbe hier alleen van de eerste Heerschappie gesprooken, want de twede is nauwlijkx een schaduwe geweest van de eerste, door dien sy door 't recht der Persen, welker Onderdanen sy waren, gehouden wierden, en na dat sy haar vriheid verkregen hadden, hebben de Priesters het recht der Overheids gebruikt, waar door sy de volkomen Heerschappie behouden hebben. Waar van daan den Priesteren een groote lust eigen is om te heerschen en het Priesterschap te gelijk te besitten, alwaarom het aangaande dit twede niet veel nodig geweest is te seggen. Doch of het eerste, so als wy het selve duursaam bevat hebben, navolgelijk sy of Godvruchtig, om 't selve, so veel geschieden kan na te volgen, sullen wy in 't volgende sien. Ik wil alhier maar aangetekent hebben, 't geen wy boven gesegt hebben, dat uit dese dingen, welke nu gestelt zijn het Godlijk recht bestaat, en uit verdrach te spruiten des Godsdienst, sonder welke sy geen is, als natuurlijk, en daarom waren de Hebreën door geen Godvruchtigheid jegens de volken gebonden, welke in 't verdrach niet geweest waren ingemengt, maar alleen jegens hare Mede-burgeren.

XVIII. HOOFTDEEL.

Uit het Gemeene-best der Hebreën en de Historien, worden eenige rechtsinnige leerstukken beslooten.

Alhoewel de regeeringe der Hebreën, hoedanig wy het selve in 't voorgaande Hooftdeel bevat hebben eeuwig heeft konnen zijn, kan nochtans niemand deselve nu navolgen, en het is ook niet geraden. Want indien ymand sijn recht op God soude willen overdragen, sulkx moesten sy uitdrukkelijk met God, gelijk de Hebreën gedaan hebben, verdragen, en also soude niet alleen de wil der gener die 't recht overdroegen, maar ook de wille Gods, op wien het overgedragen moeste werden, vereischt worden. Maar God heeft in tegendeel door de Apostelen geopenbaart, dat Gods verbond niet meer met inkt, noch in steene tafelen, maar door Gods Geest in het herte ingeschreven wierde. Ook konde sodanig een manier van regeeringe die gene alleen mogelijk nuttig zijn, welke voor sich self sonder vaste handel drijvinge, wilden leven, en haar binnen hare paalen insluiten en van de werelt afsonderen; maar geensins voor die gene, wien het nodig is met andere koop-handel te drijven; alwaarom sodanige manier van regeeringe seer weinige alleen ten gebruik en voordeel soude konnen zijn. Want waarlijk, hoewel deselve in allen niet navolgelijk is, heeftse nochtans veel dingen gehad, ten minsten seer wel aantekening waardig en welke het misschien na te volgen seer raadsaam was. Maar nochtans, om dat het mijn oogwit, gelijk ik nu algesegt hebbe, niet is, alleen aangaande 't Gemeene-best te handelen, sal ik de meeste der selver overslaan, en alleen die dingen, welke tot mijn oogmerk raaken, aantekenen: te weten, dat het tegen het rijke Gods niet strijd, een Opperste Majesteit te kiesen, welke het Hoogste recht der regeeringe heeft, want na dat de Hebreën haar recht op God overgedragen hadden, hebben sy het recht van gebieden aan Moses overgegeven, welke also ook alleen de macht gehad heeft uit Gods naam wetten in te stellen, en af te schaffen, dienaars des

Heiligdoms te vergiesen, te richten, te onderwijsen, en te tuchtigen, en eindelijk, volkomelijk alles te gebieden. Daar na, alhoewel de bedienaars des heiligen uitleggers der Wetten geweest zijn, kwam het nochtans haar niet toe, de Burgeren te oordeelen, of ymand uit de gemeenschap te sluiten; want sulx kwam alleen den Richteren en Overheden uit het volk verkoosen zijnde toe: (besie Josua Cap. 6: 26. Rich. 21: 18. en 1 Samuëls Cap. 14: 24.) Behalven dese, indien wy ook op de navolginge der Hebreën en der selver Historien willen letten, sullen wy noch andere aanmerkens waardige dingen vinden: te weten,

I. Dat 'er geen Secten in de Godsdienst geweest zijn, als na dat de Priesters in de twede regeeringe de macht gehad hebben te besluiten, en de handelingen des rijkx waar te nemen, welke macht, op dat deselve eeuwig soude zijn, sy haar recht des Overheids aangematigt hebben, en eindelijk Koningen willen genoemt worden: de reden hier af is by de hand; want in de eerste regeeringe konde geen besluiten haar oorspronk van den Priester hebben, door dien sy geen recht om besluiten te maken hadden, maar alleen, om van de Overste of den Raad gevraagt zijnde, Goddelijke antwoorden te geven, en dieshalven konde toen by haar geen begeerte zijn om nieuwe besluiten te maken, maar alleen om de gewoonlijke en aangenomene Wetten te bedienen en te beschermen. Want sy konde op geen ander manier veilig haar vryheid tegen wille der Overheden bewaren, als door het houden der ongekreukte Wetten. Maar na dat sy ook de macht om de handelingen des rijkx waar te nemen en het recht der Overheid nevens het Priesterschap bekomen hebben, heeft een yder so in de Godsdienst als andersins de grootheid sijns naams begonnen te soeken, door alles met een Priesterlijke macht te bepalen, en dagelijkx nieuwe dingen aangaande de plichtigheden, 't geloof en alles te besluiten, welke niet minder heilig, noch van minder geloofweerdigheid wilde zijn, als de Wetten van Moses; waar door gebeurt is, dat de Godsdienst tot verderfelijke ondergang verviel, en de ware sin der Wetten, en derselver uitlegginge bedurven wierde, by welke ook kwam, dat terwijl de Priesters in 't begin der herstellinge tot het Overheids ampt neigden, sy alle dingen,

om het volk tot haar te trekken, toestemden; door het goed-keuren namelijk van de daden des volkx, schoon deselve Godloos waren, en de Schrift der selver verbasterde Zeden toepassende: 't gene de Profeet Maliachias met seer bevattelijke woorden van deselve getuigt; want na dat hy de Priesters van die tijd bestraft hadde door haar te noemen, haaters des Godlijken naams, so vaart hy voort, haar op dusdanige wijse te tuchtigen: *De lippen der Priesters bewaren de wetenschap, en de Wet word uit de mond der selver gehaalt, om dat sy Gods gesanten zijn, doch gylieden zijt van den wech afgeweeken, gylieden hebt gemaakt, dat de Wet veel tot een hinder geworden is, gy hebt het verbond van Levi verdorven, seit de* HEERE *der Heirscharen:* En gaat dus voort haar te beschuldigen, dat sy de Wetten na de begeerte van haar uitleiden, geen achtinge gevende op God, maar op menschen. Maar het is seker, dat de Priesters dese dingen noit so voorsichtig hebben konnen doen, dat het van de voorsichtiger en wijser niet wierde bemerkt, welke daar en boven, by voort loopinge der roekeloosheid, gewilt hebben, dat geen Wetten gehouden behoefden te worden, als welke geschreven waren. Dat de besluiten voorts, welke de bedrogene Fariseen (de meestendeel derselver na Josefus seggen in sijn Oudheden, uit het gemeene volk bestaande) overleveringen der Vaderen noemden, geensins te behouden waren. Doch wat het sy, konnen wy geensins twijffelen, ofte de vleyinge der Priesteren, 't bederf van Godsdienst en der Wetten, en een ongelooflijke vermenigvuldinge deser, een seer groote en menigvuldige gelegentheid tot disputen, en twistinge gegeven hebben. Want waar menschen door drift des bygeloofs, sonder dat de Overheid de een of de ander kant behulpig is, beginnen te twisten, konnen deselve geensins bevredigt worden, maar worden lichtelijk in Secten verdeelt.

II. 't Is aanmerkens weerdig, dat de Profeten, daar sy besondere mannen waren, door haar vryheid van vermanen en bestraffen 't volk meer opgehitst dan verbetert hebben; welke nochtans van de Koningen vermaant of getugtigt zijnde, lichtelijk geboogen wierden. Ja zijn ook den vroomen Koningen ondragelijk geweest: om de macht, welke sy hadden om te oordeelen, wat goed of kwaad gedaan was, ja om de Koningen selve te straffen,

indien

indien sy enige openbare of besondere handel tegen der selver oordeel toelieten. De Koning Asa, welke na de getuigenisse der Schrift vroom geregeert heeft, heeft den Profeet Hananias in 't gevangen-huis gebracht, om dat hy hem vrimoediglijk onderstonde te berispen en te bestraffen, om het verbond met den Koning van Armenien gemaakt; en behalven dit worden veel voorbeelden gevonden, welke aanwijsen, dat de Godsdienst, meer schade als voordeel uit sodanige vryheid geleden heeft, op dat ik hier nu swijge dat hier van daan, dat namelijk, de Profeten alleen voor sich het recht behouden hebben, groote Burger-oorlogen gesproten zijn.

III. 't Is noch weerdig om aangemerkt te worden, dat so lange het volk de regeeringe gehad heeft, deselve niet meer als een Burger-oorlog gehad heeft, welke nochtans volkomelijk gestilt geweest is, en de overwinnaars met sodanige ontferminge jegens de overwonnene aangedaan, dat sy op alle maniere besorgt hebben, deselve in haar oude weerdigheid en macht te herstellen. Maar na dat het volk, aan de Koningen geensins gewent zijnde de eerste staat der regeeringe in een Koninglijke verandert heeft, is 'er by na geen eynde van Burger-oorloogen geweest, en hebben sulke scherpe Veld-slagen gedaan, dat deselve de gedachten van allen te boven gingen, want in een Veld-slach, 't welk by na 't geloof overtreft, zijn vijftig duisent Israëliten van de Joden gedood, en in tegendeel in een ander slach brengen de Israëliten vele der Joden om ('t getal word in de Schrift niet genoemt) sy nemen den Koning selve gevangen, de muuren van Jerusalem worden by na vernietigt, selfs den Tempel berooven sy gants, en met een groote broeder-roof beladen zijnde, en van bloed versadigt, gyzelaars genomen hebbende, en den Koning in sijn by na verwoest rijk latende, leggen sy de wapenen neder, niet door trouw belofte der Jooden, maar door derselver onvermogen tot stilstand gebracht zijnde; want na weinige Jaren, de krachten der Jooden herstelt, voeren sy weder op nieuw een Veld-slach, in welke de Israëliten weder overwinnaars worden, hondert en twintig duisent Jooden dooden, hare vrouwen en kinderen tot twe hondert duisent toe gevangen nemen, wederom een

groote buyt wech roven; en door dese en andere Oorloogen en Veld-slagen, welke in de Historien maar aangeroerd worden, verswakt en uitgeteert zijnde, zijn sy eyndelijk den Vyanden ten roof geweest. Indien wy ook de tijden herdenken willen, in welke sy volkomen vryheid mochten genieten, sullen wy een groot verschil bevinden; want dikmaals hebben sy voor de Koningen veertig, en eenmaal (t'welk boven bedenkinge is) tagtentig jaar sonder uitterlijke of innerlijke oorlog in eendracht geleeft. Maar na dat de Koningen het rijke bekomen hebben, dewijl toen niet langer voor de vrede en vryheid, maar om de roem te strijden was, lesen wy, dat alle, behalven eenen Salomom (wiens deugd, wijsheid, namelijk, beter in vrede als in oorlog bestaan konde) den oorlog gevoert hebben, by welke kwam een seer verderfelijke lustom te heerschen, welke den meesten een wech tot een bloedig rijk gebaand heeft. Ook zijn de wetten, so lange de regeeringe des volks duurde, onverdorven gebleven, en edelmoediger waargenomen. Want voor de Koningen zijn seer weinig Profeten geweest, welke het volk vermaanden, maar na de verkiesinge eens Konings, zijn 'er seer veele te gelijk geweest, want Hobadias heeft hondert van den dood verlost en haar verborgen, dat sy met de overige niet omgebragt wierden; en wy sien niet, dat het volk door enige valsche Profeten bedrogen is geweest als na dat sy het rijk aan de Koningen afgestaan hebben, welken de meesten namentlijk beyveren te pluym-strijken. Doet hier by dat het volk, wiens gemoed meestendeel na haar geboorte staat groot of klein is, sich in rampspoeden en ongeregeldheden lichtelijk verbeterde; en tot God bekeerde, en de wetten herstelde; in tegendeel hebben de Koningen, wiens gemoederen altijd even opgeblasen zijn, en sonder schade niet konnen gedwongen of geboogen worden, hare misslagen hardnekkiger aangehangen, self tot de uitterste ondergang der Stad.

Uit dese sien wy klaarlijk. I. Hoe schadelijk het en voor Godsdienst en voor Gemeene-best sy, den Kerken-dienaars enig recht van besluiten te maken, of dingen der regeringe te handhaven, toe te laten; en in tegendeel, dat alle dingen veel gevestiger bestaan, indien dese sodanig ingehouden worden, dat sy van geen saak, dan gevraagt zijnde, reden geven, en dat

sy ondertusschen de aangenomene leere en die meest gebruikt is oeffenen en onderwijsen.

II. Hoe gevaarlijk het sy, op het Godlijk recht toe te passen saken welke enkel speculatijf zijn, of wetten van inbeeldingen te maken, over welke de menschen plegen te twisten. Want daar wort seer geweldiglijk geregeert, alwaar de inbeeldinge, welke van gemeene recht zijn, van welke niemand afstaan kan, voor misdaad gehouden worden; ja de toorn van 't gemeene volk, pleeg seer ter plaatse daar dit geschiede, te heerschen: So heeft Pilatus, op dat hy de toorn der Farizeen te gemoete komen soude, Christus geboden gekruist te worden, daar hy nochtans wiste, dat hy onnosel was. Daar na, op dat de Farizeen den rijkeren van haar weerdigheden mochten verstooren, begonden sy twist-vragen aangaande de Godsdienst in te voeren, en den Tzadduzeen van ongerechtigheid te beschuldigen; en na dat voorbeeld der Farizeen hebben enige kwaadaardige geveinsde door die selve kwale opgehitst en aangevoert, welke sy een Godlijke yver-recht noemden, seer vrome, deugdsame mannen, welke om haar vroomheid en deugd by 't gemeen gehaat waren, over al vervolgt; door derselver gevoelen opentlijk te versweeren, en de woeste menichte tegen deselve ten toorn oprokkenende. En dese stoute vryheid, om dat deselve met de gedaante van Godsdienst afgeschildert wort, kan niet lichtelijk gedwongen worden, voornamelijk waar de Hoge-machten enige secte ingevoert hebben, van welke sy geen uitvinders self zijn. Om dat sy als dan niet als uitleggers des Godlijken rechts, maar als Sectarisen gerekend worden, dat is, voor die gene, welke uitvinders dier secte zijn; en daarom plag de authoriteit der Overheden omtrent dese dingen by 't volk weinig geloof te hebben, maar seer veel de geloofweerdigheid der Leeraren, wiens uitleggingen sy self meenen, dat de Koningen onderworpen moeten zijn. Om dese kwalen derhalven te mijden, kan niet veiliger voor een Gemeene-best bedacht worden, als de Godvruchtigheid en de Godsdienst in de werken alleen, dat is, in de oeffeninge alleen der liefde en der gerechtigheid te stellen, en aangaande de overige saken een yder een vry oordeel te laten, maar hier van in 't volgende breder.

III. Sien

III. Sien wy, Hoe noodsakelijk het sy, so voor 't Gemeene-best, als Godsdienst, den Hoogen machten het recht van aangaande billijk, en recht of onrecht te oordeelen, toe te staan. Maar hier van hier na ook breder. Want indien dit recht, aangaande de daden te oordeelen, self de Godlijke Profeten niet heeft konnen toegestaan worden, als met groot nadeel des Gemeene-bests en Godsdienst, veel minder sal sulx toe te staan zijn aan de gene, welke noch toekomende dingen weten te voorseggen noch wonderdaden doen.

IV. Sien wy eindelijk, hoe verderfelijk het sy voor een volk, welke onder Koningen niet gewoon zijn te leven, en die nu gestelde wetten hebben, een Monarch te verkiesen. Want en hy selve sal niet alleenlijk maar de Heerschappie behouden, en de Koninglijke authoriteit sal geen wetten konnen verdragen of rechten van een ander van minder macht ingesteld, veel minder sal hy in de sin hebben deselve te beschermen, voornamelijk om dat in deselve in te stellen geen acht gegeven is op de saak des Konings maar des volks en der Raadvergaderinge, welke het rijk meende te hebben. Want so soude de Koning met de oude rechten des volks te beschermen, meer des selfs Dienaar als Heer toeschijnen. Derhalven sal een nieuwe Monarch met de hoogste vlijt nieuwe wetten soeken in te stellen, en de rechten des rijks ten zijnen gebruik herformen, en het volk daar toe brengen, dat deselve niet so licht de weerdigheid den Koningen benemen sullen, als aan haar geven. Maar ik kan hier geensins voorby gaan, het ook niet minder gevaalijk te zijn, een Monarch om te brengen, schoon het in alle manieren blijkt, dat hy een Tyran is: Want het volk aan een Koninglijke macht gewent zijnde, en door deselve alleen weerhouden, sal een minder verachten, en bespotten, en also, indien het volk een ombrengen, sullen sy noodsakelijk, gelijk eertijds de Profeten, een ander in de plaats des eersten verkiesen, welke niet gewillig en van self maar noodsakelijk een Tyran sal zijn. Want op hoedanige wijse sal hy niet konnen sien, dat de handen der Burgers met Konings moord besoedeld zijn, en dat sy op Vadermoord, als op een welgedane saak, roemdragen? 't geen sy niet, als om een voorbeeld op hem selfs te stellen, begaan hebben.

Sekerlijk, indien hy Koning zijn wil, en het volk geen richter of Heere der Koningen erkennen, of smeekswijse regeren, sal hy de dood wreken moeten, en in tegendeel om sich selfs wille een voorbeeld stellen op dat het volk sodanig feit niet weder onderlegge uit te voeren. Maar hy sal niet wel de dood des Tyrans door de dood der Burgeren konnen wreken, ten sy hy niet te gelijk de sake des voorgaande Tyrans verdedigt, en desselfs daden goed keurt, en gevolgelijk alle de voedstappen des vorigen volgt. Hier door is 't geschiet, dat het volk wel dikmaal een Tyran heeft konnen veranderen, maar noyt affetten, of de Koninklijke regeeringe in een ander van een ander gedaante te verwisselen. Dese sake heeft een doodlijk voorbeeld gegeven het Engelsche volk, welk oorsaken gesogt heeft, op welke sy onder gedaante van recht haar Koning ombrengen souden, maar die omgebracht hebbende, hebben sy niets minder konnen doen, als de gestalte der regeeringe te veranderen, maar na veel gestort bloed, is het hier toegekomen, dat een nieuw Koning van een ander naam gekoosen soude worden (even als of de gantsche questie over de enkele naam geweest was,) welke op geen manier bestaan konde, als door de Koninklijke Stamme t' eenmaal uit te delgen, de vrienden of toegedane des Konings te dooden, en de Vrede door Oorlog, te verstooren, op dat het gemeen met nieuwe saken besig zijnde, en opgehouden, haar gedachten aangaande de Koning-moord verdrijven soude. 't Volk heeft daarom ook te laat gemerkt, dat sy voor 't welvaren des Vaderlands niet anders gedaan hadden, als het recht des wettigen Koninkx te schenden, en alles tot slimmer staat te brengen. Sy hebben derhalven, so haast sy konden de verheffing besllooten te herroepen, en hebben niet eerder gerust, voor sy alles in haar vorigen staat herstelt sach. Maar mogelijk sal ymand met het voorbeeld des Roomschen volkx my tegenwerpen, dat het volk lichtelijk een Tyran van kant konde helpen, maar ik meen, dat ons gevoelen met dat voorbeeld bevestigt werd. Want alhoewel het Roomsche volk lichtelijker een Tyran van kant helpen, en de regeeringe veranderen kon, om dat het recht van een Koning of desselfs navolger te kiesen, by het volk selfs was, en deselve, (als bestaande uit samengerotte oproerige en overdadige

menschen) noch geen Koningen gewoon was, te gehoorsamen, want van ses, welke sy te vooren gehad hadden, waren drie by haar omgebracht, nochtans hebben sy niet anders gedaan, als in de plaats van een meer Tyrannen te [illegible]esen, welke ook haar door inwendige en uitwendige Oorlogen ellendig altijd geslingert hebben, tot dat sy eindelijk het rijk weder, door 't veranderen des naams alleen, gelijk in Engeland, tot een Koninkrijk gemaakt hebben. Wat de Staaten van Holland aangaat, dese weten wy niet, dat oyt Koningen gehad hebben, maar Graven, op welke noyt het recht der regeeringe overgedragen is: Want gelijk de Edel Mogende Staten van Holland in Haar redenvoeringe ten tijde van den Grave van Leycester in 't licht gegeven, vertoonen, hebben sy altijd de macht aan sich gehouden, om deselve Grave van haar plicht te vermanen, en om Haar authoriteit en der Burgeren vriheid te verdedigen, en Haar over deselve, indien sy Tyrannen wie[illegible], te wreken, ja hebben deselve so ingehouden, dat sy niets, dan met goedkeuringe en wille der Staten uitwerken konden. Uit welke volgt, het recht der Hoogste Macht altijd by de Staten geweest te zijn, 't welk de laatste Graaf heeft soeken te misbruiken; alwaarom het verre af is, dat sy van hem afgevallen zijn, wanneer sy haar vorige, nu by na verlooren regeeringe, herstelt hebben, met dese voorbeelden, word derhalven dat gene, 't welk wy gesegt hebben, gantsch bevestigt, dat namelijk, de gedaante van alle regeeringe behouden moet worden, en sonder gevaar van desselfs geheele ondergang niet kan verandert worden, en dit is, 't geen ik hier de pijne weerdig achtede aantemerken.

XIX. Hooft-

XIX. HOOFTDEEL.

Word getoond, het recht omtrent de Godsdienst-saken gantschelijk omtrent de Hooge Machten te zijn, en dat de uitterlijke Godsdienst na de vrede des Gemeene-best moet gevoegt worden, indien wy Gode recht gehoorsamen willen.

Dewijl ik boven gesegt hebbe, dat die gene, welke de Heerschappie hebben, ook alleen het recht tot alles hebben, en alle recht van derselver besluit alleen af te hangen; heb ik niet alleen willen verstaan het Burgerlijke maar ook het Heilig recht; Want van dit moeten sy ook uitleggers en beschermers zijn. En dit wil ik hier uitdrukkelijk aantekenen, en van dese saak in dit Hooftdeel uitvoerig handelen, om dat 'er seer vele zijn, welke loochenen, dat dit recht, te weten, omtrent het Heilige, de Hooge Machten toekomt, en haar voor geen uitleggers des Goddelijken rechts willen erkennen. Waarom sy haar ook vryheid aanmatigen, deselve te beschuldigen en over te dragen, ja van de gemeente te * ontvreemden (gelijk Ambrosius den Keyser Theodosius dede) maar dat sy op dese wijse het rijke verdeelen, ja genegentheid self tot de regeeringe hebben, sullen wy onder in dit Hooftdeel aanmerken, want ik wil eerst toonen, dat de Godsdienst door derselver besluit alleen kracht van recht te ontvangen, die het recht van gebieden hebben, en daar na, dat God geen besondere regeeringe over de menschen heeft, als door die gene, welke de Heerschappie hebben, en dieshalven dat de Godsdienst en de oeffeninge der Godsaligheid na de Vrede des Gemeene-bests en desselfs nuttigheid gevoegt, en gevolgelijk van de Hooge Machten alleen bepaalt moet werden, welke alsoo ook desselfs uitleggers moeten zijn. Ik spreeke uitdrukkelijk van de oeffeninge der Godsaligheid, en de uitterlijke Godsdienst; maar niet van de Godsaligheid of de innerlijke Godsdienst, ofte de middelen, waar door 't verstand inwendig geschikt word om God in oprechtigheid des gemoeds te eeren; want de inwendige Gods-

* Excommuniceeren, of buiten de gemeenschap sluiten,

dienst en Godsaligheid selve is algemeen, gelijk wy op 't einde des VII. Hooftd: getoont hebben, en van gemeen recht, 't welk op een ander niet kan overgedragen worden. Wat ik hier voorts door Gods rijke versta, meen ik genoegsaam uit het XIV. Hooftdeel, te blijken; want in 't selve hebben wy aangeweesen, dat die gene, de Wet Gods vervult, welke gerechtigheid en liefde volgens Gods bevel waarneemt: Waar uit volgt, dat het rijke Gods te zijn, in welke de gerechtigheid en liefde de kracht van recht en gebod hebben. Want ik kenne hier geen onderscheid, 't zy God de ware dienst bevatten geopenbaart te zijn door het Natuurlijk of door 't Profetisch licht; want het vertoog en bewijsinge desselfs is algemeen, door dien de Godsdienst deselve is, en vooronderstelt worde, even gelijk van God geopenbaart te zijn, en op dese of gene wijse aan de menschen gemeen gemaakt; en daarom was het noodsakelijk, op dat ook de Godsdienst Profeets wijse geopenbaart, de macht van recht by de Hebreën soude hebben, dat een yder der selver van sijn natuurlijk recht eerst afstonde, en alle met gemeene toestemminge vaststelden, die dingen alleen te gehoorsamen, welke haar van God Profeets gewijse geopenbaart soude worden: gantschelijk op deselve manier, gelijk wy in een gemeene Volkx-regeeringe te geschieden getoont hebben, alwaar alle met gemeene toestemmen besluiten, alleen na het opgeven der reden te leven; En alschoon de Hebreën daar en boven haar recht op God overgedragen hebben, hebben sy sulkx meer met meeninge als in der daad konnen doen: Want sy hebben (gelijk wy boven gesien hebben) het recht der regeeringe volkomelijk behouden, tot dat sy het selve op Moses overgedragen hebben, welke daar na ook in 't geheel Koning gebleven is, en door hem heeft God alleen de Hebreën geregeert. Vorder ook om dese oorsake (dat namelijk de Godsdienst uit het recht der regeeringe alleen, de kracht van recht ontfangt) konde Moses die met geen straffe aandoen, die voor 't verbond, en gevolgelijk in haar eigen recht waren, den Sabbath geschonden hadden (besie Exod. 15: 30.) gelijk na 't verbond (besie Num. 15: 36.) na dat namelijk een yder van sijn natuurlijk recht afgestaan was, en den Sabbath door 't recht der regeeringe, de kracht van

bevel ontfangen had. Eindelijk heeft ook om dese oorsake de geopenbaarde Godsdienst na 't uitroeijen der Hebreeuwse regeeringe, opgehouden de kracht van recht te besitten, want wy konnen geensins twijffelen, of te gelijk als de Hebreeën haar recht op den Koning van Babel overgedragen hebben, het rijke Gods en Goddelijk recht geduurig stil gestaan en opgehouden hebben. Want met dat selve is het verbond in welke sy beloofd hadden op alles wat God soude spreecken, te gehoorsamen, en welke de grond van Gods regeeringe was, gantsch wechgenomen, en konden op het selve niet langer staan, door dien sy van die tijd af niet meer haars selfs (als wanneer sy in de Woestijne of in haar Vaderland waren) maar des Konings van Babel waaren, aan wien in alles te gehoorsamen (gelijk wy in 't XVI. Hooftdeel getoont hebben,) sy lieden verschuldigd waaren; 't geen ook Jeremias haar Cap. 29: 7. uitdrukkelijk vermaant: *Beraadslaagt*, segt hy, *tot vrede der stad, in welke ik u lieden gevangelijk gebracht hebbe, want met haare onveyligheid sal de uwe mede zijn.* Maar tot ongestalte der Stad konden sy niet beraadslaan, want sy waren niet als dienaars der regeeringe gevangene, maar als slaven; door haar, namelijk, om alle oproeren te schouwen, in alles gehoorsaam te betoonen, de Rechten des rijkx, en de Wetten waar te nemen, schoon deselve van de Wetten, aan welke sy in haar Vaderland gewent waren, seer verscheiden, enz. Uit welke seer baarblijkelijk volgt, dat de Godsdienst by de Hebreën alleen door het recht der regeeringe de kracht des rechts ontvangen heeft, maar dat na uitroejinge der selve, die niet meer als een rechtveerdige leeringe van een besondere regeeringe, maar als een algemeene leeringe der reden konde gehouden worden, ik segge, der reden, want de algemeene Godsdienst was uit de openbaringe noch niet bekent geworden. Daarom besluiten wy gantschelijk, dat de Godsdienst 't zy deselve door 't Natuurlijk, 't zy door Profetisch licht geopenbaard zy, de kracht van gebod ontvangt uit het besluit alleen der gener, welke het recht van gebieden hebben, en dat God geen besonder rijk over de menschen heeft, als door die gene, welke de Heerschappie houden. Dit volgt mede, en word ook klaarder verstaan uit het geseide in 't IV. Hooftdeel, want

daar hebben wy getoont, dat Gods besluiten alle een eeuwige waarheid en noodsakelijkheid inwikkelen, en niet bevat konnen worden God te zijn als een Overste of Wet-gever den menschen Wetten voorstellende. Alwaarom de Goddelijke leeringen door het Natuurlijk of Profetisch licht geopenbaart geen kracht van gebod van God onmiddelijk bekomen, maar noodsakelijk van die gene, of door tussen komen van die gene, welke het recht van gebieden en besluiten hebben; en alsoo konnen wy niet sonder tussen komen van deselve bevatten, dat God over de menschen heerscht, en de saken na zijn gerechtigheid en billikheid bestierd, 't geen mede door de ervarentheid selve goedgekeurt word; Want 'er worden geen voedstappen van Goddelijke gerechtigheid gevonden, als waar de rechtveerdigen heerschen, andersints sullen wy (op dat ik de woorden van Salomon weder herhaale) een en het selve den rechtveerdigen en den onrechtveerdigen, den reinen en den onreinen sien gebeuren; 't geen seer vele, welke meenden, dat God onmiddelijk in de menschen heerschte, en de geheele natuur ten haarer gebruik bestierde, aangaande de Goddelijke voorsienigheid heeft doen twijffelen. Dewijl derhalven so door de ervarentheid, als door de reden blijkt, dat het Godlijk recht van het enkel besluit der Hooge Machten afhangt, so volgt dat deselve ook des Godlijken rechts uitleggers zijn; op hoedanige wijse, sullen wy nu sien; Doch eerst sullen wy toonen, dat de uitterlijke Godsdienst en alle oeffeningen van Godvruchtigheid na de ruste van 't Gemeene-best en desselfs bewaaringe moet gevoegt worden, indien wy Gode recht willen gehoorsamen. Doch dit bewesen hebbende, sullen wy lichtelijk verstaan, op wat wijse de Hooge Machten uitleggers van Godsdienst en Godvruchtigheid zijn.

Het is seker, dat de Godvruchtigheid jegens het Vaderland de grootste is, welke ymand aanwenden kan, want de Heerschappie wech-genomen zijnde, kan 'er niets goeds bestaan, maar komen alle dingen in verschil, en aldaar heerscht de gramschap en Godloosheid tot groote vreese van allen, waar uit volgt, dat 'er niets heilsaams voor den evenmensch beweesen en toegebracht kan worden, 't welk niet kwaad is, indien de schade des geheelen Ge-

mee-

meene-bests daar uit volgde, en integendeel niet kwaads aan malkander begaan te worden, t' welk geen Godvruchtigheid genoemt word, indien het selve tot behoudinge des Gemeene-best diend. Ten voorbeeld: 't is Godsdienstelijk, den genen, die tegen my twist en mijn rok wil nemen, ook den mantel te geven; maar wanneer geoordeelt word, dat sulkx de behoudenisse des Gemeene-best schadelijk en verdervelijk is, sal het in tegendeel Godsdienstig zijn, deselve in 't gerichte te roepen, schoon hy ter dood veroordeelbaar was. Om dese oorsaak word *Manlius Torqatus* geroemt, om dat het welvaren des volkx meer by hem vermocht heeft als de Godvruchtigheid omtrent sijn soon. Dewijl dan dit sodanig sy, soo volgt, dat het welvaren des volkx de hoogste Wet zy, na welke alle, so menschelijke als Goddelijke wetten moeten gevoegt worden, en dewijl het alleen de plicht eens Hooge Overigheids is, te besluiten, wat tot voordeel des geheelen volkx, en tot ruste des rijkx noodsakelijk is, en te gebieden, 't geen hy nodig oordeelt: so volgt hier uit, het mede de plicht des Hooge Overheids alleen te zijn, te besluiten, op hoedanige manier een yder sijn naatsten eeren moet, dat is, op hoedanige wijse een yder Gode gehouden is te gehoorsamen. Uit dese verstaan wy klaarlijk op hoedanige wijse de Hooge Overheden uitleggers der Godsdienst zijn; daar na, dat niemand Gode recht gehoorsamen kan, indien hy de dienst der Godvruchtigheid, waar aan een yder verschuldigt is, niet na de gemeene nuttigheid en schikt, en gevolgelijk indien hy alle de besluiten der Hooge Overheid niet gehoorsaamt. Want door dien wy volgens Gods bevel (alle, geen uitgesondert) de Godvruchtigheid gehouden zijn te eeren, en niemand schade aan te brengen, so volgt, het niemand geoorloft te zijn, ymand met nadeel van een ander, veel minder van 't geheele Gemeene-best enige hulpe toe te brengen: en alsoo, niemand sijn naatsten volgens Gods bevel met Godvruchtigheid eeren kan, ten zy hy de Godvruchtigheid en de Godsdienst na 't Gemeene-nut schikt, maar geen besondere kan weten, wat het Gemeene-best nuttig is, als uit de besluiten der Hooge Overheden, wien het alleen toekomt, de openbare handelingen waar te nemen, en daarom kan niemand de Godvruchtigheid recht beherten noch God gehoorsa-

men, ten zy hy insgelijks alle de besluiten der Hooge Overigheid waar neemt. Dit word mede door de practijk self bevestigt: Want niemant der Onderdanen vermach, ymand 't sy Burger of Uitheems, kleene of groote enige hulpe toebrengen, wanneer de Hooge Overigheid den sodanige de dood schuldig of vyand veroordeelt heeft. So ook, alhoewel tot den Hebreën gesegt was, dat een ygelijk sijn naasten als hem selven soude beminnen (besie Lev. 19: 17, 18.) waren sy nochtans gehouden, die gene, welke tegen de wetten yts begaan hadde, den rechter aan te brengen. (Besie Lev. 5: 1. en Deut. 13: 8, 9.) Ja den sodanige, indien hy de dood schuldig geoordeelt wierde, om te brengen, (Besie Deut. 17: 7.) daar na op dat de Hebreën haar verkregene vriheid soude konnen behouden, en de landen, welke sy ingenomen hadden, in volle Heerschappie besitten, was het noodwendig, (gelijk wy in het XVII. Hooftdeel getoont hebben) dat sy de Godsdienst alleen na haar gebied schikten, en sich van de andere volkeren affsonderden; en daarom was tot haar gesegt, hebt uwen naasten lief en haat uwen vyand: (besie Matth. Cap. 5: 43.) Maar om dat sy 't gebied verlooren hebben, en gevankelijk na Babel wechgevoerd, heeft Jeremias haar geleert dat sy de veyligheid en voordeel (ook) van die Stad, in welke sy gevangen waren gevoerd, souden behertigen, en na dat Christus haar over den gantschen aardbodem verspreid hadde sien gaan, leerde hy, dat volkomelijk alle de Godvruchtigheid soude handhavenen, alle welke seer baarblijkelijk betoonen, de Godsdienst na 't Gemeenenutst geschikt te zijn geweest. Doch indien ymand vraagt, met wat recht de discipulen van Christus, welke slechts mannen waren, dan de Godsdienst konden verkondigen? seg ik, deselve sulx gedaan te hebben door 't recht des machts, welke sy van Christus ontvangen hadden, tegen de onreine geesten; (besie Matth. 10: 1.) Want ik heb te vooren op 't einde des XVI. Hooftdeels uitdrukkelijk vermaant, dat alle menschen de trouwe ook self aan een Tyran gehouden zijn te bewijsen, uitgenomen die gene, wien God door sekere openbaringe besondere hulpe tegen den Tyran beloofr hadde: alwaarom daar uit, niemand een voorbeeld te nemen vristaat, ten sy die gene welke ook de macht heeft om Wonder-

der-werken te doen, 't geen hier uit ook mede blijkt, om dat Christus ook tot sijn Discipulen gesecht heeft, dat sy niet souden vresen die, die het lichaam dooden (sie Math. 16: 28) 't welk indien tegen een yder gesecht geweest was, soude te vergeefs een Heerschappye opgerecht werden, en dat van Salomon (Spreuk. 24: 21.) mijn Sone vreest God en eert den Koning soude vergeeft gesecht zijn, 't geen nochtans verre af is; en alsso moet noodwendig toegestaan worden, dat de macht, welke Christus zijn Discipulen gegeven heeft, aan haar besonderlijk gegeven is, geweest, vorders houde ik my niet op met de redenen der tegen partyen, met welke sy het heilig recht van het Burgerlijke recht willen affonderen, en dit maar alleen by de Hooge Machten, maar het eerste by de gantsche gemeente ofte Kerk beweeren te zijn, want deselve zijn so ongegrond dat sy niet verdienen verhandelt te worden; dit eene kan ik met geen stilswijgen voorby gaan, hoe elendig sy bedroogen worden, dat sy om so een oproerige gevoelen te bevestigen een voorbeeld nemen van den Joodsen Hoogen-priester, by wien eertijds het heilig recht te bedienen was; als of de Priesters dat recht van Moses niet ontfangen hadden, (welke gelijk wy te vooren verhaalt hebben, alleen de hoogste Heerschappye gehad heeft,) uyt wiens ordre sy ook daar van weder konden ontbloot worden; want hy heeft niet alleen Aaron, maar ook zijn Soon Eleazar en zijn Neef Pinehas verkoren, en de macht om het Priesterschap te bedienen gegeven, welke naderhand de Priesters so gehouden hebben, dat sy niet te min Onderdanen van Moses, dat is, des Hooge Overheids soude schijnen: Want gelijk wy nu getoont hebben, heeft Moses geen navolger des gebieds gekosen, maar alle zijn ampten sodanig verdeeld, dat de nakomelingen desselfs vicarisen geschenen hebben, welke het gebied, niet als of de Koning dood, maar alleen afwesende was, bedienen. Maar in de twede regeringe hebben de Priesters dit recht volkomelijk gehad, na dat sy met het Priesterschap ook het recht des Overheids verkregen hebben. Alwaarom het recht des Priesterschaps van het bevel des Hooge Overheids altijd afhangt, en de Priesters het selve noit als met het Overheids ampt gehad hebben. Ja het recht omtrent het heilige is gantschelijk by

de Koningen geweest (gelijk uyt het het gene op 't eynde deses Hooftdeels gesecht sal worden, blijken sal) behalven dit eene dat men onder de bedieninge in den Tempel de handen niet aan 't heilige moeste slaan, door dien sy alle, die haar Geslacht-rekeninge niet van Aaron hadden, voor onheiligen hielden, t'welk voorwaar in een Christelijk gebied geen plaatse heeft. En daarom konnen wy niet twijffelen, of de hedendaagse heilige dingen (welker bedieninge besondere manieren, maar geen geslacht vereischt, alwaarom ook die gene niet als onheilige te houden zijn, noch van het heilige uitgesloten worden, die de regeringe voeren) enkel van de Hooge Machten af hangen, en niemand dan door hare authoriteit of toelaten de macht en 't recht heeft, om deselve te bedienen, der selver dienaars te verkiesen, de gronden der Kerke en des selfs leere te bepalen, en vast te stellen, aangaande de Seden en Godvruchtige werken te oordeelen, imand buiten de gemeeschap te stellen, of tot de gemeente aan te nemen, noch eyndelijk den armen te versorgen. En dese dingen word nu niet alleen getoont (gelijk wy gesecht hebben) waar te zijn, maar ook ten hoogsten noodsakelijk, so ten opsicht van de Godsdienst als 't Gemeene-best; want 't is yder kenbaar, hoe veel de macht en het recht omtrent de Godsdienst by het volk vermach; so dat men vry vaststellen mach dat die meest over de gemoederen heerscht, wien dese macht toekomt. En hoe seer een yder van de mond des genen af hangt die deselve heeft. Indien ymand derhalven dese den Hooge Machten benemen wil, deselve tracht het rijk te verdeelen, waar uit noodsakelijk, gelijk eertijds onder de Hebreeusche Koningen en Priesters, twisten en oneenigheden sullen moeten voortspruiten, die noit gestilt sullen worden: Ja die dese macht de Hooge Overheden bearbeit te ontnemen, deselve soekt een middel om tot de Heerschappye self te raken. Want wat sullen sy besluiten konnen, indien haar dit recht geweygert word? Niets voorwaar noch aangaande Oorlog noch aangaande Vrede, noch aangaande gene handel; indien sy gehouden zijn een anders meeninge en oordeel af te wachten, die haar eerst leren sal, of dat gene, 't geen sy nuttich oordeelen, Godsdienstich of ongodsdienstich is, maar in tegendeel sullen alle dingen veel beter volgens haar ordonnantie

nantie

nantie geschieden, wanneer sy en het recht om te oordeelen, en om te besluiten hebben wat goed of kwaad, dienstich of ondienstich is. Waar van alle eeuwen, voorbeelden gesien hebben, van welke ik nochtans maar een, en 't welk een Schets van allen is, toonen sal. Om dat dit recht den Roomsen Paus volkomen toegestaan is geweest, heeft deselve allenkskens alle Koningen onder zijn macht gekregen, tot dat hy eyndelijk mede tot de trap der Regeeringe opgeklommen is, en wat ook de Koningen en besonderlijk de duitse Keiseren naderhand gepoogt hebben, hebben sy nochtans desselfs Macht niet het minste konnen verminderen, maar hebben daar mede deselve veelsins vermeerdert. Want in der daad, 't gene geen Koning te vyer en te swaard, dat hebben de geestelijke met de penne alleen konnen doen, so dat hier uit lichtelijk alleen der selver Macht en vermogen erkent wort, en te gelijk, hoe noodsakelijk het sy voor de Hooge Overheid dese Macht en recht voor sich te behouden. En indien wy ook willen aanmerken, 't geen wy in 't voorige Hooftdeel aangemerkt hebben, sullen wy bevinden, dit selve niet weynig tot voortgang van Godsdienst en Godsaligheid te dienen: Want wy hebben te voren gesien, dat de Profeten self, schoon met Godlijke deucht begaaft, dat sy nochtans om dat sy besondere mannen waren, door hare vryheid van vermanen en bestraffen, de menschen meer opgehitst, dan verbetert hebben, welke nochtans van de Koningen vermaant of getuchtigt lichtelijk gebogen wierden, daar na, dat self de Koningen, hier om alleen, dat haar dit recht niet volkomen toekwam, seer dikmaal van de Godsdienst afgevallen zijn, en met haar by na het gantsche volk, 't geen ook blijkt, dat in Christelijke Heerschappien om deselve oorsaak seer dikwils gebeurt is. Maar mogelijk sal ymand my hier vragen, wie dan, by aldien die gene, die Overheden zijn, godloosen zijn, de Godsaligheid met recht verdedigen sal? of dan ook sy voor uitleggers desselfs te houden zijn? Maar den sodanigen vraag ik daar tegen, wie ook, indien de geestelijke (welke ook besondere menschen zijn, wien het toekomt haar saken alleen waar te nemen en te besorgen) of andere nevens welke het recht omtrent het heilige is, by aldien de sodanige, seg ik, godloos zijn willen, of deselve ook dan als

uitleggers desselfs te houden zijn? 't is wel seker, dat by aldien, die gene, die de Heerschappye hebben, na haar believen en wellusten gaan willen, 't sy deselve het recht omtrent het geestelijke of wereltlijke hebben, of niet, alles nochtans tot slimmer te vervallen; en noch veel radder, indien sommige besondere mannen twistgierich het Godlijk recht verdedigen willen. Alwaarom met dit recht te weygeren aan deselve niets gevordert word, maar in tegendeel het kwade meer vermeerdert, want met dit selve geschied, dat sy noodsakelijk (gelijk de Hebreeusche Koningen, aan wien dit recht niet volkomen toegestaan was) godloose zijn, en by gevolge, dat het kwade en de schade des gantschen Gemeene-bests van onseker en gebeurlijk seker en noodsakelijk gesteld worde. 't Sy wy derhalven de waarheid der sake, of de veiligheid der Regeeringe of eyndelijk den aanwas der Godvruchtigheid beschouwen, wy worden gedwongen te stellen, het Godlijke recht, of het recht omtrent het heilige gantschelijk van 't besluit der Hooge Overheden af te hangen, en deselve uitleggers daar van te zijn, en de verdedigers, uit welke volgt die gene Dienaars des Godlijken Woords te zijn, welke het volk door de Macht der Hooge Overheden de Godsaligheid leren, so als deselve na haar besluit ten Gemeene-nutte gevoegd is.

Nu is overig ook de oorsaak aan te wijsen, waarom altijd in de Christelijke Regeeringe aangaande dit recht getwist is; daar nochtans de Hebreen noit, dat ik wete, daar aan getwijffelt hebben. Voorwaar het soude een ondier gelijk konnen schijnen, dat over so een openbare en noodsakelijke sake altijd twist geweest sy, en dat de Hooge Overheden dit recht noit sonder twedracht, ja noit als met groot gevaar van oproeren en schade des Godsdienst gehad hebben. Waarlijk, indien wy geen sekere oorsake deses konden aanwijsen, ik soude my lichtelijk inbeelden, dat alles, wat ik in dit Hooftdeel getoont hebbe, niet als te zijn, of van 't getal dier beschouwingen, welke noit ten gebruike zijn konnen. Want de beginselen self der Christelijke Godsdienst aanmerkende, openbaart sich gantschelijk de oorsaak van dese saak; want en de Christelijke Godsdienst is niet van de eerste Koningen geleert, waar van besondere mannen, welke, tegen wille van de

Overheden, onder welke ſy Onderdanen waren, lange gewoon zijn geweeſt, beſondere Gemeente te Prediken, heilige bedieningen in te ſtellen, te bedienen, en alleen alles te ſchikken en te beſluiten, ſonder enige opſicht van Regeeringe; maar dewijl nu na verloop van vele jaren de Godsdienſt in de Regeeringe is begonnen ingevoerd te worden, hebben de Geeſtelijke deſelve ook den Keiſeren en gebieders moeten leren, gelijk ſy die bepaalt hadden, waar door ſy lichtelijk hebben konnen verkrijgen, dat de Leeraars, en uitleggers des ſelfs daar boven als Herders der Kerke en als Gods plaats-houders erkent wierden. En op dat naderhand geen Chriſtelijke Koningen haar deſe Macht ſouden aantrekken, hebben de Kerkelijke ſich ſeer wel gewacht en voorſien, te weten door het verbieden van het houwelijk den Opperdienaren der Kerke, en aan den Opper-verklaarder des Godsdienſt. By welke daar en boven gekomen is, dat ſy de Leerſtukken der Godsdienſt tot ſo grote getal vermeerdert en met de Wijsbegeerte ſodanig vermengt hadden, dat de hoogſte uitlegger der ſelfs een grote Wijs-geer en God-geleerde zijn, en met veel onnutte beſchouwinge ſich ophouden moeſte, 't geen dan alleen beſondere Perſonen, en die genoechſame ledigheid hadden, gevallen konde. Maar by de Hebreen was het geheel anders; want derſelver Kerk begonde te gelijk met de Regeeringe en Moſes, welke deſelve regeerde, leerde het volk de Godsdienſt, ordineerde de heilige bedieningen en koos derſelver bedienaars. Hier door is het in tegendeel geſchied, dat de Koninglijke authoriteit ſeer by het volk vermocht en de Koningen het recht omtrent het heilige altijd gehouden hebben. Want ſchoon niemand na de dood van Moſes volkomelijk de Regeeringe gehad heeft, ſo was nochtans, (helijk wy getoont hebben) het recht van beſluiten ſo omtrent het heilige als de andere dingen by den Overſten, ook was het volk niet meer verſchuldicht, om in de Godsdienſt en Godſaligheid onderweſen te worden, by den Prieſter als Opperſten rechter te gaan: (ſie Deut. 17: 9, 11.) Schoon ook de Koningen geen gelijke recht als Moſes gehad hebben, ſo hong nochtans alle de ordre en verkieſinge des heiligen dienſts by na van derſelve beſluit af, want David heeft de gehele bouw des Tempels beſchikt (ſie 1 Kron. 28:

 11, 12.

11. 12.) Hy heeft ook uit alle de Leviten vier en twintich uitgekosen om te singen, en ses duisend, uit welke de Rechters en Oversten souden gekoren worden, en vier duisend Poortiers en ook vier duisend, welke op instrumenten souden spelen. (sie des selven Boeks Cap. 23: 45.) Hy heeft ook deselve in benden verdeeld, op dat een yder op zijn tijd, by beurte dienen souden, (sie vers 5. des selfden Hooftdeels) Hy heeft insgelijks de Priesters in so veel benden gedeeld, maar op dat ik niet alles besonderlijk verhale mach wijse ik den leser tot het twede Boek der Kronijken Cap. 8. alwaar op het 13de vers gesecht word. *Dat de Godsdienst, gelijk Moses deselve bestelt hadde, na 't bevel van Salomon in den Tempel is bedient geweest.* En vers 14. *Dat hy (Salomon) de benden der Priesteren en der Leviten in hare bedieningen gestelt heeft, na het bevel des mans Gods, David.* En op het 15de vers getuicht eyndelijk de History Schrijver uit welke alle, en ook andere Historien der Koningen seer klaarlijk volgt, dat de gantsche oeffeninge der Godsdienst, en de heilige bedieninge van 't bevel alleen der Koningen afgehangen heeft. Maar dewijl ik boven gesecht hebbe, dat sy het recht niet gehad hebben als Moses om een Hoge-priester te verkiesen, God onmiddelijk raad te vragen, en om de Profeten, die by haar leven Profeteerden, te veroordeelen, heb ik sulx om geen ander oorsaak gesecht als om dat de Profeten uit de macht die sy hadden, een nieuwe Koning konden verkiesen, en vryheid tot Vadermoord geven, maar niet, dat het hem geoorloft was een Koning, indien hy yts tegen de wetten dede, in 't gerichte te roepen, en met recht tegen hem voortvaren. Alwaarom, indien 'er geen Profeten geweest waren, welke door besondere openbaringe veilichlijk vryheid van misdaad of doodslach konde geven, souden sy volkomelijk recht, tot alle dingen, so heilige als Burgerlijke, gehad hebben; alwaarom de hedendaagse Hoge Machten, welke geen Profeten hebben, noch met recht te nemen gehouden zijn (want sy zijn de wetten der Hebreen niet onderdaan) dit recht, schoon deselve volkomen hebben en altijd behouden sullen; indien sy maar niet toestaan, dat de Leer-stukken der Godsdienst in grote getal vermenichvuldicht, noch met de wetenschappen vermengt worden.

XX. HOOFT-

XX. HOOFTDEEL.

Word getoont, het in een vrye Gemeene-best vry te staan en te gevoelen, wat yder wil en te seggen, 't geen hy gevoelt.

Indien het even licht was over de gemoederen als over de menschen te heerschen, dan soude een yder veilig regeeren, en geen geweld drijvende Heerschappye gevonden worden. Want een ygelijk soude na't verstand der gebieders leven, en volgens haar besluit alleen, wat waar of valsch, goed of kwaad, billijk of onbillijk was. Maar dit kan, gelijk wy nu in 't XVII. Hooftdeel getoont hebben, niet geschieden, dat namelijk het gemoed geheel eenes anderen zijn soude, want niemand zijn natuurlijk recht, of zijn vermogen om vry te redenkavelen, en van alle saken te oordeelen, op een ander overdragen, noch daar toe gedwongen worden kan. Hier door geschiet het derhalven, dat die Heerschappye geweld-drijvend gehouden word, 't geen over de gemoederen is, en welke als een Hoogste Majesteyt zijn Onderdanen schijnt ongelijk te doen, en derselver recht te misbruiken, wanneer sy een yder voorschrijven wil, wat elk als waar omhelsen en als valsch verwerpen, en door welke inbeeldingen eyndelijk 't gemoed van een yder tot Godsdienst moet bewogen worden; want dese dingen een yder gerechticht zijn, en waar van, of van welk recht niemand, schoon hy wil, afstaan kan. Ik bekenne, dat het oordeel door veel, en by na ongelooflijke wijsen te voren kan beset worden, en also, schoon niet onder een anders Macht en gebied direct zijnde, nochtans van de mond van een ander sodanig afhangt, dat het dien opsicht met recht van desselfs recht gesecht kan worden te zijn: Maar al wat de konst in dese saak heeft konnen uitwerken, is het nochtans noit daar toe gekomen, dat de menschen oyt niet bevonden, dat een yder van zijn eygen gevoelen overvloeit, en dat de verscheidentheden so vele zijn der meeningen als der smaaken. Moses, welke niet met bedroch, maar met Goddelijke deucht het verstand zijn volks te

te voren ingenomen hadde, als die Goddelijk gehouden wierd, te zijn, en door Goddelijke aanſpraak alles te ſeggen en te doen, heeft hy nochtans de ſlinkſe uitleggingen, der ſelve niet konnen ontgaan, en veel minder de overige Koningen, en indien dit op enige wijſe konde bevat worden, ſoude ſulks alleen bedacht worden in een Koninglijke maar geenſins in een gemeene Regeeringe, welk alle of een grote gedeelte des volks vergaders gewijſe heeft; van welke ſaak ik meen de oorſaak allen te blijken.

Schoon derhalven de Hooge Overheden gelooft worden het recht tot alles te hebben en uitleggers der Godvruchtigheid te zijn, hebben ſy nochtans noit konnen maken, dat de menſchen geen oordeel van ſommige ſaken na haar eygen verſtand voeren, en niet met deſe of gene genegentheid ten dien opſicht aangedaan worden. 't Is wel waar, dat ſy met recht alle, die met haar in alles niet gelijk gevoelen, voor vyanden houden konnen, maar wy redenkavelen nu niet over derſelver recht, maar van 't gene nuttich is, want ik ſta toe, dat ſy met recht ſeer wredelijk konnen regeren, en de Burgers om ſeer lichte oorſaken ter dood brengen, maar een yder ſal loogenen, deſe dingen behoudens de geſonde reden te konnen geſchieden: Ja om dat ſy deſe dingen ook niet ſonder groot gevaar der Regeeringe konnen doen, konnen wy mede loogenen, dat ſy de volkomen Macht tot deſe en diergelijke dingen hebben, en ook niet by gevolge het volkomen recht; want wy hebben beweſen, het recht der Hoge Machten van derſelver Macht bepaald te worden.

Indien derhalven niemand van zijn vryheid om te oordeelen en te gevoelen, wat hy wil afſtaan kan, maar een yder met het grootſte recht der natuur een Heer zijner gedachten is, ſo volgt, dat in een Gemeene-beſt noit als met een ſeer ongelukkige uitkomſt kan ondernomen worden, dat de menſchen alhoewel verſcheidene en tegenſtrijdige dingen gevoelende, nochtans niets, als na't voorſchrift der Hoge Machten ſpreken; want ſelf de geleerſte, ik ſwijge het gemeen volk, en weten niet te ſwijgen. Dat is een gemeene faute der menſchen, haar raadſlagen, ſchoon deſelve geſwegen dienen te worden, anderen te betrouwen: Die Regeeringe ſal derhalven ſeer wredelijk en gewildig zijn, alwaar een

yder de vryheid om te spreken en te leren wat men gevoelt, geweigert word, en in tegendeel dat een gematigde Regeeringe, alwaar dese vryheid een yder toegestaan word. Want in der daad konnen wy geensins ontkennen, of de weerdigheid so wel door woorden als met der daad kan beledicht worden, en also, indien het onmogelijk is, dese vryheid den Onderdanen gantschelijk te benemen, sal het in tegendeel seer verdervelijk zijn, deselve gantschelijk toe te staan: Alwaarom het ons toekomt hier te ondersoeken, tot hoe verre dese vryheid aan een yder, behoudens de Vrede des Gemeene-bests en 't recht der Hooge Machten, kan en moet toegestaan worden. 't Welk óok alhier als ik in 't XVI. Hoofrdeel gesecht hebbe, mijn besonder oogwit geweest is.

Uyt de gronden eens Gemeene-bests, boven verklaart, volgt seer klaar, desselfs hoogste eynde niet te zijn te heerschen of de menschen door vrese in te houden, en van eens anders Heerschappye te zijn, maar in tegendeel een yder van vrese te bevrijden, op dat een yder, so veel geschieden kan, gerustelijk leve. Dat is, op dat hy zijn natuurlijk recht om te zijn en te werken, sonder zijn eygen, en eens anders schade behoude mach. Ik segge, het eynde des Gemeene-bests, is niet de menschen van redelijke, beesten te maken maar in tegendeel, op dat derselver verstand en lichaam veilichlijk haar dingen waarnemen, en vry reden gebruiken, en op dat sy malkander niet haten of bedriegen of verongelijken. Het eynde derhalven des Gemeene-bests is de vryheid. Vorders hebben wy gesien dit eene om een Gemeene-best te formeeren nodig te zijn, namelijk, dat alle de macht van besluiten neven allen of sommige of nevens een alleen zy. Want door dien het vrye oordeel der menschen seer verscheiden is, en een yder alleen alles meent te weten, en het niet geschieden kan, dat alle een en het selve gevoelen, en uit ene mond spreken, so en konden sy niet vreedsaam leven, ten zy een yder van het recht om te werken uit 't besluit sijns verstands alleen afstond. Derhalven heeft een yder volgens het enkel besluit van zijn verstand van zijn recht van werken afgestaan, maar niet van zijn recht om te redenkavelen en te oordeelen; en also kan niemand behoudens het recht der Hooge Machten tegen der selver besluit werken, maar wel gant-

 schelijk

ſchelijk gevoelen en oordeelen en gevolgelijk ook ſpreken indien hy maar eenvoudich ſpreekt of leert, en met de reden alleen ſich verdedicht, maar niet met bedroch, haat of toorn, of met meeninge om uit zijn authoriteit yts in 't Gemeene-beſt in te voeren. By voorbeeld; ſo ymand een ſeker wet tegen de geſonde reden ſtrijdende, aanwijſt, en daarom deſelve acht vernieticht te moeten worden, en te gelijk ſijn gevoelen het oordeel des Hoogen Overheids (wien het alleen toekomt, de wetten te maken en te vernietigen) onderwerpt, en ondertusſchen niets tegen het voorſchrift dies wets doet, doet hy ſekerlijk aan het Gemeene-beſt yts goeds, als een vroom Burger desſelfs; maar indien hy in tegendeel ſulx doet om de Overheid te beſchuldigen en by 't gemeen hatelijk te maken, ofte twiſtgierichlijk tegen dank en wille der Overheid tracht die wet te vernietigen, hy is gantſchelijk een verſtoorder en een wederſpannige. Wy ſien derhalven, op wat wijſe een yder behoudens het recht en de Macht der Hooge Oheden, dat is, behoudens de Vrede des Gemeene-beſts, die dingen, die hy gevoelt ſeggen en leren kan; te weten, indien hy het beſluit van alles 't geen gedaan ſal worden, aan haar overlaat, en niets tegen haar beſluit werkt, ſchoon hy dikmaal tegen dat gene, 't welk hy goed oordeelt en in 't verborgen gevoelt, handelen moet, 't geen hy mede behoudens de gerechtigheid en Godſaligheid doen kan; ja doen moet, indien hy ſich rechveerdich en Godſalig betoonen wil: Want, gelijk wy nu aangeweſen hebben, hangt de gerechtigheid van het enkel beſluit der Hooge Machten af, en daarom kan niemand, als die na haar genomene beſluiten leeft, gerechticht zijn. Maar de Godſaligheid is om die dingen, welke wy in 't voorgaande Hooftdeel getoont hebben, de grootſte, welke omtrent de Vrede en geruſtheid des Gemeene-beſt geoeffent word; en deſe kan niet behouden worden, indien een yder na het goetdunken ſijns verſtands leven moeſt; en daarom ſo is het ongerechtig ook na zijn weldunken yts tegen het beſluit der Hooge Machten te doen, doordien hy een Onderdaan derſelver is, en indien ſulx elk een vry ſtond, ſoude noodwendich het gantſche verval des Gemeene-beſts daar uit moeten volgen. Ja hy kan niets tegen het beſluit en opgeven ſijner eygen reden wer-

werken, so lange hy na de besluiten des Hooge Machts werkt; want door aanraden van de reden self heeft hy gantschelijk besloten, sijn recht om na zijn eygen oordeel te leven, op deselve Hooge Machten over te dragen: Dit konnen wy ook met de practijke self bevestigen, want in de Raadsvergaderingen so der hoogsten als der mindere Overheden wort selden yts met gemeene toestemminge van alle de leden gedaan, en nochtans geschied alles na het gemeen besluit so der gener die, tegen, als die, voor, haar stemmen gegeven hebben. Maar ik keere weder tot mijn voornemen, om dat een yder uyt de vryheid zijns oordeels, behoudens het recht der Hooge Machten, de reden gebruiken kan, gelijk wy uit de gronden des Gemeene-bests gesien hebben. Maar daar uit konnen wy niet min licht bepaalen, wat gevoelen in een Gemeene-best schadelijk zijn, sodanige namelijk, welke, hoe deselve genomen worden, het verbond wechnemen, waar in een yder van het recht om na zijn goetdunken te leven, afgestaan is. By voorbeeld; indien ymand gevoelt, dat de Hooge Machten haar eygen selfs niet zijn, of dat niemand op zijn beloften moet staan, of dat een yder na het goedbedunken van zich behoorde te leven, en andere diergelijke dingen, welke uitdrukkelijk tegen het voorseyde Hooftdeel strijden, die is twistgierich, niet so seer om het oordeel en gevoelen, als om de daad, welke sodanige oordeelen inwikkelen, te weten, om dat hy daar mede, dat hy sodanig yts gevoelt, de trouwe breekt, welke hy de Overheid stilswijgend of in't openbaar gesworen had; en daarom zijn de overige gevoelens, welke geen daad inwikkelen te weten, Verbondbrekkinge, wrake, toorn, en diergelijke niet twistgierich. Ten zy by geval in een Gemeene-best door reden bedorven, alwaar sommige opgeblasene en eergierige, die de verstandige niet dragen konnen, tot sodanige verheven naam geklommen zijn, dat haar vermogen meeer by't gemeen als dat van de Hooge Overheden vermach; wy ontkennen nochtans niet, daar en boven enige gevoelens te zijn, welke, schoon eenvoudich omtrent het ware en valsche schijnen te hellen, nochtans met geen recht gemoed worden voorgestelt en gemeen gemaakt. Maar dese hebben wy ook in het XV. Hooftdeel afgedeelt, maar sodanig, dat

de reden niet te min vry gebleven is. By aldien wy ook hier op letten, dat de trouwe van een yder omtrent het Gemeene-beſt, gelijk omtrent God uit de werken alleen kan erkent worden, namelijk uit de liefde omtrent den naaſten, ſo konnen wy geenſins twijfſelen, of een oprechte Gemeene-beſt aan een yder deſelve vryheid om te Filoſofeeren toeſtaat, welke trouwe wy getoont hebben deſelve aan een yder toeſtaat. Ik bekenne wel, uit ſodanige vriheid ſomtijds enige ongemakken te ſpruiten, maar wat is oyt ſo wijs ingeſtelt geweeſt, dat daar uit niets nadeeligs heeft konnen ontſtaan; die alles met wetten wil afdeelen, ſal de misſlagen meer aanhitſen als verbeteren en beſtraffen. Die dingen, die niet konnen verboden worden, moeten noodſakelijk toegeſtaan worden, ſchoon daar uit ſomwijlen enige ſchade volcht. Want wat al kwalen ontſtaan niet uit overdaad, nijd, gierigheid, dronkenſchap en diergelijke? Deſe dingen worden nochtans gedragen, om dat deſelve door 't gebod der wetten niet konnen geweert worden, ſchoon waarlijk miſlagen zijnde; waarom veel eerder de vryheid des oordeels moet toegeſtaan worden, welke voorwaar een deucht is, en niet onderdrukt kan werden. Doet hier by, dat geen ſwarigheden uit deſelve ontſtaan, welke niet, (gelijk ik terſtond tonen ſal) door de authoriteit der Overheden konnen geſchout werden, op dat ik nu ſwijge, dat deſe vryheid beſonder noodſakelijk is, om de konſten en wetenſchappen voort te ſetten; want deſe worden alleen met een gelukkige uitkomſt van die gene geëert, welke een vry oordeel en 't welk geenſins te voren met yts anders ingenomen is, hebben.

Schoon echter geſtelt mochte worden, deſe vryheid onderdrukt en de menſchen ſodanig te konnen worden ingehouden, dat ſy niets denken of ſeggen derven, als na het voorſchrift der Hooge Machten, ſal het noit nochtans geſchieden, dat ſy ook niets, dan ſy ſelf willen, ſullen bedenken: En alſoſoude noodſakelijk moeten volgen, dat de menſchen dagelijkx yts anders gevoelden, yts anders ſpraken, en dat by gevolge de trouwe, in een Gemeene-beſt ſo hoognodig, bedorven wierde, en een afſchouwelijke pluymſtrijkinge en wantrouwe gekoeſtert, waar uit eyndelijk bedriegerien en verdervinge aller goeder konſten. Maar het is'er verre af, dat

dat ſulx ſoude konnen geſchieden, dat de menſchen, na voorbepaalde ſaak altijd ſpreken, maar in tegendeel, hoe meer de vryheid van ſpreken de menſchen benomen wort, hoe hardnekkiger ſy daar tegen pogen, juiſt niet die gierich zijn, vleijers, of andere ſwakmoedige, wiens hoogſte doel is, haar ſchatten te beſchouwen, en haar buik opgevuld te hebben, maar die gene, welke de goede opvoedinge, de geſteltheid der Seden en de deucht vryër gemaakt heeft. Sodanig zijn de menſchen meeſtendeel geſteld, dat niets onverduldiger opnemen, als dat de gevoelen, welke ſy geloven waar te zijn, voor misſlag gehouden worden, en dat het haar tot misdaad gerekent word, 't gene haar tot Godvruchtigheid omtrent God en menſchen beweegt, waar uit het geſchiet dat ſy de wetten ontkrachtigen, en alles wat ſy willen tegen de Overheid derven; en ſulx niet ſchandelijk, maar eerlijk achten, oproeren om deſe oorſaak te verwekken, en alle misbedrijf, te ondernemen. Dewijl het derhalven blijkt de menſchelijke natuur dusdanig geſteld te zijn, ſo volgt, de wetten, welke aangaande de gevoelens gemaakt worden, niet op de misbedrijvers maar op de verſtandigen te ſien, en niet gemaakt te worden om de kwade te bedwingen, maar eerder om de eerlijke op te hitſen, en niet ſonder groot gevaar der Regeeringe beſchermt te worden. Sodanige wetten zijn ook gantſch onnut, want die gene welke de gevoelens die door de wetten veroordeelt zijn, geſond te zijn ſullen geloven, ſullen de wetten niet konnen gehoorſamen. Die in tegendeel deſelve als valſch verwerpen, nemen de wetten, waar door deſe veroordeelt worden, als voorrechten aan, en triumfeeren alſo over deſelve, dat de Overheid deſelve naderhand ſchoon ſy willen, niet vermogen te vernietigen. By deſen komt, 't geen wy boven, het. XVIII. Hoofdeel uit de Hiſtorien der Hebreen N° 2. afgeleid hebben: En eyndelijk, wat al ſcheuringen zijn meeſtendeel in de Kerk hier door niet ontſtaan? Wat al Overheden hebben niet de tweeſpalten der Leeraaren door de wetten willen wechnemen? want indien de menſchen niet door hope gedwongen wierden de wetten en de Overheid tot ſich te trekken, en om over hare tegen partyen, met gemeene toejuichinge des volks te Segenpralen, en om eernamen te verkrijgen ſoude ſy noit met ſo een

onrecht gemoed twisten, en sodanige rasernie soude hare sinnen niet slingeren. En dit leert niet alleen de reden maar ook de dagelijkse ervarentheid; namelijk, dat dikmaal gelijke wetten, in welke namelijk, bevolen word, wat een yder geloven moet en verboden word, tegen dese of gene gevoelen yts te seggen of te schrijven, ingestelt zijn, om toe te komen of liever te wijken de toorne der gener, welke de vrye vernuften niet konnen dragen, en met een wrede macht de aandacht des gemeene volks te niete doen, en op hitsen tegen wien sy willen. Maar wanneer soude het meerder zijn, de toorne en rasernie des volx te bedwingen of onnutte wetten te maken, welke niet konnen geschonden worden, als van die gene, welke de deugden en konsten beminnen, en also 't Gemeene-best tot sodanige engte te brengen, dat deselve geen geleerde mannen verdragen kan? Want wat kan'er groter kwaad voor 't Gemeene-best bedacht worden, als dat eerlijke mannen, om dat sy verscheiden gevoelen, en niet weten te veinsen, als oneerlijke in ballingschap gesonden worden? Wat is, seg ik, meer verdervelijk, als dat menschen om geen misdaad noch kwaal, maar alleen om dat sy van vry verstand zijn, voor vyanden gehouden worden, en ter dood gebracht, en dat een schrik der kwaden, een Schouw-tonneel wort om het hoogste voorbeeld van verdraagsaamheid en deucht met een aansienlijke laster der Majesteit te vertonen? Want die sich erkennen eerlijk te zijn, vresen geensins als misdadige de dood, en verbidden geensins de straffen; want derselver gemoed word door geen berouw eens kwaden daads geprangt, maar achten het in tegendeel eerlijk, geen straffe, voor de goede saak te sterven; wat wort 'er derhalven met het voorbeeld van de dood der sodanige gesteld, in wiens oorsaak de onwetende en swakmoedige onkundig zijn, welke de twist-gierige haten, de eerlijke beminnen? niemand kan voorwaar na deselve een voorbeeld nemen, als om na te volgen of ten minsten om te vleijen.

Op dat derhalven geen toestemminge, maar de trouwe in waarde sy, en op dat de Hooge Machten de Regeeringe wel behouden, en niet gedwongen werden den twistgierige toe te geven, moet noodwendich de vryheid des oordeels toegestaan worden, en

de

de menſchen ſo geregeert, dat ſy, ſchoon gevoelende verſcheiden, ja gantſch te enſtrijdig nochtans eendrachtelijk leven. En wy konnen niet twijffelen, of deſe manier van gebieden de beſte ſy, en minder onheilen lijd; door dien deſelve met de natuur des menſchen over een komt. Want in een gemeene Regeeringe ('t welk meeſt na de natuurlijke ſtaat helt) verdragen allen, na 't gemeene beſluit van allen te handelen; maar niet te oordeelen of te redeneeren, dat is, om dat alle menſchen niet even gelijk konnen gevoelen, hebben ſy verdragen, dat ſulx de kracht van beſluit ſoude hebben, dat de meeſte toeſtemminge hadde, ondertuſſchen behoudende de Macht, om dat gene, by geſichte van beter, te vernietigen; hoe minder derhalven de vryheid van oordeelen de menſchen toegeſtaan word, hoe meer van de meeſt natuurlijke ſtaat afgeweeken word, en gevolgelijk geweldelijker geregeert. Op dat het nochtans vorder blijken mach, dat uit deſe vryheid geen onheilen ontſtaan, welke, niet door de enkelijke Macht der Hooge Overheid konnen belet worden, en dat door deſe alleen de menſchen, ſchoon tegenſtrijdig gevoelende, lichtelijk konnen gehouden worden, dat ſy malkander niet beledigen; hier van zijn de voorbeelden aen de hand, en ik ben niet van noden, deſelve van verre te haalen: Laat de Stad Amſterdam ten voorbeeld zijn, welke met ſo groot een voordeel, aanwas en verwondering van een yder de vruchten deſer vryheid beproeft; want in deſe ſeer bloeijende Gemeene-beſt, en voortreffelijke Stad leven alle menſchen van alle Natien en gevoelen in de hoogſte eendracht, en om ymand zijn goederen te betrouwen, beſorgen ſy maar alleen te weten, of hy rijk of arm is, en of hy ter goeder trouwe dan met bedroch gewoon is te handelen: Voorts de Godsdienſt of het gevoelen raakt haar niets, om dat deſe voor den Rechter in 't rechtveerdigen of veroordeelen van een ſaak niets helpt; en daar is geen ſo hatelijke aanhang, wiens aanhangers (als ſy maar niemand beledigen, een yder het zijne geven en eerlijk leven,) niet door de openbare Macht en Sauvegarde beſchermt worden: In tegendeel, wanneer eertijds de twiſt der Remonſtranten en Contra Remonſtranten aangaande de Godsdienſt, van de Politijke en Staten der Provincien begonde gedreven te worden, is het ſelve eyndelijk

lijk

lijk tot een ſcheuringe vervallen, en het heeft toen met veel voorbeelden gebleeken, dat de wetten, welke aangaande de Godsdienſt gemaakt wierden, om de tweſpalten wech te nemen, de menſchen meer ophitſen dan verbeteren, en andere wederom uit deſelve een oneindige vryheid te nemen, vorders geen ſcheuringe te ontſtaan, uit groten yver der waarheid, maar uit grote luſt om te heerſchen; uit welke middag klaar blijkt; dat die eerder ſcheurſieken zijn, en uitvoerders daar van, die anderer Schriften verdoemen en het weeldrich volk twiſtgieriglijk tegen de Schrijvers opvoeren, als die ſelve Schrijvers, welke voor de geleerde meeſtendeel ſchrijven, en de reden alleen te hulpe roepen; daar na, die gene, waarlijk verſtoorders te zijn, welke in een vry Gemeene-beſt de vryheid des oordeels, welke niet kan onderdrukt worden, nochtans willen wechnemen.

Hier mede hebben wy getoont. I. Het onmogelijk te zijn, de vryheid om te ſeggen, 't geen men gevoelt, de menſchen te benemen.

II. Deſe vryheid, behoudens het recht en de Macht der Hooge Overheden, aan een yder kan toegeſtaan worden, en een yder deſelve te konnen behouden, behoudens het ſelve recht, indien hy daar uit geen vryheid neemt, om yts in 't Gemeene-beſt als recht in te voeren, of yts tegen de aangenome wetten te doen.

III. Deſe vryheid een yder te konnen hebben, behoudens de Vrede des Gemeene-beſt, en geen onheilen uit deſelve te ontſpruiten, welke niet lichtelijk konnen bedwongen worden.

IV. Deſelve ook een yder behoudens de Godvruchtigheid te konnen hebben.

V. De wetten, welke van beſchouwelijke ſaken gemaakt worden, gantſch onnut te zijn.

VI. Hebben wy eyndelijk getoont, deſe vryheid niet alleen behoudens de Vrede des Gemeene-beſts, de Godvruchtigheid en het recht der Hooge Machten te konnen, maar om alle deſe te behouden, te moeten toegelaten worden; want waar in tegendeel deſelve den menſchen gepoogt wort te ontwringen, worden en de gevoelens der verſchillende, maar niet de gemoeden, welke alleen ſondigen konnen, in 't gerichte geroepen: daar worden voorbeel-

den tegen de eerlijke gemaakt, welke meer Martelaarschappen schijnen, en welke de andere meer ophitsen, en meer aanvoeren tot wrake als barmhardigheid als voor dien doen schrikken; daar na worden als dan de goede konsten en trouwe bedorven, vleijers en ontrouwe gekoestert, en tegenpartyen zegenpralen, om dat haar toorn toegegeven is, en dat de Opperhoofden navolgers haarder leeringe, waar van sy uitleggers zijn, geworden zijn, waar door 't geschiet, dat sy hare Macht en recht misbruiken derven, en niet schamen te roemen, dat sy onmiddelijk van God verkooren zijn en dat haar besluiten Goddelijk, maar die der Hooge Machten maar menschelijk zijn, welke sy derhalven willen, dat voor de hare sullen wijken, van welke dingen niemand onkundig zijn kan, deselve gantsch tegen het welvaren des Gemeene-bests te strijden. Alwaarom wy, hier, als te voren Hooftdeel XVIII. besluiten, dat 'er niets veiliger is voor 't Gemeene-best, als dat de Godsaligheid en de Godsdienst in de oeffeninge der liefde en der billijkheid besta, en dat het recht der Hooge Machten so omtrent het heilige als wereldlijke tot de daden alleen gebracht werde, en een yder toegelaten en te gevoelen wat hy wil, en wat hy gevoelt te seggen.

Hier mede heb ik het gene ik in dit Tractaat voorgenomen had te verhandelen, voleindicht. Alleen is overich uitdrukkelijk te vermanen, dat ik niets in dit Werk geschreven hebbe, 't geen ik niet gaarne het ondersoek en oordeel der Hooge Machten mijns Vaderlands onderwerpe: Want indien sy oordeelen sullen, my hier yts gesegt te hebben, 't geen tegen mijn Vaderlijke wetten strijden, of het gemeen welvaren nadelig mochte zijn, sulx wil als ongesegt houden: Ik erkenne my een mensch te zijn en te hebben konnen dwalen; doch op dat ik niet soude missen, hebbe ik neerstelijk besorgt, en besonderlijk, dat al wat ik schreef met de wetten mijns Vaderlands, de Godsaligheid en de goede Seden gantschelijk soude overeenstemmen.

EYNDE.

D'INHOUD
der
HOOFTDELEN
deses
BOEKS.

I. HOOFTDEEL.

II. HOOFTDEEL.

III. HOOFTDEEL.

IV. HOOFTDEEL.

V. HOOFTDEEL.

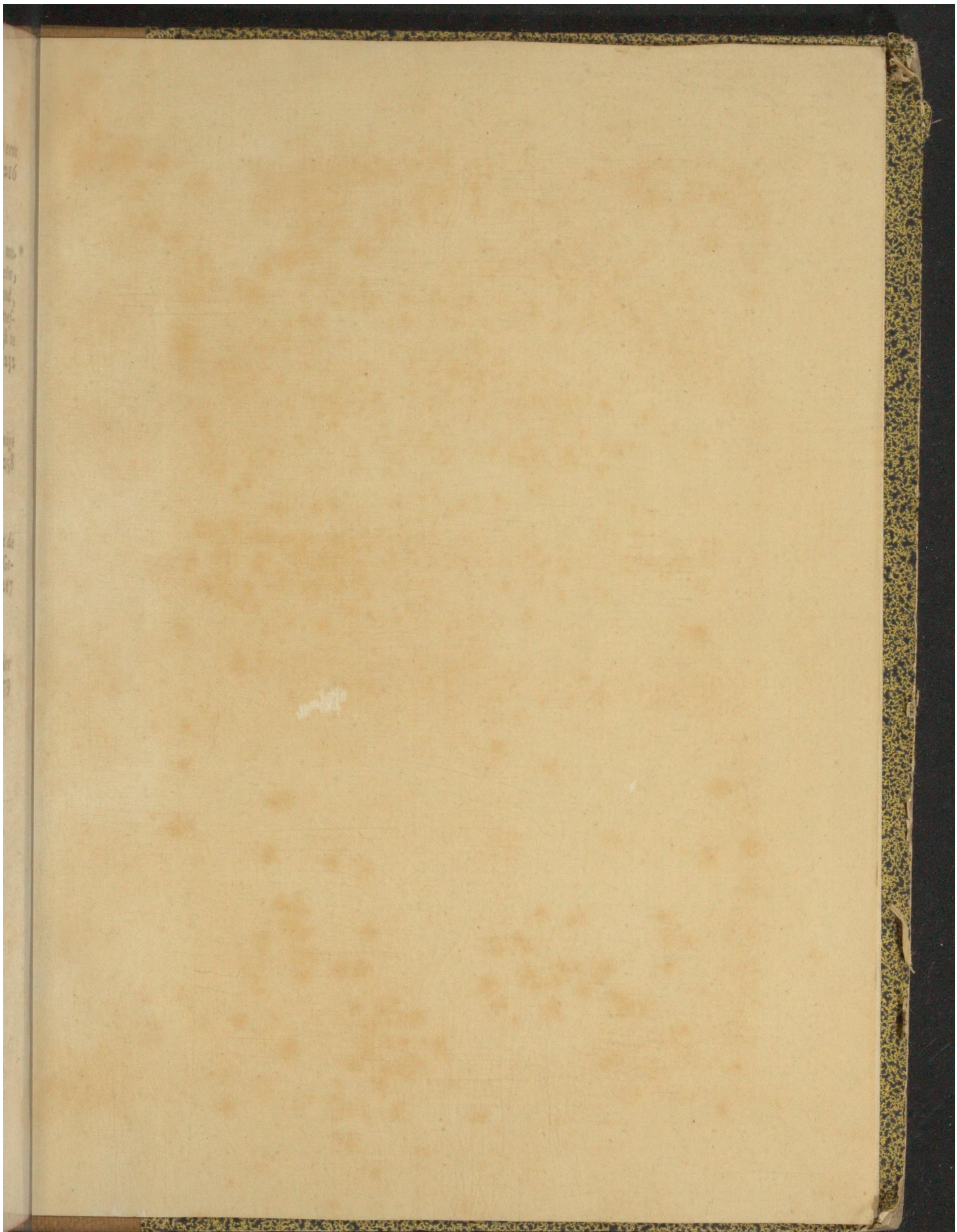
VI. HOOFTDEEL.

VII. HOOFTDEEL.

VIII. HOOFT-

E Y N D E.

Pap. 213. lijnie 3. Filosofische lees Profetische.

76-1225